

Микола Крикун

БРАЦЛАВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО
У XVI-XVIII СТОЛІТТЯХ

**БРАЦЛАВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО
У XVI-XVIII СТОЛІТТЯХ
СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ**

Микола Крикун

**БРАЦЛАВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО
У XVI–XVIII СТОЛІТТЯХ
СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ**

**ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ЛЬВІВ 2008**

Микола Крикун.

Брацлавське воєводство у XVI–XVIII століттях: Статті і матеріали. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2008. 412 с. ISBN 978-966-8197-52-9.

Mykola Krykun.

Bratslav Palatinate in the Sixteenth through Eighteenth Centuries: Studies and Source Materials. Lviv: Ukrainian Catholic University Press 2008. 412 p. ISBN 978-966-8197-52-9.

Збірник включає дослідження, засновані головним чином на джерелах, виявлених у рукописних зібраннях Львова, Києва, Москви, Кракова і Варшави. Вони дають уявлення про Брацлавське воєводство, яке існувало в складі шляхетської Речі Посполитої у 1566–1793 роках, його кордони, склад і структуру поселень, сеймики, маєткові конфлікти, дії козаків, втечі селян. Дослідження супроводжуються аналізом джерел, а деякі — й їх публікацією.

Знайомлячись зі змістом збірника, читач повинен мати на увазі, що Брацлавське воєводство залишило по собі вкрай мало документів, а тому вивчення його історії можливе лише на фрагментарному рівні.

*Видання здійснене за фінансової підтримки
Вадима Вінярського (м. Балта Одеської області).*

Copyright © 2008 by Видавництво
Українського Католицького Університету
Copyright © 2008 by Микола Крикун

Усі права застережено

Відтворювати будь-яку частину цього видання у будь-якій формі
та в будь-який спосіб без письмової згоди правовласників
заборонено

ISBN 978-966-8197-52-9

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	7
Кордони і повітовий поділ Брацлавського воєводства в XVI–XVIII століттях	11
Брацлавське воєводство у складі Великого князівства Литовського: адміністративно-територіальний устрій (1566–1569)	26
Доля гродських і земських книг Брацлавського воєводства.....	44
Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI — першої половини XVII століття в архіві шляхетського роду Пісочинських	59
Епізод із землеволодільчих відносин шляхти у Брацлавському воєводстві в останній чверті XVI століття....	97
Маєтковий конфлікт у Брацлавському воєводстві кінця XVI — початку XVII століття: підкоморій проти воєводи	121
Справи про втечі селян у судочинстві Брацлавського воєводства кінця XVI — початку XVII століття	156
До історії повстання Северина Наливайка	176
Кількість і структура поселень Брацлавського воєводства в першій половині XVII століття	187
Розмежування володінь Речі Посполитої та Османської імперії у 1633 році	302
Як відбувся передсеймовий сеймик Брацлавського воєводства в 1634 році.....	327
Як не дійшло до відкриття сеймика Брацлавського воєводства в 1740 році.....	365
<i>Іменний покажчик</i>	389
<i>Географічний покажчик</i>	401
<i>Список опублікованих статей</i>	410

ПЕРЕДМОВА

На сторінках цієї книги неодноразово зазначено, що Брацлавське воєводство, яке проіснувало 227 років (1566–1793), вкрай бідне на джерела, головним чином тому, що майже всі гродські і всі земські книги, котрі в ньому велися, загинули. До цього слід додати, що загинули майже всі шляхетські архіви, матеріали яких так чи інакше торкалися цього воєводства. Тож недивно, що останнє представлене незначною кількістю опублікованих джерел і мало вивчене. Доводиться досліджувати його в основному на підставі порівняно не багатьох вцілілих рукописних матеріалів. Першорядне значення мають ті з них, що відклалися в архіві шляхетського роду Пісочинських, який зберігається у Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаника НАН України. Вони стосуються розташованих у Брацлавському воєводстві землеволодінь цього роду й принагідно іншої шляхти; переважно то документи, які були результатом діяльності тамтешніх гродського і земського судів в останній чверті XVI — першій половині XVII ст.

Чималу інформацію про Брацлавщину подають джерела, складені поза її межами. Насамперед ідеться про документи, що вийшли у 1569–1673 рр. з канцелярії Руської (Волинської) метрики — структурного підрозділу коронної (королівської) канцелярії Речі Посполитої¹. На увагу заслуговують документи, внесені в книги луцьких гродського і земського та володимирського гродського і земського судів Волинського воєводства, котрі (книги) переховуються в Центральному державному історичному архіві (ЦДІА) України в Києві, документи архіву магнатського роду Сангушків, що остаточно «осів» у Державному архіві в Кракові (ДАК). «Брацлавські»

¹Про канцелярію Руської метрики та її книги (ці книги входять до складу Російського державного архіву давніх актів (РГАДА) у Москві) див.: Руська (Волинська) метрика: Регести документів коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569–1673 / передмова Патриції Кеннеді-Грімстед. Київ 2002; П. Кулаковський. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр.: Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій. Острог — Львів 2002.

документи також розсіпані незначними кількостями по кількох інших рукописних збірках.

Щоб якомога повніше висвітлити процеси, які відбувалися в Брацлавському воєводстві, потрібно виявити джерела, що до нього тематично відносяться, і видавати їх. Стосовно 1566–1606 рр. це завдання можна вважати в цілому виконаним².

На жаль, наявні джерела дозволяють досліджувати загалом лише фрагментарно окремі питання історії Брацлавщини. Саме такий характер має пропонована читачеві книга. Вона включає в себе 12 статей і матеріалів, з яких 9 належать до опублікованих (співавтором однієї з цих публікацій — статті про архів Пісочинських — є Олексій Піддубняк). Найраніша публікація припадає на 1982 р., найпізніші дві — на 2008 р., причому дистанція між першою і другою публікаціями становить 12 років. Поява першої публікації була викликана епізодичним інтересом автора до історії Брацлавського воєводства. П'ять з інших праць збірника стали наслідком опрацювання згаданого архіву Пісочинських, одна — документів цього ж архіву і РГАДА, одна — документів ЦДІА України в Києві і РГАДА, одна — документа ДАК, одна — документа Бібліотеки Чарторийських у Кракові, одна — документів різних рукописних збірок, одна — опублікованих документів.

Тематично публікації розподіляються так: одна стосується кордонів і повітового поділу воєводства, одна — перебування воєводства у складі Великого князівства Литовського, дві — характеристики наявних джерел, дві — маєткових конфліктів, одна — втеч селян, одна — дій козаків під проводом Северина Наливайка, дві — сеймиків, одна — кількості і структури поселень, одна — розмежування воєводства³. Дві праці торкаються 1566 р. — XVIII ст., дві — 1566–1648 рр., чотири — 1566–1600 рр., три — 1601–1648 рр., одна — XVIII ст. Хронологічна нерівномірність пояснюється станом наявних джерел. Чотири публікації супроводжуються наведенням повного тексту документів.

Деякі публікації довелося доопрацювати, а матеріал про розмежування володінь Речі Посполитої й Османської імперії у

² *Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / упорядники Микола Крикун і Олексій Піддубняк, вступ Миколи Крикуна. Львів 2008.*

³ Докладно про кордони Брацлавського воєводства див.: М. Крикун. *Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст.: Кордони воєводств у світлі джерел. Київ 1993, с. 18–21, 40–41, 87–122, 124–134.*

1633 р. — суттєво переробити, до того ж до нього додано переклад документа з латинської мови на українську і мапу.

Читача не повинні дивувати окремі сюжетні повтори — вони виявилися неминучими.

На форзаці вміщено зображення Брацлавського воєводства за спеціальною мапою Гійома Левассера де Боплана 1650 р. На обкладинці відтворено герб Брацлавського воєводства. Плани міст Брацлава і Вінниці подано за оригіналом географічного, гідрографічного, топографічного та економічного опису Подільської губернії 1806 р., автором якої є Екстер*.

Назви тих самих джерельних видань і літератури, а також рукописних зібрань, які трапляються в різних працях, щоразу при першій згадці наведено в посиланнях збірника повністю. Подані при цитуванні документів у квадратних дужках зауваження належать авторові цих рядків.

Сподіваюсь, що цей збірник послужить поштовхом для дальшого, опертого на новоявлені джерела, дослідження історії Брацлавського воєводства.

Користуючись нагодою, висловлюю вдячність за підготування текстів Андрієві Ясіновському, Оксані Дмитерко та Олені Крикун.

Микола Крикун
Львів, травень 2008 року

* Российская национальная библиотека (Санкт-Петербург), від. рукописів, № F.IV.605.

КОРДОНИ І ПОВІТОВИЙ ПОДІЛ БРАЦЛАВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В XVI–XVIII СТОЛІТТЯХ

Брацлавське воєводство утворилося згідно з постановою Віленського сейму 1565–1566 рр.¹ у східній частині Поділля, яка до Люблінської унії належала Великому князівству Литовському, а згодом — Польському королівству в складі Речі Посполитої. Першого брацлавського воєводу було призначено у березні 1566 р.² До виділення в окрему адміністративну одиницю територія Брацлавщини входила до складу Волинської землі³. Про це добре пам'ятали ще наприкінці XVI ст., коли Брацлавське воєводство, поряд з Волинським, яке утворилось одночасно з ним, за старою звичкою відносили до «волинських воєводств»⁴. До 1566 р.

¹М. Любавский. *Литовско-русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внешнею жизнью государства*. Москва 1900. Приложения, с. 231; И. И. Лаппо. *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия: Литовско-русский повет и его сеймик*. Юрьев 1911, с. 54 і далі.

²И. Малиновский. *Сборник материалов, относящихся к истории пановрады Великого княжества Литовского*. Томск 1901, с. 62–63; Н. А. Максимейко. *Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г.* Харьков 1902. Приложение, с. 144–145; М. Любавский. *Литовско-русский сейм...*, с. 725.

³Архив Юго-Западной России, издаваемый Коммиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе (далі — Архив ЮЗР), част. 8, т. 5: *Акты об украинской администрации XVI–XVIII вв.* Киев 1907, с. 127; Украинские староства в первой половине XVI в. // Архив ЮЗР, част. 8, т. 5, с. 25 і далі; *Дневник Люблинского сейма 1569 года: Соединение Великого княжества Литовского с Королевством Польским*. Санкт-Петербург 1869, с. 386; *Źródła dziejowe*, т. 5: *Lustracje królewsczyzn ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku* / wydał A. Jabłonowski. Warszawa 1877; A. Jabłonowski. *Wstęp // Źródła dziejowe*, т. 19: *Ziemie Ruskie, Wołyń i Podole* / opracowane przez A. Jabłonowskiego. Warszawa, 1889, с. 10; A. Jabłonowski. *Wstęp // Źródła dziejowe*, т. 20: *Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw)* / opisane przez A. Jabłonowskiego. Warszawa 1894, с. 18; A. Jabłonowski. *Ukraina // Źródła dziejowe*, т. 22: *Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw)* / opisane przez A. Jabłonowskiego. Warszawa 1897, с. 4.

⁴*Volumina legum*, т. 2. Petersburg 1859, с. 312.

Східне Поділля інколи зараховували до Київської землі (зокрема, 1546 р.⁵).

Розташоване в басейні Богу (Південного Бугу) і Дністра, Брацлавське воєводство межувало на заході з Подільським, на півночі і сході — з Київським воєводством, а на півдні — з Молдавським князівством і Диким полем. Кордони з Західним Поділлям були визначені ще 1546 р.⁶, а 1570 р. описані; того ж 1570 р. описано кордони Брацлавщини з Київським воєводством⁷.

Уважне вивчення джерел дозволило Александрові Яблоновському визначити на мапі (її мірило 1:3000000) східні, північні і західні кордони Брацлавського воєводства на кінець XVI — початок XVII ст. На сході, в напрямі з півдня на північ, кордон проходив по Синюсі (Синій Воді) — лівій притоці Богу, нижній і середній течії Гірського Тікича — правої притоки Синюхи, Торчі — правій притоці Росі; на півночі (зі сходу на захід) — по верхній течії Росі до міста Погребища, а від нього — по так званому Чорному шляху до могили-урочища Гончарихи; на заході (з півночі на південь) — спершу по суходолу східніше міст Уланова, Межирова, західніше міст Пикова, Янова, Браїлова, потім по Мурафі — до її впадіння зліва в Дністер⁸ (див. мапу).

Брацлавсько-подільський кордон у А. Яблоновського відповідає описові його в актах розмежування 1546 і 1570 рр. У подаль-

⁵ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа, т. 1. Вильна 1867, с. 122–126; M. Dogiel. *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae ex originalibus et exemplis authenticis descripti et in lucem editi anno 1758*. Vilnae 1758, с. 193–201.

⁶ Археографический сборник документов..., т. 1, с. 122–126; M. Dogiel. *Limites Regni Poloniae...*, с. 193–201.

⁷ Архив ЮЗР, част. 7, т. 1: *Акты о заселении Юго-Западной России*. Киев 1886, с. 225–229; Архив ЮЗР, част. 8, т. 1: *Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XV–XVI в.* Киев 1893, с. 262–266, т. 5, с. 197–201; Российский государственный архив древних актов (Москва), ф. 389 (Литовская метрика), оп. 1, од. зб. 192, арк. 196–197зв. Є відомості, що у 80-х і 90-х рр. XVI ст. Брацлавщина межувала з Волинським воєводством (*Voluntina legum*, т. 2, с. 391–392), але точок зіткнення джерела на подають. Пізніше ці воєводства зовсім не межували.

⁸ *Atlas historyczny Rzeczypospolitej wydany z zasiłkiem Akademii Umiejętności w Krakowie. Epoka przelotu z wieku XVI-go na XVII-sty. Dział. II-gi: „Ziemia Ruskie” Rzeczypospolitej / opracował i wydał Aleksander Jabłonowski. Warszawa — Wiedeń 1899–1904; A. Jabłonowski. Wstęp // *Źródła dziejowe*, т. 20, с. 17–19; A. Jabłonowski. Ukraina, с. 17–21.*

шому Брацлавське і Подільське воєводства його більш-менш дотримувалися. Коли ж ідеться про брацлавсько-київський кордон, то А. Яблоновський слідує за описом 1570 р. лише стосовно тієї його частини, що пролягає до Чорному шляху і верхній Росі. До речі, східну частину цього кордону по Росі не вдається встановити на основі відомостей 1570 р., бо згадані в них відповідні топонімічні орієнтири локалізувати неможливо. Що ж до решти брацлавсько-київського кордону, то у А. Яблоновського він докорінно відрізняється від опису 1570 р., в якому сказано, що Брацлавське воєводство «своими границями идет землями воєводства Киевского аж до лесов каневских и границы черкаское»⁹, тобто далеко на схід від Гірського Тікича і Торчі. А. Яблоновському це було відомо, але він виходив з відомостей про брацлавсько-київський кордон, засвідчених документальними матеріалами рубежу XVI–XVII ст., в першу чергу королівськими дарчими грамотами. Підтвердженням на користь відтвореної А. Яблоновським східної границі Брацлавщини служить те, що в XVII ст. брацлавська шляхта не заявляла претензій на землі, розташовані на схід від Торчі і Гірського Тікича, якщо не враховувати деякого просування володільців Уманської волості на лівий берег Тікича¹⁰. У XVIII ст. брацлавсько-київські відносини змінилися на гірше, про що йтиметься далі.

Південний кордон Брацлавщини А. Яблоновський проводить по Дністру від впадіння в нього Мурафи, по Ягорлику — лівій притоці Дністра, Кодимі — правій притоці Богу до впадіння його в нього¹¹. У такому вигляді цей кордон діяв щойно від 1703 р., коли відбулося розмежування володінь Речі Посполитої і Османської імперії¹². Недаремно таким він по названих річках чітко простежується в податкових матеріалах Брацлавського воєводства XVIII ст. Наскільки це вірно для рубежу XVI–XVII ст., важко сказати. У 1633 р. було проведено розмежування між тими самими державами і в тому самому районі; згідно з ним, південний кордон воєводства мав проходити

⁹ Архив ЮЗР, част. 8, т. 5, с. 199.

¹⁰ Архив ЮЗР, част. 7, т. 1, с. 187 і далі.

¹¹ Atlas historyczny... Dział II-gi.

¹² М. Крикун. Матеріали розмежувань Речі Посполитої з Турецькою імперією на українських землях 1680 і 1703 років // *Проблеми слов'янознавства*, вип. 44. Львів 1992, с. 10–14; його ж. *Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст.: Кордони воєводств у світлі джерел*. Київ 1993, с. 106–112, 129–131.

південніше Ягорлика (по Сухому Ягорлику — також лівій притоці Дністра) і порівняно на значній відстані від Кодими¹³.

Хронологічно перше і в XVII ст. єдине картографічне визначення Брацлавщини належить Гійомові Левассеру де Боплану. За Генеральною 1648 р. і Спеціальною 1650 р. мапами Боплана, у середині XVII ст. західний кордон цього воєводства охоплював праву частину межиріччя Дністра і нижньої течії Мурафи, далі йшов по Мурафі від міста Чернівців до міста Мурафи, на північ — по суходолу (східніше, а потім західніше поданої А. Яблоновським лінії), закінчуючись східніше міста Хмільника; звідси кордон слідував на схід, поблизу Чорного шляху до верхів'їв Росі, прямував до середньої течії Гірського Тікича, проходив по цій річці, трохи по Синюсі, потім по її лівій притоці — Великій Висі, йшов на схід від витоку Великої Висі, понад верхів'ям Інгулу — лівій притоки Богу, східніше верхньої течії Інгулу і західніше Чорного шляху, повертав на південний захід і, перетинаючи Інгул, Бог, впирався в Дністер північніше його лиману, звідки тягся вверх по Дністру до згаданого вище Дністровсько-Мурафського межиріччя¹⁴.

Засвідчена Бопланом територія Брацлавського воєводства значно більша від тієї, яку подає карта А. Яблоновського для рубежу XVI–XVII ст. і яка була у XVIII ст., через те, що Боплан включив до Брацлавщини землі Дикого поля, названого ним *loci deserta*. Напевно, тут виявилось засвоєне Бопланом переконання українсько-польської шляхти, що ці землі належать Речі Посполитій, хоч насправді остання ніякої реальної влади над ними не мала. Разом з тим Боплан зарахував до Брацлавщини окремі частини Поділь-

¹³ М. Krykun. Rozgraniczenie ziem Rzeczypospolitej i imperium Ottomańskiego w 1633 roku // *Żydzi wśród chrześcijan w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej: Studia historyczne ofiarowane Zenonowi Guldonowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin* / pod red. W. Kowalskiego i J. Muszyńskiej. Kielce 1996, с. 145–157. Перероблений варіант цієї публікації див. у цьому збірнику: М. Крикун. Розмежування володінь Речі Посполитої та Османської імперії у 1633 році.

¹⁴ В. Кордт. *Материалы по истории русской картографии*, вип. 2: *Карты всей России и западных ее областей до конца XVII в.* Киев 1910, № 3, 5, 9; *Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року*. Мірило [1:450000]. Київ — Львів 2000; G. Le Vasseur de Beauplan. *A. Description of Ukraine / Introduction, Translation and Notes by A. B. Pernal and D. F. Essar.* Cambridge, Mass. 1993. *Maps*, мапи 6, 7. У Боплана на північному заході Брацлавщина межує з Волинським воєводством, тому що до цього останнього він помилково відніс південно-західну частину Київського воєводства.

ського воєводства, а Київському воєводству «відступив» чималу частину межиріччя Росі і Торчі, яку брацлавська шляхта вважала своєю. Ці райони були тоді спірними¹⁵, а Боплан подав саме ті відомості про воєводські кордони, з якими був обізнаний.

Після повернення в кінці XVII ст. Брацлавщини Речі Посполитій питання її західних, північних і східних кордонів стало особливо актуальним: під час лихоліття другої половини XVII ст. було втрачене чітке уявлення про кордони; гродські і земські книги, що містили про них інформацію, загинули; населення суміжних і навіть досить віддалених місцевостей нерідко терпіло від, по суті, подвійної сплати податків, бо сюди наїздили для їх збирання представники сусідніх воєводств; володільці маєтків у цих місцевостях, не бажаючи втрачати своїх прибутків, вимагали якнайскорішого розмежування. Брацлавська шляхта наполягала на відновленні давніх, «автентичних» кордонів. Не дивно, що на багатьох шляхетських сеймиках Брацлавщини, як і Київщини, розмови про розмежування були в той час частими, звичайними¹⁶. 1715 р. брацлав'яни відрядили до Варшави регента (голову) вінницької гродської канцелярії із завданням відшукати в коронній метриці документи, які б стали юридичною підставою для розмежування з сусідами¹⁷. Регент повернувся з копіями виявлених документів¹⁸. Ними 1716 р. брацлав'яни користувалися при складанні подимного реєстру, в якому, зокрема, зазначено, що Київське воєводство «узурпує» Погребещенський маєток і межиріччя Росі й Торчі з містами П'ятигори, Лобачів та ін.; в реєстрі «брацлавськими» названі також землі на схід від Гірського Тікича аж до Дніпра з містами Ставище, Чигирин, Звенигородка, Вільшана та ін. і деякі маєтки, що ними традиційно володіло Подільське воєводство, в тому числі кілька сіл на захід від річки Мурафи¹⁹.

¹⁵ Це підтверджується, зокрема, рішенням сейму на рубежі 50-х і 60-х років XVII ст. про утворення комісії для проведення розмежування Київського і Брацлавського воєводств (*Архив ЮЗР*, част. 2, т. 2: *Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII в.* Киев 1888, с. 95).

¹⁶ *Архив ЮЗР*, част. 2, т. 3: *Постановлений провинциальных сеймиков Юго-Западной Руси в 1698–1726 гг.* Киев 1910, с. 362–363, 376–377.

¹⁷ Там само, с. 377.

¹⁸ Там само, с. 401.

¹⁹ *Archiwum państwowe w Krakowie* (далі — АРК), zesp. *Archiwum Podhoreckie Andrzeja Potockiego*, № I, 43.

Справа розмежування Брацлавського і Київського воєводств багато років ве зрушувалася з місця. Комісії, обрані на сеймиках для її вирішення²⁰, насправді існували тільки на папері. 1736 р. змушений був звернути на неї увагу сейм Речі Посполитої²¹. Але і в цьому випадку все обмежилось лише створенням спеціальної комісії, бо до виконання своїх функцій вона так і не приступила²². Ці воєводства і далі сперечалися за кордони²³. Відповідно до рескрипту короля Августа III від 1752 р. було зроблено в 1775 р. спробу їх розмежувати. Комісії, що представляли інтереси названих воєводств, швидко порозумілися в тому, що Чорний шлях від села Смілої до міста Погребища є кордоном. Але вони різко розійшлися в судженнях про дальшу протяжність кордону. Брацлавська комісія «самовільно» (zaocznie) оголосила Рось аж до впадіння її в Дніпро граничною лінією, посилаючись при цьому як на юридичну підставу на згадуваний вище опис кордону 1570 р., хоч у ньому про середню і нижню течію Росі навіть не згадується. Тим самим до Брацлавщини було віднесено всю територію між Гірським Тікичем і Торчю — на заході, Дніпром — на сході, Россю — на півночі і Великою Виссю, нижньою течією правої притоки Дніпра Тясмину та суходільною лінією між ними — на півдні.

Київська комісія в 1755 р. категорично заперечувала слухність аргументів і дій брацлав'ян, посилаючись на свідчення королівських земельних пожалувань, податкових реєстрів, люстрацій державних маєтків тощо. Торкаючись опису 1570 р., вона наголошувала тільки на «невиразності» його формулювань, обходила, по суті, той факт, що чимала частина володінь на південь від Росі за цим документом мала б бути брацлавською, заявляла про безсумнівну приналежність цих земель Київському воєводству, до того ж вважала київським брацлавське межиріччя Росі і Торчі²⁴.

²⁰ *Архів ЮЗР*, част. 2, т. 3, с. 405–406, 415, 487–488, 521, 607, 655, 698–699, 772–773, 783, 815–816.

²¹ *Volumina legum*, т. 6. Petersburg 1860, с. 324.

²² Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі — ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 103 (Сапеги), оп. 1, од. зб. 99/II, 1792 р.; *Архів ЮЗР*, част. 3, т. 3: *Акты о гайдамаках (1700–1768)*. Киев 1876, с. 223.

²³ *Архів ЮЗР*, част. 3, т. 3, с. 293, 320, 505; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 99/II, 1792 р.; Российский государственный военно-исторический архив (Москва; далі — РГВИА), ф. Военно-ученый архив (далі — ВУА), од. зб. 56.

²⁴ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 99/II, 1792 р.

КИЇВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО

УМОВНІ ЗНАКИ

- границя воєводства в XVI-XVIII ст. в складі Вінницького і Брацлавського повітів визначена О. Яблоневським
- - - границя території, на яку претендувало Брацлавське воєводство і яка традиційно належала Київському воєводству
- · - · границя між Київським і Брацлавським воєводствами, встановлена сеймовою комісією 18.XI-1791 р.
- - - - - границі між Вінницьким і Брацлавським повітами за матеріалами 1784 і 1787 рр.
- · - · - · 1789 - 1790 рр.
- · - · - · - · - · границя Звенигородського повіту в 1789 р.
- границі Вінницького I, Брацлавського II, Мадбузького III і Звенигородського IV повітів за сеймовою постановою від 2.XI.1791р.
- територія, яка в другій половині XVIII ст. постійно відносилися до складу Брацлавського воєводства
- частина Вінницького повіту, на яку претендувало Київське воєводство
- частина Вінницького повіту, на яку претендувало Подільське воєводство
- ГРАНІВ міста - центри повітів
- Гайсин інші міста і містечка

Мана 1. Брацлавське воєводство в другій половині XVIII століття

У складних політичних умовах Речі Посполитої в останній третині XVIII ст. неабиякого значення набирала справа подолання місцевого, зокрема воєводського, партикуляризму. Не дивно, що відомий своїми нововведеннями сейм 1775 р. вказав на злободенність сеймової постанови 1736 р. про розмежування українських воєводств і, в свою чергу, створив комісію для його проведення²⁵. Але й ця комісія покладеного на неї завдання не виконала.

Мабуть, не бажаючи за тодішніх умов надто загострювати відносини двох воєводств, укладачі подимного реєстру Брацлавщини 1775 р. «претендували» тільки на деякі київські землі, розташовані на південь від Росі і на схід від Торчі і Гірського Тікича. Реєстр охопив територію, показану на згадуваній карті А. Яблоновського (без частини Погребищенського маєтку), а також східну частину Уманської волості, розташовану ліворуч від Гірського Тікича, Мошенський ключ, Чигиринське і Таращанське староства²⁶. Без особливих змін ця територія позначається в переписах єврейського населення 1765–1791²⁷ і в матеріалах греко-католицької та римо-католицької статистики 1781–1793 рр.²⁸

Проте брацлав'яни тривалий час міцно трималися за рішення своєї граничної комісії 1755 р. Цікавим виявом такої їхньої позиції є кілька географічних мап Брацлавського воєводства (перша з них датується 1778 р.), що їх виготовив Базилій Севериновський, «геометр його королівської милості», можливо, брацлавський шляхтич. Ці мапи досі виявити не пощасило, про їх зміст дуже стисло згадує сам Б. Севериновський у своїй географічній мапі Брацлавського і Київського воєводств 1788 р., що збереглася (він склав її у місті Брацлавського воєводства Тетіїві, її мірило — 1:425000). Б. Севериновський

²⁵ *Volumina legum*, т. 8. Petersburg 1860, с. 173–174.

²⁶ *Magazin für die neue Historie und Geographie* / angelegt von D. Anton Friedrich Büsching, т. 22. Halle 1788, с. 241–258.

²⁷ *Архів ЮЗР*, част. 5, т. 2: *Переписи єврейського населення в Юго-Западном крає в 1765–1791 гг.* Киев 1890, с. 4–5, 11, 175–199, 218–219, 241–293, 323–324, 342, 376–377, 440, 448–449, 456–481, 497, 498–499, 567–568, 569, 573–598, 663–678, 697–706.

²⁸ Российский государственный исторический архив (Санкт-Петербург), ф. 823 (Архив униатских митрополитов), оп. 3, од. зб. 919, 986, 1006, 1016, 1071, 1078, 1091, 1092, 1174; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, І. 2466–2469, 2471, 2474–2476; Державний архів Житомирської області, ф. 178 (Луцько-Житомирська римо-католицька консисторія), оп. 53, од. зб. 2, 36–38, 47.

зазначає у ній, що, ґрунтуючись на рішенні брацлавської комісії 1755 р., він до 1787 р. включно зображав брацлавсько-київську границю по всій течії Росі, проте тепер визнає безпідставність згаданого рішення як одностороннього, «пробрацлавського». Показана ним на мапі 1788 р. територія Брацлавщини в цілому збігається з територією цього воєводства на мапі А. Яблоновського, лише Б. Севериновський додає до неї східну частину Уманської волості і Звенигородське староство²⁹.

Слід зауважити, що податкові реєстри Брацлавського воєводства 1789 р. «приписують» йому більшу частину земель, що на південь від Росі³⁰.

Усвідомлюючи і далі необхідність взаємного погодження кордонів, шляхта Брацлавського і Київського воєводств 1790 р. звернулася до сейму з вимогою провести на державному рівні їх розмежування³¹. Обрана сеймом депутація (комісія) у складі трьох сенаторів і 12 представників від посольської ізби³² 18 листопада 1791 р. у Варшаві, ознайомившись із документацією, що її представили п'ять брацлавських та сім київських послів, постановила: встановити кордон по Чорному шляху, віднести Погребище до Брацлавського воєводства, встановити дальшу протяжність кордону двох воєводств по Росі до міста Богуслава, а на сході — по сучодільній лінії Богуслав — село Бурти — місто Могилів на Великій Висі³³. Поселення Могилів на Великій Висі нам невідоме; мабуть, йшлося про місто Новомиргород, розташоване на лівому березі цієї річки в межах Новоросійської губернії Російської імперії. Не виключено, що це рішення не було проведено в життя. В усякому разі Б. Севериновський у своїй мапі 1792 р. границю Брацлавщини проводить по Росі до Дніпра³⁴. Б. Севериновський виготовив мапу цього воєводства і в 1793 р. У 1869 р. вона зберігалася у автора тоді

²⁹ РГВИА, ф. ВУА, од. зб. 19989.

³⁰ Центральний державний історичний архів України в Києві, ф. 8 (Цивільно-військова порядкова комісія Житомирського повіту Київського воєводства), оп. 1, од. зб. 9, арк. 1–5; Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, oddz. rękopisów, rkps 500, с. 13–44; Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 1241.

³¹ APK, zesp. Archiwum Podhoreckie Andrzeja Potockiego, № X, 6/31, 1790 r.; *Volumina legum*, т. 9. Kraków 1889, с. 342.

³² *Volumina legum*, т. 9, с. 342.

³³ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 99/II, 1792 р.

³⁴ РГВИА, ф. ВУА, од. зб. 19990.

ж виданого на її підставі покажчика поселень давньої Брацлавщини³⁵. Мапою 1793 р. і вичерпується список відомих нам картографічних зображень Брацлавського воєводства.

Жодних даних про врегулювання непорозумінь щодо кордонів між Брацлавщиною і Подільським воєводством виявити не вдалося. Та їх, мабуть, і не було, оскільки взаємні територіальні претензії були порівняно незначні і стосувалися лічених сіл, переважно в районі Пикова.

Що ж до південної границі, то вона у XVIII ст. залишалася незмінною. Відмітимо при цьому, що 1781 р. було уточнено кордони Речі Посполитої з Новоросійською губернією по Синюсі, як, до речі, і по Великій Висі, нижньому Тясмину і суходільній лінії між ними³⁶.

Територія воєводства у кордонах XVIII ст., за вимірами, зробленими для А. Яблоновського наприкінці XIX ст. на підставі топографічної мапи Войцеха Хшановського, що охоплювала територію Речі Посполитої станом на 1772 р.³⁷, становила 636,07 кв. милі, тобто 35 тис. кв. км³⁸. Воєводство охоплювало більшу частину теперішньої Вінницької області, порівняно невеликі території Одеської, Миколаївської, Кіровоградської, Черкаської і Київської областей та подністровську смугу на північному сході Молдови з Рибницею і Рашковом. Саме з цією територією і пов'язана наша дальша розповідь.

³⁵ *Skorowidz miejscowości b[yl]ego w[o]jew[ód]ztwa bra[c]ławskiego / ułoż[yci]ł S. K[r]yżanowski[?]. Kraków 1869, s. 67–68.* Ця мапа зрештою відклалася в бібліотеці Ягеллонського університету (Biblioteka uniwersytetu Jagellońskiego, zbiory kartograficzne, № М 53/21 (оригінал), 53/12 (копія)). Східний кордон Брацлавського воєводства показано на ній так само, як на згаданій мапі Б. Севериновського 1788 р., на мапі ж 1792 р. — як на його мапах цього воєводства, виконаних до 1787 р. включно. Мірило мапи 1792 р. — 1:450000, мапи 1793 р. — 1:410000 (К. Buczek. *Mapy województwa bra[c]ławskiego B. Sewerynowskiego // Pamiętnik II zjazdu słowiańskich geografów i etnografów odbytego w Polsce w roku 1927*, т. 2. Kraków 1930, с. 276).

³⁶ *Dzieło komisyyi granicznej między Ukrainą Polską y Noworossyą... przez Ignacego Ilnatowskiego woyskiego czerwonogrodzkiego, sekretarza tey komisyyi... zebrane, opisane, na trzy części podzielone y do druku dla powszechney wiadomości podane, част. 2. Warszawa 1781, с. 1–99.* Див. також: М. Крикун. Матеріали розмежувань Речі Посполитої з сусідніми державами на українських землях у 70–80-х роках XVIII ст. // *Проблеми слов'янознавства*, вип. 40. Львів 1989, с. 60–69.

³⁷ W. Chrzanowski. *Karta dawnej Polski*. Paryż 1859.

³⁸ А. Jabłonowski. *Wstęp // Źródła dziejowe*, т. 20, с. 33; А. Jabłonowski. *Ukraina*, с. 43, 44.

Воєводства у Речі Посполитій ділились на повіті. Слід, однак, підкреслити, що такий поділ на українських землях, як, до речі, і в Беларусі, Польщі та Литві, існував ще задовго до Люблінської унії. Він зазнав значної еволюції: спочатку поняття «повіт» стосувалося великої феодальної вотчини (волості), державного маєтку (староства), згодом — землі, на яку поширювалась адміністративна влада старости, підвідомчого польському королю або великому князю литовському; нарешті воно закріпилося за судовим округом, тобто за територією, яка підлягала компетенції гродського (старостинського) суду, шляхетського за його соціально-політичною природою³⁹. У цьому останньому значенні поняття «повіт» зберігалось у Речі Посполитій протягом усього часу її існування. Адміністративна сторона повітового поділу у цій державі дуже слабо поєднувалася з судовою, бо державна управлінська система, так і не розвинувшись належно, сильно занепадала, а органи воєводсько-повітової влади, по суті, стали формуватися тільки напередодні падіння Речі Посполитої.

Ще задовго до утворення Брацлавського воєводства на Східному Поділлі визначалися два старостинські округи-повіті (districtus) із центрами у Вінниці і Брацлаві, влада в яких належала одному намісникові-старості. Найдавніші згадки про Вінницький і Брацлавський повіті сягають кінця XIV ст., зустрічаються вони і в джерелах XV–XVI ст.⁴⁰ Якщо виходити з акту розмежування 1546 р. між українськими володіннями Польщі і Великого князівства Литовського, то слід зазначити, що до Вінницького повіту належала північна смуга Східного Поділля, до Брацлавського — південна⁴¹.

На рубежі XV–XVI ст., а може й раніше, східна частина майбутнього Брацлавського воєводства входила до складу Звенигородського повіту, центр якого — Звенигородка — розташовувався

³⁹ М. Любавский. *Областное деление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута*. Москва 1892, с. 74–77; И. И. Лаппо. *Великое княжество Литовское...*, с. 1–53; A. Jabłonowski. *Wstęp // Źródła dziejowe*, т. 20, с. 20; A. Jabłonowski. *Ukraina*, с. 12.

⁴⁰ *Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 год*, собранные и изданные по ред. В. Антоновича и К. Козловского. Киев 1868, с. 6–9, 38, 57; *Архив ЮЗР*, част. 8, т. 1, с. 8, 28; т. 2, с. 329; т. 5, с. 43, 68, 128; *Археологический сборник документов...*, т. 1, с. 122–126; М. Любавский. *Литовско-русский сейм...* Приложения, с. 48; Н. Молчановский. *Очерк известий о Подольской земле до 1434 года*. Киев 1885, с. 321.

⁴¹ *Археологический сборник документов...*, т. 1, с. 122–126; M. Dogiel. *Limites Regni Poloniae...*, с. 193–201.

на лівому березі Гірського Тікича⁴². Звенигородським старостою був, до речі, брацлавсько-вінницький староста-намісник⁴³. Після 1517 р. згадка про Звенигородку надовго зникає з титулу старости Східного Поділля, тому що, як небезпідставно вважає Матвей Любавський, татари цей замок зруйнували, а повіт перетворили в пустелю⁴⁴. Звенигородський повіт згадується знову в акті розмежування 1570 р., де сказано, що він «звеку ест ку воєводству Брацлавскому»⁴⁵, але ми схильні віднести це скоріше до умовного, традиційного визначення території на схід від Гірського Тікича, яку Брацлавське воєводство вважало своєю, бо насправді ні тоді, ні значно пізніше Звенигородського повіту не було.

Після Віленського сейму 1565–1566 рр. Брацлавське воєводство мало один адміністративно-судовий повіт, який називався або «повіт Брацлавський і Вінницький», або «повіт Брацлавський», чи «повіт Вінницький»⁴⁶. Центром цього повіту-воєводства спершу був Брацлав, а згодом — Вінниця, куди, згідно з рішенням сейму Речі Посполитої 1598 р.⁴⁷, було перенесено з Брацлава гродський і земський суди та воєводський сеймик⁴⁸. Щоправда у документах люблінських сесій шляхетського трибуналу рубежу XVI–XVII ст. неодноразово фігурують окремо Вінницький і Брацлавський повіти⁴⁹, але в них по суті йдеться про колишній поділ на округи, прив'язані до відповідних староств.

Саме спираючись на ці відомості шляхетського трибуналу і не звернувши уваги на вживаний територіальний архаїзм, А. Яблоновський зробив помилку, досліджуючи повітовий поділ

⁴² A. Jabłonowski. Wstęp // *Źródła dziejowe*, т. 20, с. 29; A. Jabłonowski. *Ukraina*, с. 19.

⁴³ *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею*, т. 2: 1599–1637. Санкт-Петербург 1865, с. 128–129; М. Любавский. *Областное деление...*, с. 261, 262.

⁴⁴ М. Любавский. *Областное деление...*, с. 263.

⁴⁵ *Архив ЮЗР*, част. 8, т. 5, с. 199.

⁴⁶ Там само, т. 2, с. 503; т. 5, с. 155–156, 164; М. Любавский. *Литовско-русский сейм...* Приложения, с. 164, 166, 173, 180, 183, 192, 231; Н. А. Максимейко. *Сеймы Литовско-Русского государства...*, с. 103–104. Приложение, с. 153–154, 172, 186; И. И. Лаппо. *Великое княжество Литовское...*, с. 58, 344.

⁴⁷ *Voluntina legum*, т. 2, с. 375.

⁴⁸ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, од. зб. 4105 III, 4108 III.

⁴⁹ *Źródła dziejowe*, т. 21: *Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw)* / opisane przez A. Jabłonowskiego, с. 389, 397, 413, 427, 429; 430, 539, 556, 578, 580, 620.

Брацлавщини кінця XVI — початку XVII ст. Висновки його, однак, можна віднести до першої половини і середини XVI ст., тобто до часу, який передував адміністративній реформі Віленського сейму 1565–1566 рр. Згідно із спостереженнями А. Яблоновського, Вінницький повіт займав північну, а Брацлавський — південну частину воєводства. Границя між повітами схематично виглядала так: від того місця лівого берега Мурафи, що знаходиться посередині між містами Чернівцями і Мурафою, вона йшла на схід, вище міста Комаргорода повертала на північ, західніше міста Печери прямувала на північний схід, знову йшла на схід — кривою лінією північніше міст Райгорода, Гайсина, Гранова, Монастирища, доходила до верхньої течії Гірського Тікича і по ній тягнулася до кордону з Київським воєводством. Брацлавський повіт, вважає А. Яблоновський, охоплював, зокрема, ту частину колишнього Звенигородського повіту, яка простягалася на захід від Гірського Тікича і пізніше лягла в основу Уманської волості⁵⁰.

Під час визвольної війни українського народу середини XVII ст. у Брацлавському воєводстві було запроваджено сотенно-полковий адміністративно-територіальний устрій. Тут були такі полки: Кальницький (пізніше Вінницький), що мав 19 сотень і охоплював північну частину воєводства, за винятком Літинського староства, Янівського і Пиківського маєтків; Брацлавський (22 сотні) — на південному заході; Уманський (14 сотень) — на південному сході. Частина брацлавського Росько-Торчського межиріччя належала Білоцерківському полку, а заснований 1651 р. Паволоцький полк охопив північно-східний район Кальницького полку. Майже на все межиріччя Савранки (правої притоки Богу) — Бритавки (правої притоки Савранки) — Кодими — Ягорлика — Дністра сотенно-полкова система не поширювалася⁵¹. Сотенно-полковий устрій існував на Брацлавщині значний період і після Переяславської ради 1654 р.

У 80-х і на початку 90-х років XVIII ст. знову з'являються більш-менш регулярні згадки про Брацлавський повіт поряд із Вінницьким. Поява Брацлавського повіту нічим у джерелах не мотивується. Оскільки і в той час у воєводстві діяв один (Вінницький) гродський суд, то можна припустити, що відновлення Брацлавського повіту

⁵⁰ Див.: *Atlas historyczny...* Dział. II-gi; A. Jabłonowski. Wstęp // *Źródła dziejowe*, т. 20, с. 19, 25, 28–29.

⁵¹ І. П. Крип'якевич. Адміністративний поділ України 1648–1654 рр. // *Історичні джерела та їх використання*, вип. 2. Київ 1966, с. 132–136, 142, 145–146.

було виявом поступового усвідомлення потреби дійового управління, яке так чи інакше мусило ґрунтуватись на територіальному поділі. Територія кожного з двох брацлавських повітів протягом 80-х — початку 90-х рр. XVIII ст. зазнавала змін, тому змінювався і кордон між ними. Він пролягав з північного сходу на південний захід (див. нашу мапу)⁵². Слід підкреслити, що зміни границі між повітами не порушували меж, які відокремлювали шляхетсько-магнатські маєтки (волості, ключі, староства) один від одного, вона проходила і по границях римо-католицьких парохій — повіти в тогочасних джерелах дано у складі певної кількості цих парохій, кожна з яких охоплювала від одного до кількох шляхетсько-магнатських маєтків. Перелік у джерелах 1784, 1787, 1789, 1791 рр. назв поселень дозволяє більш-менш точно провести міжповітову границю.

Ці джерела не розкривають причини різкої зміни території повітів воєводства у 80-х роках XVIII ст. Можливо, від 1789 р. то був наслідок активного втручання у справи управління порядкових цивільно-військових комісій, створених тут, як і в інших воєводствах Речі Посполитої, за сеймовою постановою 1789 р.; комісії були органами влади місцевої шляхти. Для Брацлавщини сейм встановив дві комісії — вінницьку і брацлавсько-звенигородську — для трьох повітів⁵³. Тим самим на державному рівні було санкціоновано існування Брацлавського і Звенигородського повітів, а всі три повіти, по суті, отримали статус адміністративно-територіальних одиниць. Щодо Звенигородського повіту, то ще в другій чверті XVIII ст. знову з'являються згадки про нього як про частину Брацлавського воєводства⁵⁴, але їх слід розцінювати так само, як і вже зазначене місце з акту розмежування 1570 р. Це ж зауваження можна віднести і до згадки про Звенигородський повіт у переписі єврейського населення 1775 р.⁵⁵, але в пізніших ідентичних переписах (1778, 1784, 1787 рр.) цей повіт не згадується, а територія, зазначена 1775 р. як звенигородська, постійно включалася до складу Київського повіту. Але вже 1789 р. поняття «Звенигородський повіт» знову набуває реального змісту і в такому значенні зустрічається в джерелах (наприклад, у списку офірного податку і люстрації державних маєтків

⁵² *Архив ЮЗР*, част. 5, т. 2, с. 456–480, 573–597, 663–678, 697–706; ВК, № 1241.

⁵³ *Volumina legum*, т. 9, с. 147.

⁵⁴ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 29/1; РГВИА, ф. ВУА, од. зб. 56.

⁵⁵ *Архив ЮЗР*, част. 5, т. 2, с. 203–220.

1789 р.), причому відтоді цей повіт закріплюється за Брацлавським воєводством. Якщо судити з переліку поселень у списку офіри 1789 р., Звенигородщина охоплювала частину території, розташованої на південь від Росі і на схід від Брацлавського повіту (від Торчі і східної частини Уманської волості)⁵⁶.

Брацлавський сеймик у листопаді 1790 р. адресував сейму вимогу, в якій йшлося про створення на сеймовому рівні комісії для розмежування Брацлавщини і Київщини; у ній зазначено: ця комісія повинна провести і розмежування (oddział) повітів⁵⁷.

Восени 1791 р. сейм вніс істотні зміни в повітовий поділ воєводств. Відтоді у Брацлавському воєводстві мали бути такі повіти: Вінницький, Брацлавський, Звенигородський і Надбузький⁵⁸. Кожен із них, за сеймовою постановою, включав у себе певну кількість римо-католицьких парохій (загальне число і границі останніх лишались незмінні). Знаючи з джерел 1789–1791 рр., які поселення входили до цих парохій, можемо провести між названими повітами границі, що, до речі, як і раніше, проходили по межах міжмаєткових комплексів (див. мапу). З урахуванням цих границь, територію, що завжди належала до Брацлавського воєводства, складала повіти Брацлавський, Вінницький, Надбузький і північно-західна частина Звенигородського повіту (ця частина охоплювала в основному район Росько-Торцького межиріччя).

Проголошена сеймом 1791 р. адміністративна реформа звертає на себе увагу тим, що вона знаменувала відхід від традиційного поділу воєводств протягом кількох століть на сталу кількість повітів (деякі повіти, щоправда, зникали, але потім відновлювалися). Тим самим вона була ще одним кроком у переході до нового територіального поділу, дальшим розвитком постійно зростаючої уваги держави до питань місцевого управління, хоч і стверджувала і навіть посилювала його шляхетський характер, запровадивши сеймик у кожному повіті.

Наскільки ця реформа була проведена в життя, сказати нелегко. У матеріалах сейму за січень 1792 р. названо по воєводствах усі ті повіти, що їх перелічує сеймова постанова з осені 1791 р. Правда,

⁵⁶ Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 1241; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Karbowego, dz. 46, № 9, арк. 56–60.

⁵⁷ APK, zesp. Archiwum Podhoreckie Andrzeja Potockiego, № X, 6/11, 1790.

⁵⁸ *Volumina legum*, т. 9, с. 330–331.

в січні 1792 р. перелічено міст, де мали скликатися сеймики, значно менше, ніж незадовго до цього; у Брацлавському воєводстві, наприклад, мав діяти тільки один сеймик, як і раніше, — вінницький⁵⁹. Отже, реалізація адміністративної реформи розпочалася.

Брацлавське воєводство проіснувало близько 230 років. Територіальна історія його, як і інших українських воєводств, була нерозривно пов'язана з панівними в Речі Посполитій в XVI–XVIII ст. суспільно-політичними відносинами. Станово-шляхетський характер цієї держави зумовив і відсутність чітко визначених кордонів Брацлавщини, і малорозвинутість адміністративно-територіального поділу, і пряму залежність останнього від маєткових інтересів шляхти. Деякі позитивні адміністративно-територіальні зміни, впроваджені Чотирирічним сеймом, не могли призвести до істотних зрушень, бо привілейовані позиції шляхти в усіх сферах суспільно-політичного життя було збережено.

У 1793 р. Брацлавське воєводство припинило своє існування внаслідок приєднання його території до Російської імперії.

⁵⁹ *Volumina legum*, т. 9, с. 330–331.

БРАЦЛАВСЬКЕ ВОЄВОДСТВО У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО: АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ (1566–1569)

21 грудня 1565 р. польський король і великий князь литовський Сигізмунд Август у відповідь на прохання Віленського сейму («княжат, панят», маршалків, земських урядників й іншої шляхти)¹ дав згоду запровадити «достоїнства» (інакше — «дигнітарства»), тобто посади («уряди») воєвод і каштелянів, для тих земель Великого князівства Литовського (ВКЛ), які їх ще не мали, і тим самим поповнити великокнязівську раду, в якій ці особи представляли б інтереси своїх земель². Надання цієї, як і, того ж дня, кількох інших обіцянок (про них ітиметься нижче) сейму тим же монархом, виявилось вагомим кроком на шляху тривалого суспільно-політичного зближення ВКЛ і Польського королівства (Корони), фінальним акордом чого стала Люблінська унія 1569 р. Дуже вагомим чинником зближення було даліше поширення польського адміністративно-територіального устрою у ВКЛ³. Одним із результатів даного процесу було створення Брацлавського воєводства. Початком існування воєводства умовно можна вважати видачу Сигізмундом Августом привілею на уряд брацлавського воєводи волинському магнатові, житомирському старості князеві Романові Федоровичу Сангушку (Сангушковичу)⁴. У привілеї, да-

¹Цей сейм працював з 18 листопада 1565 р. до початку 1566 р. (Н. А. Максимейко. *Сеймы Литовско-Русского государства до Люблинской унии 1569 г.* Харьков 1902, с. 157).

²*Документы Московского архива Министерства юстиции* (далі — ДМАМЮ), т. 1. Москва 1897, с. 179; *Русская историческая библиотека* (далі — РИБ), т. 30: *Литовская метрика. Отделы первый — второй, част. 3: Книги публичных дел*, т. 1. Юрьев 1914, кол. 368.

³Про це поширення див.: М. Крикун. Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях // *Проблеми слов'янознавства*, вип. 42. Львів 1990, с. 34–37.

⁴Про нього: А. Prochaska. Roman Sanguszko (Hetman polny litewski) // *Przewodnik Naukowy i Literacki*, т. 17. Lwów 1889, с. 681–694, 784–800, 877–898,

тованому 1566 р., місця для зазначення місяця і дня, а також місця його видачі, без подання причини, не заповнені⁵. Відомо натомість, що привілей Сигізмунда Августа на брацлавське каштелянство (каштелянію) овруцькому старості князеві Андрієві Тимофійовичу Капусті був виданий 25 березня того самого року⁶. Гадаємо, що навряд чи привілей на каштелянію з'явився раніше від привілею на воєводство: зваживши на те, що воєвода посадово стояв вище каштеляна, логічно твердити, що при створенні нового воєводства саме він мав бути призначений насамперед. Не був, напевно, привілей на воєводство виданий водночас з привілеєм «каштелянським», оскільки вони вписані в різні книги Литовської метрики. (Принагідно зазначимо, що 25 березня, за аналогією з датуванням «каштелянського» привілею, датують привілей на воєводство князеві Р. Ф. Сангушкові Матвей Любавський і Юзеф Вольф⁷, 30 березня, бездоказово, — Антоній Прохаска і Маріуш Махиня⁸.) Дивує,

972–985, 1116–1135; *Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta — Fedora Olgerdowicza X. Rateńskiego*, т. 2, част. 1: *Linia niesuczejeńska / opracował Z. L. Radziwiński*. Lwów 1911; М. Machynia. Sanguszko (Sanguszkowicz) Roman // *Polski Słownik Biograficzny* (далі — PSB), т. 34. Wrocław — Warszawa — Kraków 1992–1993, с. 500–505.

⁵ Російський державний архів древніх актів (Москва; далі — РГАДА), ф. 389 (Литовська метрика), оп. 1, од. зб. 49, арк. Зв.–4. Оригінал. Опубл.: И. Малиновский. *Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского*. Томск 1901, с. 62–63; Н. А. Максимейко. *Сеймы Литовско-Русского государства...* Приложение, с. 144–145; *Monografia XX. Sanguszków...*, т. 2, част. 1, с. 235–236.

⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 38, арк. 611зв.–612. Оригінал. Опубл.: И. Малиновский. *Сборник материалов...*, с. 73–74; Н. А. Максимейко. *Сеймы Литовско-Русского государства...* Приложение, с. 143–144. Про А. Капусту див.: Z. Spieralski. *Kapusta Andrzej* // PSB, т. 12. Wrocław — Warszawa — Kraków 1966, с. 5–6.

⁷ М. Любавский. *Литовско-русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внешнею жизнью государства*. Москва 1900, с. 725; J. Wolff. *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. 1386–1795*. Kraków 1885, с. 7.

⁸ А. Prochaska. *Roman Sanguszko...*, с. 791. Автор обґрунтовує своє твердження тим, що 30 березня 1566 р. Сигізмунд Август з Бельська звернувся з листом до брацлавських і вінницьких міщан, яким наказав їм у всьому бути послухними князеві Р. Ф. Сангушкові у зв'язку з призначенням його брацлавським і вінницьким воєводою. Див. цей лист: *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, т. 7: 1554–1572 [=Dyplomatariusz gałęzi niesuczejeńskiej, 2]. Lwów 1910, с. 91. Оригінал; М. Machynia. Sanguszko (Sanguszkowicz) Roman, с. 501. Автор спирається на сказане А. Прохаскою і від себе додає, що призначення воєводою

щоправда, та обставина, що в «каштелянському» привілеї жодним словом не згадано брацлавського воєводу. Чи не пояснюється це не обов'язковістю такої згадки в цьому документі? Доречно вказати на те, що у «воєводському» привілеї відсутня будь-яка згадка про брацлавського каштеляна. Слід звернути увагу на те, що в обох привілеях сказано: видано їх згідно з даною Сигізмундом Августом на Віленському сеймі обіцянкою, про яку йшлося вище, і на те, що в «каштелянському» привілеї записано: нові достоїнства, тобто воєводства і каштелянії, вводяться у ВКЛ на взірець («кштальтом») Польської корони.

Князь Р. Ф. Сангушко не поспішав ознайомлюватись із ситуацією в підлеглому йому воєводстві на місці. 28 квітня 1566 р. Сигізмунд Август звернувся до нього з Любліна з листовним наказом прибути до воєводства з огляду на загрозу татарського вторгнення на його територію⁹. 27 липня того ж року датовані два листи Сигізмунда Августа, відправлені також із Любліна, один з яких — брацлавським і вінницьким зем'янам (шляхті; тут зазначено, що, зваживши на татарську небезпеку для воєводства, Р. Ф. Сангушкові листом наказано їхати до Брацлава і Вінниці і там мешкати)¹⁰, другий — брацлавсько-вінницькому старості князеві Богушові Федоровичу Корецькому (у ньому адресатові наказано з огляду на ту саму небезпеку виїхати до Брацлава і Вінниці і, мешкаючи там, нести службу спільно з князем Р. Ф. Сангушком, якому дано подібний наказ)¹¹.

князя Р. Ф. Сангушка 30 березня відбулося після ухвали Віленським сеймом 25 березня про утворення з Брацлавського і Вінницького староств воєводства. Слід підкреслити, що в березні сейм не працював. Наступним, після зазначеного вище Віленського, сеймом ВКЛ був Берестейський (кінець квітня — серпень 1566 р.) (Н. А. Максимейко. *Сеймы Литовско-Русского государства...*, с. 157).

⁹ Archiwum Państwowe w Krakowie (далі — APK), zesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka X, с. 243–244, 246. Оригінал. Опубл.: *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, т. 7, с. 93–94.

¹⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 49, арк. 8. Оригінал. Те саме див.: APK, zesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka X, с. 263. Оригінал. Опубл.: И. И. Лаппо. *Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569–1586): Опыт исследования политического и общественного строя*, т. 1. Санкт-Петербург 1901, с. 597; И. Малиновский. *Сборник материалов...*, с. 372; *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, т. 7, с. 99–100.

¹¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 49, арк. 8. Оригінал. Опубл.: И. Малиновский. *Сборник материалов...*, с. 371–372.

Територія, що стала Брацлавським воєводством, у привілеї князеві Р. Ф. Сангушкові йменована «землею Подільською». Ця земля була східною, більшою, частиною історичного регіону, званого «Поділлям». За нею в літературі закріпилося найменування «Східне Поділля» (Західним Поділлям було Подільське воєводство, створене в складі Польського королівства на початку 30-х років XV ст.¹²). У тому ж документі та сама територія фігурує як «земля Брацлавська і Вінницька» — відповідно до головних у ній міст і замків — Брацлава і Вінниці (в тогочасних джерелах вони зветься «Браславль» і «Веница» або «Вѣница», «Виница»¹³).

З цих замків про Вінницький довідуємося з писаного у Варшаві листа Сигізмунда Августа до брацлавського воєводи князя Р. Ф. Сангушка від 3 жовтня 1566 р. «ω великои слабости» його й про те, що він «на зломъ фундаменте *ест* збудованъ и въборзде ѿпасти мусить». У цьому ж листі сказано, що при Вінницькому замку є рота з драбів, очолювана князем Ярославом Соколенським, і що, як писав йому, великому князеві, цей воєвода, через несплату коштів з державного скарбу далі «драби тамъ вытравати не могут, не маючи за што ѿдежи купити, а зима тым горей их ѿтоль розженеть». Сигізмунд Август просить адресата затримати цю роту і повідомляє, що посилає йому свій лист до земського підскарб'я (Миколая Нарушевича) з наказом вислати гроші для неї¹⁴.

¹² М. Крикун. Поширення польського адміністративно-територіального устрою..., с. 25–28.

¹³ Про Брацлавський і Вінницький замки в «довоеводський» і «воєводський» періоди території Брацлавщини: О. Мальченко. *Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV — середина XVII ст.)*. Київ 2001, с. 110–113, 120–122.

¹⁴ APK, zesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka X, с. 280. Оригінал. Публ.: *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, т. 7, с. 105. Йдеться про драбів піших — це видно з листа Сигізмунда Августа до земського підскарб'я Миколая Нарушевича від 5 жовтня 1569 р., де сказано про вінницьку роту князя Я. Соколенського (*Lietuvos metrika*. Кнуга № 532 (1569–1571) / parengė Lina Anušytė ir Algirdas Paliulis. Vilnius 2001, с. 89–90). У матеріалах Городенського сейму 1567 р. записано: «драб пеший з ручницею, з мечем або с кордом, або також з рогатиною» (*ДМАМЮ*, т. 1, с. 453). Листом від 12 квітня 1568 р., відправленим з Книшина, Сигізмунд Август сповістив маршалка й писаря українських замків Івана Воловича, що звільнив князя Я. Соколенського як такого, що немає «воли з прычинъ певных вжо далеи на тамошнемъ замку служити», від посади ротмістра роти в складі 100 драбів при Вінницькому замку і призначив замість нього ротмістром Семена Дешковського; там же великий

Назва «Брацлавське воєводство» до Люблінської унії у відомих нам документах відсутня. У чотирьох з них, датованих 1566 р., значиться «Брацлавське і Вінницьке воєводство»¹⁵, «воєводство Брацлава і Вінниці»¹⁶ і «воєводство Брацлава Подільського»¹⁷. Лише у виданому 27 травня 1569 р. Сигізмундом Августом у Любліні універсалі, яким проголошено «повернення» і «включення» Волинської землі до Польської корони, зустрічаємо назву «Брацлавське воєводство»; тут вона неодноразово фігурує як частина, поряд зі створеним 1566 р. Волинським воєводством, Волинської землі¹⁸. Після цього дана назва зникає на певний час із документів Брацлавського воєводства.

князь зобов'язав адресата виділити на піврічне утримання цієї роти надходження від вінницької корчми й мита. У тому ж листі читаємо, що найвищий гетьман ВКЛ князь Костянтин Острозький, будучи старостою брацлавським і вінницьким (у 1497–1530 рр.), тримав при Брацлавському й Вінницькому замках «почот» своїх служебників «для лепшого беспечности тых замьковъ», а теперішній брацлавсько-вінницький староста князь Богуш Корецький такого почту своїх служебників не має (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 265, арк. 269зв.–270. Оригінал. Опубл.: *Архив Юго-Западной России, издаваемый Коммиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе* (далі — *Архив ЮЗР*), част. 8, т. 5: *Акты об украинской администрации XVI–XVIII вв.* Киев 1907, с. 172). Всупереч згаданому призначенню С. Дешковського, ротмістром при Вінницькому замку залишався князь Я. Соколенський — аж до Люблінської унії (*Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, т. 7, с. 323–324 (лист шляхти Брацлавського воєводства до брацлавського воєводи князя Р. Ф. Сангушка від 28 березня 1569 р. з Вінниці); *Lietuvos metrika*. Кнуга № 532, с. 89–90 (лист Сигізмунда Августа від 5 жовтня 1569 р. земському підскарбеві М. Нарушевичеві)). Що ж до С. Дешковського, то він став ротмістром роти зі 100 драбів при Брацлавському замку. Після його смерті 8 травня 1570 р. король призначив на це місце Станіслава Гостлавського (*Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie*, zesp. *Metryka Koronna*, МК, ks. 107, арк. 541–541зв. Оригінал).

¹⁵ АРК, zesp. *Archiwum Sanguszków*, teki rzymskie, teka X, с. 246. Оригінал. Опубл.: *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, т. 7, с. 93–94.

¹⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 49, арк. 8. Оригінал. Опубл.: И. Малиновский. *Сборник материалов...*, с. 371–372; РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 49, арк. 8зв. Оригінал. Те саме: АРК, zesp. *Archiwum Sanguszków*, teki rzymskie, teka X, с. 263. Оригінал. Опубл.: И. И. Лаппо. *Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии...*, т. 1, с. 597; И. Малиновский. *Сборник материалов...*, с. 372; *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, т. 7, с. 99–100.

¹⁷ М. Любавский. *Литовско-русский сейм...* Приложения, с. 231.

¹⁸ *Voluntina legum*, т. 2. Petersburg 1859, с. 80–84; *Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791 / wydali S. Kutrzeba i W. Semkowicz.* Kraków 1932, с. 300–308.

Поряд із найменуванням «брацлавський воєвода» до Люблінської унії у джерелах «присутні» такі його означення: «воєвода брацлавський і вінницький», «воєвода землі Брацлавської і Вінницької»¹⁹.

Що ж до каштеляна, то він зветься «брацлавським»²⁰. У вищезгаданому привілеї А. Т. Капусті значиться «каштелянство Брацлава Подільського».

Край, частиною якого була територія Брацлавського воєводства, в документах йменується «Україною», «Украйною»²¹. Цей термін у них означав окраїнні землі ВКЛ (після Люблінської унії — Брацлавське і Київське воєводства Польського королівства і Речі Посполитої).

Брацлавське воєводство межувало: на заході — з Летичівським повітом Подільського воєводства, на півночі — з Житомирським і Київським повітами Київського воєводства (Київське воєводство було утворене ще 1471 р.), на сході — з Київським повітом, на південному сході і півдні — з землями, контрольованими Османською імперією і Кримським ханством, на південному заході — з Молдавським князівством. Західний і північний кордони були визначені задовго до створення воєводства, згодом вони були відображені в таких документах: західний — в описові кордонів ВКЛ з Польською короною 1546 р.²², західний і північний — в «Списанье

¹⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 49, арк. 8зв; РИБ, т. 30, кол. 850; APK, zesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka X, с. 239, 246, 263, 273, 279–281, 287, 357–358; Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie, т. 7, с. 91–94, 99–100, 104–109, 114–115, 124–125, 323–324; Н. А. Максимейко. Сеймы Литовско-Русского государства... Приложение, с. 166; И. Малиновский. Сборник материалов..., с. 372; И. И. Лаппо. Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии..., т. 1, с. 597; И. И. Лаппо. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия: Литовско-русский повет и его сеймик. Юрьев 1911, с. 331.

²⁰ APK, zesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka X, с. 287; Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie, т. 7, с. 108–109.

²¹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 266, арк. 85–86; APK, zesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka X, с. 243–244, 273; Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie, т. 7, с. 93–94; Архив ЮЗР, част. 8, т. 5, с. 157.

²² Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа, т. 1. Вильна 1867, с. 122–126; M. Dogiel. *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae ex originalibus et exemplis authenticis descripti et in lucem editi anno 1758*. Vilnae 1758, с. 193–201. Див. також: М. Крикун. Адміністративно-територіальний

поветов и границ» — документі, складеному, можливо, напередодні Віленського сейму 1565–1566 рр.²³, і в описові кордонів Брацлавського воєводства, здійсненому 6 січня 1570 р. в Брацлаві Олізаром Кірдеєм Мильським і Михайлом Шашковичем Долбуновським за наказом Сигізмунда Августа²⁴. За різними джерелами, наприкінці 60-х років XVI ст. кордон воєводства на півдні проходив по правій притоці Богу (Південного Бугу) — Саврані, на південному сході — по лівій притоці Богу — Синюсі²⁵. Східний кордон був невизначено окреслений в описові від 6 січня 1570 р. внаслідок його невизначеності²⁶.

Задовго до утворення Брацлавського воєводства на його території склалися два округи-повіти з адміністративними центрами у Вінниці і Брацлаві, влада в яких належала призначеному великим

устрій Правобережної України в XV–XVIII ст.: Кордони воєводств у світлі джерел. Київ 1993, с. 16–19.

²³ РИБ, т. 30, кол. 891–892; М. Любавский. *Литовско-русский сейм...* Приложения, с. 161–162; *Архив ЮЗР*, част. 7, т. 2: *Акты о заселении Юго-Западной России (1471–1664)*. Киев 1890, с. 365; М. Dogiel. *Limites Regni Poloniae...*, с. 203–204. Див. також: М. Крикун. *Адміністративно-територіальний устрій...*, с. 19.

²⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 192, арк. 196–197зв. Оригінал. Опубл.: *Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1: *Акты о заселении Юго-Западной России*. Киев 1886, с. 225–230; *Архив ЮЗР*, част. 8, т. 1: *Материалы для истории местного управления в связи с историею сословной организации. Акты Барского староства XV–XVI в.* Киев 1893, с. 262–266; *Архив ЮЗР*, част. 8, т. 5, с. 197–201. Див. також: М. Крикун. *Адміністративно-територіальний устрій...*, с. 19–20.

²⁵ М. Крикун. *Адміністративно-територіальний устрій...*, с. 103–106. Згодом цей кордон просунувся південніше правої притоки Богу — Кодими і лівого притоку Дністра — Ягорлика. Даний стан цього кордону був зафіксований під час розмежування володінь Речі Посполитої й Османської імперії у 1633 р. (М. Krykun. *Rozgraniczenie ziem Rzeczypospolitej i imperium Ottomańskiego w 1633 roku // Żydzi wśród chrześcijan w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej: Studia historyczne ofiarowane Zenonowi Guldonowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin / pod red. W. Kowalskiego i J. Muszyńskiej.* Kielce 1966, с. 145–157 (значно перероблений варіант цієї публікації див. у даному збірнику: М. Крикун. *Розмежування володінь Речі Посполитої та Османської імперії у 1633 році*); *Ottoman–Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century): An Annotated Edition of ‘Ahdnames and Other Documents / by D. Kołodziejczyk.* Leiden — Boston — Köln 2000, с. 432–435).

²⁶ М. Крикун. *Адміністративно-територіальний устрій...*, с. 92–93. Про територію Брацлавського воєводства до 1566 р.: Г. В. Борjak. *Територія і залюдненість Брацлавщини в першій половині XVI ст. (до 1566 р.) // Історичні дослідження: Вітчизняна історія*, вип. 11. Київ 1985, с. 63–70. Див. також: М. Крикун. *Границі і повітовий поділ Брацлавського воєводства в XVI–XVIII ст. // Історичні дослідження: Вітчизняна історія*, вип. 8. Київ 1982, с. 88–99.

князем литовським (господарем) намісникові, званому старостою брацлавським і вінницьким²⁷. На рубежі XV–XVI ст., а можливо, й раніше, до даної території зараховували Звенигородський повіт, що охоплював землі, на які претендувало Київське воєводство. Звенигородським старостою був брацлавський і вінницький староста. Після 1517 р., коли татари замок Звенигородку вщент зруйнували, а згаданий повіт перетворили в пустелю, згадка про цей останній надовго зникає з титулу старости Східного Поділля²⁸. Звенигородський повіт чи не вперше після того названий в описі кордонів Брацлавського воєводства 1570 р.; тут зазначено, що він здавна належить до нього. Проте цю згадку слід вважати лише ремінісцентною, тому що на кінець 1560-х років, як, зрештою, й тривалий час в наступному, Звенигородського повіту не було²⁹. Доречно зазначити, що в остаточно оформленому вигляді територія Брацлавського воєводства, не рахуючи Звенигородщини, становила 35 тис. кв. км³⁰. За сучасними адміністративним поділом вона включає в себе Вінницьку область без її західної та північно-західної і північно-східної частин, частини Київської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської й Одеської областей та Республіки Молдова³¹.

Унаслідок адміністративно-територіальної реформи, проведеної у ВКЛ за польським взірцем у 1565–1566 рр., повіти в ньому, до неї старостинські округи, перетворилися на судові повіти — території, на які поширювалися прерогативи шляхетських земських і ґродських судів і в яких влада старост була обмеженою (вона здійснювалася через призначувані й очолювані ними ґродські суди) шляхетським самоврядуванням, здійснюваним через виборні земські суди і сеймики, які діяли в кожному воєводстві³².

²⁷ М. Крикун. Границі і повітовий поділ..., с. 95.

²⁸ Там само, с. 95–96.

²⁹ Там само, с. 96.

³⁰ А. Jabłonowski. Ukraina // *Źródła dziejowe*, т. 22: *Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw)* / opisane przez A. Jabłonowskiego. Warszawa 1897, с. 43.

³¹ Див.: М. Крикун. *Адміністративно-територіальний устрій... Мапа «Воєводства Правобережної України в другій половині XVI–XVIII ст. та обласний поділ України, частини Білорусі і Молдови»*.

³² М. Крикун. *Повітовий устрій Подільського воєводства в XV–XVI ст. // Український археографічний щорічник*, вип. 1. Київ 1992, с. 157–178; Н. Г. Крикун. *Адміністративно-територіальне устроєство Правобережної України в XV–XVIII вв. (воєводства и повіты)*: Автореф. дисс. докт. истор. наук. Киев 1992, с. 23–30.

Брацлавське воєводство успадкувало від часу до його виникнення Брацлавський і Вінницький повіти та брацлавсько-вінницького староству. Останнім був на той час (від 1548 р.) згаданий вище князь Б. Ф. Корецький, як і князь Р. Ф. Сангушко, — волинський магнат (цей уряд він займав до своєї смерті у 1576 р.; у 1559–1576 рр. був також луцьким старостою)³³. Доречно зазначити, що за привілеєм Сигізмунда Августа, виданим на сеймі у Городні 20 червня 1568 р., він отримав у трирічну заставу Вінницьке староство за 5000 кіп литовських грошів, які король мав намір використати «на заплату людем служебнымъ а для обороны замков ... подвинских и земли Полоцкое часу валки з неприятелем нїшимъ московским»³⁴. Отже, на час застави Вінницьке староство ставало по суті приватним маєтком князя Б. Ф. Корецького. Тож даремно воно в тому ж привілеї назване також волостю.

Характерною ознакою Брацлавського воєводства у 1566–1569 і наступних роках є те, що при наявності в тогочасних джерелах двох повітів воно мало по одному гродському і земському суду³⁵ —

³³ Про нього: В. Поліщук. Князь Богуш Корецький як землевласник і урядник (1510–1576) // *Київська старовина* (2001/3) 56–72; J. Maciszewski. Korecki Bohusz (Bohdan) // *PSB*, т. 14. Wrocław — Warszawa — Kraków 1968–1969, с. 58–59. Твердження цих авторів про те, що князь Б. Ф. Корецький у 1570-х роках був і звенигородським старостою, не відповідає дійсності: найраніша відома нам згадка про звенигородського старосту після Люблінської унії припадає на 1582 р. — ним був брацлавсько-вінницький староста Юрій Струс з Коморова (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 196, арк. 36–39). Варто вказати на те, що в цьому ж документі той же Ю. Струс названий тільки брацлавсько-вінницьким старостою; це наводить на думку, що його звенигородське староство у той час було умовним.

³⁴ Центральний державний історичний архів України в Києві, ф. 26 (Луцький земський суд), оп. 1, од. зб. 1, арк. 461зв.–466. Оригінал (впис цього привілею в луцьку земську книгу 14 жовтня 1569 р.). Опубл.: *Архив ЮЗР*, част. 8, т. 6: *Акты о землевладении в Юго-Западной России XV–XVIII вв.* Киев 1911, с. 210–219; И. Малиновский. Сборник документов... *Добавление // Известия Императорского Томского университета*, кн. 48. Томск 1910–1912, с. 86–94 (тут впис у луцьку земську книгу помилково датовано 1579 р.).

³⁵ М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI — першої половини XVII ст. в архіві роду Пісочинських // *Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької*. Львів 1998, с. 81–106. На превеликий жаль, книги Брацлавських гродського і земського судів, які велися з 1566 р. і містили багатий матеріал, загинули не пізніше часів Хмельниччини (Там само; див також у цьому збірнику: М. Крикун. Доля гродських і земських книг Брацлавського воєводства).

вони діяли в Брацлаві (від 1598 р. — у Вінниці, куди за постановою тодішнього Варшавського сейму було перенесено адміністративний центр воєводства); оскільки кожен з них своєю діяльністю охоплював всю територію воєводства, то це означало, що воно являло собою територіально тотожні гродський й земський повіти або ж, по суті, один повіт. Враховуючи це, слід вважати наведений у джерелах від 1566 р. поділ даного воєводства на два повіти анахронізмом³⁶.

Одноповітовість Брацлавського воєводства підтверджується й наявністю в ньому одного «комплекту» земських урядів — від підкоморія, який в земській урядовій ієрархії слідував одразу після каштеляна, й нижче. Ці уряди у ВКЛ подекуди стали запроваджуватися ще перед Віленським сеймом 1565–1566 рр. (ідеться про хоружих та членів земських судів — суддів, підсудків, писарів), а на цьому сеймі 21 грудня 1565р. у відповідь на прохання шляхти Сигізмунд Август дозволив воєводствам, існуючим і тим, що мали бути створені, мати уряд підкоморія³⁷. Згодом він же дарував й інші уряди.

У воєводствах Речі Посполитої, поділених на повіти, кількість останніх відповідала кількості комплектів урядів (у воєводствах, поділених на землі, таким самим було співвідношення між ними і комплектами, з тим, що повіти цих земель, якщо ці на них були поділені, мали тільки деякі уряди)³⁸.

На час укладення Люблінської унії Брацлавське воєводство мало такі земські уряди: підкоморія (цей уряд займав Семен

³⁶ Згадки про Брацлавський і Вінницький повіти у 1566–1569 рр.: РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 266, арк. 85–86, 169–169зв.; *Архив ЮЗР*, част. 8, т. 5, с. 155–157, 164; Н. А. Максимейко. *Сеймы Литовско-Русского государства...* Приложение, с. 170, 172, 205, 207; М. Любавский. *Литовско-русский сейм...* Приложения, с. 205, 207; И. И. Лаппо. *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия...*, с. 355; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 307, с. 121–220, 225–226; APK, zesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka X, с. 239, 287; *Źródła dziejowe*, т. 20: *Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw)* / opisane przez A. Jabłonowskiego. Warszawa 1894, с. 101–105; *Archiwum XX Sanguszków w Sławucie*, т. 7, с. 91–92, 106–109; *Akta unji Polski z Litwą...*, с. 319–321.

³⁷ РИБ, т. 30, кол. 368, 374; ДМАМЮ, т. 1, с. 170, 173.

³⁸ М. Крикун. Земські уряди на українських землях в XV–XVIII ст. // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. 228: *Праці Історично-філософської секції*. Львів 1994, с. 65–122.

Дешковський), земських судді (Іван Кошка), підсудка (Андрій Садовський), писаря (Філон Кордиш); кожен з них іменувався «брацлавським і вінницьким». Тоді ж існував уряд вінницького войськового (Мисько Петничанський)³⁹. Лише про М. Петничанського з названих осіб відомо, коли саме він став урядником — на підставі виданого йому Сигізмундом Августом у Пйотркові 19 квітня 1567 р. привілею на уряд вінницького войськового⁴⁰. У тому ж привілеї сказано, що в Брацлавському і Вінницькому повітах ще немає війських. Отже, М. Петничанський був першим вінницьким війським. Наведені слова привілею вказують на двоповітовість Брацлавського воєводства. Але мала вона лише «військівський» характер: в обов'язки войськового входило забезпечувати громадський спокій на території, яка йому підлягала⁴¹. Такими територіями для брацлавського і вінницького війських були землі, історично прив'язані до відповідних замків. Саме в такій іпостасі виступають обидва повіти Брацлавського воєводства в джерелах від 1567, а по суті — від 1566 р.

Чи призначив у тому ж 1567 р. Сигізмунд Август когось брацлавським війським, невідомо. Першим знаним на цьому уряді був Василь Жабокрицький: у привілеї короля Генрика Сергієві Оратовському на брацлавське військівство, виданому 15 квітня 1574 р. на сеймі у Кракові, той названий його безпосереднім попередником на даному уряді, таким, що був війським до своєї смерті⁴². Напевно, це той Василь Жабокрицький, який у згаданому списку заприсяглої шляхти фігурує без уряду. У такому разі він став війським після Люблінської унії.

Генрик Літвін, не наводячи аргументів, твердить, що Семен Дешковський був номінований королем на уряд підкоморія у 1566 р.⁴³ Насправді ж С. Дешковський підкоморієм став після 12

³⁹ Перелік цих урядів і відповідних урядників міститься у списку шляхти Брацлавського воєводства, яка 16 червня або дещо пізніше 1569 р. у Брацлаві присягла на вірність королеві та Польському королівству (Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 307, с. 212–220. Оригінал. Публ.: *Źródła dziejowe*, т. 20, с. 101–105; *Akta unji Polski z Litwą...*, с. 319–321).

⁴⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 266, арк. 169–169зв. Оригінал. Публ.: *Архив ЮЗР*, част. 8, т. 5, с. 164.

⁴¹ М. Крикун. *Земські уряди...*, с. 82.

⁴² РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 193, арк. 2–2зв. Оригінал.

⁴³ Н. Litwin. *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę. 1569–1648*. Warszawa 2000, с. 208.

квітня 1568 р.: цим числом датовано писаний у Книшині лист Сигізмунда Августа маршалкові й писареві українських замків Іванові Воловичу, в якому, зокрема, повідомлено про призначення ним, королем, С. Дешковського ротмістром роти при Вінницькому замку⁴⁴, причому того підкоморієм не названо. Якби він ним був, то в листі обов'язково на це було б вказано.

Іван Кошка став брацлавським і вінницьким земським суддею десь після 13 січня 1567 р.: цього числа Сигізмунд Август з Городні звернувся з листом до брацлавсько-вінницько-луцького старости князя Б. Ф. Корецького, з якого видно, що серед осіб, обраних сеймиком шляхти Брацлавського і Вінницького повітів послами на сейм, що мав відбутися в Городні, був й І. Кошка; суддею він у даному листі не йменованій⁴⁵.

У списку земських урядників Брацлавського воєводства, опублікованому М. Любавським⁴⁶, поряд із зазначенням того, що Семен Дешковський — підкоморій, сказано, що земським суддею є Петничанський, підсудком — Петро Микулинський, писарем — Іван Дешковський. Проте перебування останніх трьох осіб на цих урядах у той час (і пізніше) жодним документом не підтверджується. Це наводить на думку, що даний документ — джерело ненадійне, сумнівне. У ньому, до речі, біля слова «хоружий» не проставлено, хто ним був. Це може означати, що хоружого у Брацлавському воєводстві на час складання документа не було. Першим хоружим воєводства, можливо, був Богуш Дешковський, номінований королем Генриком на цей уряд привілеєм від 15 квітня 1574 р.⁴⁷

Слід мати на увазі, що до земських урядників належав і брацлавсько-вінницький гродський староста. Ним, нагадуємо, на час укладення Люблінської унії був князь Б. Ф. Корецький.

Таким чином, на 1569 р. у Брацлавському воєводстві налічувалося шість земських урядників: підкоморій, гродський староста, земські суддя, підсудок, писар і вінницький війський. Інші земські

⁴⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 266, арк. 269зв.–270. Оригінал. Опубл.: *Архив ЮЗР*, част. 8, т. 5, с. 172–173.

⁴⁵ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 266, арк. 85–86. Оригінал. Опубл.: *Архив ЮЗР*, част. 8, т. 5, с. 155–157.

⁴⁶ М. Любавский. *Литовско-русский сейм...* Приложения, с. 231.

⁴⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 193, арк. 1–2. Оригінал. Опубл.: *Архив ЮЗР*, част. 8, т. 5, с. 196–197. Наше твердження засновуємо і на тому, що в привілеї не згадано попередника Б. Дешковського по хоружеству.

уряди у воєводстві з'явилися вже після Люблінської унії. З них уряд хоружого обіцяно дати на Люблінському сеймі 1569 р.⁴⁸

Список заприсяглої у 1569 р. шляхти Брацлавського воєводства містить також зазначення тих, хто на той час займав гродські уряди підстарост, судді і писаря, що були підпорядковані брацлавсько-вінницькому старості. Брацлавським підстаростою був Андрій Садовський (тоді ж він, нагадуємо, був брацлавсько-вінницьким підсудком), вінницьким — Борис Совин, брацлавсько-вінницьким суддею — Роман Красносельський, брацлавсько-вінницьким писарем — Олексій Томкович. З інших джерел довідуємося, що у 1566 р. брацлавським підстаростою був Єрмола Мелешко⁴⁹, а в 1567 р. вінницьким підстаростою — Андрій Єлець⁵⁰.

Адміністративно-територіальний устрій Брацлавського воєводства, як й інших воєводств Речі Посполитої, визначало шляхетське самоврядування, носієм і виявом якого був, поряд із земським і гродським судами та земськими урядами, з'їзд шляхти — сеймик, який із певною регулярністю відбувався з нагоди різних, у тому числі й самоврядних, питань. Впровадження сеймиків у ВКЛ було пов'язане з дозволом на їх скликання, даним Сигізмундом Августом на Віленському сеймі 1565–1566 рр. у відповідь на відповідне прохання тамтешньої шляхти, яка розглядала сеймики як важливий компонент поширення в цій державі польських суспільно-політичних відносин, існування в ній шляхетських інститутів, як було сказано в цьому проханні, «кшталтом с Коруны Польское»⁵¹. На цьому сеймі йшлося про повітові сеймики, але в більшості воєводств ВКЛ прижився один сеймик на все воєводство⁵². З огляду на

⁴⁸ *Volumina legum*, т. 2, с. 99.

⁴⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 192, арк. 27зв.–28зв. Оригінал (лист Сигізмунда Августа, виданий 21 липня 1570 р. на сеймі у Варшаві, про підтвердження наведеного в ньому листа брацлавсько-вінницького старости князя Б. Ф. Корецького від 8 липня 1566 р. стосовно надання ним, старостою, в ленне володіння селища Ометинців з прилеглою пасікою Є. Мелешкові).

⁵⁰ АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka X, с. 357–358. Оригінал (лист Сигізмунда Августа від 12 березня 1567 р. до брацлавського воєводи князя Р. Ф. Сангушка щодо пограбування п'ятигорця князя Давида Кансанковича).

⁵¹ РИБ, т. 30, кол. 368; ДМАМЮ, т. 1, с. 170.

⁵² Так було, зокрема, у Волинському воєводстві, яке складалося з трьох повітів як шляхетських судових округів (М. Крикун. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року // *Записки НТШ*, т. 231: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*. Львів 1996, с. 415–436).

шляхетсько-самоврядну одноповітовість Брацлавського воєводства сеймик його можна кваліфікувати і як воєводський, і як повітовий.

За Другим Литовським статутом, сеймик мав збиратися у зв'язку зі скликанням господарем сейму ВКЛ — за його «листом» (універсалом), виданим «не на ближший час», як за чотири тижні до відкриття сейму. Сеймик повинен був обговорювати питання, поставлені в цьому «листі», а також власні питання й обрати двох послів на сейм, зобов'язавши їх дані питання на сеймі належно ставити й вирішувати⁵³.

Скликання першого сеймика у Брацлавському воєводстві, як і в інших воєводствах ВКЛ, відповідно до постанови Віленського сейму 1565–1566 рр., було призначено Сигізмундом Августом на 10 квітня 1566 р. — з нагоди скликання сейму в Бересті, який мав розпочатися через два тижні після Великодня — «для тих потреб Речи Посполитое около унеи и поправки статуту» (йшлося про підготовку унії Польського королівства і ВКЛ та виправлення Другого Литовського статуту, який затверджено Віленським сеймом 21 грудня 1565 р. і який набрав чинності 26 січня або 1 березня 1566 р.). Про це довідуємося з його ж листа, виданого в Книшині 22 березня 1566 р., приблизно тоді, коли князь Р. Ф. Сангушко став брацлавським воєводою. Лист дійшов до нас як звернення «князем, паном, врадником земским в повете Браславском и Виницком... и всим бояром, шляхте, обывателем того повету». За його взірцем були складені такі самі листи для інших воєводств⁵⁴. 24 березня ці листи розіслано в воєводства, зокрема у Брацлавське воєводство лист було доручено доставити дорсунішському хоружичеві Павлові⁵⁵.

29 березня з Книшина делеговано від імені Сигізмунда Августа послів на сеймики — кожного з «віручим» листом, яким йому надано повноваження діяти на сеймику і який той мав останньому «отдати»; далі посол повинен був, «яко ест обычай в Коруне Польской и захованье около сеймиков», проінформувати присутніх на сеймику про скликання сейму у Бересті й вказати на необхідність

⁵³ *Статути Великого князівства Литовського*, у 3-х томах, т. 2: *Статут Великого князівства Литовського 1566 року* / за редакцією С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса 2003. С. 75 (розділ 3, артикул 5).

⁵⁴ РИБ, т. 30, кол. 838–841; М. Любавский. *Литовско-русский сейм...* Приложения, с. 166–167; Н. А. Максимейко. *Сеймы Литовско-Русского государства...* Приложение, с. 153–154.

⁵⁵ РИБ, т. 30, кол. 836; М. Любавский. *Литовско-русский сейм...* Приложение, с. 164.

обрання на нього двох послів. Все це було викладено в інструкції послові, названій «Наука и злеценье з росказанья его королевское милости посольства...»⁵⁶. Послом на сеймик Брацлавського воєводства Сигізмунд Август призначив згадуваного вище Андрія Садовського⁵⁷, до речі, без подання його урядовості, що одначає, що в той час він жодного уряду не займав. На жаль, не маємо можливості щось сказати про роботу брацлавського сеймика, що передував Берестейському сеймові.

Немає також змоги щось розповісти про брацлавський сеймик, що, за універсалом («листом сеймовым отворным») Сигізмунда Августа від 15 жовтня 1566 р., виданим у Варшаві, мав зібратися у зв'язку зі скликанням сейму у Бересті 1 грудня⁵⁸. Універсал цей розіслано 18 жовтня, зокрема було доручено дякові господарської канцелярії Михайлові Дубліцькому вручити його князеві Р. Ф. Сангушкови як воеводі, а Григорієві Мартиновичу Прощалиці — князеві А. Т. Капусті як каштелянові⁵⁹. Двома днями раніше Сигізмунд Август повідомив листом з Варшави тому ж воеводі про те, що на сеймик Брацлавського воєводства він відрядив своїм послом знаного нам уже князя Ярослава Соколенського. Цей лист вручив воеводі той же дяк («через посланца Михаилова, дьяка его мл. п̄на Остафьева») в п'ятницю 1 листопада «ω нешпорной године»⁶⁰ (тобто — увечері). Тоді ж, напевно, дяк вручив воеводі й згаданий сеймовий універсал. Скликати сеймики було призначено 3 листопада⁶¹. Сейм відбувся 1 грудня 1566 — 6 січня 1567 р., не в Бересті, а в Городні⁶².

⁵⁶ Відомий взірець цієї інструкції — це інструкція послові на Мельницький сеймик підляшському референдареві Собестіанові Суходольському (Н. А. Максимейко. *Сеймы Литовско-Русского государства...* Приложение. с. 157–158).

⁵⁷ РИБ, т. 30, кол. 849; Н. А. Максимейко. *Сеймы Литовско-Русского государства...* Приложение, с. 154.

⁵⁸ Див. взірець цього універсалу, адресований Київському воєводству: Н. А. Максимейко. *Сеймы Литовско-Русского государства...* Приложение, с. 168–169.

⁵⁹ Там само. Приложение, с. 166, 167. Див також: И. И. Лаппо. *Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия...* с. 331–332.

⁶⁰ APK, zesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka X, с. 287. Оригінал. Опубл.: *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, т. 7, с. 106–107.

⁶¹ Н. А. Максимейко. *Сеймы Литовско-Русского государства...* Приложение, с. 170–172 (інструкція послові на Віленський сеймик, датована жовтнем).

⁶² Там само, с. 157, 166; *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, т. 7, с. 108–109 (лист Сигізмунда Августа князям Р. Ф. Сангушкови та А. Т. Капусті від 5 листопада 1566 р. (з Варшави). Оригінал).

На Городенському сеймі у 1567 р. було постановлено, що сеймові універсали («листы наши господарские сеймовые») з повідомленням про скликання сеймів і сеймиків повинні за два тижні до відкриття сеймиків розсилатися гродським урядам (канцеляріям при гродських судах) і призначатися для старост, а за відсутності останніх — для їхніх намісників (підстарост), і що за дорученням цих урядників возні повинні доставляти дані універсали воєводам, каштелянам і земським урядникам — в їхні дома, а решті шляхти їх «на торгу при костелах обволювати»⁶³ (виголошувати).

Той самий сейм зобов'язав воєвод, каштелянів та земських урядників бути обов'язково присутніми на сеймиках і визначив за неявку грошове покарання (для воєводи і каштеляна — по 5 кіп литовських грошів, для земських урядників — по 2 копи), натомість решті шляхти дозволив на сеймиках не бути, з тим, однак, застереженням, що шляхтичі, які не прибудуть на сеймики, не повинні противитись їх рішенням. Сейм також постановив, що сеймики не повинні тривати більше трьох днів⁶⁴. Городенський сейм 1568 р. підтвердив необов'язковість участі неурядницької шляхти в сеймиках⁶⁵.

Маємо згадки про те, що 11 листопада 1568 р., перед сеймом, який намічено було відкрити 9 грудня у Войні, були скликані сеймики. Відповідні сеймові універсали писано у жовтні. У Брацлавське воєводство універсал повіз Лазар Іваницький⁶⁶. Дійшла до нас щодо цього сейму інструкція Томашові Овсяному — послові на Бельський сеймик⁶⁷.

Надійшов час, коли Брацлавське воєводство опинилось у складі Польського королівства (Корони). 5 березня 1569 р., під час роботи польсько-литовського сейму, який проходив у Любліні (з 1 січня до 12 серпня), Сигізмунд Август видав універсал про приєднання до Корони Волині, тобто Волинського і Брацлавського воєводств⁶⁸. 8 березня король закликав воєвод, каштелянів і старост обох воєводств виконати присягу на вірність собі і Короні⁶⁹. Тоді ж

⁶³ ДМАМЮ, т. 1, с. 451. Ця постанова була повторена на Городенському сеймі 1568 р. (Там само, с. 480).

⁶⁴ Там само, с. 450–451.

⁶⁵ РИБ, т. 30, кол. 477.

⁶⁶ М. Любавский. *Литовско-русский сейм...* Приложения, с. 204–205.

⁶⁷ Там само. Приложения, с. 209–211.

⁶⁸ *Akta unji Polski z Litwą...* с. 193–196.

⁶⁹ Там само, с. 200.

складено список листів, взятих королівськими коморниками для доставки в зазначені воєводства⁷⁰ — в них, напевно, мовилося про інкорпорацію останніх та про необхідність виконання присяги. Листи, призначені для Брацлавського воєводства, адресовано воєводі, каштелянові, старості, земським судді, підсудковій й писареві та двом земським послам (тобто тим, кого брацлавський сеймик обрав на сейм).

28 березня 1569 р. датовано лист шляхти (зем'ян) Брацлавського воєводства своєму воєводі князеві Р. Ф. Сангушкові з проханням прибути в це воєводство у зв'язку з отриманням у ньому «через коморника его королевское милости» листів (очевидно, згаданих щойно). Шляхта висловила в листі, зокрема, здивування тим, що в них їхній край іменовано Підляшшям, і благала воєводу прислати від себе «люд слджебными», бо у воєводство прибувають «посланцы», «здавна незычливые на сєс краи нашъ Подолскии». Далі в листі міститься заклик до воєводи «в томъ надкѣ дати, ако быхмося сезде без вѣшеи млсти заховати мели..., бо нашъ краи здешныи панове ляхове школо шбеидоша, яко пси и сам лѣкавыи ночныи»⁷¹. Тут, очевидно, йдеться про агітацію наслану у воєводство польської шляхти за приєднання його до Корони.

25 травня Сигізмунд Август призначив новий термін для виконання присяги у Волинському і Брацлавському воєводствах — 16 червня⁷². Через два дні по тому він же видав універсал про «повернення» і «включення» Волинського і Брацлавського воєводств до складу Польського королівства⁷³.

Присяга шляхти Брацлавського воєводства відбулася в Брацлаві 16 червня або дещо пізніше⁷⁴.

На Люблінському сеймі присягли князі Р. Ф. Сангушко, А. Т. Капуста і Б. Ф. Корецький та шляхтичі Брацлавського воєводства земський суддя Іван Кошка, Гнівош Стрижовський, Михайло Шашко-

⁷⁰ Там само, с. 212–213.

⁷¹ *Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie*, т. 7, с. 323–324. Оригінал.

⁷² *Akta unji Polski z Litwą...* с. 297–299.

⁷³ Там само, с. 300–308; *Volumina legum*, т. 2, с. 80–84.

⁷⁴ Реєстр запрягаючої шляхти (див примітку 39). Реєстр недатований. Упорядники видання «*Akta unji Polski z Litwą...*» датують його, як вище подано, посилаючись на те, що Сигізмунд Август на 16 червня призначив присягу (*Akta unji Polski z Litwą...*, с. 319).

вич Долбуновський і Кіндрат Козарин⁷⁵. Ці шляхтичі на той час перебували при дворі короля⁷⁶.

Дальша доля Брацлавського воєводства перетинається з долею Речі Посполитої, яку склали Польське королівство і Велике князівство Литовське. Частиною Речі Посполитої воєводство було до 1793 р., коли внаслідок другого її поділу його територія відійшла до Російської імперії і воно припинило своє існування.

⁷⁵ Дневник Люблинского сейма 1569 года: Соединение Великого Княжества Литовского с Королевством Польским. Санкт-Петербург 1869, с. 385, 400, 719, 722.

⁷⁶ Див. примітку 39.

ДОЛЯ ГРОДСЬКИХ І ЗЕМСЬКИХ КНИГ БРАЦЛАВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА

Упродовж існування Брацлавського воєводства (1566–1593) в ньому діяли один гродський і один земський суди¹, за винятком 1792 і 1793 рр., коли замість них діяли Вінницький та Брацлавсько-Надбозький (з резиденцією у Брацлаві) зем'янські суди². До 1598 р. гродський і земський суди працювали в Брацлаві, відтоді, за тогорічною постановою Варшавського сейму (сейм працював від 8 березня до 13 квітня³), — у Вінниці⁴, яка «заступила» Брацлав як адміністративний центр воєводства. Результатом діяльності цих судів, як і таких же судів в інших воєводствах Речі Посполитої, були книги, що велися їхніми канцеляріями й іменувалися гродськими та земськими⁵.

¹ М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI — першої половини XVII ст. в архіві роду Пісочинських // *Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької*. Львів 1998, с. 81–106; Н. Г. Крикун. *Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV–XVIII вв. (воеводства и поветы)*: Автореф. дисс. докт. истор. наук. Киев 1992, с. 32.

² *Volumina legum*, т. 9. Kraków 1889, с. 370; Список актовых книг, хранящихся в Киевском Центральном архиве (список, автором якого є Едуард Станкевич, подано у виданні Київського університету «Университетские известия» за 1862–1864 рр.), с. 169.

³ *Chronologia sejmów polskich. 1493–1793 / zestawil i wstępem poprzedził Władysław Konopczyński // Archiwum Komisji Historycznej*, т. 4 (16), № 3. Kraków 1948, с. 145.

⁴ *Volumina legum*, т. 2. Petersburg 1859, с. 375; М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали про діяльність..., с. 88.

⁵ Про гродські і земські книги див.: О. И. Левицкий. *Об актовых книгах, относящихся к истории Юго-Западного края и Малороссии*. Москва 1900; Я. Д. Исаевич. Гродские и земские акты — важнейший источник по аграрной истории Речи Посполитой XVI–XVIII вв. // *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы*: 1961. Рига 1963, с. 189–197; О. Купчинський. *Земські і гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова*. Київ 1998. Потрібно зазначити, що до 1598 р. діяла і канцелярія при Вінницькому уряді («вряді»). Про її наявність можна судити на підставі листа володимирського войського Василя Гулевича, складеного на прохання шляхти Брацлавського воєводства і

До 1598 р. гродський і земський суди Брацлавського воєводства свої сесії (відповідно рочки і роки) проводили в Брацлавському замку⁶, відтоді, згідно зі згаданою тогорічною сеймовою постановою, — в королівському дворі у Вінниці⁷, де була «судова

внесеного 17 жовтня 1594 р. в луцьку гродську книгу. У листі сказано, зокрема, що дана шляхта звернулася зі скаргою на спрямовані проти неї дії козаків на чолі з Северином Наливайком і брацлавських міщан «до вряду... Веницького, кажды меновите кривдѣ свою записалъ и возным и шляхтою осветчил» (Центральний державний історичний архів України в Києві (далі — ЦДДА України в Києві), ф. 25 (Луцький гродський суд), оп. 1, од. зб. 45, арк. 1292–1292зв. Публ.: *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе*, част. 3, т. 1: *Акты о козаках (1500–1648 г.)*. Киев 1863, с. 68). Очевидно, тут засвідчено ведення документації, напевно, книг, при Вінницькому уряді. Цей уряд являв собою призначеного старостою підстаросту. Варто підкреслити, що увесь період існування Брацлавського воєводства вінницький староста був і брацлавським старостою. У 1598 р. Вінницький уряд трансформувався в уряд Вінницького гродського суду в складі підстарости, судді і писаря. Відтоді Брацлавський уряд діяв в особі підстарости. Відомостей про його діловодство не маємо.

⁶ Відомості про це щодо гродського суду: Росийский государственный архив древних актов (Москва; далі — РГАДА), ф. 389 (Литовская метрика), оп. 1, од. зб. 196, арк. 36–39 (1582 р.); од. зб. 199, спр. 18–19 (1589 р.); ЦДДА України в Києві, ф. 26 (Луцький земський суд), оп. 1, од. зб. 5, арк. 556–563 (1585 р.). Те саме: Archiwum Państwowe w Krakowie (далі — APK), zesp. Archiwum Sanguszków, teki arabskie, teka 130, № 5; Львівська Наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі — ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 85–85зв. (1598). Те саме див.: Там само, од. зб. 4108 III, арк. 43. Відомості щодо земського суду: APK, zesp. Archiwum Sanguszków, teki gzymskie, teka XVI, с. 177 (1585 р.); ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 8–8зв. (1596 р.). Те саме див.: там само, од. зб. 4122 III, арк. 55–55зв. Варто вказати на те, що за Другим Литовським статутом 1566 р. земські суди повинні були діяти у великокнязівських (господарських) замках або дворах (*Статут Великого князівства Литовського*, у 3-х томах, т. 2: *Статут Великого князівства Литовського 1566 року / за редакцією ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова*. Одеса 2003, с. 96). Місця праці гродських судів статут не подає. Схоже на те, що воно було тим самим, що й у випадку земських судів. Варшавський сейм 1590 р. постановив виділити у Брацлаві місце (плас) для зведення на ньому «судового дому» (*Volumina legit*, т. 2, с. 317). Напевно цей дім мав призначатися для засідань обох судів. Постанова, як бачимо, виконана не була.

⁷ Щодо гродського суду: ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 111 (1598 р.); од. зб. 4050 II, арк. 31, 41–42 (1601 р.), 44 (1602 р.), 121 (1604 р.); од. зб. 4051 II, арк. 57–57зв., 60–60 зв., 80–80зв., 119–120 (1605 р.). Щодо земського суду див.: Там само, од. зб. 4049 II, арк. 107 (1598 р.). Те саме див.: Там само, од. зб. 4108 III, арк. 49.

ізба»⁸. Цей двір, за інвентарем Вінницького замку, складеним 11 вересня 1604 р., знаходився «під замком». У ньому зліва стояв «старий домок» з двома світлицями нагорі, розташованими одна проти одної (кожна — з коморою), і світличка (з коморою), навпроти воріт була столова ізба з сінями і світличка з сінями⁹. Залишається гадати, де тут була «судова ізба». Варшавський сейм 1601 р. постановив, що вінницькі роки повинні відбуватися не в королівському дворі, а в місті — там, де земський уряд собі обере місце¹⁰. Чи була ця постанова виконана, невідомо.

Згодом резиденція гродського суду була перенесена в замок, споруджений коштом і стараннями брацлавського і вінницького старости Валентія Александра Калиновського на місці старого замку, знищеного пожежею (пожежа, напевно, тоді ж, коли й замок, знищила королівський двір). Спорудження сталося найпізніше десь перед Варшавським сеймом, який працював 28 лютого — 2 квітня 1613 р.¹¹: сейм призначив комісію для проведення ревізії даної будівлі¹², очевидно, як такої, що її зведення завершено. Починаючи від лютого 1614 р., в матеріалах архіву шляхетського роду Пісочинських¹³ більш-менш регулярно, до 1650 р., яким ці матеріали закінчуються, зазначається, що Вінницький гродський суд діє і його документація ведеться «в замку Виницком»¹⁴.

Що ж до земського суду, то в архіві Пісочинських від 1629 до 1647 р. регулярно зазначається, що він функціонував і його документація велася «в дворі судовом земском Виницком»¹⁵. Очевидно, це було характерне і для попередніх років, проте в документах цього архіву відповідна інформація відсутня¹⁶.

⁸ Там само, од. зб. 4050 II, арк. 46–47зв. (1602 р.).

⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. 56, W. 4. Опубл.: *Архив ЮЗР*, част. 7, т. 3: *Акты о заселении Юго-Западной России XVI–XVIII вв.* Киев 1905, с. 28–30.

¹⁰ *Volumina legum*, т. 2, с. 395.

¹¹ *Chronologia sejmów polskich...*, с. 146.

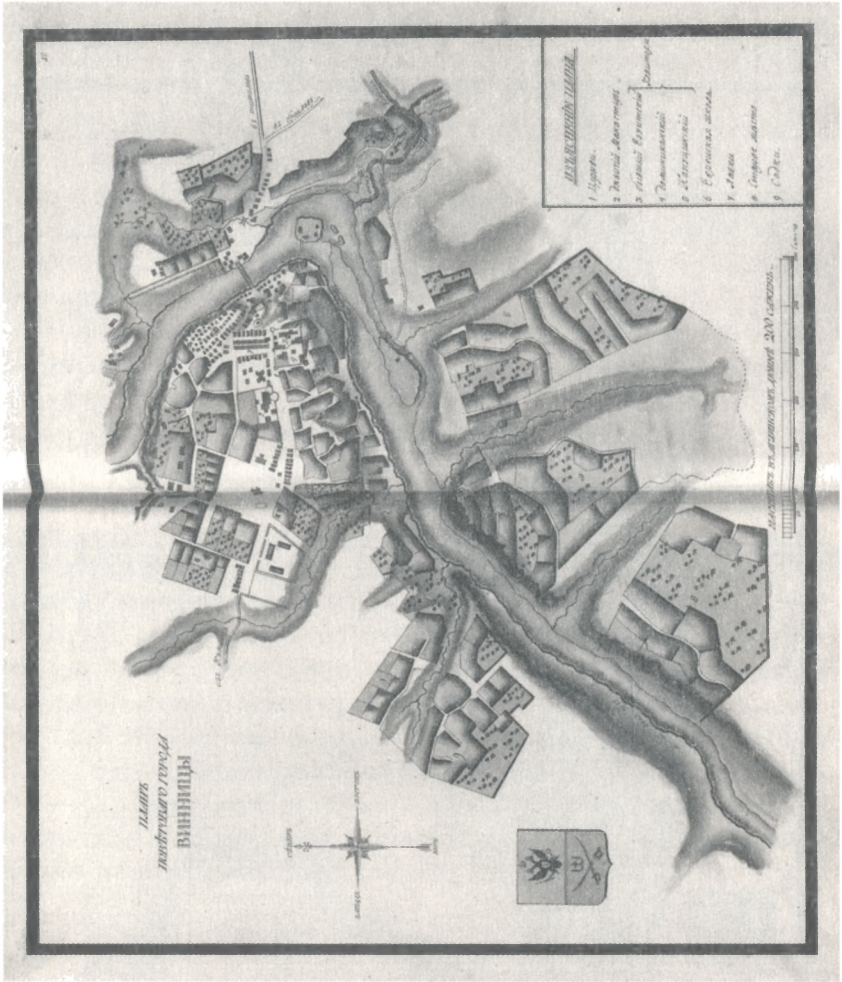
¹² *Volumina legum*, т. 3, с. 92–93.

¹³ Про цей архів див.: М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., *passim*. Архів Пісочинських — найважливіший джерельний комплекс стосовно Брацлавського воєводства останньої чверті XVI — першої половини XVII ст.

¹⁴ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4056 II — 4070 II.

¹⁵ Там само, од. зб. 4059 II, 4060 II, 4062 II — 4065 II, 4067 II — 4068 II, 4070 II.

¹⁶ Постановою Варшавського сейму 1631 р. було дозволено виділити у Вінниці місце (плас) для спорудження «земського судового дому», а старосту

План міста Вінниці, 1806 р.

Другий Литовський статут 1566 р. вимагав, щоб земські суди в складі суддів, підсудків і писарів «поспол з шляхтою» в замках або дворах, де вони знаходилися, «выбрали, збудовали и патрыли таковое место, где бы завжды книги земские безпечне от всякое пригоды были захованы»¹⁷. Ця настанова не була втілена у життя в Брацлавському воєводстві. Щодо гродських книг подібна настанова в статуті відсутня. Не виключено, що згадане «місце» призначалося і для них. Вище зазначена сеймова постанова 1590 р. розпорядилася спорудити у Брацлаві не тільки судовий дім, а й сховище (sklep) при ньому для зберігання гродських і земських книг¹⁸. Це розпорядження також не було реалізоване.

На підставі фрагментарних відомостей можна твердити, що в Брацлавському воєводстві гродські і земські книги до і після 1598 р. переховувалися в замку — відповідно Брацлавському і Вінницькому. Так, у декреті королівського суду від 8 квітня 1595 р. в справі за скаргою брацлавського і вінницького старости Юрія Струса з Коморова про те, що брацлавські міщани далі чинять непокору його владі, читаємо, що вони, зокрема, понищили гродські книги, які зберігалися в замку¹⁹. В оповіданні канцлера коронного і гетьмана великого коронного Яна Замойського перед коронною канцелярією, яке мало місце 16 травня 1596 р., зазначено, що козаки, напавши на Брацлавський замок, «книги земские и кгородские... тамошние показали а некоторые и побрали»²⁰. Сейм 1598 р. вказав на необхідність зберігання гродських і земських книг у Вінницькому замку²¹. Сейм 1631 р. розпорядився в тому самому замку виділити місце (плас) «для змурування приміщення, де б переховувалися

зобов'язано через чотири тижні після закінчення цього сейму виміряти дане місце (*Volumina legit*, т. 3, с. 335). Очевидно, ця постанова була викликана тим, що судовий земський двір не відповідав вимогам, був замалий. Невідомо, чи ця постанова була реалізована.

¹⁷ *Статути Великого князівства Литовського*, т. 2, с. 96.

¹⁸ *Volumina legit*, т. 2, с. 317.

¹⁹ В. Якубович. Матеріали для історії Брацлавського староства: Мещане і селяне Брацлавського староства в боротьбі з польською старостинською властю за свободу і земельною собівласністю в XVI–XIX вв. // *Труди Подольського церковно-археологічного общества*, вип. 9. Каменец-Подольськ 1911, с. 27–29.

²⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 201, арк. 76зв.–77. Опубл.: Матеріали до історії козацьких рухів 1590-х рр. / подав М. Грушевський // *Записки НТШ*, т. 31–32. Львів 1899, с. 10.

²¹ *Volumina legit*, т. 2, с. 375.

земські книги»²². Чи це розпорядження повисло в повітрі, чи ні, не знаємо. Окремі книги могли тимчасово перебувати поза судовою канцелярією і їх сховищем, мабуть, у садибі гродського чи земського писаря, як, наприклад, у листопаді 1601 р. — у вінницькому дворі гродського писаря Григорія Байбузи²³.

Оскільки нормативно щороку рочки повинні були проходити до шести разів, а роки — тричі*, то, очевидно, гродської документації (книг) велося набагато більше, ніж земської. Потрібно також враховувати ту обставину, що через різні причини відбувалися не всі рочки** і роки, тож з огляду на це наповненість відповідної документації, а то й кількість книг були меншими, ніж мали бути.

Вказуємо на причини невідбутих рочків і років на підставі підготовленого нами до видання збірника документів Брацлавського воєводства 1566–1606 рр.

Скликані на 6 грудня 1580 р. рочки «водлуг права не дошли», бо «под сеимом, которыи зложен был в року тисеча пятсот шсмъдесат первом на ден двадцат вторыи мсц. генвара, припадали»²⁴. Дії бунтівних міщан Брацлава призвели до того, що кілька рочків «судити и штправовати не могли», а також не відбулися рочки, призначені на 22 березня 1594 р.²⁵ Під тиском козаків

²² *Volumina legum*, т. 3, с. 335.

²³ АРК, зesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka XXIV, с. 533.

* Роки розпочиналися наступного дня після римо-католицьких свят Трьох Королів (припадало на 6 січня), Святої Тройці (було рухливим) і святого Міхала (Михайла; припадало на 29 вересня). Відповідно роки йменувалися трикорольські, святотроїцькі, святоміхальські.

** Маємо фрагментарні відомості про рочки Брацлавського/Вінницького гродського суду за 1577, 1579–1605 рр. Згідно з ними, відбулося 40 рочків, не відбулося 6, мали відбутися 9. Найкраще цими відомостями представлені 1596 і 1597 рр. У першому з них було четверо рочків (мали бути ще одні), в другому — троє (мало бути двоє).

²⁴ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 216, арк. 322–325зв.: декрет королівського суду від 21 липня 1583 р. в справі за скаргою старости Ю. Струса на брацлавського воєводу князя Януша Збараського. Тут мається на увазі Варшавський сейм, який працював 22 січня — 8 березня 1581 р. (*Chronologia sejmów polskich...*, с. 142).

²⁵ ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, од. зб. 45, арк. 353зв.–354: оповідання Яна Стареховського, служебника старости Ю. Струса, перед Луцьким гродським урядом 6 квітня 1654 р. Опубл.: К. Гуслистий. До історії брацлавського повстання 90-х рр. XVI століття // *Наукові записки Інституту історії і археології*, кн. 1. Київ 1943, с. 157–158.

Северина Наливайка гродський писар Григорій Байбуза «бавитиса у Браславлі не хотел» і розпочаті 6 вересня 1594 р. рочки «выволал» (відмінив)²⁶. З двох ідентичних за змістом документів, датованих 24 грудня 1594 р. й 11 січня 1595 р., дізнаємося, що «по всь тые часы для свовольства, которого на тотъ час тут в семъ краю полно было, такъ рочки браславские не судили, нако нияких шповеданеи в кгороде [гродському суді] не приимовано, а вриад кгородскии ваковал»²⁷.

Значно більше збереглося свідчень про невідбуті роки. Зміст переважної їх частини зводиться до зазначення відсутності можливості вписати ті чи інші документи з маєткових (землеволодільчих) питань до брацлавських земських книг (а таке вписання вимагалось правом) з огляду на те, що роки не відбулися. Одне з цих свідчень, датоване 30 жовтня 1582 р., говорить про те, що «тамъ в том воєводстве Браславскомъ роки земские частокротъ не доходят»²⁸. Згадки про «многократное несужене» років, через що «справедливости дойти не могли», містяться у двох листах Брацлавського земського суду — Іванові Мелешку та Григорієві і Юрієві Ждановичам від 8 грудня 1596 р.²⁹ та тому ж І. Мелешкові і Юрієві Ждановичу від 17 червня 1599 р.³⁰ У документі ж, складеному 15 березня 1589 р., сказано: «по тые часы» роки, «иж суда земского там нѣт, не доходили»³¹. Датований 12 вересня 1581 р. документ

²⁶ ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, од. зб. 45, арк. 1292–1292зв.: лист володимирського войськового В. Гулевича про дії козаків С. Наливайка, вписаний у луцьку гродську книгу 17 жовтня 1594 р.

²⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 201, арк. 31зв.–43: листи Григорія Короткого стосовно продажу ним маєтків, вписані до брацлавської гродської книги 30 червня 1595 р., а звітти вписані в книгу коронної канцелярії 30 листопада 1595 р.

²⁸ Там само, од. зб. 196, арк. 36–39: впис 30 жовтня 1582 р. у книгу коронної канцелярії випису з брацлавської гродської книги від 17 вересня 1582 р., який містить впис листа Лазара (Богдана) Дешковського від 16 вересня того ж року про продаж ним маєтків.

²⁹ АРК, zesp Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka XXII, с. 289–290.

³⁰ Там само, teka XXIII, с. 282.

³¹ ЦДІА України в Києві, ф. 220 (Колекція документів Київської археографічної комісії), оп. 1, од. зб. 71, арк. 1–2: впис у книгу коронної канцелярії випису з володимирської гродської книги від 28 листопада 1588 р., який містить впис листа Магдалени з Дубицьких від 7 серпня того ж року про дарування нею маєтків своєму чоловікові Лавриніві Пісочинському. Впис цього листа у володимирську гродську книгу: Там само, ф. 28 (Володимирський гродський суд), оп. 1, од. зб. 21, арк. 946зв.–951. Впис випису цього ж листа у складі випису

засвідчує, що брацлавські роки «для взяття *от* татар суди [йдеться про Івана Кошку] и тежъ и за земтьем з сего света небожчика Филона Кордыша, писара, врадников земських воеводства Брацлавского, не доходили». «И ач вже, — читаємо там же, — писар земский *естъ* в томъ повете [воеводстві] шбраныи и *от* нас [короля] даныи [мається на увазі Северин Кропивницький], але, будучи теж забавеныи послугами нашими военными, месца своего в суде не поседал, зачим роки земские *первеи* сего для незуполного суду, а тепер за забавенемъ писара послугами нашими на воине не доходили и сужоны не были»³².

Непроведення років у матеріалах 1585 і 1589 рр. пояснюється відсутністю («небытністю») земського судді, причому причина її не подається³³.

Святотроїцькі роки 1596 р. не відбулися через неявку на них земського судді Семена Ободенського³⁴. На засіданні коронного

з володимирської гродської книги у книгу коронної канцелярії: РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 199, арк. 1–4.

³²РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 216, арк. 275–279: впис у книгу коронної канцелярії випису з кременецької земської книги від 19 червня 1579 р., що містить впис випису з луцької гродської книги від 4 червня того ж року, який містить впис листа Григорія Прилуцького від 31 травня 1579 р. про продаж ним маєтків.

³³Там само, од. зб. 198, арк. 78–79зв.: впис 28 листопада 1585 р. в книгу коронної канцелярії випису з брацлавської гродської книги від 7 серпня того ж року, який містить впис листа Андрія Комара Стрельчинського від 15 липня 1585 р. про продаж ним маєтків; Там само, арк. 80–81зв.: впис 28 листопада 1585 р. випису з луцької земської книги від 1 липня того ж року, який містить впис листа Остафія Коровая Селецького від 1 червня 1585 р. про продаж ним маєтків. Впис листа О. Коровая Селецького в луцьку земську книгу: ЦДІА України в Києві, ф. 26, оп. 1, од. зб. 5, арк. 316–318; РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 198, арк. 82–83зв.: впис 28 листопада 1585 р. в книгу коронної канцелярії випису з брацлавської гродської книги від 11 вересня 1584 р., який містить впис листа Юхна Комара Стрельчинського від 21 липня 1584 р. про продаж ним маєтків; Там само, од. зб. 200, арк. 25–26зв.: впис 6 квітня 1589 р. у книгу коронної канцелярії випису з володимирської гродської книги від 28 листопада 1588 р., який містить впис листа Магдалени з Дубицьких від 7 серпня 1588 р. про по дарування нею маєтків своєму чоловікові Л. Пісочинському. Впис листа Магдалени у володимирську гродську книгу: ЦДІА України в Києві, ф. 28, оп. 1, од. зб. 21, арк. 924–927зв.

³⁴ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 3: оповідання брацлавського підсудка Михайла Ласка й брацлавського земського писаря І. Микулинського 10 червня 1596 р. перед Брацлавським гродським урядом про цю неявку і невідбуття років.

трибуналу 9 липня того ж року «умоцований» (уповноважений) С. Ободенського, його брат Богдан, так пояснив цю неявку: довідавшись від Івана Микулинського, що той не хоче бути земським писарем і, отже, брати участь у роках, С. Ободенський визнав нецільною свою присутність на них. А володимирський підкоморій Ян Бокій Печихвостський там же заявив, що С. Ободенський на роки не з'явився тому, що на них мав розглядатись адресований йому його, Я. Бокія, позов стосовно захоплення земель Махновецького маєтку³⁵.

Непроведення років викликалося також татарською загрозою³⁶, діями козаків («небезпеченствомъ, зброднею людей въкраинныхъ свовольныхъ»³⁷), зокрема козаки не дали змоги провести святоміхальські роки 1594 р.³⁸, нарешті, тим, що роки, як і рочки, не повинні були відбуватися напередодні сеймів (це відомо щодо років: святотроїцьких 1568 р. перед тогорічним Городенським сеймом стосовно всіх воєводств Великого князівства Литовського³⁹, трикорольських 1601 р.⁴⁰ і 1605 р.⁴¹

³⁵ Там само, од. зб. 4108 III, арк. 52–52зв.: декрет коронного трибуналу в справі за скаргою Я. Бокія Печихвостського на дії С. Ободенського.

³⁶ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 201, арк. 31зв.–43зв.: впис 30 листопада 1595 р. в книгу коронної канцелярії двох виписів з брацлавської гродської книги від 30 червня того ж року, які містять листи Григорія Короткого від 24 грудня 1594 р. й 11 січня 1595 р. про продаж ним маєтків.

³⁷ Див. попередню примітку.

³⁸ ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, од. зб. 45, арк. 1292–1292зв.: впис у луцьку гродську книгу 17 жовтня 1594 р. листа, поданого володимирським війським Василем Гулевичем. Опубл.: *Архив ЮЗР*, част. 3, т. 1, с. 68; РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 201, арк. 76зв.–77. Опубл.: *Материяли до історії козацьких рухів 1590-х рр.*, с. 10.

³⁹ *Документи Московского архива министерства юстиции*, т. 1. Москва 1897, с. 476–477: постанова Городенського сейму 1568 р. «О преложенью роков судовых».

⁴⁰ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 202, арк. 78зв.–81: впис 21 лютого випису з вінницької гродської книги від 24 листопада 1600 р., який містить впис листа Івана Красносельського і його дружини Марії від 26 жовтня 1600 р. щодо розмежувань їхніх та Л. Пісочинського маєтків. Тут, а саме в преамбулі, роки трикорольськими не названі, але оскільки в ній сказано, що «за соимомъ нынешнимъ роки земьские вѣнницьке сужоны не были», а цей сейм відкрився 7 лютого 1601 р. (він проходив у Варшаві (*Chronologia sejmów polskich...*, с. 145)), то звідси випливає, що йому безпосередньо передували роки трикорольські.

⁴¹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4051 II, арк. 30–31: регеста до позову Вінницького земського суду від 24 жовтня 1604 р. —

Якесь кількість гродських і земських книг гинула. До їх загибелі, зокрема, як вище зазначено на підставі королівського декрету 1595 р. й оповідання Яна Замоїського перед коронною канцелярією 1596 р., були причетні брацлавські міщани і козаки С. Наливайка, які їх нищили, а то й забирали з собою. Після капітуляції у 1595 р. брацлавських міщан перед коронним військом, що його очолював гетьман польний коронний Станіслав Жулкевський, вони змушені були повернути кілька книг і пообіцяли віддати книги за 1577, 1587, 1588, 1589, 1591, 1592, 1593 і 1594 рр.⁴² (тут, напевно, йдеться про гродські книги). Книги за останні чотири з цих років представлені виписами з них у згаданому архіві Пісочинських, що свідчить про повернення принаймні їх міщанами.

Про загибель гродських книг Брацлавського воєводства сказано принагідно в постанові Варшавського сейму 1616 р., де наголошено на необхідності провести ревізію наявних тамтешніх гродських книг на предмет виявлення й усунення в них помилок⁴³.

Фізичний стан книг викликав занепокоєння, бо його погіршення було однією з причин їх загибелі. Ця обставина призвела до постанови Варшавського сейму 1641 р., що зобов'язала сеймик Брацлавського воєводства, який мав зібратися перед найближчим наступним сеймом, призначити ревізорів для переписування гродських і земських книг⁴⁴.

Справжнє лихо спіткало гродські і земські книги воєводства під час визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. 13 лютого 1652 р. ігумен якогось вінницького монастиря Гедеон Дешковський свідчив (невідомо де і перед ким) про загибель цих книг через «козацьке повстання (inkursyą)»⁴⁵. А 23 серпня 1664 р. у вінницькій гродській канцелярії «шляхетний» Петро Волкович від імені брацлавського земського писаря Миколая Казімежа Зештелінського заявив, що останній, відповідно до

«za seimem nie sądzono» (цей сейм (Варшавський) розпочав свою роботу 20 січня 1605 р. (Chronologia sejmów polskich..., с. 145)); Там само, од. зб. 4051 II, арк. 62: зізнання 21 травня 1605 р. возного енерала Брацлавського воєводства Миколая Ясліковського перед Вінницьким гродським урядом про увіткнення ним позову у ворота Пиківського замку.

⁴² В. А. К истории восстания Наливайка // *Киевская старина* 55 (1896/2) 5. Див. також: О. И. Левицкий. *Об актовых книгах...*, с. 15.

⁴³ *Volumina legum*, т. 3, с. 141.

⁴⁴ *Volumina legum*, т. 4, с. 20.

⁴⁵ ЦДДА України в Києві, ф. 49 (Потоцькі), оп. 1, од. зб. 2135, арк. 124, 129.

оголошеного (manifestacya) в шляхетському зібранні (gycerskim kole; в сеймику?) Брацлавського воєводства, при своєму вступі на писарський уряд «жодних книг» (очевидно, земських) не застав, бо вони були знищені (zatrascone) козаками під час повстання (rewolucyi)⁴⁶.

Ще до заяви П. Волковича Варшавський сейм 1661 р. вказав на трагічний стан збереженості гродських і земських книг у коронних воєводствах Речі Посполитої, зокрема у Брацлавському. У деяких воєводствах, відзначалося в його відповідній постанові, книги «доценту знищені» (funditus ... zniesione)⁴⁷. Саме така доля судилася книгам Брацлавського воєводства. Скільки їх станом до середини 60-х років XVII ст. вціліло, нам ніколи не взнати. Через політичні обставини вінницькі гродський і земський суди у 1648–1664 рр. діяли епізодично, а від 1665 р., коли на уряді гетьмана Війська Запорозького Павла Тетерю заступив Петро Дорошенко, вони не діяли зовсім, і такий стан справ зберігався до кінця XVII ст.; відповідно велися і не велися книги.

Увлєння про те, що з книг, які збереглися напередодні Хмельниччини, пережило лихоліття другої половини XVII ст., дають опубліковані матеріали сеймиків Брацлавського воєводства за 1714–1724 рр.: на цих сеймиках неодноразово розглядалося питання про повернення тими чи іншими особами або установами книг, яким пощастило вціліти. Так, довідуємося, що під час козацького повстання 1702–1703 рр. на Правобережній Україні книги з Вінниці вивіз тамтешній бургграфій Гумінський, а одну земську книгу — Кароль Шандировський; що одну земську книгу вдалося придбати зусиллями вінницького земського судді Станіслава Сухорського. Вказувалося на необхідність одержати книги, наявні в Києві, де панувала московська адміністрація, у львівських францисканців, у брацлавської підстоліни Красносельської, серадзького воєводи, Констанція Рибачевського, Бужинського, Роханського, нащадків брацлавського підчасного Михайла Кордиша (книги за 1626 і 1640 рр.), у біського судді Лентовського, вінницького міщанина Передієра і кількох мешканців містечка Стрижавки⁴⁸. Чи вдалося щось із цих книг повернути, невідомо.

⁴⁶ Там само, арк. 129. Те саме див.: АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854.

⁴⁷ *Volumina legit*, т. 4, с. 336.

⁴⁸ Архів ЮЗР, част. 2, т. 3: *Постановлення провінціальних сеймиків Юго-Западной Руси в 1698–1726 гг.* Киев 1910, с. 319, 336, 380, 404, 486, 487, 521, 524,

Від самого початку XVIII ст. у Вінниці працювали гродський і земський суди. Про наявність їхніх книг станом на 6 березня 1780 р. довідуємось із зізнання возного генерала Брацлавського воєводства Шимона Кшижановського, даного цього дня перед Вінницьким гродським урядом та брацлавським земським віце-регентом (помічником регента (голови) земської канцелярії) й водночас заступником (pamiestnikiem) бургґрабія Вінницького гроду (замку) Юзефом Шавловським. За словами возного (його зізнання подаємо в додатку), за дорученням (na affektasę у prawną inkwizysę) великого коронного хорунжого Станіслава Потоцького того ж дня 6 березня він у гродській і земській канцеляріях, куди прибув разом із «урожоними» Яном Лабенковським і Юзефом Павловським як свідками, зажадав подати йому відомості про наявні гродські і земські книги. Працівники гродської канцелярії (kwerendarze grodzcy) «урожоні» Анджей Брудницький і Якуб Чижевський, переглянувши (в його присутності?) всі книги, засвідчили перед ним, що гродські книги наявні за 1643–1645, 1701–1704, 1714–1779 рр. (за винятком 1760–1761 рр., бо впродовж них книги не велись), крім того, нецілі (niecałe) — за 1647 і 1652 рр., а земські книги наявні за 1720–1722, 1745–1747, 1774–1779 рр.⁴⁹

Зізнання возного Ш. Кшижановського не містить інформації про те, до якого року та чи інша книга відноситься. Цю інформацію подає «Список актових книг, хранящихся в Киевском Центральном архиве», наведений Едуардом Станкевичем у виданні Київського університету «Университетские известия» за 1862–1864 рр. Згідно з нею (а охоплює вона той же період, що й зізнання цього возного), в архіві зберігалися такі книги Брацлавського воєводства: 133 — гродські, 20 — земських і 2 — гродсько-земські, причому дві гродські й одна гродсько-земська книги стосувалися середини XVII ст. (відповідно за 1645 і 1652 та 1639, 1647, 1664 рр.). Окрім того, в архіві були реєстрові (регестові, протокольні) книги за XVIII ст. — 19 гродських і 8 земських, а також 3 — каптурового суду (останні велися під час безкоролів'я 1763–1764 рр.); їх возний не врахував, можливо, тому що вони мали другорядне значення.

З усього багатства актових книг Брацлавського воєводства до нас дійшло лише п'ять: чотири — гродські (за 1645 і 1768–1770 рр.)

602, 620, 621, 655, 685, 735, 773, 774, 823. Див. також: М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 84, 102.

⁴⁹ APK, zesp. Archiwum Sanguszków, teki arabskie, teka 14, plik 14, с. 1–2.

й одна — гродсько-земська (за 1639, 1647, 1664 рр.). Всі інші загинули в 1943 р.

Такою була доля гродських і земських книг Брацлавського воєводства, складених у 1566 — першій половині 1660-х років й у XVIII ст. Загибель майже всіх їх дуже гостро відчувається при дослідженні його історії.

ДОКУМЕНТ

1780 р., березня 6. Вінниця

Зізнання возного генерала Брацлавського воєводства Шимона Кшижановського перед Вінницьким гродським урядом і брацлавським земським віце-регентом та намісником бурґрабія Вінницького гроду Юзефом Шавловським про наявність гродських і земських книг цього воєводства.

Wypis z xiąg grodzkich winnickich woiewódzwa braślawskiego

Roku tyśiąć siedmset osmdziesiątego miesiąca marca szóstego dnia Przed urzędem y aktami niniey(szymi) grod(zkimi) winn(ickimi) y przede mno, Jozefem Szawłowskim, viceregentem ziem(skim) bracł(awskim) y pod ten czas namiest(nikiem) burgr(abieg)° grodu winn(ickieg)°, stanowszy oczewisto woźny g(e)n(e)rał w(oiewodzt)wa bracł(awskieg)° y innych Szymon Krzyżanowski, w moc wierney rell(acyi) swoiey dobrowolnie zeznał, iż on roku, m(iesią)ca y dnia teraznieyszych, na akcie wyrażonych, na affektacyą y prawną inkwizycyą J(aśnie)w(ielmożneg)° Stanisława Potockiego, chor(ążeg)° w(ielkieg)° kor(onneg)°, mając przy sobie stronę szlachty ludzi wiary godnych uu(rodzonych) Ichm(ościów) Panów Jana Łabękowskiego y Józefa Pawłowskiego, dla tym większego świadectwa prawnie do tego dzieła użytych, schodził do kancelaryi ziemskiey w(oiewódz)wa Bracł(awskieg)° y grodzkiey winnickiey, gdzie będąc rekwirował zrachowania y zrewidowania xiąg wszystkich, iakie tylko y których lat xięgi, tak w ziemstwie bracł(awski)m, iako też y grodzie winn(icki)m znajdować się mogą. Które xięgi uur(odze)ni Ichm(oś)ć Panowie Andrzej Brudnicki y Jakób Czyżewski, kwerendarze gradzcy win(niccy), przysięgli, tak w grodzie winn(icki)m, iako y ziemstwie bracł(awski)m, pilnie przepatrzywszy, one zrachowali, y w grodzie winnickim xięgi znajduią się takowe: roku 1643-go, 1644-go, 1645-go, niecałe 1647-go,

1652-go, 1700-go, 1701-go, 1702-go, 1703-go y 1704-go, a od roku tego do roku // 1714-go niemasz, od roku zaś 1714-go aż do aktu ninieyszego księgi porządkiem lat wszystkich w grodzie znajdui się (oprocz roku 1760-go y 1761-go, w ktorých latach akt nie było); zaś w ziemstwie bract(awskim) xięgi są takie: 1720-go, 1721-go, 1722-go, potym przestąpiwszy są xięgi 1745-go, 1746-go, 1747-go, od którego roku znowu do roku 1774-go xiąg niemasz, zacząwszy zaś od roku 1774-go aż do roku y aktu ninieyszego non interrupte tak, iak w grodzie, wszytkie wynaleźli. O którym to takowym xiąg grod(zkich) winn(ickich) y ziem(skich) bract(awskich) znajdowaniu się wysz wyrażony woźny od uur(odzonych) Ichm(oś)c(ió)w Panow Andrzeia Brudnickiego y Jakuba Czyzewskiego, kwerendarzow grod(zki)ch winn(icki)ch, zapewnionym zostawszy, szlachtą sobie przytomną natychmiast oświadczył się y przede mną, urzędem, prawdziwey rekwizycyi swoiey uczynił y zeznał rell(acyą); pisać nieumieiący znak Krzyza S(więteg)° kładzie. Szymon Krzyzanowski. S ktorých xiąg y ten wypis pod pieczęcią grod(zką) winn(icką) iest wydany, pisany w Winnicy.

Legit cum actis

Rakowski

Miarowski

Archiwum Państwowe w Krakowie, zesp. Archiwum Sanguszków, teki arabskie, teka 14, plik 14, c. 1–2. Тогочасна копія.

МАТЕРІАЛИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ
ГРОДСЬКОГО І ЗЕМСЬКОГО СУДІВ
БРАЦЛАВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА
ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХVІ —
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІ СТОЛІТТЯ
В АРХІВІ ШЛЯХЕТСЬКОГО РОДУ
ПІСОЧИНСЬКИХ*

Із шести воєводств на українських землях давньої Речі Посполитої (не беремо до уваги Чернігівське воєводство, яке у ній перебувало лише у 1635–1648 рр.) Брацлавське (існувало у 1566–1793 рр.) джерелами забезпечене найгірше, головним чином тому, що з маси гродських і земських книг, які в ньому велися, майже нічого не збереглося: до нас дійшло їх тільки п'ять (про дві з них скажемо далі). Решта книг (як і всі підкоморські книги Брацлавського воєводства) загинула: чимало в середині ХVІІ ст. за тогочасних бурхливих подій, інші — частково у ХVІІІ ст., а найбільше — під час вигнання Червоною армією німецьких окупантів з Києва, де книги переховувалися.

У Брацлавському воєводстві від його створення і до 1791 р., коли сейм проголосив реформу адміністративно-територіального устрою Речі Посполитої (а в 1793 р. воєводства ліквідували внаслідок приєднання його території до Російської імперії), функціонували один гродський і один земський суди¹. За основу статті взято документацію, яка відображала їхню діяльність (в тому числі в міжсудовий час, коли особи, що входили в суди, складали т. зв. уряди («вряды»; лат. officia)).

Вивчення історії Брацлавського воєводства певною мірою полегшується наявністю в архівах і рукописних зібраннях бібліотек

* Статтю написано у співавторстві з Олексієм Піддубняком.

¹ Н. Г. Крикун. *Адміністративно-територіальное устройство Правобережной Украины в XV–XVIII вв. (воеводства и поветы)*: Дисс. докт. истор. наук. Львов 1991, с. 389–396. (Дис. зберігається у 6-ці Інституту історії НАН України в Києві).

виписів (витягів, копій) зі згаданих гродських і земських книг, а також оригінальних документів.

Особливе значення має комплекс документів у так званому липовецькому архіві. Він належить до колекції Оссолінських, яка зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (далі — ЛНБ НАН України) як фонд 5. Бібліотека Оссолінських у Львові, спадкоємницею якої (поряд з Національним інститутом ім. Оссолінських у Вроцлаві) є ЛНБ НАН України, придбала цей архів наприкінці XIX ст.² Назва архіву походить від села Липівки, що у той час належало до Київського уїзду Київської губернії, а нині входить до складу Макарівського району Київської області³.

Архів включає в себе документи кількох шляхетських родів Правобережної України другої половини XVI — XVII ст., головним чином роду Пісочинських (інші роди прямо або непрямо були з ним пов'язані). Ту його частину, яка охоплює період до середини XVII ст., можна йменувати архівом Пісочинських, оскільки їх вона в основному стосується.

Цей архів значною мірою впорядкував відомий польський збирач старовинних рукописів Константий Свідзінський (помер 1857 р.). Він скопіював велику їх кількість, чимало з них за його дозволом опублікували різні видавці⁴. Через якийсь час після його смерті багато з цих рукописів і копій з них потрапили до бібліотеки ординації Красінських⁵, проте у вогні Варшавського повстання 1944 р. вони, як і вся ця бібліотека, загинули. На початку XX ст. їх використав для написання свого історичного нарису про рід Пісочинських Казімеж Пулаский⁶.

² М. Крикун. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року // *Записки НТШ*, т. 231: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*. Львів 1996, с. 423.

³ Про цей архів у середині XIX ст., коли ним володів Валентий Росцішевський, див.: J. z P. Listy z Ukrainy // *Kronika wiadomości krajowych i zagranicznych*. Warszawa 1857, № 176, 178, 180.

⁴ J. z P. Listy z Ukrainy, № 180.

⁵ J. Bartoszewicz. Konstany Świdziński i jego wieczysta fundacya // *Biblioteka Warszawska*. 1857, т. 2, с. 487–519, 719–747; J. Łoski. *Biblioteka i muzeum Świdzińskiego*. Warszawa 1857; E. Iwanowski. *Nekrolog św. p. Konstantego Świdzińskiego*. Kraków 1900 (Przedruk z «Gazety Polskiej»); F. Pułaski. *Spory o bibliotekę i zapis Konstantego Świdzińskiego*. Warszawa 1909; *Biblioteka ordynacji Krasieńskich w Warszawie*. Warszawa 1917; *Biblioteka ordynacji Myszkwowskiej*. Kraków 1859, с. 2.

⁶ K. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy: Monografie i wzmianki*, т. 2 / opracowanie naukowe T. Epsztejn, S. Górczyński. War-

Тематично архів Пісочинських стосується в основному маєтків, якими вони володіли у Брацлавському, Волинському, Київському і Чернігівському воєводствах. Ця документація зосереджена у 30 книгах, де рукописи зведені (напевно, К. Свідзінським) у хронологічному порядку за 1556–1650 рр.⁷ Вони охоплюють 2365 документів, з яких Брацлавського воєводства стосується 739, тобто 31,25%. Кожен документ (з 739) у 87 випадках зберігся у двох, у п'яти випадках — в трьох абсолютно тотожних за змістом і оформленням примірниках. Отже, брацлавських документів з «одинарною» інформацією є 642 (28,31% від 2268 (2365 мінус 97)).

Із цих документів з діяльністю гродського і земського судів пов'язано 476, серед яких 291 є виписами з гродських книг, 60 — виписами з земських книг, чотири — вписами з брацлавських гродських книг у позабрацлавські гродські книги у вигляді виписів з останніх, дев'ять — вписами з позабрацлавських гродських книг у брацлавські гродські книги у вигляді виписів з останніх, один — вписом з книги люблінської каденції (сесії) шляхетського трибуналу* у брацлавську земську книгу у вигляді випису з останньої; решту (111) становлять оригінали (75 спричинені діяльністю гродського, 36 — земського судів Брацлавського воєводства). Серед інших із 642 документів 71 — то виписи з трибунальських книг⁸, 53 — оригінали, два — неоригінали, решта — виписи з позабрацлавських

szawa 1991, с. 132–163. Співставлення використаного К. Пулаським матеріалу з «львівським» архівом Пісочинських доводить, що К. Свідзінський володів якоюсь кількістю рукописів з липовецького архіву: частина документів у праці К. Пуласького явно перегукується з «львівським» архівом, і в такому разі можна твердити про копії з них, зроблені К. Свідзінським; окремі ж документи, цитовані К. Пулаським, відсутні у «львівській» рукописній збірці, і в такому разі слід говорити про їх вилучення К. Свідзінським з липовецького архіву.

⁷ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, од. зб. 4043 II–4070 II, 4105 III, 4106 III. З певних причин у цій публікації не враховано якусь кількість книг того самого архіву. Загалом вони містять незасвідчені виписи з гродських і земських книг Брацлавського воєводства у перекладі з руської мови на польську.

* Ідеться про вищу судову інстанцію, куди шляхта зверталася з апеляціями на рішення (декрети) своїх судів нижчої інстанції — гродських, земських і підкоморських. Апеляції з українських воєводств розглядалися на весняний і літній сесіях (каденціях) трибуналу, які відбувалися в Любліні.

⁸ За змістом ці виписи перегукуються з деякими, відомими у регестовому (тобто анотаційно поданому) вигляді матеріалами шляхетського трибуналу, опублікованими знавцем історії України XV — першої половини XVII ст.

городських і земських книг, що тематично стосуються Брацлавського воєводства.

У складі виписів з городських і земських книг зустрічаємо 82 документи (44 «городських» і 38 «земських»), які у вигляді окремих документів в архіві Пісочинських відсутні (40 городських матеріалів міститься в декретах городського суду, 23 земських матеріали — в декретах земського суду, чотири городських і 15 земських матеріалів — у трибунальських декретах). Таким чином, усіх в архіві стосовно Брацлавського воєводства виявлено 558 документів, які були результатом діяльності городського і земського судів цього воєводства. Вони відносяться до 1578–1650 рр.

Дальша наша розповідь торкатиметься загалом 476 документів⁹. У зазначеному періоді вони стосуються кожного з 60 років, отже, хронологічно є достатніми, щоб на їх основі аргументовано вивчати ті або інші питання. За 13 років матеріали відсутні, а саме: за 1579–1582, 1584, 1587–1589, 1608, 1631, 1632, 1636, 1649 рр. Загалом непогано репрезентативними ці ж матеріали є й за десятиріччями, що видно з такої таблиці:

Десятиріччя	Виписи з книг Брацлавського воєводства		Оригінальні документи того ж воєводства	Інші документи того ж воєводства	Разом
	городських	земських			
1578–1590	5	2	14	—	21
1591–1600	25	3	26	—	54
1601–1610	43	5	35	1	84
1611–1620	42	1	7	3	53
1621–1630	95	17	18	2	132
1631–1640	26	9	1	5	41
1641–1650	55	23	10	3	91
Разом	291	60	111	14	476

Александром Яблоновським у 21-му томі видання *Źródła dziejowe* (Warszawa 1894).

⁹З них опубліковано лише п'ять. Див.: М. Крикун. До історії повстання Северина Наливайка // *Український археографічний щорічник*, вип. 2. Київ 1993, с. 153–160; О. Піддубняк. Два виписи з чорних книг Вінницького замку // *Україна в минулому*, вип. 5. Київ — Львів 1994, с. 137–155; його ж. Документальні свідчення про участь татар у внутрішніх чварах шляхти Брацлавського воєводства в першій чверті XVII ст. // *Україна в минулому*, вип. 8. Київ — Львів 1996, с. 191–204.

476 документів — це незначна кількість із всієї джерельної маси, яка виникла протягом останньої чверті XVI — першої половини XVII ст. в ході діяльності гродського і земського судів Брацлавського воеводства. Адже тільки одна з двох уцілілих за цей період книг — книга Вінницького гродського суду, яка охоплює його рочки (сесію) від 12 до 24 травня 1645 р., — містить 395 документів¹⁰. Друга з цих книг включає в себе частково земські, а головним чином гродські матеріали за 1639, 1647 і 1664 рр.¹¹. Важко уявити, як багато матеріалів, які засвідчують існування гродського і земського судів у цьому воеводстві, безслідно кануло у вічність.

Видається доречним зупинитися на відомостях про втрати брацлавських гродських і земських книг, які велися в останній чверті XVI — першій половині XVII ст.

Канцлер і великий коронний гетьман Ян Замойський 16 травня 1596 р. вніс у книгу коронної канцелярії свою заяву про те, що деякі брацлавські земські і гродські книги, де, зокрема, були наявні матеріали про його маетки, розташовані у Брацлавському воеводстві, козаки «тых недавно прошлых ч(а)сов» після взяття ними Брацлавського замку (йдеться про дії козаків на чолі з Северином Наливайком у 1594 р.¹²), де книги переховувалися, захопили і понищили («показили»)¹³.

Така сама доля спіткала кілька брацлавських гродських книг. Після капітуляції у 1595 р. міщан Брацлава, які підтримували С. Наливайка і допомогли йому захопити тамтешній замок, перед польським військом, що ним керував гетьман польний коронний Станіслав Жулкевський, вони змушені були повернути кілька взятих ними книг і пообіцяли віддати книги за 1577, 1587, 1588, 1589,

¹⁰Центральний державний історичний архів України в Києві (далі — ЦДІА України в Києві), ф. 44 (Вінницький гродський суд), оп. 1, од. зб. 2 (979 аркушів).

¹¹Там само, ф. 43 (Вінницький земський суд), оп. 1, од. зб. 1 (204 акти, 282 аркуші).

¹²В. А. К истории восстания Наливайка // *Киевская старина* 55 (1896/2) 2. Див. також: М. Крикун. До історії повстання...; С. Леп'явко. *Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні*. Чернівці 1996, с. 143–145.

¹³Российский государственный архив древних актов (Москва; далі — РГАДА), ф. 389 (Литовская метрика), оп. 1, од. зб. 201, арк. 76 зв.–77; Матеріяли до історії козацьких рухів 1590-х рр. / подав М. Грушевський // *Записки НТШ*, т. 31–32. Львів 1899, с. 10.

1591, 1592, 1593 і 1594 рр.¹⁴ Останні чотири роки в архіві Пісочинських представлені виписами з брацлавських гродських книг, що свідчить про повернення відповідних книг. Натомість відсутність там таких виписів за перші чотири роки дає підставу припустити, що відповідні книги повернені не були; швидше за все, 1594 або 1595 р. міщани з козаками їх знищили.

Про загибель якоїсь кількості гродських книг Брацлавського воєводства сказано принагідно у конституції (постанові) Варшавського сейму 1616 р., де наголошено на необхідності провести ревізію тамтешніх гродських книг на предмет виявлення і усунення в них помилок¹⁵.

У кінці першої половини XVII ст. фізичний стан багатьох книг воєводства не міг не викликати занепокоєння, бо погіршення його було однією з причин їх загибелі. Мабуть, ця обставина була однією з причин появи постанови Варшавського сейму 1641 р., що зобов'язала сеймик Брацлавського воєводства, який мав зібратися перед найближчим наступним сеймом, призначити ревізорів для переписування земських і гродських, а також підкоморських книг¹⁶.

Сеймики Брацлавського воєводства 1714–1724 рр. (можливо, й кількох попередніх і наступних років, за які сеймикових постанов не виявлено) неодноразово розглядали питання про повернення багатьох гродських і земських книг, що велися у цьому воєводстві до середини XVII ст. і яким пощастило вціліти. На них було зазначено, що книги вивіз з Вінниці під час козацького повстання на Правобережній Україні 1702–1703 рр. Гумінський, коли він був вінницьким бурграфієм (йшлося про гродські книги)¹⁷, що шляхтич Кароль Шандиrowsький вивіз одну земську декретову

¹⁴ В. А. К истории восстания..., с. 4. Див. також: О. И. Левицкий. *Об актовых книгах, относящихся к истории Юго-Западного края и Малороссии*. Москва 1900, с. 15.

¹⁵ *Volumina legum*, т. 3. Petersburg 1859, с. 141.

¹⁶ *Volumina legum*, т. 4, с. 20.

¹⁷ *Архив Юго-Западной России, издаваемый Коммиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе* (далі — *Архив ЮЗР*), част. 2, т. 3: *Постановления провинциальных сеймиков Юго-Западной Руси в 1698-1726 гг.* Киев 1910, с. 602 (1718 р.), 620 (1719 р.). Див. також попередні сеймикові постанови, де зазначено, що Гумінський повинен повернути ці книги: Там само, с. 319 (1714 р.), 404 (1715 р.), 487 (1716 р.), 524 (1717 р.).

книгу¹⁸ і що зусиллями вінницького земського судді Станіслава Сухорського вдалося придбати одну земську книгу¹⁹. Вказувалося також на необхідність повернути книги, наявні в Києві, де панувала московська адміністрація²⁰, у львівських францисканців²¹, у брацлавської підстоліни Красносельської²², серадзького воєводи²³, шляхтичів Констанція Рибачевського²⁴, Бужинського («губернатора ровінського»)²⁵, Роханського²⁶, у нащадків брацлавського підчашого Михайла Кордиша (у них були книги за 1626 і 1640 рр.)²⁷, біського судді Лентовського²⁸, навіть у вінницького міщанина Передіера²⁹ і кількох мешканців містечка Стрижавки Брацлавського воєводства³⁰. Десь у XVIII ст. всі ці книги пропали: у XIX ст. про них нічого не було відомо³¹.

Із 476 документів 434 стосується роду Пісочинських. Близько третини їх пов'язані з життям і діяльністю Лаврина Пісочинського, який протягом багатьох років займав високий земський уряд брацлавського підкоморія (у 1569–1593 рр. він — писар «руської» канцелярії, що діяла як складова частина коронної канцелярії, у 1601–1606 рр. — королівський секретар)³². До речі, досліджуваний нами

¹⁸ Там само, с. 774 (1723 р.)

¹⁹ Там само, с. 823 (1724 р.)

²⁰ Там само, с. 336 (1715 р.), 486 (1716 р.), 655 (1720 р.), 735 (1722 р.), 774 (1723 р.)

²¹ Там само, с. 486 (1716 р.), 773 (1723 р.)

²² Там само, с. 380 (1715 р.), 486 (1716 р.)

²³ Там само, с. 486 (1716 р.), 602 (1718 р.), 685 (1720 р.), 773 (1723 р.)

²⁴ Там само, с. 486 (1716 р.)

²⁵ Там само.

²⁶ Там само, с. 521 (1717 р.)

²⁷ Там само, с. 773 (1723 р.)

²⁸ Там само.

²⁹ Там само, с. 621 (1719 р.), 685 (1720 р.)

³⁰ Там само, с. 620 (1719 р.), 685 (1720 р.)

³¹ Зокрема, вони не значаться у такому виданні: Список актовых книг Киевского Центрального архива // *Университетские известия*. Киев 1862–1864.

³² Найраніша відома нам згадка про його писарство датується 4 червня 1570 р. (*Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею*, т. 1: 1361–1598. Санкт-Петербург 1863, с. 178), найраніша згадка про його секретарство — 15 березня 1601 р. (ЛНБ НАН України, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 6). Про Л. Пісочинського див.: П. Кулаковський. *Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр.: Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій*. Острог — Львів 2002, с. 140–146; K. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich ...*, т. 2, с. 132–141;

архів містить найранішу відому згадку про Лавринове брацлавське підкоморство — вона датується 18 квітня 1583 р.³³ Той же архів дає змогу встановити, що Лаврин помер між 9 січня і 17 травня 1606 р.: перша з цих дат фіксує останню згадку про нього як живого³⁴, друга говорить про його дітей як власників землеволодінь³⁵, очевидно, успадкованих від покійного уже батька.

Є можливість встановити, коли приблизно народився Лаврин. У 1563 р. про нього сказано як про «дитя», яке після смерті його батька Гнівоша разом з матір'ю, Марією з Куневських, та іншими дітьми останньої і Гнівоша перебувало в опіці³⁶. К. Пуласький документально показав, що мати Лаврина звалася Мар'яною³⁷ (може, це друге її ім'я або ім'я похідне (варіант) від Марії?). У 1570 р. Лаврин під час роботи сейму у Варшаві звернувся до брацлавського воєводи князя Романа Федоровича Сангушка з проханням, щоб той дозволив йому викупити село Пісочно³⁸. Це родове село Пісочинських, розташоване у Луцькому повіті Волинського воєводства, Гнівош у 1540 р. продав батькові князя Романа, маршалкові Волинської землі і володимирському старості князю Федорові³⁹. З таким проханням Лаврин міг звернутися тільки як повнолітній, звільнений від опіки. За Другим Литовським статутом 1566 рр., який діяв на українських землях, що до Люблінської унії 1569 р. належали Великому князівству Литовському, а відтоді — Польському королівству (Короні), повноліття хлопців наступало з досягненням 17 років⁴⁰. Сейм

E. Dubas-Urwanowicz. Piaseczyński Ławryn (Wawrzyniec) // *Polski Słownik Biograficzny* (далі — PSB), т. 25. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1980, с. 805–808.

³³ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4044 II, арк. 130.

³⁴ Там само, од. зб. 4051 II, арк. 129зв.

³⁵ *Źródła dziejowe*, т. 21, с. 224.

³⁶ О. Піддубняк. Документ з печаткою Дмитра Вишневецького // *Знак* (Вісник Українського геральдичного товариства) (Львів 1996/11) 2–3.

³⁷ K. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich ...*, т. 2, с. 133. У відомих нам джерелах вона йменується Марією.

³⁸ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4045 II, арк. 56; ф. 46 (Єловицькі), тека XXXI, серія III, № 1154. Тут сказано, що Лаврин просив князя під час роботи варшавського сейму 1571 р., проте в цьому році сейм не відбувся.

³⁹ *Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie*, т. 4: 1535–1547. Lwów 1890, с. 264–267; K. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich ...*, т. 2, с. 133. Нині Пісочно — село Пісочне Ковельського району Волинської області.

⁴⁰ *Статуту Великого князівства Литовського*, у 3-х томах, т. 2: *Статут Великого князівства Литовського 1566 року* / за редакцією С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса 2003, с. 133.

1570 р. проходив 29 квітня — 11 липня⁴¹. Якщо виходити з того, що повнолітнім Лаврин став незадовго до відкриття цього сейму, а також мати на увазі, що Гнівош помер 1559 р.⁴², то в такому разі доводиться припустити, що Лаврин народився не пізніше 1552 або початку 1553 р.

Багато документів архіву Пісочинських стосуються двох Лавринових синів (їхньою матір'ю була Магдалена з Дубицьких⁴³). Старший з них, Олександр, народився десь у кінці XVI ст., був від 1631 р. кам'янецьким, у 1635-1646 рр. — київським каштеляном, у 1633-1641 рр. — новгородсіверським старостою; помер у січні 1646 р.⁴⁴ Якуб народився найпізніше 1597 або 1598 р.: у 1615 р., по досягненні повноліття він одержав від брата Олександра свою частку успадкованих ними від батька маєтків⁴⁵. Був чашником брацлавським; вперше про це довідуємося з документа, датованого 8 січня 1621 р.⁴⁶

У декреті Вінницького земського суду від 23 січня 1647 р. наведено письмове свідчення ректора вінницької єзуїтської колегії Валентія Юліуша Тарловіуша про те, що він 1632 р. віддав поховальну послугу Якубові Пісочинському⁴⁷. Отже, Якуб був католиком. Дуже ймовірно, що ним був і Олександр. Видається, що їхній батько був православним. На це непрямо вказує та обставина, що ряд листів, написаних за його дорученням, скріплено його власними підписами кириличними літерами (сини й наступні нащадки Лаврина

⁴¹Chronologia sejmów polskich. 1493-1793 / zestawil i wstępem poprowadził Władysław Konopczyński // *Archiwum Komisji Historycznej*, т. 4 (16), № 3. Kraków 1948, с. 141.

⁴²К. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich ...*, т. 2, с. 133.

⁴³Див. генеалогічну довідку про неї: ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 98-98зв.

⁴⁴Про нього див.: К. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich ...*, т. 2, с. 141-146; J. Urwanowicz. Piaseczyński Aleksander // *PSB*, т. 25, с. 800-803; *Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV-XVIII wieku: Spisy / opracowali E. Janas i W. Kłaczewski, pod redakcją A. Gąssiorowskiego. Kórnik 2000*, с. 30, 308; також: П. Кулаковський. *Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої. 1618-1648*. Київ 2006, с. 405.

⁴⁵ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4054 II, арк. 115-115зв. (зізнання про це Якуба Пісочинського перед вінницьким гродським урядом 7 квітня 1615 р.)

⁴⁶Там само, од. зб. 4057 II, арк. 1. Про Якуба див.: К. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich ...*, т. 2, с. 150.

⁴⁷ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4068 II, арк. 160.

Пісочинського підписувалися тільки латинськими (польськими) літерами) — 27 березня 1594 р.: «[Лаври]н Песочинский»⁴⁸; 2 серпня 1605 р.: «Лаврин Песочинский»; 27 серпня 1605 р.: «Лавринъ Пасочинский»; 29 вересня 1605 р.: «Лаврин Песочинский» (на початку листа написано «Лаврын Пасочинский»); 1 січня 1606 р.: «Лавринъ Песочинский» (на початку листа — «Лаврын Пасочинский»)»⁴⁹.

Католиками були й онуки Лаврина, життя яких значною мірою припадає на 1620–1640-ві роки і відображено в архіві Пісочинських: син Олександра Ян (від шлюбу з Гальшкою з Рогізна з роду Масальських), який у 1641–1679 рр. був новгородсіверським старостою⁵⁰, і Якубові сини, за віковим старшинством, Ян, Казімеж, Павел і Стефан (від шлюбу з Анною з Криківців з роду Красносельських; через якийсь час після смерті Якуба вона вийшла заміж за Василя Рогозинського, внаслідок чого у неї склалися не легкі відносини з народженими нею від Якуба дітьми), з яких Ян був у 1642–1661 рр. новгородсіверським підкоморієм (помер близько 1683 р.)⁵¹, Казімеж — військовиком (загинув у 1659 р.)⁵², Павел з часом став помітною фігурою в єзуїтському ордені⁵³, а Стефан (мав ще одне ім'я — Константий⁵⁴) від початку 1660-х років був брацлавським старостою, брав активну участь у політично-військовій діяльності (помер у 1691 р.)⁵⁵. Про Стефана, зокрема, відомо (за свідченням його матері, даним у Вінницькому земському суді 23 січня 1647 р.), що він був 1628 р. охрещений (у цьому році, очевидно, і народився) «за обрядом католицької церкви» (według obrzędu

⁴⁸ Там само, од. зб. 4048 II, арк. 31.

⁴⁹ Там само, од. зб. 4051 II, арк. 79, 87, 108, 128.

⁵⁰ Про нього: П. Кулаковський. *Чернігово-Сіверщина...*, с. 405; К. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich...*, т. 2, с. 146–150.

⁵¹ Про нього: П. Кулаковський. *Чернігово-Сіверщина...*, с. 404; К. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich...*, т. 2, с. 151–154; J. Urwanowicz. *Piaseczyński Jan // PSB*, т. 25, с. 803–804.

⁵² Про нього: К. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich...*, т. 2, с. 155–157; E. Dubas-Urwanowicz. *Piaseczyński Kazimierz // PSB*, т. 25, с. 804–805.

⁵³ Про нього: К. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich...*, т. 2, с. 157.

⁵⁴ К. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich ...*, т. 2, с. 157; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD w Warszawie), dz. Metryka Koronna, МК, ks. 371, арк. 50зв.

⁵⁵ Про нього: К. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich...*, т. 2, с. 157–159; M. Wagner. *Piaseczyński Stefan // PSB*, т. 25, с. 808–810.

kościola katolickiego) плебаном-офіціалом і деканом брацлавським Мацеєм Фістковичем⁵⁶; між іншим, там само і того самого 23 січня згаданий вище В. Ю. Тарловіуш заявив, що коли він брав участь у похованні Якуба, Стефанові було близько чотирьох років, а зі слів М. Фістковича (підтверджених зробленими ним записами у метричній книзі), який у січні 1647 р. ще «живе», йому (В. Ю. Тарловіушу) відомо, що він, М. Фісткович, усіх Якубових синів хрестив у Жорнищах⁵⁷ — містечку, що в Брацлавському воєводстві.

Католицтво за тих умов було рівнозначне польськості. На прикладі Пісочинських пересвідчуємося, як рід шляхетський українсько-православний, починаючи десь з кінця XVI ст., коли народилися Олександр і Якуб, перетворюється в польсько-католицький. Зовсім не виключено, що на якомусь етапі свого життя католиком став їхній батько.

Що ж до жіночої лінії роду Пісочинських, то представлена вона до кінця першої половини XVII ст. такими особами (поряд з названими вище): дочками Лаврина Оленою, або Олександрою⁵⁸ (була дружиною шляхтича з Брацлавського воєводства Олександра Кропивницького), Магдаленою (згадана 1606, 1607, 1611 рр.; вийшла заміж за шляхтича з Київського воєводства Теодора Тишу Биковського), Федорою, або Барбарою⁵⁹ (була монахинею люблінського кляштора босих кармеліток; маємо, отже, ще один штрих до окатоличення роду Пісочинських); другою дружиною Олександра Гельзбетю Констанцією з Остророгів (Остророжанкою); дочкою Олександра від Гальшки Рогозинської Барбарою⁶⁰; дочками Якуба й Анни з Красносельських Мар'яною, або Марисею⁶¹ (вийшла заміж за Яна Хлебовського), Кристиною⁶² (стала дружиною Міхала

⁵⁶ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4068 II, арк. 159зв.

⁵⁷ Там само, арк. 160.

⁵⁸ Там само, од. зб. 4051 II, арк. 141 (Олена; 1606 р.); од. зб. 4052 II, арк. 27 (Олександра; 1607 р.); од. зб. 4053 II, арк. 11 (Олена; 1611 р.)

⁵⁹ Там само, од. зб. 4051 II, арк. 141 (Барбара; 1606 р.); од. зб. 4052 II, арк. 27 (Федора; 1607 р.); од. зб. 4053 II, арк. 11 (Барбара; 1611 р.)

⁶⁰ K. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich...*, т. 2, с. 145. У матеріалах архіву Пісочинських її імені не зустрічаємо.

⁶¹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4105 III, арк. 168 (1631 р.); од. зб. 4066 II, арк. 11–11зв. (1645 р.). К. Пуласький називає її Мар'яною, або Магдаленою (K. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich...*, т. 2, с. 150).

⁶² ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4105 III, арк. 168 (1631 р.).

Янковського), Зоф'єю (згадана лише у заповіті Якуба, складеному 1631 р.⁶³).

В архіві Пісочинських йдеться також про деяких інших осіб чоловічої і жіночої статі, діяльність яких перетиналася з діяльністю Пісочинських або дотикалася їм.

За змістом матеріали архіву в основному стосуються Жорницького маєтку в складі містечка Жорниц і кількох сіл, сіл Кам'яногірки і Заріччя та деяких інших. Ними володіли Пісочинські.

За видовою ознакою зміст 476 документів є таким. Серед 291 випису з гродських книг Брацлавського воєводства 101 — це зізнання возних (з яких 15 дані на рочках, решта — поза ними перед урядом), 77 — декрети, 39 — оповідання, зізнання, свідчення, заяви різних осіб (більшість їх зроблена в позарочковий час; п'ять супроводжуються зізнаннями возних), 34 — різного роду приватні і публічні листи, 20 — скарги і протестації, сім — маєткові записи (один з них є до того ж серед оригіналів архіву), п'ять — позови гродського суду, два — заповіти, один — реєстр поділу маєтків, один — присяга тощо. 60 виписів з земських книг того ж воєводства містять 36 декретів, шість приватних і публічних листів, п'ять свідчень (одне з них подане із зізнанням возного), п'ять маєткових записів (три з них є серед оригіналів), чотири зізнання возних, два позови земського суду, одну заяву суду, одну протестацію. Серед 75 оригінальних документів, спричинених діяльністю гродського суду воєводства у рочковий і позарочковий час, 43 — це позови (до 12 з них додано зізнання возних про їх вручення, покладання, увіткнення у ворота тощо, чотири таких зізнання «присутні» в декретах гродського суду того ж воєводства), 23 — листи суду, чотири — доручення возним від суду, два — зізнання возних, один — зізнання шляхти, один — зізнання членів суду, один — повідомлення суду. До складу 36 оригінальних документів, що стосуються діяльності земського суду, входять 28 позовів (до шести з них додано зізнання возних, дев'ять містять вимогу з'явитися на сесію шляхетського трибуналу), сім листів суду, одне зізнання возного. З решти документів 14 (з них з діяльністю гродського суду пов'язані 13, з діяльністю земського суду — один), слід мати на увазі ті чотири, що являли собою вписи з брацлавських гродських книг у позабрацлав-

⁶³ Там само.

ські гродські книги у вигляді виписів з останніх; до них належать два декрети, лист і зізнання возного.

Таким чином, серед 476 документів найбільшу групу становлять декрети (115), далі по низхідній ідуть зізнання возних (109), позови (78), зізнання, оповідання, свідчення і заяви різних осіб (45), приватні й публічні листи (41), листи судів (30), скарги і протестації (21), маеткові записи (12) тощо.

До цього слід додати, що до складу 82 «несамостійних» документів, тобто тих, які зустрічаються тільки у тексті виписів з гродських і земських книг Брацлавського воеводства, належать 41 позов гродського суду, 33 позови земського суду (з них 15 містять вимогу з'явитися на сесію трибуналу), три декрети гродського суду і один декрет земського суду, два листи, два свідчення.

Серед 476 документів 379 є результатом діяльності гродського суду, 97 — земського. Це співвідношення с більш-менш закономірним: у Брацлавському воеводстві, як і в інших землях Речі Посполитої, гродські рочки відбувалися частіше, ніж земські роки, до того ж між рочками практично постійно працювала гродська канцелярія, тоді як позароковий час роботи земської канцелярії був обмежений. З огляду на ці обставини гродської документації склалося значно більше, ніж земської. Тому, порівняно з земською, вона в сукупності значно інформативніша.

395 документів (із 476) написані тогочасною канцелярською (актовою) українською («руською») мовою, деякі з них мають польськомовні вкраплення, а в декретах другої чверті XVII ст. досить часто містяться латиномовні звороти, передані кирилицею; у 30 документах преамбули й закінчення є руськомовні, а зміст складають копії з листів, мова оригіналу яких — польська; такі самі листи зустрічаємо у п'яти матеріалах, преамбули і закінчення яких є перекладами з руської на польську (ці матеріали, точніше виписи, зроблені через якийсь час після внесення їхніх руськомовних «прототипів» у гродські і земські книги); 40 документів повністю польськомовні, проте це — пізніші переклади з руської*; п'ять матеріалів, що є виписами з вінницьких гродських книг, зробленими з виписів в останні виписів з летичівських гродських книг Подільського воеводства,

* Принагідно зазначимо, що 80 документів (поза 476) є також повністю перекладами з руської на польську, але в архіві Пісочинських, серед 476, відклалися їхні руськомовні «прототипи».

мають руськомовні преамбули і закінчення, однак весь «летичівський» текст у чотирьох з них писаний латинською мовою, в одному — польською; один документ повністю складений (у вінницькій гродській канцелярії) польською мовою — це своєрідний сценарій розгляду тієї або іншої справи на сесії гродського суду⁶⁴, проте не виключено, що він є перекладом з руської. Усі зі згадуваних 82 «несамостійних» документів — повністю руськомовні.

Отже, урядовою мовою у гродському і земському судах Брацлавського воєводства до середини XVII ст. була руська (подібно як у Волинському, Київському і Чернігівському воєводствах⁶⁵).

Від 1583 р. всі документи гродського і земського судів Брацлавського воєводства датовані за григоріанським (новим) стилем. Найраніший з них в цьому відношенні — позов земського суду від 18 квітня 1583 р., виданий за скаргою Лаврина Пісочинського Якубові Павші, урядникові містечка Пикова Брацлавського воєводства, з вимогою з'явитися на сесію цього суду, яка має розпочатися після «рымского» (тобто римо-католицького) свята св. Тройці, а саме 6 червня — «с поправки нового каленъдару»⁶⁶: цілком імовірно, що й сам позов було видано за новим стилем. Цей стиль, за спостереженням Олега Купчинського, після оголошення про його запровадження восени 1582 р. швидко поширювався в офіційних установах на українських землях (як і в інших землях Речі Посполитої): в Руському і Белзькому воєводствах — у жовтні–грудні 1582 р., у Волинському і Київському воєводствах — протягом 1583 р.⁶⁷ О. Купчинський не мав подібних відомостей щодо Брацлавського воєводства. Наведений вище факт свідчить про те, що тут новий стиль було запроваджено не пізніше першої половини квітня (за цим стилем) 1583 р.

⁶⁴ Там само, од. зб. 4049 II, арк. 133–134.

⁶⁵ Див: М. Крикун. Інструкція сеймику Волинського воєводства..., с. 424–425; Н. Н. Яковенко. О языковом составе гродских и земских книг Правобережной Украины на протяжении XVII века // *Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории: Источники по социально-экономической истории России и Украины XVII–XIX веков*: Межвуз. сб. науч. трудов. Днепрпетровск 1983, с. 64–72.

⁶⁶ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4044 II, арк. 130зв.

⁶⁷ О. Купчинський. Перші датування документів за григоріанським календарем у державних установах України XVI ст. // *Записки НТШ*, т. 222: *Праці Історично-філософської секції*. Львів 1991, с. 256–269.

До 1598 р. обидва суди діяли у Брацлаві, а відтоді, згідно з постановою тогорічного Варшавського сейму, прийнятою на прохання послів від Брацлавського воєводства⁶⁸, — у Вінниці⁶⁹.

Можна вважати, що Вінниця була «підведена» до «прийняття» судів з Брацлава — тим, що у ній працював уряд («вряд») зі своєю канцелярією із призначених старостою осіб, який вів «свою» документацію. Ось свідчення про це. Після розгрому шляхти Брацлавського воєводства козаками на чолі з С. Наливайком в ніч з 29 на 30 вересня 1594 р. під Брацлавом, в якому вона мала намір зібратися у зв'язку з передбаченим відкриттям сесії земського суду, ця шляхта звернулася «зараз» з відповідною скаргою «до вриадѣ... веницкого, каждый меновите кривдѣ свою записальъ и возным и шляхтою ѡсветчил»⁷⁰. Від імені Л. Пісочинського таку скаргу 7 жовтня того ж року було заявлено перед брацлавським і вінницьким (і звенигородським) старостою у Вінниці і вписано в книгу Вінницького староства. Зроблений тоді ж випис з цієї книги завірено підписом писаря брацлавського гродського суду Григорія Байбузи⁷¹, що дає підставу твердити, що вінницький старостинський уряд був свого роду філією брацлавського уряду; викликане це було поєднанням у ті часи в одній особі функцій брацлавського і вінницького старости.

Найраніша згадка про перебування гродського суду у Вінниці після видання названої сеймової постанови датується 15 вересня 1598 р.: цього дня тут розпочалися чергові його рочки, про що довідуємося із запису, внесеного у книгу того ж суду під час даних рочків 19 вересня⁷². Найраніша відомість про перебування у Вінниці земського суду припадає на 30 вересня 1598 р.: цьо-

⁶⁸ *Volumina legum*, т. 2, с. 375.

⁶⁹ Орест Левицький твердить, не наводячи джерельних доказів, що перенесення судів із Брацлава до Вінниці було здійснене «з огляду на часті татарські набіги» (О. И. Левицкий. *Об актовых книгах...*, с. 9). Можливо, він має рацію, зваживши на те, що Брацлав розташований на південь від Вінниці і, отже, раніше від неї та й частіше піддавався татарським набігам.

⁷⁰ ЦДІА України в Києві, ф. 25 (Луцький гродський суд), оп. 1, од. зб. 45, арк. 1292–1292 зв.; *Архив ЮЗР*, част. 3, т. 1: *Акты о козаках* (1500–1648 г.). Киев 1863, с. 68.

⁷¹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4048 II, арк. 74–74зв.; М. Крикун. *До історії повстання...*, с. 157–159. Наприкінці цього документа помилково (?) зазначено, що скаргу внесено в книгу Брацлавського староства.

⁷² ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 103.

го дня тут розпочалися його чергові роки, про що сказано в записі, внесеному у книгу того ж суду під час цих років 5 жовтня⁷³. Варшавський сейм у 1598 р. тривав від 8 березня до 13 квітня⁷⁴. На час роботи сейму припадає поява документа гродського суду, датованого 17 березня, коли він ще діяв у Брацлаві⁷⁵ (подібного документа щодо земського суду не маємо, бо в той час не відбувалися його роки). Жодної інформації про діяльність тих же судів після сейму до середини вересня 1598 р. не дійшло. Отже, залишається вважати, що обидва суди були переведені до Вінниці десь у другій половині квітня — першій половині вересня.

Матеріали архіву Пісочинських дозволяють вивчити ряд питань, які торкаються Брацлавського воєводства, зокрема діяльність тамтешніх гродського і земського судів — де саме вони діяли і зберігали свою документацію, якими були їх персональний склад, склад канцелярій та возних при них та їхні сесії.

Насамперед слід згадати, що Литовський статут 1566 р. вимагав, щоб там, де діє земський суд, «в замку албо дворе» старости, існувало приміщення для збереження земських книг⁷⁶. У постанові Варшавського сейму 1590 р. під назвою «Брацлавські суди» зазначено, що, «згідно з постановою минулого сейму», має бути виділено у Брацлаві місце (плас) для спорудження «судового дому і приміщення (sklepu) для зберігання книг», а тим часом «суди» повинні діяти «в замку»⁷⁷; в останньому, як можна здогадуватися з контексту постанови, слід було поки що переховувати «книги». Тут, безперечно, йдеться про гродський і земський суди та їхню документацію («книги»), а під «замком» розуміється укріплена садиба старости — грод. Який саме минулий сейм і яку його постанову мала на увазі постанова 1590 р., невідомо: щодо них у *Volumina legum* серед матеріалів жодного із сеймів-«попередників» сейму 1590 р. нема й натяку.

Постанова 1590 р. щонайраніше до 1596 р. виконана не була: у позові брацлавського земського суду від 6 липня цього року, адресованому Лавринові Пісочинському, читаємо, що останній має з'явитися на рочки цього суду, які повинні розпочатися 30 верес-

⁷³ Там само, арк. 107.

⁷⁴ *Chronologia sejmów polskich...*, с. 145.

⁷⁵ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 86.

⁷⁶ *Статуту Великого князівства Литовського*, т. 2, с. 96.

⁷⁷ *Volumina legum*, т. 2, с. 317.

ня «в замку»⁷⁸. Відомо, що в тому ж замку того ж року зберігалися гродські і земські книги⁷⁹.

Варшавський сейм 1598 р. вказав на те, що згадані суди після переведення їх до Вінниці діятимуть у тамтешньому старостинському дворі (*we dworze naszym*), а їхні книги знаходитимуться у Вінницькому замку⁸⁰. Так і сталося, принаймні це можна сказати щодо рочків і років: на жовтень 1598 р. припадають перші відомі нам згадки про проведення їх «у дворе его королевское милости» (тобто у старостинському дворі) у Вінниці⁸¹.

На Варшавському сеймі 1601 р. було постановлено роки проводити в іншому місці Вінниці — яке земський суд сам собі вибере⁸².

Протягом кількох наступних років гродський суд працював у старостинському дворі; щоправда, відомості про це дуже уривкові й стосуються тільки 1604 і 1605 рр.⁸³ До речі, на 1604 р. припадає опис Вінницького замку, де, між іншим, згадується старостинський двір, який, за цим джерелом, розташований «під замком»⁸⁴. Жодним словом не згадано приміщення, де діяв гродський суд, й на підставі цього опису не можна навіть уявити, де б це могло відбуватися у дворі.

Згодом резиденцію цього суду було перенесено в замок, споруджений коштами і стараннями брацлавського і вінницького старости Валентія Александра Калиновського на місці старого замку, знищеного пожежею. Перенесення сталося десь у 1612 р. або на початку 1613 р.: Варшавський сейм, який працював 28 лютого — 2 квітня 1613 р.⁸⁵, призначив комісію для проведення ревізії цієї

⁷⁸ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4048 II, арк. 8зв.

⁷⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 201, арк. 76зв.–77 (гродські і земські книги); В. А. К истории восстания..., с. 3–4 (гродські книги), 5 (земські книги); Матеріали до історії козацьких рухів 1590-х рр..., с. 10 (гродські і земські книги).

⁸⁰ *Volumina legum*, т. 2, с. 375.

⁸¹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, од. зб. 4049 II, арк. 107 (роки, 5 жовтня), 111 (рочки, 28 жовтня).

⁸² *Volumina legum*, т. 2, с. 395.

⁸³ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 121 (1604 р.); од. зб. 4051 II, арк. 50, 57, 80, 119 (1605 р.)

⁸⁴ *Архив АЮЗР*, част. 7, т. 3: *Акты о заселении Юго-Западной России XVI–XVIII вв.* Киев 1905, с. 29; *AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Koronnego*, dz. 56, W. 4.

⁸⁵ *Chronologia sejmów polskich ...*, с. 146.

будівлі⁸⁶ як, очевидно, такої, що її зведення було завершено до того, а починаючи від лютого 1614 р., в матеріалах архіву Пісочинських більш-менш регулярно зазначається, що документація Вінницького гродського суду ведеться «в замку Виницком». Гадаємо, що цей по суті хронологічний збіг (враховуючи до того ж, що для попередніх років такі нотування в тому ж архіві відсутні) не випадковий; він означає, що гродський суд діяв відтоді саме в замку. Найраніші безпосередні відомості про це датуються, за тим же архівом, 1621 р., коли згадано про «избу судовую» у Вінницькому замку⁸⁷, і 1622 р., коли сказано, що суд свої тогочасні рочки проводив «в замьку»⁸⁸.

Варто при цьому вказати на такий факт. В одному із декретів Вінницького гродського суду від 1637 р. читаємо, що уповноважений («умоцований») позваної (відповідаючої) сторони заявив на рочках про «непорядність» (необґрунтованість, безпідставність) позову цього суду своєму клієнтові, оскільки в позові не подано місця відбування рочків, на які відповідача викликано, тобто не зазначено, що рочки проходять у замку. Суд визнав цей аргумент слušним, а сам позов тому — недейсним⁸⁹. Тим не менше після цього, як і до того, прямих вказівок на місце діяльності гродського суду в матеріалах архіву Пісочинських (а лише вони інформують про це) майже не зустрічаємо.

Що ж до земського суду, то після згаданої вище сеймової постанови 1601 р. протягом багатьох років відомості про його місце перебування у джерелах відсутні. Лише 29 червня 1629 р. подано, що земські книги ведуться «в дворє судовом земском виницком»⁹⁰. Вдруге цей вислів зустрівся в документі від 6 червня 1635 р.⁹¹ Відтоді він є регулярним. Очевидно, судові роки відбувалися в тому ж дворі.

Постановою Варшавського сейму 1631 р. було дозволено виділити у Вінниці два плаці — один у місті — для спорудження «земського судового дому», другий у тамтешньому замку — для «змурування» приміщення, в якому б переховувалися земські книги; а старосту було зобов'язано через чотири тижні після закінчення

⁸⁶ *Volumina legum*, т. 3, с. 92–93.

⁸⁷ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4056 II, арк. 157зв.

⁸⁸ Там само, од. зб. 4057 II, арк. 98зв.

⁸⁹ Там само, од. зб. 4105 II, арк. 163–163зв.

⁹⁰ Там само, од. зб. 4059 II, арк. 95.

⁹¹ Там само, од. зб. 4060 II, арк. 109зв.

цього сейму виміряти ці плаці⁹². Оскільки Вінницький земський суд перед 1631 р. уже мав свій «двір», то виникає питання, як співвіднести зміст даної постанови з цим фактом. Не виключено, що в постанові йшлося про зведення нової резиденції для земського суду. Видається, що ця постанова повисла в повітрі: жодних відомостей після 1631 р. про зберігання земських книг на території Вінницького замку ми не маємо, а це може означати, що відповідного приміщення не було збудовано; а останнє може означати, що така сама доля спіткала і той двір, зведення якого сеймова постанова передбачала.

В останній чверті XVI — першій половині XVII ст. гродський суд воеводства очолювали такі старости (відомості про це подаємо не лише за архівом Пісочинських, а й за дослідженням Генрика Літвіна⁹³): не пізніше від 1578 р. Єжи (Юрій) Струс — староста брацлавський до 1599 р., вінницький (інколи з додатком «і звенигородський») до 1604 р.; Валентий Александр Калиновський — у 1599–1620 рр. брацлавський (і звенигородський), у 1604–1613 рр. вінницький; Олександр Балабан — вінницький у 1613–1622 рр.; Адам Калиновський — брацлавський (і звенигородський) у 1620–1638 рр., вінницький у 1623–1638 рр.; князь Кароль Самуель Корецький — вінницький у 1622–1623 рр.; Ян Одривольський (Odrzywolski) — вінницький у 1638–1652 рр.; Марцін Калиновський — брацлавський (і звенигородський) у 1638–1643 рр.; Самуель Калиновський —

⁹² *Volumina legum*, т. 3, с. 335. Серед матеріалів сейму 1631 р. дивною виглядає постанова, в якій зазначено, що, враховуючи сеймову постанову часів правління короля Стефана Баторія і прохання послів від Брацлавського воеводства, сейм зобов'язує брацлавського старосту виміряти на терені Брацлавського замку місце (плас) з метою спорудження тут судового дому і приміщення для зберігання земських книг (див. там само). Цей документ за змістом виразно перегукується зі згаданою нами вище сеймовою постановою 1590 р. (коли, до речі, у Польсько-Литовській державі правив Сигізмунд III, а не Стефан Баторій, за якого жоден сейм не розглядав питання про суди, котрі діяли у Брацлавському воеводстві, та їхні книги): періодові від перенесення у 1598 р. судів з Брацлава до Вінниці його зміст щодо Брацлава не відповідає. Залишається гадати, як він потрапив до матеріалів сейму 1631 р.

⁹³ Н. Litwin. *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę. 1569–1648*. Warszawa 2000, с. 189, 191. До 1576 р. (від 1548 р.) брацлавським і вінницьким (у 1559–1576 рр. і луцьким) старостою був князь Богуш Федорович Корецький. Про нього див.: В. Поліщук. Князь Богуш Корецький як землевласник і урядник (1510–1576) // *Київська старовина* (2001/3) 56–72; J. Maciszewski. *Korecki Bohusz (Bohdan)* // *PSB*, т. 14. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1968–1969, с. 58–59.

брацлавський (і звенигородський) у 1643–1652 рр. Коли старост було двоє, то головним з них вважався той, хто своєю резиденцією мав грод (замок); звідсиля й іменування такого старости (і «його» суду) «гродським». До 1598 р. таким старостою був староста брацлавський, відтоді — вінницький.

Вимагалось, щоб новопризначена королем на старостинство особа, приступаючи до виконання пов'язаних з ним обов'язків, присягла, що діятиме належно, у відповідності з приписами. У контексті цієї вимоги варто вказати на такий факт. Коли Вінницький гродський суд 21 вересня 1604 р. розглядав скаргу Лаврина Пісочинського про загарбання краківським каштеляном князем Янушем Острозьким частини землеволодінь села Кам'яногірки, то уповноважений відповідача заявив, що цей суд в тодішньому його складі (йшлося про підстаросту, суддю і писаря) не можна вважати дійсним з правової точки зору, «кгда ж... пан Валенти Александр Калиновский, теперешнии староста вѣницкий, допѣро тыжден albo дви недили, яко на староство виницкое наехал и до того часу... присеги... не штправовал». Уповноважений позивача на це відповів, «иж вже то недел килка, яко ведомост ѿ присязе... старосты вѣницкого теперешнего», виконаній «на термине [під час] сужения прошлых рочков... перед дыкѣгнитарами и шляхтою воеводства Браславского»⁹⁴.

Слід вказати на те, що у старостинстві О. Балабана сталася перерва у зв'язку з перебуванням його в татарському полоні. У відсутність О. Балабана виконуючим обов'язки (сурогатором) вінницького старости був Олександр Пісочинський. Сурогаторство (сурогацію) надав йому Варшавський сейм 1620 р. (працював з 3 листопада до 11 грудня)⁹⁵, як зазначено у відповідній постанові, — «за згодою коронної шляхти (obywatelów) і проханням земських послів»⁹⁶ (тобто, очевидно, послів, обраних на цей сейм на сеймику Брацлавського воєводства). Королівський привілей на вінницьке сурогаторство О. Пісочинському був виданий 14 грудня 1620 р.⁹⁷, а 8 січня 1621 р. він, згідно з вимогою, яка там містилася, у Вінницькому замку присягнув належно виконувати покладену

⁹⁴ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4051 II, арк. 25–25зв.

⁹⁵ Chronologia sejmów polskich ..., с. 146.

⁹⁶ Volumina legum, т. 3, с. 183.

⁹⁷ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 23, арк. 204зв.–205; див. також: ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4057 II, арк. 1–1зв.

на нього функцію — «за выданемъ роты [тексту присяги] через ... Михаила Кропивъницкого, подсудка бра(славского)», у присутності понад 20 осіб шляхти, серед якої бачимо Якуба Пісочинського, а також вінницьких гродського і земського суддів; присутнім був *ex officio* і возний Матяш Русановський⁹⁸. Найпізніше як сурогатор О. Пісочинський «виступає» в трибунальському декреті від 14 березня 1621 р.⁹⁹ Починаючи з липня того ж року, у матеріалах архіву Пісочинських він не фігурує на цій посаді¹⁰⁰. Десь, мабуть, у липні 1621 р. до своїх старостинських обов'язків повернувся О. Балабан; найраніше свідчення про його старостинство після перерви датується 15 вересня 1621 р.¹⁰¹

До речі, перебування О. Пісочинського на сурогаторстві позначене його конфліктом з частиною шляхти Брацлавського воєводства. Шляхта у своїй скарзі, яка розглядалася на рочках Київського гродського суду 22 березня 1621 р., звинувачувала О. Пісочинського в спричиненні на скликаних ним і розпочатих 16 лютого вінницьких рочках сутички («бурды») зі своїми противниками, в якій на його боці виступило «болшеи ѿдинадцати сот» озброєних «людей і слуг» з його і князя Стефана Четвертинського та княжат Збарзьких оточення. Прикметно, що та сама шляхта у своєму звинуваченні твердила, що О. Пісочинський є «неважним [незаконним] староства Веницкого суррогатором», бо, мовляв, він зайняв «неважне ... тот уряд ... мимо протестацые всег(о) воєводства»¹⁰². О. Пісочинський не залишився в боргу: він домігся розгляду 22 серпня 1622 р. на сесії трибуналу своєї контрскарги, в якій ішлося про намагання не задоволеної його діями як сурогатора частини брацлавської шляхти зірвати ті самі лютневі рочки. Заслухавши обидві сторони, трибунал постановив продовжити розгляд їхніх взаємних звинувачень на одній зі своїх наступних сесій¹⁰³.

⁹⁸ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4057 II, арк. 1–1зв.

⁹⁹ Там само, арк. 28.

¹⁰⁰ Там само, арк. 35зв. (документ від 27 липня 1621 р.), арк. 35 (документ від 3 серпня 1621 р.)

¹⁰¹ Там само, арк. 39. Варто звернути увагу на те, що у 1623 р. О. Балабан позивав О. Пісочинського «ѿ задержане при собе книг кгородских вѣницких суррогаторских» (Там само, арк. 148зв.). Йшлося, очевидно, не про власне книги, а про документацію взагалі, що велася у Вінницькому гродському суді за короткочасного сурогаторства О. Пісочинського.

¹⁰² Там само, од. зб. 4056 II, арк. 157–157зв.

¹⁰³ Там само, од. зб. 4057 II, арк. 99зв.–100.

Староста дуже рідко брав безпосередню участь у роботі гродського суду. Звичайно в ролі голови його заступав призначений ним підстароста. Підстаростами брацлавськими і вінницькими, за матеріалами архіву Пісочинських (загалом фрагментарними, а тому на підставі їх неможливо повністю відтворити динаміку персонального складу гродського, як, до речі, і земського суду), були: Юрій Горецький (1578), Григорій Чечель (1585–1604), Іван (Богуш) Дешковський (1599, 1601, 1605–1621), Федір Стрижевський (1604–1605), Василь Герман Клещовський (1622), Михайло Ласко (1623–1630), Мацей Кронковський (1634–1637; у 1637 р. він виступає і як брацлавський чашник), Станіслав Ревуський (Rzewuski; 1639–1647; у 1639 р. він фігурує як галицький скарбник, від 1641 р. — як брацлавський підстолий).

Підстаросту в суді тимчасово могла заступати певна особа, швидше за все, з дозволу старости за рекомендацією підстарости. 1598 р. такою особою був Валентий Каєвський. Від 1639 р. засідання гродського суду вів «бурграбій і намісник вінницького підстароства»; у цій ролі виступають: Даніель з Жерденівки Мормил (1639), Вавринець Петрушевський (1640–1642), Ян Роголя Поплавський (1643–1647); у 1650 р. роботу суду очолював Семен Постоловський, названий «бурграбієм вінницьким» (не виключено, що був він і «намісником підстароства», а означення це не вжито тому, що могло само собою розумітися).

Список гродських суддів складають: Кіндрат Козар (1578–1585), Григорій Слупиця (1592–1595), Михайло Ласко (1596–1622), Костянтин Байбуза (1623–1634), Федір Ласко (1637), Федір Жидкович (1637–1645), Марцін Александр Борек (1646–1647). За сурогаторства О. Пісочинського кілька місяців суддею був Ян Пенкавецький.

Гродськими писарями названі: Григорій Байбуза (1595–1619), Мацей Півочка (1614), Федір Копієвський (1619–1620), Костянтин Байбуза (1621–1623), Мацей Лібуський (1623–1628), Ян Ветвицький (1629–1635), Ян Негребецький (1637), Пйотр Домбровський (1637–1645), Матеуш Чапліцький (1645–1650), під час сурогаторства О. Пісочинського — Станіслав Кронковський¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Повний список брацлавських і вінницьких підстарост, а також гродських суддів і писарів до середини XVII ст. див.: Н. Litwin. *Napływ szlachty polskiej...*, с. 212–213; В. Nykiel. *The Fifteenth- and Sixteenth-Century Starosts and the Starosty Magistrates of Bratslav and Vinnytsia* (в друці).

Як і підстаросту, гродських суддю і писаря призначав староста. Вимагалось, щоб кожен, хто ставав підстаростою, суддею або писарем, перед тим, як приступити до виконання відповідних обов'язків, присягнув, що належно ставитиметься до них. Коли 1604 р. розглядалася згадана скарга Л. Пісочинського проти князя Януша Острозького, то уповноважений останнього заявив про «неважність» не лише старостинства В. А. Калиновського, але й підстаростинства Ф. Стрижевського, суддівства М. Ласка і писарства Г. Байбузи, оскільки вони, твердив він, так само не присягли. Уповноважений позивача на це звинувачення відповів, що, як і В. А. Калиновський, кожна з трьох поименованих осіб на найближчих минулих рочках присягла — також перед «дыкъгнитарами и шляхтою» «ведлуг права»¹⁰⁵. Присягнувши 8 січня 1621 р. на сурогаторство, О. Пісочинський, читаємо в документі, того ж дня «з раменя своего наставуючи» на писарство С. Кронковського, «придав» йому «для выдана роты» возного М. Русановського. «Которую присягу, в статуте [Литовському] ѡписаную, — сказано там само, — пан Станиславъ Кронковъскии на тот уряд свои зараз выкональ»¹⁰⁶.

Хоч наведені відомості про персональний склад (поза старостою) гродського суду Брацлавського воеводства неповні, вони дають підставу вважати, що пересування в суді з нижчого на вищий урядницький щабель були нечасті: зафіксовано їх лише у випадку К. Байбузи (був писарем, став суддею) та М. Ласка (був суддею, став підстаростою).

Скликання рочків було прерогативою старости. Так, О. Пісочинський одразу після того, як сам присягнув на сурогаторство і провів заприсягнення С. Кронковського на писарство, «рочки кгородские вѣнникиє на ден шестнадцатого февѣрала... возному [М. Русановському] объволати розказал»¹⁰⁷.

У межах 1585–1647 рр. в архіві Пісочинських згадано 81 рочки за 41 рік: одними рочками представлено кожен із 19 років, двома — 11, трьома — чотири, чотирма — сім років. Відомості про одні–двоє (а то й троє) рочків на рік розходяться з дійсністю; вони є наслідком уривковості інформації, що її подає архів. Зазвичай рочків щороку було більше. Чи проводилося в Брацлавському

¹⁰⁵ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4051 II, арк. 25–25зв.

¹⁰⁶ Там само, од. зб. 4057 II, арк. 1зв.

¹⁰⁷ Там само.

воєводстві понад четверо рочків на рік, з архіву не видно. У Волинському воєводстві в ті часи протягом одного року скликалося, наскільки нам відомо, до шести рочків¹⁰⁸. Оскільки тут діяла та сама адміністративно-правова система, що й у Брацлавському (як, зрештою, й у Київському і Чернігівському) воєводстві, то логічно припустити, що число рочків на рік в останньому могло бути таким самим.

Визначеної часової регулярності щодо призначеного відкриття рочків не спостерігається — воно припадало на будь-який день (окрім свят, та й то не всіх, і неділь) будь-якого місяця; наприклад, у 1601 р. староста розпорядився розпочати рочки 23 березня, 31 липня, 11 вересня, 23 жовтня, у 1605 р. — 17 травня, 9 липня, 20 вересня, 13 грудня.

Не всі намічені рочки відбувалися. Така доля, з невідомих причин, спіткала рочки, скликані старостою на 18 листопада і 30 грудня 1603 р.¹⁰⁹, а також на 31 липня 1601 р.¹¹⁰ Через смерть писаря Г. Байбузи так і не розпочалися рочки, призначені на день «по светом Ивану Крестителю» у 1619 р.¹¹¹

Розпочаті 27 лютого 1646 р. рочки «для поводи кгвалтовное» змушені були припинити свою роботу. Не розглянуті на них справи обговорювалися на найближчих по них, відкритих 10 квітня, рочках¹¹². Перенесення розгляду справ з незавершених рочків на наступні в Речі Посполитій називалося лімітацією рочків, а самі «перенесені» рочки називали лімітованими. В декреті Вінницького гродського суду від 13 квітня 1646 р., де наведено щойно згаданий факт, зазначено, що розпочаті 27 лютого рочки «в лимитации зостали до сих теперешъних рочъков».

Про зрив розпочатих рочків відомо лише з документа, якого нема в архіві Пісочинських. У ньому зазначено: 17 жовтня 1594 р.

¹⁰⁸ Так, 1594 р. відбулося шість рочків Луцького гродського суду (М. Крикун. Інструкція сеймику Волинського воєводства..., с. 434).

¹⁰⁹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 120.

¹¹⁰ Видно це з того, що позов Вінницького гродського суду, датований 7 липня, закликає відповідача з'явитися на рочки, які мали розпочатися (зрештою, й розпочалися) 11 вересня (Там само, арк. 50), тоді як до 7 липня рочки були призначені на 31 липня (Там само, арк. 60); на останніх, здавалося б, і мав бути розглянутий цей позов, але десь перед 7 липня стало ясно, що вони не відбудуться.

¹¹¹ Там само, од. зб. 4056 II, арк. 131.

¹¹² Там само, од. зб. 4067 II, арк. 74.

володимирський військний Василь Гулевич в Луцькому гродському уряді зізнав від імені шляхти Брацлавського воеводства: рочки, які 6 вересня цього року у Брацлаві «почалися были судити в небытности козаков», писар Г. Байбуза «выволать» (припинити) «росказал», з огляду на неможливість їх дальшого проведення, тому що С. Наливайко, повернувшись на той час зі своїми козаками з походу до Кілії і Тегині, надіслав йому погрози (можливо, вимагаючи припинити рочки); внаслідок цього, читаємо далі, присутня на рочках шляхта змушена була «без справедливости» [тобто, без вирішення своїх справ на рочках] покинути Брацлав¹¹³.

Засідання на рочках могли проходити і в дні релігійних свят (очевидно, не найважливіших). 21 вересня 1604 р. при розгляді скарги Л. Пісочинського проти князя Януша Острозького уповноважений останнього заявив, звертаючись до гродського суду: якщо навіть ви і «належные суди», то й у такому разі розгляд цієї справи неможливий, оскільки він відбувається у «свято святого Матеуша Апостола и Еванелисты», а в дні святих «жаден суд ани урад не може жадных справ и судовъ штправовати и на них заседают». Уповноважений Л. Пісочинського на це відповів, що вказаний день для роботи гродського суду визначив шляхетський трибунал своїм декретом, «а декрета суду трибуналского, — підкреслив той же уповноважений, — не толко жебы в чомь нарушаны, але за святыє завше мѣты во всем быти мают, ш чомь констытуция, где ш важности декретов судов трибуналских пише, достаточне учит». Він же, зокрема, зауважив, що згаданий трибунальський декрет було прийнято того дня, на який припадає «свято знаменитое святого Вавринца»¹¹⁴.

Про тривалість рочків можна судити на основі їхніх матеріалів, які обов'язково містять відомості про день, коли рочки розпочалися, і день, коли та чи інша справа на них розглядалася. Головним чином йдеться про декрети. Ці документи (їх 72) стосуються 50 рочків для 31 року в межах 1592–1647 рр. 40 рочків представлені такою ж кількістю документів, п'ятеро — десятьма,

¹¹³ ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, од. зб. 45, арк. 1292–1292зв.; *Архив ЮЗР*, ч. 3, т. 1, с. 66–67.

¹¹⁴ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4051 II, арк. 25зв. До сказаного ним уповноважений Л. Пісочинського додав, що суди «в свята по полудневом часе частокрот, ако се то и тепер вже с полудня деет, заседали и штправовати звыкли» (Там само).

трьох — дев'ятьма, одні — чотирма, одні дев'ятьма документами. У випадках, коли одні рочки мають кілька документів, для визначення їх тривалості придатні ті, що датовані найпізнішим днем роботи суду. Щодо рочків, представлених одним документом, ми змушені користуватися ним. Отже, вивчення тривалості рочків засновуємо по суті на 50 документах. У жодному з них не зазначено, коли рочки закінчилися. Лише для одних рочків, та й то при допомозі «нерочкового» за змістом документа, можна встановити день завершення їхньої роботи: 1 червня 1622 р. на рочках, розпочатих 24 травня, давав зізнання один із приятелів Олександра і Якуба Пісочинських¹¹⁵, а 2 червня, вже після закінчення рочків, суд заслухав заяву Я. Пісочинського¹¹⁶; отже, ці рочки протривали до 1 або 2 червня (діяли ж вони, враховуючи дні відкриття і закриття їх, 8 або 9 днів).

Інші 49 документів (із 50) подають таку картину тривалості рочків: три дні — троє рочків, чотири — десятеро, п'ять — двоє, шість — одні, сім — дев'ятеро, вісім — троє, дев'ять — п'ятеро, 11 — одні, 14 — одні, 15 — троє, 16 — четверо, 17 — одні, 18 — троє, 19 — одні, 21 — одні, 31 день — одні рочки.

Час діяльності рочків хронологічно мав тенденцію до зростання: у 1592–1600 рр. на кожні з трьох рочків пересічно припадало по сім днів, у 1601–1610 рр. 11 рочків загалом працювали 57 днів (пересічно по 5,2 дня на одні рочки); у 1611–1620 рр. ці показники виглядають відповідно 8 і 67 (8,4), у 1621–1630 рр. — 10 і 112 (11,2), у 1631–1640 рр. — 9 і 133 (14,8), у 1641–1647 рр. — 8 рочків і 83 дні (10,4).

Не фіксуючи повну тривалість рочків, ці цифри, на нашу думку, все ж орієнтують у тому, якою вона приблизно була. До речі, наведені показники щодо кількості рочкових днів узгоджуються з такого ж роду показниками, виведеними на основі двох згаданих віцїлілих судових книг Брацлавського воєводства. Одна з них не має початку і кінця і охоплює матеріали розпочатих 9 травня 1645 р. рочків від 12 до 24 травня¹¹⁷; не виключено, з огляду на відсутність кінця в книзі, що ці рочки завершилися після 24 травня. Друга книга (за 1639, 1647 і 1664 рр.) подає уривкові відомості про рочки, відкриті 12 березня 1647 р.; відомості доведені до 30 березня, коли

¹¹⁵ Там само, од. зб. 4057 II, арк. 80.

¹¹⁶ Там само, арк. 81.

¹¹⁷ ЦДІА України в Києві, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2.

рочки ще не закінчилися¹¹⁸. Варто зауважити, що 24–25 березня ці рочки не діяли. Перерви в рочках, видається, були явищем поширеним. У таких випадках рочкових робочих днів було менше, ніж календарних днів.

У позовах гродського суду (частіше їх видавалося у міжрочковий час) звичайно вказували день відкриття рочків, куди слід було з'явитися відповідачеві за скаргою позивача. Беручи до уваги це, а також те, що позови були датовані днем їх видачі, можна визначити періоди між видачею позову і терміном відкриття рочків. В архіві Пісочинських такі відомості містять 67 позовів і стосуються вони 27 рочків у межах 1590–1645 рр. Кількість днів, що нас цікавлять, у цих позовах коливається, — враховуючи дні видачі позову і відкриття рочків, — від 18 до 84; до найбільш численної групи належать позови, де цей час становить від 31 до 40 днів (36 позовів), далі йдуть групи позовів від 21 до 30 днів (12), від 41 до 50 (9) тощо.

Тривалі періоди між видачею позовів й означеним у них терміном відкриття рочків засвідчують, що в таких випадках рочки порівняно довгий час, протягом двох-трьох місяців, не скликалися; адже у позовах завжди йшлося про найближчі за часом до їх видачі рочки.

Персональний склад земського суду у Брацлавському воеводстві (кожного члена його, як і земських судів інших воеводств Речі Посполитої, призначав привілеєм король з чотирьох кандидатур, обраних шляхетським сеймиком і запропонованих королеві звичайно воеводою), за матеріалами архіву Пісочинських, був такий. Судді: Іван Кошка (1569–1586), Семен Ободенський (1590–1609), Іван Черленковський (1609–1617), Станіслав Домбровський (1617–1621), Ольбрихт Кохановський (1622–1642), Максиміліан Очосальський (1644–1648); підсудки: Андрій Садовський (1569–1579), Михайло Ласко (1580–1607), Стефан Залеський (1611–1615), Михайло Кропивницький (1617–1640), Максиміліан Очосальський (1640–1642), Миколай Казімеж Косаковський (1644–1661); писарі: Філон Кордиш, Северин Кропивницький (1579–1589), Іван Микулинський (1589–1613), Олександр Кропивницький (1613–1626), Сильвестр Черленковський (1627–1648)¹¹⁹. Цими відомостями зафіксовано тільки одне пересування з нижчого на вищий

¹¹⁸ Там само, ф. 43, оп.1, од. зб. 1.

¹¹⁹ Див., окрім матеріалів архіву Пісочинських: Н. Litwin. *Napływ szlachty polskiej...*, с. 208–210.

земськосудовий уряд: М. Очосальський був підсудком, став суддею. Варто вказати на те, що М. Ласко згодом став гродським суддею, а далі — підстаростою.

З особою І. Микулинського як земського писаря пов'язано три цікавих документи. Один з них засвідчує його оповідання 21 лютого 1596 р. брацлавському підстарості Г. Чечелю про те, що він, писар, того самого дня шляхті, яка у Брацлаві зібралася на свій сеймик, заявив, що складає з себе писарські обов'язки у зв'язку з неможливістю належного їх виконання, оскільки він «немалыми потребами своими забавен». «ІАко ж тот вряд писарскии здаючи, — читаємо в оповіданні, — себе и печат земскѡю воеводства Браславского там же на сеимики их мл. [шляхті] штдавал есми. Толко ж их мл. пївѣ шбыватели воеводства Браславского, на тот соимикъ згромажоные, такъ того врядѡ, како и печати земское воеводства Браславского, шт мене, нит вѣдома, с которых причин, взят не хотили». Такою позицією шляхти І. Микулинський був невдоволений і висловив з приводу неї свій протест у тому ж оповіданні¹²⁰.

У двох інших документах, які містять зізнання возних перед тим самим підстаростою від 12 і 16 квітня 1596 р., ідеться про те, що І. Микулинський одному з них (Андрію Трембицькому) відмовив у видачі земських мембран («мамрам»)*, потрібних Л. Пісочинському «на справи против велможног(о) кнѣзя ІАнуша Збаразского, воеводи браславског(о), и инших шсобѡ», мотивуючи свою відмову тим, що він на роках Брацлавського земського суду, які відбулися в січні 1596 р., а потім на сеймику Брацлавського воєводства в лютому відмовився від писарства і віддав писарську печатку¹²¹.

Роки земського суду у Брацлавському воєводстві відбувалися тричі на рік — згідно з вимогою Другого Литовського статуту¹²², підтвердженою Варшавським сеймом 1590 р.¹²³ Відповідно до неї,

¹²⁰ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4048 II, арк. 146.

* Мембрана — бланк, виданий писарем гродського або земського суду, ним продатований і скріплений власноручним підписом та печаткою суду. Особа, яка одержувала такий бланк, записувала на ньому свій позов, головним чином — відносно боргових зобов'язань.

¹²¹ Там само, арк. 147, 148.

¹²² Статуту Великого князівства Литовського, т. 2, с. 104.

¹²³ *Volumina legit*, т. 2, с. 315.

роки відкривалися наступного дня після таких римокатолицьких («рымских») свят: Трьох Королів (припадає на 6 січня), святої Тройці (кожного року відзначається іншого дня) і святого Міхала (Михайла; 29 вересня). Тому роки іменували трикорольськими, святотроїцькими, святоміхальськими.

Інкони призначені роки не відбувалися. Так, зокрема, сталося зі святоміхальськими роками 1594 р. — їх проведенню завадили очолювані С. Наливайком козаки, не давши можливість прибути до Брацлава «судовим» (тобто, судді, підсудку і писарю) і шляхті, зацікавленій у їх проведенні¹²⁴.

Невідомо, чи «судилися» святотроїцькі роки 1596 і 1639 рр. Відомо, принаймні, що наступного дня після св. Тройці вони не розпочалися, в обох випадках через неявку судді — у 1596 р. з невідомої причини¹²⁵, у 1639 р. — щоб уникнути на суді розгляду позову підсудка останнього проти коронної конюшиної Катерини Євгенії Тишкевичівни Вишневецької, від якої суддя був «матеріально» залежний, бо тимчасово володів її селами Глинянцем і Байраківкою у Брацлавському воеводстві¹²⁶.

Траплялися й лімітовані роки. Такими були святотроїцькі роки 1634 р. (припинилися і перенесені у зв'язку з наближенням сейму — «для сеиму наступуючого»¹²⁷) і 1647 р. (були припинені «для наступанъа тривог ѿд неприателна Крижа святого»¹²⁸, тобто з огляду на загрозу татарського нападу).

Литовський статут 1566 р. вимагав, щоб роки тривали не більше двох тижнів, кожного дня «от поранку до неиспорное години»¹²⁹, тобто до часу перед заходом сонця. Згідно з поправкою, внесеною в цей статут на Варшавському сеймі 1578 р., роки дозволялося продовжувати до трьох тижнів¹³⁰.

Дні засідань земського суду під час років фіксують 62 документи (з них 36 — декрети) стосовно 14 трикорольських, шести святоміхальських, п'яти святотроїцьких років (відповідно 31, 11, 20

¹²⁴ Архив ЮЗР, част. 3, т. I, с. 68; М. Крикун. До історії повстання..., с. 157–159.

¹²⁵ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 3.

¹²⁶ Там само, од. зб. 4105 II, арк. 176. Нині ці села належать до Немирівського району Вінницької області.

¹²⁷ Там само, од. зб. 4060 II, арк. 111.

¹²⁸ Там само, од. зб. 4069 II, арк. 93зв.

¹²⁹ Статути Великого князівства Литовського, т. 2, с. 104.

¹³⁰ Там само, с. 202.

документів), що припадають на 20 років у межах 1583–1648 рр. Для спостереження за тривалістю років достатньо взяти до уваги відомості про трикорольські роки, оскільки такого ж роду відомості про інші роки надто фрагментарні. Шість із трикорольських років (за 1590, 1592, 1596, 1604, 1611, 1630 рр.) представлені стількома ж документами, кожен з двох років (за 1644 і 1647 рр.) — двома, кожен з п'яти (за 1627, 1628, 1641, 1642, 1648 рр.) — трьома, одні (1640 р.) — шістьма документами. Засновуючись на відомостях про останній день розгляду на роках судових справ, отримуємо таку тривалість цих років: 1590 р. — два дні, 1592 р. — три, 1596 р. — шість, 1604 р. — три, 1611 р. — п'ять, 1627 р. — дев'ять, 1628 р. — 15, 1630 р. — 12, 1640 р. — 21, 1641 р. — 20, 1642 р. — 18, 1644 р. — 18, 1647 р. — 17, 1648 р. — 17 днів. У жодному з цих випадків в архіві Пісочинських не зазначено, що йдеться про останній день років. Наведені відомості дають підставу твердити, що з бігом часу тривалість років у Брацлавському воєводстві зростала, очевидно — через збільшення обсягу роботи, яку доводилося виконувати земському судові.

Інтервал між видачею земським судом позовів і відкриттям його років зафіксовано 26 документами для 12 років у межах 1594–1644 рр. З цих документів 10 стосуються трикорольських, 8 — святотроїцьких, 8 — святоміхальських років. Термін щодо трикорольських років коливалася від 37 до 79 днів, святоміхальських — від 35 до 97. Подібно справа виглядала й щодо святотроїцьких років.

Під час сесій при гродському і земському судах під керівництвом їхніх писарів постійно працювали канцелярії, які не лише занотовували хід розгляду різних справ для відбиття їх у «своїх» декретових книгах, а й приймали усні заяви, свідчення, протести, а також документи — для запису їх у так звані поточно-записові книги (сюди вписували і позови), видавали копії (виписи) з цих і декретових книг. Ці ж канцелярії працювали і після сесій. Однак ця праця охоплювала для обох канцелярій різний час. Гродська канцелярія працювала між рочками, і члени гродського суду на той період діяли як уряд (вряд). Що ж до земської канцелярії, то після-судовий період її діяльності був дуже обмежений. Його називали лежанням книг. За Литовським статутом 1566 р., воно відбувалося після закінчення років («по виволанью роков») не менше трьох

днів¹³¹. Варшавський сейм 1601 р. постановив, що у Брацлавському воєводстві (а також Волинському і Київському воєводствах), у випадку, коли передбачені роки не відбулися, лежання книг мало тривати «за прикладом коронним» (тобто як у воєводствах, які до і після Люблінської унії 1569 р. входили до складу Польського королівства) до двох тижнів¹³².

У матеріалах архіву Пісочинських міститься три згадки про лежання земських книг Брацлавського воєводства, причому в одній з них зазначено, що сталося воно «по штьсуженю роковъ земских»¹³³.

Технічні працівники обох канцелярій поділялись на дві групи. Одну з них становили ті, які скріпляли своїми підписами виписи (не всі!) з гродських і земських книг з означенням, що вони ці виписи коригували («корикговаль с книгами»), тобто, як можна здогадуватись, виготовляли, списували (загальну відповідальність за видачу виписів несли писарі, які також їх скріплювали своїми підписами).

Цих коригувальників іменували «підписками», щоправда, названо їх так в архіві Пісочинських тільки стосовно гродської канцелярії (подавали прізвища з іменами тільки деяких із цих підписків; щодо інших коригувальників подавали лише прізвища), проте нема сумніву, що так звано й відповідних осіб земської канцелярії. Ось згадки про «підписків». 10 червня 1596 р. видав випис «в небытност п̄на Григоря Баибузы, писара кгородског(о) браславског(о), Стефан Кгулчевскии, подписок кгородскии браславскии»¹³⁴. С. Гулчевський тут фігурує як такий, що тимчасово заступає гродського писаря, у всякому разі в справі видачі виписів. В інших документах він виступає лише як коригувальник (у 1595–1601 рр.). У виданому 20 червня 1615 р. випісі читаємо: «Корикговаль Копчинскии. В небытности его мл. п̄на Григоря Баибузы, писара кгородског(о) в̄нницког(о), Стефан Копчинскии, подписок, рукою власною»¹³⁵. Відомості про

¹³¹ Там само, с. 96; И. Лаппо. Земский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI века // *Журнал Министерства народного просвещения* 311 (Санкт-Петербург 1897/черв.) 291.

¹³² *Volumina legum*, т. 2, с. 395.

¹³³ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4067 II, арк. 31зв. (1647 р.); дві інші згадки про лежання книг: Там само, од. зб. 4049 II, арк. 107 (1598 р.); од. зб. 4059 II, арк. 142 (1630 р.).

¹³⁴ Там само, спр. 4049 II, арк. 3.

¹³⁵ Там само, од. зб. 4054 II, арк. 132.

Копчинського як лише гродського коригувальника припадають на 1599–1620 рр. У тексті випису від 1 червня 1622 р. зазначено, що певні (названі в документі) особи питали «у канцелярии кгородской винницкой, первей у подписа старшого Грегория Росковского», а під текстом зауважено: «корыкговаль Росковскии»¹³⁶. Цього ж Росковського названо «старшим підписком» у виписі від 1 травня 1624 р.¹³⁷ Згадки про його коригувальну діяльність стосуються 1614–1627 рр.

Чи не керував старший підписок безпосередньо роботою канцелярії, тобто чи не був він тим, кого в Речі Посполитій називали регентом канцелярії? Про регента вінницької гродської канцелярії містяться згадки у двох документах, датованих 19 вересня 1645 р.; тут читаємо, що на «вряде кгородскомъ въ замъкъ... винницькомъ перед... Воицехемъ Светославскимъ, рекгенътемъ кгородскимъ винницькимъ», давали зізнання возні¹³⁸. Той же Светославський (Святославський) коригував виписи у 1642–1647 рр.

Окрім названих, гродськими коригувальниками (підписками) були: Хруц (1590), Миколай Голембієвський (1600), Калішевський (1606), Постоловський (1618–1630), Мироновський (1618–1620), Дзік (1619–1622), Роман Сивич (1622), Олеховський (1626–1627), Ігнатовський (1637), Романкевич (1637–1650), Куницький (1637), Роман Швед (1640), Терлецький (1645).

Коригували у земській канцелярії: Гулчевський (1592), Копчинський (1605, 1611), Кузьмич (1622), Минаковський (1627–1629), Росковський (1627), Тронковський (1635), Постоловський (1636–1642), Гродецький (1641–1648), Романкевич (1646).

Як бачимо, деякі підписки переходили працювати з однієї канцелярії в іншу, на загал — з гродської в земську.

У канцеляріях налічувалося водночас по кілька підписків¹³⁹. Судячи з наведеної вище хронології (слід зазначити — неповної, значною мірою уривкової) їхньої діяльності, у гродській канце-

¹³⁶ Там само, од. зб. 4057 II, арк. 80.

¹³⁷ Там само, од. зб. 4105 II, арк. 128.

¹³⁸ Там само, од. зб. 4066 II, арк. 112, 116.

¹³⁹ У Литовському статуті 1566 р. стосовно земського суду, зокрема, сказано: «А писар может подписа або одного, або и двох, колко ему будетъ потреба, собе мети» (*Статути Великого князівства Литовського*, т. 2, с. 94). Подібне місце в тому ж статуті щодо гродського суду відсутнє, що не означає, що йому не дозволялося мати кількох підписків.

лярії було їх від двох до чотирьох: по висхідній хронології одночасно тут працювали Гулчевський і Копчинський; Копчинський, Росковський, Постоловський, Мироновський; Росковський, Постоловський, Мироновський, Дзік; Росковський, Постоловський, Дзік, Сивич; Росковський, Постоловський, Олеховський; Ігнатовський, Романкевич, Куницький; Швед, Романкевич; Романкевич, Святославський, Терлецький. У земській канцелярії підписків було не більше двох, бо, нагадуємо, значно меншим був обсяг її роботи; разом тут працювали, так само по висхідній хронології, Минаковський і Росковський; Постоловський і Гродецький; Гродецький і Романкевич.

До другої групи канцеляристів входили ті, підписи яких також стоять під виписами з книг (далеко не всіма!) з зазначенням *legit cum actis*, інколи *lectum cum actis*, *legit*, *lectum*. Ідеться про тих, хто лише звіряв виписи з відповідним текстом гродської або земської книги. При цьому подавалося тільки їхнє прізвище. Чи не молодшими підписками їх вважали? У гродській канцелярії ними були: Суронтовський (1622, 1640–1646), Олеховський (1624), Косович (1637), Корсницький (1630), Семигіновський (1639–1646), Пшецький (1641), Єгзела (1642), Хановський (1642), Ханачевський (1644–1645), Половсович (1645), Керсновський (1645), Кобильський (1645–1646), Негребецький (1645), Бельовський (1646), Янковський (1646), Ігнатовський (1646), Юзефович (1646–1647), Гродзінський (1647), Мормил (1650); у земській канцелярії: Станішевський (1640), Косницький (1640), Бартишевський (1641), Ханачевський (1642–1648), Гловіський (1644), Духанич (1644), Лозовицький (1644), Суронтовський (1646). Дивує порівняно значна кількість цих осіб в один і той же час. Так, у гродській канцелярії у 1646 р. працювали Суронтовський, Семигіновський, Ігнатовський, Янковський, Бельовський, Юзефович, Кобильський, можливо й «зауважені» 1645 р. Ханачевський, Половсович, Керсновський, Негребецький і зафіксований 1647 р. Гродзінський; у земській канцелярії одночасно діяли Ханачевський, Гловіський, Духанич, Лозовицький. Чи таке скупчення цих канцеляристів не було викликане тим, що вони виконували велику паперову роботу у «своїх» установах? Спостерігається також одночасна робота декого (Суронтовського і Ханачевського) в обох канцеляріях. До речі, напевно, той же Суронтовський 1645 і 1646 рр. виступає (на цей раз з іменем

«Шимон») як уповноважений Анни з Красносельських Василювої Рогозинської в її маєткових суперечках зі своїми дітьми¹⁴⁰.

З гродськими і земськими судами була тісно пов'язана діяльність возних, в обов'язки яких входило розносити і вручати судові позови та доповідати про це, оглядати шкоди, заподіяні в результаті маєткових сутичок та злочинів, і так само доповідати про бачене при цьому, викликати осіб, причетних до розгляду справи, на засідання суду тощо. Матеріали архіву Пісочинських згадують 60 возних для періоду 1583–1648 рр., в основному у зв'язку з діяльністю гродського суду. З них іменовані возними Брацлавського воєводства сім осіб (протягом 1583–1606 рр.): Федір Братковський, Собестіан Кублицький, Яків Козловський, Михайло Бураковський, Ян Юрковський, Григорій Савицький, Михайло Угриновський; возними енералами Брацлавського воєводства — 18 осіб (1594–1640): Яцько Шиколовський, Войцех Трембицький, Олександр Чиж, Лаврин Плотницький, Костянтин Гораїн, Криштоф Ілінський, Михайло Братковський, Станіслав Закшевський, Станіслав Кавецький, Олександр Черхавський, Михайло Богушович, Павло Кохановський, Войтех Островський, Даніель Должкєвич, Костянтин Сербиновський, Андрій Неда[...], Федір Яцковський, Якуб Олешковський; спершу возними, а згодом возними енералами Брацлавського воєводства — три особи (1583–1605): Андрій Трембицький, Войтех Качка, Дмитро Щикичинський (Щикитинський); спершу возними Брацлавського воєводства, а згодом возними енералами Київського, Волинського і Брацлавського воєводств — дві особи (1602–1620): Войтех Яцимирський, Станіслав Дубровський; спершу возними енералами Брацлавського воєводства, а згодом возними енералами Київського, Волинського і Брацлавського воєводств — три особи (1605–1647): Матяш Русановський, Собестіан Циринський, Якуб Бартичковський; возними енералами Київського, Волинського і Брацлавського воєводств — 21 особа (1598–1648): Миколай Ясліковський, Станіслав Селецький, Василь Богатирович, Василь Низборський, Михайло Губинський, Дем'ян Арештович, Ян Вишомирський, Роман Половецький, Ян Гораїн, Григорій Маньковський, Андрій Медведський, Ян Жорницький, Григорій

¹⁴⁰ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4067 II, арк. 7, 21зв., 31; од. зб. 4106 III, арк. 1–13зв.

Радієвський, Ян Росінський, Ян Воїнський, Марцін Меховський, Ян Охримович, Пйотр Недзведський, Григорій Залеський, Дем'ян Дембович, Григорій Євхимовський; возними енералами Київського, Волинського, Брацлавського і Чернігівського воеводств — чотири особи (1646–1647): Андрій Марціновський, Матяш Славінський, Яцек Куликовський, Ян Осецький; возними енералами коронними — дві особи (1590–1606): Іван Боярський, Станіслав Іздебський.

Слід мати на увазі, що посадові означення возних не завжди відзначаються належною повнотою; наприклад, возні енерали Брацлавського воеводства могли бути названі просто возними, без зазначення приналежності їх до Брацлавського воеводства, а возні енерали Київського, Волинського і Брацлавського воеводств — возними енералами Брацлавського воеводства тощо*.

Поділу возних на земських і гродських не було — один і той же возний обслуговував і гродський, і земський суд: Андрій Трембицький 12 січня 1596 р. був присутній при дачі свідчення брацлавського земського судді на роках¹⁴¹, а 16 квітня 1596 р. він зізнає перед Вінницьким гродським урядом¹⁴²; Дем'ян Арештович 9 травня 1644 р. дає зізнання перед гродським урядом¹⁴³, а 3 червня того ж року — перед земським судом¹⁴⁴.

Про чисельність возних у Брацлавському воеводстві для однакових проміжків часу можна судити приблизно. Так, на зламі XVI–XVII ст. одночасно діяло не менше чотирьох возних (Д. Щикичинський, Я. Шиколовський, А. Трембицький, М. Ясліковський), у 1640 р. — не менше восьми (Я. Охримович, П. Недзведський, Д. Дембович, М. Славінський, Я. Куликовський, А. Марціновський, Я. Вишомирський, Я. Бартичковський).

Цікаві відомості про інститут вознівства містить декрет Брацлавського гродського суду від 9 жовтня 1590 р., ухвалений за скаргою Лаврина Пісочинського про збройний наїзд на його Жорницький маєток з міст Немирова і Прилуки — маєтків брацлавського воеводи князя Януша Миколайовича Збарзького¹⁴⁵.

* Посадова номенклатура возних у Речі Посполитій досі не вивчена.

¹⁴¹ Там само, од. зб. 4048 II, арк. 140.

¹⁴² Там само, арк. 148.

¹⁴³ Там само, од. зб. 4065 II, арк. 39.

¹⁴⁴ Там само, арк. 58а.

¹⁴⁵ Там само, од. зб. 4047 II, арк. 26–27зв.

Уповноважений позивача Ян Хоїнський пред'явив судові випис із брацлавської гродської книги, де подано зізнання коронного возного енерала («енорала возного всеє Коруны») Івана Антоновича Боярського перед гродським урядом про увіткнення останнім, за дорученням цього уряду, двох гродських позовів «у ворота замку Немировского» стосовно згаданої скарги. На це уповноважений відповідача Григорій Дедеркало заявив, що позиваюча сторона «такowym сознанием того-то нѣякогос Ивана Антоновича, которыи ся менил быти Боярским и якимсь еноралом, року [виклику на рочки] и положена того позву доводити не может, кгда ж ест право посполитое [йдеться про Литовський статут 1566 р.], артыкул четвертыи в разделе четвертом¹⁴⁶, иж возныхъ воеводове в каждом воеводстве становити мают, которыи возныи маест быти шляхтичом и шселым в том повете, которыи порядком права посполитого вси sprawy, урядови его належачие, штправовати маест. А тот-то Иванъ Антоновичъ, которыи ся менил быти Боярским, не ест возным ани шселым в тутошнем воеводстве и не вѣдати, естли есть шляхтичем, и не ест жадным еноролом, кгда ж листу своего, которыи, естли бы мел на тот вриад, на вриаде тутошнем не шповедал, ни его до книг вписати даль, ани его публиковал [не оголосив публічно]; кгда ж ест звычайи права посполитого, же возныи, в тутошнем воеводстве постановленыи и шселии, повинен то до ведомости урядовое донести и лист, которыи на вриад свои маест, до книг дати вписати и шныи водле права публиковати дати маест». Хоч би, продовжував Г. Дедеркало, Боярський довів, що він є небезпідставним возним Брацлавського воєводства, його все ж не можна йменувати енералом, «кгда ж в праве нашом [Литовському статуті 1566 р.], которым ся тые воеводства [Волинське і Брацлавське] судят, жадных енералов не машъ и быти не могут». Я. Хоїнський цю аргументацію заперечив лише тим, що гродський уряд не звернувся б до послуг Боярського, коли б не довідався «слушне и досконале, иж ест возным», і додав, що Л. Пісочинський не міг кого іншого «способити» для розгляду своєї скарги в суді, як тільки Боярського, «бо у воеводстве Браславском, почавшы через рокъ шсмѣдесят шсмыи, аж до того часу возных не было, которые бы слушне уриад свои выконывати могли, толко шдин»: «жаден возныи против его мл. пана воеводы, под юриздыцыею его млст.

¹⁴⁶ Статути Великого князівства Литовського, т. 2, с. 93.

будучи, сведчити не хотєл». Тут Я. Хоїнський вказав на «артикул шсмыи в разделе девятюм» «права посполитого»¹⁴⁷, «иж воеводове и старостове, ведучи право з шляхтичюм в повете своем, сведков своее юрыздыции ставити не могут, але з ыншого повету; ино иж таа справа идет з самым панюм воеводою, которюго владност над возными тутошными ростагаєтсѧ». Той же уповноважений доводив доцільність використання Боярського й тим, що конституція коронаційного сейму 1576 р. про возних енералів¹⁴⁸ «вимагає в усіх землях» (тобто — воеводствах) приймати їхні зізнання. Він же зазначив, що відповідаюча сторона може сама довідатися від Боярського, чи є він возним енералюм коронним й осілим шляхтичем Брацлавського воеводства.

У відповідь на це Г. Дедеркало заперечував легітимність згаданої конституції 1576 р. для Брацлавського (як і для Волинського) воеводства і твердив, що у ньому діє лише право, зафіксоване Литовським статутом, що, мовляв, підтверджено конституціями коронаційного сейму 1588 р. і Варшавського сейму 1589 р.¹⁴⁹

Вислухавши аргументи обох сторін, суд визнав брацлавського воеводу вільним від адресованого йому гродського позову, виданого за скаргою Л. Пісочинського, на тій підставі, що Боярський, як виявилось, до гродської книги не вніс «листу своего, на возновство ему даного»; оскільки ж, читаємо далі в заключній частині декрету, Брацлавське (як і Волинське) воеводство судиться «шособливым статутом Великого кнѧзства Литовского и артыкулы, в конституциях [сеймових 1588 і 1589 рр.] описаными..., а не правом корунным», то Боярський як енерал не має тут «владности водле права».

Позиваюча сторона з такою постановою гродського суду не погодилась, і на її вимогу він дозволив їй оскаржити постанову у шляхетському трибуналі.

На жаль, ми не маємо інших документів, які б дали можливість простежити правову основу діяльності возних у Брацлавському воеводстві. Залишається вказати на те, що інститут возного енерала

¹⁴⁷ Там само, с. 155.

¹⁴⁸ *Volumina legum*, т. 2, с. 163–164.

¹⁴⁹ Див.: *Volumina legum*, т. 2, с. 262–263 (1588 р.), 292 (1589 р.). Слід зазначити, що в цих документах надто загальною сказано про те, на чому наголосив Г. Дедеркало. До речі, останній помилково твердив, що в названій конституції 1576 р. «шособливыи артыкул около потреб воеводства Вольнского и Брацлавского ест».

вкорінився і був звичайним явищем. Між іншим, найдавніша відома нам згадка про такого возного (ним був Лаврин Плотницький) у Брацлавському воєводстві після щойно наведеного декрету Брацлавського гродського суду датується 7 жовтня 1594 р.¹⁵⁰

У брацлавських документах особи, що були возними, зрідка іменуються «шляхетними». Чи були вони, як і взагалі возні, шляхетичами?

Матеріали гродського суду Брацлавського воєводства в складі архіву Пісочинських містять також, щоправда, дуже скупу інформацію про сплату його канцелярії зацікавленими особами за виготовлення і видачу виписів з відповідних книг. У двох виписах з 1627 р. є помітка «сплачено» (*solutum*)¹⁵¹; натомість в одному виписі з 1630 р.¹⁵², одному — з 1644 р.¹⁵³, трьох — з 1645 р.¹⁵⁴, одному — з 1646 р.¹⁵⁵ вказано, що «замовник» сплатив 15 грошів (пів злогого).

Документи архіву Пісочинських подають, хай і фрагментарні, важливі відомості про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства в останній чверті XVI — першій половині XVII ст.: про місця функціонування цих судів, їх персональний склад, склад канцелярій та возних при них, судові сесії (рочки і роки) та діловодство. Необхідно підкреслити, що наводяться ці відомості у зв'язку з цінними свідченнями про шляхетський рід Пісочинських (як і про деякі інші шляхетські роди на українських землях). Слід наголосити й на тому, що через призму цих матеріалів проглядається панорама соціально-політичних відносин у воєводстві.

¹⁵⁰ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4048 II, арк. 74–74зв., 31; М. Г. Крикун. До історії повстання..., с. 157–159.

¹⁵¹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4059 II, арк. 4, 45. Принагідно зазначимо, що у двох виписах з 1624 р. подано «не сплачено» (*non solutum*) (Там само, од. зб. 4058 II, арк. 99зв., 102).

¹⁵² Там само, од. зб. 4059 II, арк. 113.

¹⁵³ Там само, од. зб. 4065 II, арк. 40.

¹⁵⁴ Там само, од. зб. 4046 II, арк. 114зв., 117зв., 136зв.

¹⁵⁵ Там само, од. зб. 4067 II, арк. 36зв.

ЕПІЗОД ІЗ ЗЕМЛЕВОЛОДІЛЬЧИХ ВІДНОСИН ШЛЯХТИ У БРАЦЛАВСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVI СТОЛІТТЯ

Землеволоділчі відносини шляхти на українських землях у період їх перебування в складі Польського королівства і Великого князівства Литовського дотепер не привернули до себе належної уваги дослідників. Між тим їх знання сприяло б поглибленню наших уявлень про різні аспекти тогочасної еволюції шляхти цих земель.

Важливі відомості щодо цих відносин містять, зокрема, декрети земських, гродських і підкоморських судів — у них ідеться про суперечки за право володіння маєтками, про межі останніх, відшкодування за збитки, заподіяні під час наїздів на маєтки тощо. Пізнавальна цінність цих документів полягає в тому, що вони подають не тільки рішення (постанови) з приводу тих чи інших розглянутих справ, а й те, як розглядалися ці справи.

У полі нашої уваги — декрет земського суду Брацлавського воеводства¹ у справі за скаргою Магдалени з Дубицьких та її чоловіка — брацлавського підкоморія і писаря королівської канцелярії Лаврина Гнівошовича Пісочинського² — про невіддачу їй

¹Про цей суд, як і про гродський суд того ж воеводства (до 1598 р. вони діяли в місті Брацлаві, відтоді — у місті Вінниці), див.: М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воеводства останньої чверті XVI — першої половини XVII ст. в архіві роду Пісочинських // *Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької*. Львів 1998, с. 81–106.

²Завдяки вигідному шлюбові з Магдаленою, якій належали маєтки в Брацлавському воеводстві, Л. Пісочинський, шляхтич Волинського воеводства, став і шляхтичем брацлавським. Брацлавським підкоморієм він був з 1583 р., писарем королівської канцелярії — з 1569 р. (до 1593 р.). Народився близько 1550 р. у Волинському воеводстві, помер 1606 р. Про нього: П. Кулаковський. *Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр.: Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій*. Острог — Львів 2002, с. 140–146; K. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołyńia, Ukrainy: Monografie i wzmianki*, т. 2 / *opracowanie naukowe T. Epsztejn i S. Górczyński*. Warszawa 1991, с. 133–141; E. Dubas-Urwanowicz. *Piaseczyński Ławryn (Wawrzyniec)* //

успадкованого нею села Кам'яногірки* Федором Олешею³ та його дружиною Опросимією (Просимією) з Дубицьких. Документ датований 6 червня 1583 р. Насправді ж цього дня тільки-но було піднято на суді питання про розгляд згаданої справи, а рішення (власне декрет) суд прийняв 11 червня.

Декрет, написаний українською («руською») актовою мовою, дійшов до нас у виписі (витязі) з книги зазначеного суду. Випис виявлено в архіві роду Пісочинських, який зберігається в рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. Він засвідчений власноручним підписом писаря брацлавського земського суду Северина Кропивницького і скріплений двома печатами⁴.

За своїм змістом декрет — джерело унікальне, оскільки в ньому відносно докладно описано змагання в суді обох сторін — позивачої («поводової») і відповідаючої («позваної», «обжалованої») — та позицію суду щодо цього змагання, яке, що слід підкреслити, було типовим для українських земель Речі Посполитої в останній чверті XVI ст. (і пізніше). Унікальність підсилюється тим, що із книг земського і підкоморського судів, які велися у Брацлавському воєводстві з 1566 р. (до 1793 р. окрім останньої третини XVII ст.), жодна до нас не дійшла, а з книг гродського суду того ж воєводства за той самий час вціліли тільки п'ять (за 1639, 1645, 1647, 1664 і 1768–1770 рр.)⁵.

Polski Słownik Biograficzny (далі — PSB), т. 25. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1980, с. 805–808; М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 84–85.

* У ті часи Кам'яногірка була розташована на обох берегах Богу (Південного Бугу). Нині це село знаходиться направо від Богу, навпростець на відстані 30 км на північ від Вінниці, входить до складу Калинівського району Вінницької області.

³Ф. Олеша належав до шляхти Пінського повіту Берестейського воєводства Великого князівства Литовського (*Rodzina: Herbarz szlachty polskiej / opracowany przez Seweryna hrabiego Uruskiego przy współudziale Adama Amilka Kosińskiego, wykończony i uzupełniony przez Aleksandra Włodarskiego, wydany staraniem i kosztem córek autora*, т. 12. Warszawa 1916, с. 299).

⁴Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України (далі — ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, од. зб. 4044 II, арк. 134–144зв.) Див. публікацію: *Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / упорядники Микола Крикун і Олексій Піддубняк, вступ Миколи Крикуна*. Львів 2008, с. 180–183, 329–331, 336–352. Далі посилання на це джерело подаються в тексті. Про архів Пісочинських див.: М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 81–82.

⁵М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 82–83. Див. також у цьому збірнику: М. Крикун. Доля гродських і земських книг..., с. 55.

З огляду на цю унікальність документа вважаємо за доцільне вдатися до докладного викладу його змісту. Використовуємо при цьому статті (артикули) з різних розділів Литовського статуту 1566 р.⁶, на який цей документ часто «покликається».

* * *

У понеділок 6 червня 1583 р., коли розпочалися роки (сесія) Брацлавського земського суду⁷, до останнього в особі судді Івана Кошки і підсудка Михайла Ласка звернувся шляхтич-землеволоділець Луцького повіту Волинського воєводства Война Ліневський з проханням розглянути позов цього суду у справі за скаргою Магдалени Павлівни з Дубицьких і Л. Пісочинського, спрямованою проти пиківського урядника Якуба Павші⁸ та його дружини Настасії Олешанки. В. Ліневський пред'явив судові «лист» позивачів, яким вони уповноважили («умоцували») його повністю, до винесення судового рішення («на зыскъ и страту»), представляти їхні інтереси⁹. Лист

⁶Статут Великого князства Литовского 1566 года // *Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских*, кн. 23. Москва 1855. Цей статут продовжував діяти на українських землях, які, за Люблінською унією 1569 р., відійшли від Великого князівства Литовського до Польського королівства; Брацлавське воєводство належало до цих земель.

⁷То були святотроїцькі роки: за статутом 1566 р., вони мали розпочинатися наступного дня після католицького свята Святої Тройці (див. Статут..., с. 80 (розд. 4, арт. 27)). У 1583 р. Свята Тройця припала на 5 червня. За тим самим статутом, відбувалися також трикорольські і святоміхальські земські роки: перші відкривалися наступного дня після католицького свята Трьох Королів (воно відзначається 6 січня), друге — наступного дня після католицького свята святого Міхала (відзначається 29 вересня) (див. там само). Принагідно зазначимо, що сесію гродського суду називали рочками.

⁸Я. Павша був шляхтичем Київського воєводства (*Rodzina*, т. 13. Warszawa 1916, с. 259). Урядував (управляв) в містечку Пикові, розташованому над Сниводою — лівим допливом Богу. Пиковом 1583 р. дідично (приватно) володів смоленський воевода й оршанський староста Філон Семенович Кміта Чорнобильський (помер 1587 р.). Про нього див.: *Herbarz Polski*, част. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / ułożył i wydał A. Boniecki*, т. 10. Warszawa 1907, с. 188; J. Eberle. Kmita Filon Czarnobylski // *PSB*, т. 13. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1967, с. 88–89. Нині Пиків — село Калинівського району, віддалене від Вінниці на північ приблизно на 40 км.

⁹Про інститут уповноважених (умоцованих), які представляли інтереси сторін у судових процесах, див.: Статут..., с. 84 (розд. 4, арт. 32); Н. Старченко. Умоцовані-прокуратори-приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.) // *Соціум: Альманах соціальної історії*, вип. 1. Київ 2002, с. 111–144.

датований 5 травня 1583 р., скріплений печатами Магдалени і Лаврина та підписами Лаврина і володимирського войського Василя Гулевича*. В. Ліневський також показав випис з брацлавської гродської книги, який підтвердив видання вказаного позову**, і попросив суд «придати» йому возного для закликання («на привольване ку праву»), згідно з позовом, відповідачів¹⁰.

Ознайомившись зі змістом листа і позову («ωгладавши моцы й позву»), суд визнав їх правомочними і надав В. Ліневському земського возного Брацланського воєводства Федора Братковського.

6 червня Ф. Братковський тричі («трикротъ») «волав» позваних до суду, але ті навіть «не озвалися». Тоді В. Ліневський освідчив через того ж возного своє застереження («пильність») стосовно того, що сталося, і заявив про необхідність записати до земської книги «нестане и нешване» позваної сторони. Суд дав на це згоду. 7 червня возний знову тричі «волав» відповідачів. Результат «воання» був такий, як попереднього дня. Повторилося й інше, що відбулося тоді ж: заява В. Ліневського та відповідь на неї суду. 8 червня трапилося те саме. Після цього В. Ліневський вказав на те, що, згідно зі статутом¹¹, позвані мають бути визнані такими, що не з'явилися на вимогу суду (повинні бути «здані») і, отже, справу програли без процесу, причому остаточно («завито»)¹². Суд взяв до уваги («на ωбмову») цю заяву.

Десь через годину по тому («могло быти по године») перед суддею і підсудком стали («ωзвалися») як умоцovanі Я. Павші та його дружини Ф. Олеша, Богдан Борейко Кнерутський*** та Щасний Лімонтович і показали датовану 4 травня 1583 р. «моц» — лист позваної сторони, яким вона уповноважила їх повністю («на зыскъ и страту») представляти її інтереси в суді. Лист, складений «писмомъ рускимъ», підписав і скріпив своєю печаттю Я. Павша; його також

* Підпис В. Гулевича був поданий для засвідчення ідентичності підпису Л. Пісочинського. Цей «умоцований» лист виявити не вдалося.

** Цей випис не зберігся. Внесення документів приватного змісту (різного виду угод, заповітів тощо) в гродські книги відбувалося з метою увічнення їх, підкріплення їхньої юридичної сили; зрозуміло, тільки належно оформлені документи могли бути вписані в ці книги. Подання в судовому процесі виписів з цих книг, які (виписи) містили внесені в останні документи, розглядалося як аргумент на користь тих, хто їх (виписи) подавав.

¹⁰ Про возних та їхні функції див.: Статут..., с. 66–68 (розд. 4, арт. 4, 5, 6).

¹¹ Статут..., с. 70 (розд. 4, арт. 11).

¹² Див.: Статут..., с. 77 (розд. 4, арт. 22).

*** Волинський зем'янин.

позначили своїми печатами зем'яни Брацлавського воєводства Ілля Шашкович і возний Семен Саборовський*. Названі умоцovanі вказали, що нешпор¹³ ще не настав, а тому відповідачі, з огляду на прибуття на суд їхніх умоцованих, не можуть вважатися не представленими на ньому, внаслідок чого — «зданими» «за нестання». Суд, врахувавши те, що до нешпора залишилося десь з годину («могло быти з годину»), визнав рацію умоцованих — позваних «за нестання» «не здав» і велів цим умоцованим включитися у розгляд справи згідно з позовом.

В. Ліневський з таким рішенням не погодився і за посередництвом возного (Ф. Братковського) заявив («свѣтчилъса»), що поведовій стороні воно завдало кривду. Замість словесної скарги («жалобы») на це рішення він поклав перед суддею і підсудком у вигляді випису з брацлавської земської книги згаданий вище позов**, виданий 18 квітня 1583 р. брацлавською земською канцелярією, підписаний її головою-писарем С. Кропивницьким та скріплений печаттю цієї канцелярії¹⁴. Далі в декреті наводиться повний текст позову (арк. 134–135зв.).

По смерті батька Магдалени Павла Дубицького¹⁵, читаємо в позові. Ф. Олеша, батько дружини Я. Павші, і Опросимія взяли під свою опіку успадковані нею, Магдаленою, маєтки***, які знаходилися в Брацлавському воєводстві, а саме: Кам'яногірку і Жорнвища****, а

* І цей «умоцований» лист виявити не вдалося.

¹³ Нешпор (польськ. *nieszpor*; від латин. *vesper* — вечір) — вечірня католицька служба, пора перед заходом сонця (*Słownik języka polskiego*, т. 3. Warszawa 1904, с. 346; *Słownik polszczyzny XVI wieku*, т. 18. Wrocław — Warszawa — Kraków 1988, с. 109).

** Очевидно, для того, щоб розгляд справи, про яку йшлося в позові, міг розпочатися.

¹⁴ Оригінал цього позову, також підписаний С. Кропивницьким і скріплений земською печаттю, зберігається в архіві Пісочинських (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4044 II, арк. 130–131зв.). Позови земських судів видавалися від імені короля.

¹⁵ Дубицькі належали до шляхти Великого князівства Литовського (*Herbarz Polski*, част. 1, т. 5. Warszawa 1902, с. 67). У «довідці» про рід Дубицьких, складеній Л. Пісочинським, сказано, що П. Дубицький помер у грудні 1569 р. (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 98).

*** Доречно зазначити, що Магдалена була єдиним дитям П. Дубицького.

**** Жорнвища були в той час селом або містечком. Нині це село Жорнище Іллінецького району Вінницької області, віддалене на схід від Вінниці на відстані понад 80 км.

також «людей» у Вінниці¹⁶ і писемно зобов'язалися («листы своими описалиса») перед Мариною з Тишкевичів¹⁷ — матір'ю Магдалени і вдовою по Павлові («Павловои Дубицкои Марине Тишкевича»), що як Магдалена стане повнолітньою («скоро ... лет своих доросла»), то їй повернуть «без жадного затруднена тые добра зо всим, яко до рукъ своих взали». Коли ж Магдалена досягла повноліття і одразу по цьому вийшла заміж за Л. Пісочинського¹⁸, то вони обоє «через прители свои впоминали и просили», щоб подружжя Олешів віддало їм ці маєтки. А потім, сказано далі в позові, за дорученням королівської канцелярії Адам Потоцький і возний Дмитро Щикинський та шляхтичі Война Ліневський і Ян Дрогошевський¹⁹ (а

¹⁶Зі згаданої «довідки» Л. Пісочинського дізнаємося, що Кам'яногірка, а також Овдіївка (село, розташоване північніше Кам'яногірки, біля Пикова, звалось і Шепіївкою; під останньою назвою нині входить до складу Калинівського району) колись дісталися Бикові, одному із синів якогось Вороновицького. Бик залишив по собі тільки дочок. Одна з них, Настасія, одержала в спадок Кам'яногірку й Овдіївку. Вона вийшла заміж за Івана Дубицького, сина дворянина великого князя литовського Михайла Дубицького (*Herbarz Polski*, част. 1, т. 5, с. 67. Тут замість Михайла помилково названий Миколай), згодом записала (подарувала) йому навечно ці села та інші маєтки (не виключено, зокрема, що й Жорнвища). Коли Іван помер, вона визнала ці добра за дідичні володіння своїх від нього синів: Павлові дісталися маєтки у Великому книзівстві Литовському («в Литве»), а Олександрові — «в Браславском краи», у тому числі Кам'яногірка й Овдіївка (можливо, і Жорнвища). Олександр виїхав на службу «до Венгеръ», де й помер. Його брацлавські добра перейшли до Павла (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1., спр. 4050 II, арк. 98–98зв.).

¹⁷Марина (Марія) була дочкою Звіра Львовича Тишкевича (*Herbarz Polski*, част. 1, т. 5, с. 67).

¹⁸За статутом, повнолітньою («лѣта зуполные», «лѣта дорослые») визнавалася дівчина, яка досягла 15-річного віку (Статут..., с. 61 (розд. 3, арт. 38), 108 (розд. 5, арт. 8), 112 (розд. 6, арт. 1)). За свідченням Л. Пісочинського, Магдалена стала повнолітньою 1581 р., а заміж за нього вийшла в червні цього ж року (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 98). Насправді ж Магдалена стала дружиною Л. Пісочинського у 14 або навіть 13 років: її батьки побралися у 1566 або 1567 р., а батько, нагадуємо, помер у 1569 р. (Там само). Чи не тому Л. Пісочинський не одразу після одруження з Магдаленою «взявся» за повернення їй маєтків? Негайного повернення опікунами маєтків спадкоємцям, які досягли повноліття, вимагав статут (Статут..., с. 114–115 (розд. 6, арт. 4)).

¹⁹Возний і шляхтичі були придані А. Потоцькому брацлавською гродською канцелярією (про це див. далі). Статут вимагав, щоб возного при виконанні даних йому судом доручень супроводжували двоє шляхтичів (Статут..., с. 67 (розд. 4, арт. 4, 5)).

також служебник Л. Пісочинського Данило Кропива) прибули до Кам'яногірки, щоб вручити Ф. Олеші і Опросимії адресований їм лист королівської канцелярії, в якому містилася вимога повернути Магдалені ці підопічні маєтки*. У листі було вказано, що безпека («здорове») цих осіб у даній акції гарантована двома тисячами кіп литовських грошів²⁰ — їх Олеші мали сплатити в разі побиття цих осіб та заподіяння їм інших шкод. «Учинивши себе змову з Олешкою», Я. Павша і його дружина наказали своєму слугі Олександрові посланців до панського двору в Кам'яногірці не пустити. Невдовзі до цього двору прибув Я. Павша. Коли посланці й Данило Кропива підійшли до двору, щоб вручити («вказати») Я. Павші зазначений лист та в'їхати в село і скласти опис його («списати») на предмет повернення цього маєтку Магдалені, згідно з артикулом 14 розділу 3 статуту²¹, то Я. Павша вислав до них того ж Олександра. Цей взяв лист, вчитав його, одержав зняту з нього копію і заявив: його пан (Я. Павша) наказав посланцям повідомити, що Кам'яногірку Ф. Олеша та Опросимія не мають у своєму володінні, а володіють нею Павші, оскільки Олеші пустили її їм в заставу. (Останнього, сказано в позові, Олеші не мали права («не могли») вчинити.) Після цього А. Потоцький зі своїм супроводом зробили спробу «вказати» той лист самому Я. Павші, в'їхати в село й описати його. Проте, за наказом Я. Павші, Олександр та інші слуги «их з двора аж за ворота вон выпхали, били и зелжили».

У позові далі подано, що брацлавський земський суд, за наполяганням Магдалени й Л. Пісочинського, наказує Я. Павші й Настасії Олешанці стати особисто («шбличне») перед ним 6 червня²²

* Очевидно, відрядження до Кам'яногірки А. Потоцького, возного і шляхтичів було спричинене тим, що Олеші позитивно не прореагували на вказані прохання Магдалени і Лаврина.

²⁰ Така грошова гарантія звалася зарукою; див. про це: Статут..., с. 92–93 (розд. 4, арт. 49). Королівський лист, про який ідеться, не зберігся.

²¹ Статут..., с. 53. Посилання на цей артикул стосовно вимоги повернути Кам'яногірку Магдалені міститься не в позові, а в кінцевій частині розгляданого декрету, яка є власне декретом земського суду.

²² Зазначено при цьому, що даного числа треба було стати «с поправы нового календару», тобто за новим стилем. У цитованому позові міститься, до речі, перша відома нам згадка про «використання» цього стилю в Брацлавському воєводстві (він запроваджений папою Григорієм XIII 15 жовтня 1582 р. і невдовзі став поширюватися в Речі Посполитій). Імовірно, що й сам позов був виданий за новим стилем (М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 87). Про поширення нового

«яко на року завитом»²³, з документами («листами»), що їх вони показували А. Потоцькому*, разом з їхнім (Павшів) призвідцем («заводцю») Ф. Олешею та Опросимією і слугою Олександром — для розгляду того, що сталося в Кам'яногірці²⁴.

Угорі позову, про який ідеться, над його текстом, возний Ф. Братковський власноручно написав: «ѡвоткнул єсми ѡ ворота двора каменогорского тыє позвы (sic!) целые, нескробаные, немазаные, в дате и во всем згодливые»²⁵ по п̄на ІАкуба Павшу и по жону его Настасю Олешанку року тепер идучого ѡсмьдесатъ третего мсца апрела двадцатог(о) дня в жалобе пана Лаврина Песочинского,

стилю на українських землях див.: О. Купчинський. Перші датування документів за григоріанським календарем у державних установах України XVI ст. // *Записки НТШ*, т. 222: *Праці Історично-філософської секції*. Львів 1991, с. 256–269.

²³ Рок завитий — це остаточний термін (рок) для розгляду тієї чи іншої справи на судових сесіях (земських роках, гродських рочках). За статутом, справу про «отнятьє» (відібрання, неповернення) маєтків земський суд повинен розглядати (очевидно, за позовом потерпілої сторони) лише на одній сесії і прийняти на ній остаточне рішення (Статут..., с. 77 (розд. 4, арт. 22)). Оскільки в позові сказано про рок завитий стосовно розгляду на святотроїцькій сесії викладеної в ньому справи, то з цього видно, що дії Я. Павші і Настасії Олешанки та Олешів, які за даними особами стояли, земські судові (суддя і підсудок) до даної сесії розцінили як такі, що прирівнювалися до згаданого «отнятьє». Слід вказати й на те, що, за статутом, опікун не мав права «продати або якимсь же кольвекь обычаемь утратити» маєтки своїх підопічних (Статут..., с. 117 (розд. 5, арт. 10)). Це означає, що він не мав права, зокрема, заставляти такі маєтки. Недаремно в позові зазначено, що Олеші не повинні були («не могли») віддавати Павшам Кам'яногірку в заставу. Очевидно, що й сказане у щойно процитованому артикулі статуту трактувалося як «отнятьє» опікуном у своїх підопічних належних їм маєтків.

* Очевидно, для виправдання невіддачі ними Кам'яногірки.

²⁴ Доречно зазначити, що те, що відбулося в Кам'яногірці, ще до видання цитованого позову описав А. Потоцький у своєму листі до Л. Пісочинського і Магдалени, писаному у Вінниці 13 квітня. З листа видно, що ця подія припадає на 12 квітня (Центральний державний історичний архів України в Києві (далі — ЦДІА України в Києві), ф. 220 (Колекція документів Київської археографічної комісії), оп. 1, од. зб. 67, арк. 1–2). Є підстави вважати, що позов складено на підставі цього листа. Очевидно, Л. Пісочинський використав лист, щоб через земський суд дати хід справі. Уже 17 квітня возний Д. Щикитинський, як згадано далі в цитованому декреті, зізнав перед Брацлавським гродським урядом про те, що сталося в Кам'яногірці.

²⁵ Статут вимагав, що позов повинен бути «не скробаный, в датѣ и во всемъ згодливый» (за змістом правдивий), в іншому разі позвана сторона не повинна відповідати на позов (Статут..., с. 78 (розд. 4, арт. 23)).

подкоморого брацлавського, и жоны его Макгдалены Дубицкое, за которыми [позвами] рокъ [термін] складаю перед вриадом земским брацлавским становитиса на завтрее по сватои Троици, римского [католицького] свата, яко *ест* ѓ позве шписано» (арк. 135зв.)²⁶.

Той же возний «довів» «покладення» ним позову в Кам'яногірці пред'явленням судові випису з брацлавської гродської книги свого зізнання, даного 19 травня. У зізнанні сказано, що позов покладено «вриадовне»²⁷ (тобто, як належить).

Після цього один із умоцованих позваної сторони («сторони шпорное») звернувся до В. Ліневського з вимогою, щоб він письмово («на писме») довів, що є осілий. При тому той же умоцований послався на артикул 34 розділу 4 статуту, де сказано, що в судових процесах умоцованим може бути тільки осілий у Великому князівстві Литовському²⁸.

В. Ліневський на це відповів: «не толко в тутошнии краи небезпечнии, але и до жадного судѣ, бы и набезпечнеишого, правъ и

²⁶ Оригінал цього запису Ф. Братковського див. в оригіналі позову — після його, оригіналу, тексту: ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4044 П, арк. 131зв. Саме на підставі того, що запис возного подано в оригіналі позову після його, оригіналу, тексту, а в примірнику позову, пред'явленому В. Ліневським, — перед цим текстом, твердимо, що цей примірник був виписом з брацлавської земської книги. Статут вимагав, щоб возний вручав позов відповідачеві, а в разі неможливості це зробити, — щоб його покладав у дворі маєтку відповідача або втивав у ворота цього двору (Статут..., с. 69 (розд. 4, арт. 9)). Ф. Братковський увіткнув «свій» позов тому, напевно, що не був допущений до двору Кам'яногірки. За статутом, часова відстань від вручення, покладання чи увіткнення позову возним до початку земських років має становити не менше шести тижнів (Статут..., с. 81 (розд. 4, арт. 28)). Від увіткнення Ф. Братковським позову до відкриття святотроїцьких років минуло 46 днів або шість з половиною тижнів (якщо дні увіткнення позову і відкриття років не рахувати).

²⁷ Зізнання було зроблено в усній формі у брацлавській гродській канцелярії. Воно вимагалось статутом (Статут..., с. 67 (розд. 4, арт. 5)). Випис зізнання Ф. Братковського не зберігся.

²⁸ Статут..., с. 85. Тут і в інших статтях статуту умоцований звичайно йменується «прокуратором». Під осілістю статут розуміє наявність у того чи іншого зем'янина-шляхтича землеволодіння. Після Люблінської унії 1569 р. відрізняли осілість у тогочасному Великому князівстві Литовському від осілості в тих українських воєводствах, які за нею відійшли до Польського королівства. Відтоді осілий в одному з цих воєводств міг бути умоцованим в будь-якому іншому з них. Див.: Н. Старченко. Вбивство князів Четвертинських: судовий процес та замирення на Волині в кінці XVI ст. // *Соціум*, вип. 7. Київ 2007, с. 89–90.

привилеєвъ своих возити и на писме показывати не повиненем, како ж статут тот того в себе не шписуеть, абы ѓмоцованые шселости свои на писме показывати мѣли, лєч бы толко шселые были, што ш мне, шляхтичу родовитом, старожитном, пѣны шбователи [шляхта] тутошние брацлавские добре ведають, ижем есть шселыи в земли Волынской, в повѣте Луцкомъ на имѣнью моем дедичном Линеве, которого части естемъ в держаню своемъ. Цю заяву В. Ліневський підтвердив свідченням шляхти, яка була при судді і підсудку, та зазначенням у даному Л. Пісочинським йому «умоцованому» листі («моцы»), згаданому вище, що він «єст добре шселыи на Волыню».

Засновуючись на цьому, суд визнав В. Ліневського правомочним уповноваженим поведової сторони («приняли єсмо ѓмоцованым до права») і наказав («сказали») йому «далеи поступовати». Це рішення умоцovanі «сторони противної» за посередництвом возного опротестували і подали такі три причини «на збытьє» позову (оголошення його недійсним, неправосильним): Я. Павшу в позові не названо, «кѣ ѓближеню [образі] єго», 1) Богуфаловичем, 2) зем'янином осілим Київської землі, 3) коморником цієї ж землі, «на которыи вриад [коморництво], — зазначено, — шнѣ єст конхвирмованъ [затвердження] привилеєвъ єго королевское млсти».

По цьому ті самі умоцovanі вказали на те, що в артикулі 23 розділу 4 статуту сказано: коли чогось значного не подано в позові, то позвані не повинні на нього відповідати²⁹. В. Ліневський відповів, що в даному артикулі йдеться про виклад в позові суті справи («шдно до самое речи»), а докори позваної сторони не суттєві; та й сам Я. Павша в умоцovanому листі, яким уповноважив вказані вище особи представляти його інтереси в суді, не йменує себе Богуфаловичем і зем'янином київським і не доведе тепер, коли писався коморником. Зрештою, титул коморника, іронічно зауважив В. Ліневський, — не сенаторський*, до того ж далеко не кожному коморники відомі, бо призначаються вони не королем, а підкоморіями, про що сказано в кінці розділу 4 статуту³⁰.

²⁹ Статут..., с. 78.

* Означник «сенаторський» стосується членів верхньої палати сейму Речі Посполитої — сенату; ними були всі воєводи, каштеляни, римо-католицькі архієпископи і єпископи, вищі державні особи — канцлер, підканцлер, великий і надвірний маршалки, великий підскарбій.

³⁰ Статут..., с. 105 (арт. 70). Підкоморій вирішував спори щодо меж шляхетських земельних володінь, а коморник був правою його рукою у цій справі.

В. Ліневський послався на артикул 43 розділу 4, де зазначено, що в суді відповідачі не повинні вдаватися до «непотрібних» доводів, «чинити проволоку», «відступати» від суті позовів, а суди цьому мають всіляко запобігати³¹.

Суд зважив на цей аргумент і наказав позваній стороні «далей в право поступовати». На це умоцвані Павшів заявили, що останнім суд завдав їм кривду, і знову висловили протест та продовжили відкидати позов («чинили штпор на позовъ»). Вони також заявили, що Павші діяли в Кам'яногірці, коли туди прибули посланці земської канцелярії, «не з жадною змогою, шдно за правом своим закупным яко державцы [тимчасові володільці] того имени», оскільки половину останнього вони «закупили» в Олешів на свої кошти («пенязи»), а тому цілком законно захищали своє право на володіння Кам'яногіркою. Як доказ ці умоцвані «показали» судові «добровільний» лист, писаний у Кам'яногірці 17 травня 1582 р.. скріплений підписом «по рускии» і печаттю Ф. Олеші та печатями свідків — Яна Жоравицького і Яна Стремецького (арк. 136зв.-137). Згідно з листом, Олеші віддали в заставу половину Кам'яногірки Павшам в рахунок свого боргу їм («рукоданных пнзеи») у розмірі 200 кіп литовських грошів, причому Павші мали володіти даною половиною безперешкодно з боку Олешів — аж до повернення останніми або їхніми потомками вказаного боргу, могли віддавати її в заставу, Олеші не повинні були вимагати від Павшів відшкодування за втрати, понесені в Кам'яногірці під час застави «з навеженя Божого» — через мор («повітреє»), голод і пожежі; у разі ж як Олеші порушать ці умови, то сплатять Павшам заруку у 200 кіп литовських грошів і компенсують різні заподіяні ними, Олешами, шкоди і витрати («наклады») — «без жадного правного доводѣ и присаги [з боку Павшів], шдно на речене голого слова» (тобто, за усною заявою), в противному разі вони (Олеші) можуть бути притягнені до відповідальності у Брацлавському гродському суді, і перший розгляд цим судом на своїх рочках відповідного позову стане «завитим».

Умоцвані Павшів заявили, що цей лист засвідчений («вызнаны») у брацлавській гродській канцелярії («на вриде») (тобто внесений у ведену нею книгу). Проте вимогу В. Ліневського пред'явити відповідний випис з цієї книги вони не задовільнили.

³¹ Статут..., с. 89–90.

Тоді той зазначив, що лист є «неправныи, диравыи и на змове, снат, вчиненыи», бо на ньому відсутня потрібна печатка Олешинної дружини, оскільки там сказано, що половина Кам'яногірки віддана в заставу і нею. Наголосив В. Ліневський і на тому, що ця віддача повинна була бути здійснена і в канцелярії засвідчена тільки Опросимією*. До того ж, зауважив В. Ліневський, у згаданому виписі («видимусє»; його було видано від імені брацлавського, вінницького і звенигородського старости Юрія Струса), який саме він судовим особам «поклав» (випис датований 26 лютого 1583 р.**), не поійменовано ні Олешу, ні його дружину, а тому випис слід вважати «незуполным». Умоцвані Павшів відповіли, що це упущення є результатом недогляду («шмылки»). Але на домагання В. Ліневського підкріпити це твердження відповідним виписом з брацлавської гродської книги (а взяти випис, зауважив В. Ліневський, можна зараз же, тому що в тому самому будинку («избе»), де засідав земський суд, водночас проходили гродські рочки) вони обмежилися заявою, що старості Юрієві Струсу «паметно, иж не хто иншии, шдно пан Олеша сам шт себе и шт малжонки своее тот запись [вказаний вище заставний лист] пану Павши и жоне его визнавал». Жодних інших аргументів позвана сторона не представила.

Через пізню пору («для спознення») дальший розгляд справи було перенесено на наступний день.

У четвер 9 червня В. Ліневський висунув вимогу, щоб, згідно з позовом, Павші забезпечили явку на суд своїх «заводців» подружжя Олешів, а також свого слуги Олександра. Тоді «головний» умоцваний Павшів Ф. Олеша, прибувши до суду зі своєю дружиною, заявив, що вони в дальшому перебігу процесу заступатимуть Павшів як відповідачів, виступатимуть, отже, в ролі позваної сторони, а умоцваними своїми призначили Богдана Борейка Кнерутського і Щасного Лімонтовича. Запобігаючи можливому звинуваченню з боку поведової сторони за артикулом 19 розділу 4 статуту в тому, що він є неосілий³², Ф. Олеша показав «на листє» привілей короля Сигізмунда I, де про нього сказано як про осілого у Великому кня-

* Опросимія була дочкою Івана Дубицького, рідною сестрою його сина Павла, отже, — тіткою Магдалени. Вона претендувала на частину спадщини свого брата. Це й мав на увазі В. Ліневський.

** Імовірно, цього ж числа лист був уписаний в брацлавську гродську книгу. Названий випис з неї не зберігся.

³² Статут..., с. 75.

зівстві Литовському*. З огляду на даний документ, суд не дозволив дію згаданого артикулу статуту поширити на Ф. Олешу і наказав йому відповідати як позваному.

Ф. Олеша і його дружина через своїх умоцованих зазначили, що Павші своє право на володіння половиною Кам'яногірки захищають слушно за їхнім (Олешів) заставним листом від 17 травня 1582 р. Далі Ф. Олеша подав, що дана половина Кам'яногірки (і Жорнвищ та «людей» у Вінниці) є його і Опросимії Дубицьківни (sic!) «власна материзна», бо припала їм по смерті Настасії Биківни Дубицької — матері Опросимії і Павла Дубицького**. На підтвердження цього Олеші пред'явили судові спричинений ними і спрямований проти Магдалени і Л. Пісочинського зустрічний позов цього суду в справі «ω непоступене» Павшами названих щойно маєтків (позов викликав це подружжя на ті самі святотроїцькі роки)***. Олеші висловили бажання («хотячи ся») прилучити («втелить») його до цієї справи. Суд не дозволив це прилучення, «абы са справа справою не труднила, але в порядку своем ωдна по другои ωтправовала», і відклав тому розгляд цього позову «на иншии часъ, аж бы са теперешнаа справа первей порядне скончила».

В. Ліневський підкреслив, що Олеші мають заступати Павшів у процесі за позовом, який зараз розглядається, і послався при цьому на артикул 31 розділу 4 статуту, де сказано «о заступованью в суду одного за другого»³³. По вичитанні цього артикулу він же вказав на те, що Олеші «за живота небожчика пїна Павла Дубицького по всъ дни его тых именеи Каменогорки, Жорнъвищъ и людей в месте Веницы не держали, не вживали, не вспоминали и жадное части николи ани которого вступу дотол не мели, ωдно по смерти небожчика пїна Павла Дубицького, привлащаючи себе ωпеку, мимо стрыевъ рожоныхъ**** тые имена... своволне а неправне побрали и в держане свое ωсегнули, а, будучи ω то позываными ку праву [до суду], ωбликговались листом записом своим: кгда бы врожонаа Макгдалена, дєвка небожчика пїна Павла Дубицького, ... лет своих доросла, тые имена зо всим, с чимъ взяли, вернути».

* Цей привілей не зберігся.

** Далі побачимо, що ця «материзна» становила третину, а не половину, Кам'яногірки.

*** Цей позов не зберігся

³³ Статут..., с. 83–84.

**** Невідомо, про кого йдеться.

В. Ліневський подав лист-запис Ф. Олеші й Опросимії, складений 25 травня 1572 р. в Гощі*, в домі її власника Романа Гостського, підписаний «по руску» Ф. Олешою і скріплений печатами його, Опросимії та їхніх «приятелів» і «єдначів» — шляхтичів Яна Бокія Печихвостського та Григорія Данилевича (арк. 138–139зв.). У листі читаємо: Олеші уклали «постановенє» з матір'ю Магдалени Марією (так у листі-записі названо Марину) Звірівною з Тишкевичів та її тодішнім чоловіком Валентием Понятовським, за яким ті повністю знімають з них, Олешів, звинувачення, висловлене у відповідному позові, в тому, що вони вибили їх, Понятовських, «с покоиноного держана» Кам'яногірки, Жорнвищ і «людей» у Вінниці після смерті П. Дубицького; зазначено, що Олеші заволоділи цими маєтками «некгвалтовне», за «правомъ приржонымъ» Опросимії як сестри П. Дубицького і за сприянням («за поданєм») канцелярії («вряду») Вінницького замку³⁴. Далі в тому ж документі сказано, що П. Дубицький в рахунок одержаних від Марії Звірівни 1150 кіп литовських грошів записав їй віно на третій частині своїх маєтків — «штчизных и материстых»³⁵. Після смерті батька, мовиться в тому ж листі-записі, Магдалена успадкувала дві третини його маєтків як єдина його дитина, зокрема, їй дісталася така сама частина в Кам'яногірці і двір у ній. Її мати, уже як Понятовська, свою і доччину частини цього села пустила в опіку й «шборону» Ф. Олеші та Опросимії. Олеші могли володіти Кам'яногіркою до повноліття Магдалени, а потім повинні були віддати їй нерухомість**.

По вчитанні цього листа умоцovanі Олешів подали паралельний («противныи»), такого самого змісту і датований також

* Містечко Луцького повіту Волинського воєводства. Нині Гоща — селище міського типу, районний центр Рівненської області.

³⁴Ця канцелярія була ніби філією канцелярії брацлавського гродського суду (М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 88).

³⁵Успадкованих від батька і матері. Відповідно до статуту (Статут..., с. 104 (розд. 5, арт. 1)), ці 1150 кіп — то посаг (або виправа), який при укладанні шлюбу з П. Дубицьким Марина внесла йому. За тим самим артикулом статуту, П. Дубицький як наречений перед шлюбом мав видати батькам своєї нареченої запис «подъ печатью его и людей добрихъ, которымъ [записом] онъ на третей части имѣнья своего лежачого [нерухомого] оный посаг або виправу совито [в подвійному розмірі] описати [записати] маєть». Ця маєткова третина і була віном, а сам відповідний запис — віновим.

** З контексту видно, що Олеші повинні були віддати Магдалені всю Кам'яногірку. З цього випливає, що Марина (Марія) Звірівна подарувала свою частину Кам'яногірки дочці.

25 травня 1572 р., лист-запис В. Понятовського і Марії Звірівни. Але виявилось, що до нього не була «прикладена» печать Марії Звірівни і що в ньому печать В. Понятовського відсутня там, де мала бути «подлепена», крім того, «ест местце по трех печатех, четвертое порожнее»*. На вимогу Ф. Олеші В. Ліневський показав випис з книги луцької гродської канцелярії від 2 червня 1572 р., який засвідчив унесення в цю книгу листа-запису Олешів від 25 травня 1572 р.³⁶ Позвана сторона, переконавшись у наявності даного випису, «ничого ку тому не мовила». А В. Ліневський став наполягати на тому, що Олеші, згідно з їхнім листом-записом від 25 травня 1572 р., повинні віддати Кам'яногірку, Жорнвища і «людей» у Вінниці Магдалені як повнолітній. При цьому він послався на статутні артикули 4, 5, 6, 10, 11, 12 розділу 6, зміст яких зводиться до того, що опікуни мають своїм підопічним по досягненні ними повноліття передати у володіння їхні маєтки в належному стані³⁷.

В. Ліневський також поклав п'ять документів**. Три з них були королівськими листами***. В одному — «упоминальному», адресованому Олешам, повідомлено, що королівському посланцеві А. Потоцькому і приданим йому возному та шляхтичам доручено «подлугъ права, панєи подкомориное приржоного, и запису власного, ѡт пѣна Олєши и жоны его даного»****, «въехати» в Кам'яногірку, «в моц и в держанье взяти» її (та Жорнвища і «людей» у Вінниці); а Олеші щоб це «не боронили и доброволне допустили, маєтность рухомую, также права, привилія, листы и все, штоколовекъ в шпеку свою взяли, ... вцєле ѡтдали, личбу [грошовий звіт] достаточную з шпеки водлугъ статуту»***** учинили й за все досять уделали». Другий лист звернений до брацлавського і вінницького старости Юрія Струса, а в разі його відсутності — до брацлавсько-вінницького підстарости; тут міститься наказ призначити возних і шляхтичів «на въеханє» в маєтки Магдалени

* Цей лист-запис не зберігся.

³⁶ В луцьку гродську книгу лист внесено 1 червня (ЦДДА України в Києві, ф. 25 (Луцький гродський суд), оп. 1, од. зб. 13, арк. 303–305).

³⁷ Статут..., с. 114–115, 117–118.

** З них перших три і п'ятий, за порядком переліку їх, виявити не вдалося.

*** Про видачу їх королівською (коронною) канцелярією, імовірно, побав Л. Пісочинський як її писар.

**** Йдеться про лист-запис Олешів від 25 травня 1572 р.

***** Маються на увазі вище названі артикули розділу 6.

«ку штобраню маєтности рухомое*, такъже правъ и листовъ и ку прислуханю личбы и чиненю досыть», крім того — не втрачати з поля зору справи повернення Магдалені приналежних їй нерухомих і рухомих маєтностей. У третьому листі викладено доручення А. Потоцькому — «абы на тую справу ехал, листы его королевское млсти п̄ну Олєши шказал» і, згідно з листом Олєшів (від 25 травня 1572 р.), «взяв» Кам'яногірку, Жорнвища і «людей» у Вінниці та віддав їх Л. Пісочинському і Магдалені. Четвертий документ — це згаданий вище лист³⁸ А. Потоцького Л. Пісочинському і Магдалені «с печатью и подписом руки его», датований 13 квітня 1583 р., де сказано, як він 12 квітня разом з возним Д. Щикитинським і В. Ліневським та Я. Дрогошевським упорався з королівським дорученням. Тут, поза тим, що про це написано в позові від 18 квітня того ж року, зазначено: коли вони зі слугою Данилом Кропивою прибули до Кам'яногірки, то там зібралось чимало людей, «вызнаваючи и хотячи п̄ну Песочиньскому и малжонце его яко штчитце подданство полнити»; Я. Павша всіх цих людей зігнав до двору; зі слугою Павшів Олександром було багато людей «з ручницами и з rozmaityм шружем»; А. Потоцького «в перси вдарили»; В. Ліневського і Я. Дрогошевського «збили», «в перси пастми бьючи». Останній документ — це датований 17 квітня випис із брацлавської гродської книги зізнання возного Д. Щикитинського перед Брацлавським гродським урядом про те, що сталося в Кам'яногірці. Очевидно, зізнання відбулося тоді ж.

Після вчитання цих документів умоцвані Олєшів звернули увагу суду на те, що в листі А. Потоцького і зізнанні возного є деякі деталі, що їх немає в позові. Так, в останньому відсутнє зазначене в них, що, не пускаючи А. Потоцького і його супровід до панського двору в Кам'яногірці, слуги Павшів сказали їм стати в селі і Я. Павшу підождати і що їм довелося зупинитися у ватамана (старости села), де і зібралось чимало людей, які заявили, що хочуть бути підданими Магдалені і Л. Пісочинського. У зв'язку з цим ті самі умоцвані заявили, що в позов потрібно внести певні зміни, щоб за розповіддю про те, що трапилося в Кам'яногірці, він повністю відповідав зазначеним листу і зізнанню. Тому, на їхнє переконання, цей позов не може бути підставою для розгляду на поточній сесії

* Очевидно, і для відібрання Кам'яногірки, Жорнвищ та «людей» у Вінниці.

³⁸ Див. примітку 24.

земського суду викладеної в ньому скарги. Свою заяву умоцovanі обґрунтували артикулом 30 розділу 4, де сказано, що поводова сторона повинна «позву своего слушными доводы подпирати»³⁹.

На це В. Ліневський заперечив, що підстав відкладати розгляд позову на іншу судову сесію немає, бо йдеться про дрібниці у незгодженості його змісту зі змістом листа А. Потоцького і зізнання возного. Це твердження він аргументував посиленням на артикули 23, 28 і 43 (розділу 4), у яких стосовно позваної сторони зазначено — відповідно до них: вона не повинна заважати судовому розглядові («права не розрываеть»); «ш што не позвана и чога в позве меновите не шписано, на то нехаи не штказуесть»; «гдѣ бы в позве шдин артыкул был збитъ, тогда предса на другие артыкулы правные сторона штповедати повинна»⁴⁰. В. Ліневський попросив суд визнати його доводи.

У п'ятницю 10 червня суд заявив, що позвана сторона не повинна безпідставно відкидати («бурити») доводи поводової сторони, які, на його думку, «праву посполитому ни в чом не сут противные».

Тоді умоцovanі Олешів поклали тестамент Настасії Петрівни Биківни — дружини, нагадуємо, Івана Михайловича Дубицького («Ивановое Михаиловны Дубицкое Настаси Петровны Быковны»). У тестаменті, складеному 12 березня 1565 р. і внесеному в пінську гродську книгу 26 травня того ж року (випис оповідання з цієї книги умоцovanі теж поклали), сказано, що ще до появи цього документа Настасія листом «даровала и записала ... на вечность» Ф. Олеші й Опросимії третю частину розташованих у Вінницькому повіті «имен» Жорнвищ і села Овдіївців (sic!) і підтверджує це тестаментом, а дві частини цих маєтків заставила їм же за 200 кіп литовських грошів*.

В. Ліневський відпарирував, що тестамент не має відношення до справи, яка розглядається судом, адже Олеші, незважаючи на цей документ, до взяття ними в опіку вказаних маєтків ніколи останніми не володіли та й не мала права Настасія їх як «отчизну» сина свого, Павла Дубицького, «шт него штдалати» й Олешам записувати.

Умоцovanі Олешів подали такі документи: 1) лист «старыи зашитыи» (закритий) великого князя і короля Казимира (йдеться

³⁹ Статут..., с. 83.

⁴⁰ Статут..., с. 78, 81, 89.

* Тестамент, оповідання його і лист Настасії не виявлено.

про Казимира IV) від 22 травня індікту 11-го⁴¹, писаний до брацлавського і звенигородського намісника князя Михайла Васильовича Чорторийського* у відповідь на скаргу («жалобу») Бриндзи стосовно («штчизны» своєї дружини — маєтку Жорнвища (sic!), яке захопив («са вступовал») Богдан Грицкович і яке Бриндза просив собі повернути; він також просив дати йому «вважчого» (особу, яка б «ув'язала» його в цей маєток, тобто ввела у володіння ним); 2) лист «старыи» з трьома печатями, без дати, за яким Бриндзина (очевидно, дружина Бриндзи) Бикові, якого «взяла» собі за «кровного сына», подарувала навечно («в дедизну») свої маєтки Жорнвища, Головачівці і Піщану**; 3) лист великого князя литовського Александра, виданий у Слонімі 20 листопада третього індікту⁴² і адресований литовському гетьманові і брацлавському та звенигородському намісникові князю Костянтиніві Острозькому⁴³; останнього Александр зобов'язав відібрати в Івашка Богдановича Жорнвища, котрими той заволодів («са был ввезал»), і віддати їх Бриндзиній; 4) лист «меновныи» писаря господарського (Великого князівства Литовського) Федора Михайловича, виданий у Вільні 29 липня 13-го індікту⁴⁴, скріплений сімома печатями, кожна з яких «зособна на кустодыи*** своєї притиснена»; тут зазначено, що Федір Михайлович зі своєю дружиною відступив королівському дворянинові Іванові Дубицькому Кам'яногірку, що у Вінницькому повіті, а від нього «взял штменоу собѣ в Литвѣ человека колконадцать»⁴⁵.

⁴¹ Цей індікт припадав на один із таких років — 1448, 1463, 1478 (Н. И. Горбачевский. *Археографический календарь на две тысячи лет (325–2324) по юлианскому счислению и на семьсот лет (1583–2324) по григорианскому счислению*. Вильна 1869, с. 6). Імовірно, в документі йдеться про 1478 р.

* Посада намісника у Великому князівстві Литовському була більш-менш рівнозначна посаді старости у Польському королівстві.

** Головачівці і Піщана знаходилися поблизу Жорнвищ; нині не існують.

⁴² 1500 р. (Н. И. Горбачевский. *Археографический календарь...*, с. 6).

⁴³ Мається на увазі князь Костянтин Іванович Острозький (*Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku: Spisy / opracowali H. Lulewicz i A. Rachuba. Kórnik 1994, с. 226*).

⁴⁴ Федір (Федько) Михайлович Святоша був великим писарем у 1507–1514 рр. (*Urządnicy centralni i dostojnicy...*, с. 125). У цьому часовому проміжку 13-ий індікт припадає на 1510 р. (Н. И. Горбачевский. *Археографический календарь...*, с. 7).

*** Кустодія — приліплений біля самої печаті папірець, який її «захищав» від знищення.

⁴⁵ Можливо, ці кільканадцять «чоловіків» — це ті, яких І. Дубицький одержав від короля Сигізмунда I 1510 р. (*Herbarz Polski*, част. 1, т. 5, с. 67). Всі чотири

З приводу цих документів В. Ліневський заявив, що вони стосуються не Олешів, а Магдалени як «шттиччки» Кам'яногірки, Жорнивищ і «людей» у Вінниці. Він попросив суд своїм декретом оголосити дані маєтки приналежними їй, а Олешів як заступців у біжучому судовому розгляді покарати сплатою заруки і компенсацією за вдіяні шкоди. На це Олеші через своїх умоцтованих відповіли, що готові без позовів віддати Магдалені частину «имєна Каменогорского», яка їй «водлє права єє приходит», після сплати («за шттложєнем») їм суми, яку вони на цій частині мають*. Олеші також попросили суд звільнити їх від сплати заруки**. При цьому вони послалися на те, що в статуті сказано: король не може («не маєть») нікого карати «на заочную справу»⁴⁶, тобто — без судового розгляду відповідної справи.

Суд звернувся до обох сторін з запитанням, чи можуть вони щось додати до того, що повідомили. Позвана сторона у відповідь промовчала, а В. Ліневський показав («оповєдал») листи-записи П. Дубицького, за якими цей записав третю частину всіх своїх маєтків «шттичизных и материстых» Марії Звірівні в рахунок згаданих 1150 кіп литовських грошів***. В. Ліневський зазначив, що ці листи-записи підтверджені виписами з гродських і земських книг****. Він же вказав, що ті самі 1150 кіп литовських грошів Марія Звірівна

перелічені листи не збереглися. Як видно з одного з двох декретів королівського суду від 19 липня 1585 р., виданих у справі, яка викладена у розглядуваному декреті Брацлавського земського суду (про ці королівські декрети див. далі), Бриндзина мала ім'я Кахна, Бик — Петро, Івашко Богданович був сином Богдана Грицковича (Российский государственный архив древних актов (Москва; далі — РГАДА), ф. 389 (Литовская метрика), оп. 1, од. зб. 198, арк. 35).

* Олеші мали на увазі половину Кам'яногірки і 200 кіп литовських грошів, що вони їх винні Павшам, яким за цю суму заставили дану частину села. Хто мав сплатити цю суму — Олеші Павшам чи Магдалена Олешам, а ці — Павшам?

** Тих двох тисяч кіп литовських грошів, які вони повинні були дати як відшкодування за те, що трапилося в Кам'яногірці з А. Потоцьким, возним та двома шляхтичами.

⁴⁶ Статут..., с. 15 (розд. 1, арт. 2). У цьому артикулі читаємо: «жадного челоувѣка... карати не хочемъ ани винити которою кольвѣкъ виною пенезною, кривавою, везеньемъ..., нижли ажъ бы первей у суду явнымъ рядомъ и поступомъ права, коли жалобникъ, то есть поводъ, и отпоръ [відповідач] обжалованный очивисто стануть».

*** Які вона, нагадуємо, внесла йому як посаг при укладанні з ним шлюбу. Нагадуємо і те, що ця третина була віном.

**** Ці листи-записи і виписи їх з гродських і земських книг не збереглися.

дарувала і записала своєму другому чоловікові, В. Понятовському, а цей «влиль і даровал» їх своїй «пасєрбицы» Магдалені*. Позвана сторона і на цей раз промовчала («ничого не мовила»).

11 червня, в суботу, суд оголосив такий свій декрет: Кам'яногірка з двором, людьми й усіма приналежностями «водле права природного» переходить у володіння (очевидно, дідичне) Магдалени та її чоловіка Л. Пісочинського; застава половини Кам'яногірки касується як така, що суперечить кільком артикулам розділу 6 статуту, Ф. Олеша і його дружина Опросимія повинні сплатити 200 кіп литовських грошів заставної суми Я. Павші і його дружині Настасії або перенести сплату її на свої власні маєтки; вирішення питання про сплату Олешами як «заступцями» Павшів у судовому процесі двох тисяч кіп литовських грошів заруки переноситься на інший судовий розгляд — з огляду на відсутність у цьому процесі з боку позовової сторони королівського посланця А. Потоцького, возного Д. Щикитинського і шляхтича Я. Дрогошевського або їхніх умоцованих і з позваної сторони слуги Павшів Олександра та самих Павшів — з моменту заступлення в суді останніх Олешами; Олешам дозволено судовим порядком домагатися володіння Кам'яногіркою, зваживши на «близкість» права «до того іменна»**.

З останнім пунктом декрету умоцований позовової сторони не погодився і заявив, що його (пункт) оскаржує. Суд цій стороні дозволив апелювати до королівського суду — згідно з артикулом 61 розділу 4 статуту⁴⁷. Позвана сторона оскаржила це рішення. Суд їй дозволив апелювати до того ж суду відповідно до того ж артикулу. В. Ліневський цей дозвіл опротестував, призупинив («арестовал»), мотивуючи зазначеним в артикулі 63 розділу 4 статуту⁴⁸, за яким,

* Зроблено це було, напевно, дня того, щоб Магдалена мала свій посаг.

** Тобто на те, що Опросимія була сестрою П. Дубицького і, отже, могла правовим шляхом добиватися принаймні тієї третини Кам'яногірки, яка раніше була віновим маєтком Марини Звірівни Дубицької.

⁴⁷ Статут..., с. 96. Статут дозволяв оскаржувати рішення земських, гродських і підкоморських судів у суді великого князя литовського (господаря). Після Люблінської унії 1569 р. з українських земель, які за нею відійшли до Польського королівства, з апеляціями на рішення тих же судів зверталися до королівського суду. Від 1589 р. декрети судів Волинського і Брацлавського воєводств, від 1590 р. — Київського воєводства за оскарженнями розглядалися в коронному шляхетському трибуналі — на його весняній і літній сесіях (каденціях), які відбувалися в Любліні (*Volumina legum*, т. 2. Petersburg 1859, с. 282, 315).

⁴⁸ Статут..., с. 97.

коли хтось комусь своїм записом зобов'язався («шписалсе») щодо чогось і такий запис є «слухний» та «врядовний» (занесений в книгу гродської канцелярії — «вряду») і при тому та сама особа апелює на судові рішення з приводу нього, винесене не на його користь з огляду на порушення ним умов того самого запису, то суд не повинен дозволяти йому апелювати («тому штзов [апеляція] ити не маєт»^{*}).

І все ж суд підтвердив свій дозвіл позваній стороні звернутись з апеляцією, пославшись на те, що апелювали Олеші не стосовно свого листа-запису від 25 травня 1572 р., а як заступці Павшів у судовому процесі в справі, викладеній в позові. Суд також вказав, що обидві сторони повинні з'явитися в королівському суді через чотири тижні, тобто 9 липня. Відносно Жорнвиц і «людей» у Вінниці суд висловився таким чином: оскільки вони Павшам не були заставлені і їм (Павшам) стосовно них у позові, який даним судом розглянутий, не пред'явлено претензій поведовою стороною, а володіють ними Олеші, то Магдалена і Л. Пісочинський можуть правовим способом домагатися від останніх їх повернення. Це рішення В.Ліневський опротестував через земського возного.

* * *

У ході розгляду Брацлавським земським судом 8–11 червня справи сторони вдавалися до аргументації шляхом подання судові документів і посилань на Литовський статут 1566 р. Позивачі пред'явили понад 16, відповідачі — 11 документів. З них тексти трьох (відповідно двох і одного) повністю наведені в судовому декреті з оригіналів, причому два з останніх (вони стосуються документів позивачів) збереглися. Що ж до інших документів, то в декреті лише стисло зазначено, про що у них говориться; два з них, подані позивачами, дійшли до нас в оригіналах, інші не збереглися. Крім того, декрет містить повний текст зізнання возного, написаний на включеному в нього, декрет, позові, оригінал якого вдалося виявити з тим же текстом. Документи декрету датуються останньою чвертю XV–XVI ст.

Декрет «покликається» на один артикул третього, десять артикулів четвертого і шість артикулів шостого розділів статуту.

^{*} В. Ліневський мав на увазі невиконання Олешами умов вище цитованого листа-запису, виданого ними 25 травня 1572 р., за яким вони зобов'язалися віддати Магдалені Кам'яногірку по досягненні нею повноліття.

Принагідно зазначимо, що при коментуванні декрету у посиланнях нами використано інші 14 артикулів статуту (один з першого, один з третього, вісім з четвертого, три з п'ятого, один із шостого розділів).

Декрет густо «населений»: у ньому фігурує 41 особа, з яких шість — жіночої статі, 26 — його «сучасники», так чи інакше причетні до його появи. Він висвітлює взаємовідносини шляхти щодо одного з багатьох маєтків Брацлавського воєводства і водночас віддзеркалює прагнення шляхти українських земель Речі Посполитої за всяку ціну закріпити за собою земельні володіння — основне, а для багатьох із неї — єдине джерело існування.

* * *

Лаврин Пісочинський зі своєю дружиною оскаржив вердикт Брацлавського земського суду у королівському суді, і той своїми двома декретами, виданими 19 липня 1585 р., його скасував. Згідно з одним із них, подружжя Олешів як позвана сторона в справі згаданої вище «місії» А. Потоцького до Кам'яногірки на засідання цього суду не з'явилося і ніхто на ньому не представляв його інтереси. Суд постановив: «за вину нїшу кролевскую ѿ зельженьє посланца нашого Адама Потоцкого и Войны Линевского того Олешу и жону его до везенья на дванадцать недель седети в замку albo в дворе нашомъ [ідеться про незамокву резиденцію старости], в которомъколькокъ повете ѿселост свою мѣти будуть albo, если бы ѿселости не мели, тогды гдеколькокъ будуть пристигнены [виявлені], на вряде нашом [городському], яко голоты [безземельні], тоє жъ каранье ѿтнести на себе будуть повинни». Крім того, Олешів зобов'язано сплатити Л. Пісочинському і Магдалені дві тисячі кіп литовських грошів зазначеної заруки, а А. Потоцькому і В. Ліневському — по 80 кіп нав'язки («навески») — штраф за образу і нанесені їм тілесні ушкодження в Кам'яногірці⁴⁹.

Позваними в другому королівському декреті названі Олеші і склад Брацлавського земського суду — суддя І. Кошка, підсудок М. Ласко і писар С. Кропивницький. Про них там само сказано, що на засідання суду не з'явилися ні вони, ні їхні умоцовані. Суд

⁴⁹ РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 198, арк. 40–42. У цьому декреті зазначено, що Я. Дрогошовський, котрий, нагадуємо, разом з А. Потоцьким і В. Ліневським їздив до Кам'яногірки, жодного інтересу до провадження справи не проявив, тому Олеші оголошуються вільними від будь-яких його претензій щодо них.

затвердив декрет Брацлавського земського суду в тій його частині, якою Кам'яногірку присуджено Л. Пісочинському і його дружині, натомість відхилив зазначене в цьому ж декреті право Олешів на володіння цим маєтком і дозволена в ньому їм апеляцію стосовно названого присудження. Суд також констатував діличну належність Жорнвищ, Піщаної і Головачівців та «людей» у Вінниці Л. Пісочинському та його дружині. Окрім того, він вказав на те, що Олеші Л. Пісочинському та його дружині повинні сплатити всі «пожитка» (доходи), отримані з цих маєтків за час володіння ними як підопічними собі — в розмірі 4000 кіп литовських грошів⁵⁰. Виконання пунктів обох королівських декретів було, згідно з ними, покладено на Брацлавський гродський суд або, в разі відсутності Олешів у Брацлавському воєводстві, на гродський суд того повіту Речі Посполитої, де вони мають земельні маєтки або перебувають як шляхетська голота.

Унаслідок видачі цих королівських декретів брацлавські маєтки, на дальше володіння якими Олеші претендували, стали власністю Магдалени. 23 грудня 1585 р. возний Дмитро Щикитинський зізнав перед Брацлавським гродським урядом, що він 20 грудня в домі брацлавського земського писаря С. Кропивницького в його маєтку Комарові* і 21 грудня в домі брацлавського підсудка М. Ласка у Вінниці поклав по копії з королівського листа, в якому зазначено, що королівський суд присудив Л. Пісочинському і його дружині Магдалені Кам'яногірку, Жорнвища, Піщану і Головачівці⁵¹; очевидно, те саме в листі стосувалося і «людей» у Вінниці. Очевидно й те, що таку саму копію королівського листа мав одержати брацлавський земський суддя І. Кошка.

14 липня 1586 р. своїм листом, писаним у селі Кременецького повіту Волинського воєводства Кам'яниці**, подружжя Олеші засвідчило, що повністю зрікається своїх претензій на ці маєтки. А Л. Пісочинський і Магдалена, читаємо в цьому ж листі, на прохання і клопотання («за вложенем») приятелів Олешів (житомирського старости Семена Дениска Матвеевського, кременецького земського судді Антона Єловицького, королівського секретаря

⁵⁰ Там само, арк. 31зв.–37зв.

* Ідеться про село Комарів Вінницького району.

⁵¹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4045 II, арк. 133–133зв.

** Нині село Дубнівського району Рівненської області.

Матвія Єловича Малинського, Петра Хом'яка Смордовського, Гаврила Гостського, Михайла Яновича Загоровського, Богуша Горайна) «побожне, християнскии а цнотливе... са шбошли» з ними, Олешами, — «погодили вси тые презысканые сумы п(є)назеи и вины, в которыекольковекъ есмо были водле декретовъ г(о)с(по)-д(а)рскихъ [короля як великого князя литовського — господаря] и листов правных попали, наштатокъ вси шкоды и наклады свои нам штпвстили и з них вечне вольными вчинили»⁵².

Так було проставлено останню крапку у землеволодільчому (маетковому) протистоянні Лаврина Пісочинського і його дружини Магдалени, з одного, та Федора Олеші і його дружини Опросимії, з другого боку. Виграло перше з цих подружжів, по-перше, тому, що Магдалена мала родове право власності на маетки, про які в протистоянні йшлося, по-друге, тому, що коронне писарство й брацлавське підкоморство давало явну перевагу Л. Пісочинському над Ф. Олешею, бо цей жодного уряду не займав. До речі, невідомо, чи Ф. Олеша й Опросимія були, відповідно до згаданого декрету королівського суду, ув'язнені. Видається, що їм обійшлося. Якщо так було насправді, то залишається гадати, чому. Не виключено, що після видання двох королівських декретів Олеші одразу усвідомили програшність своєї ситуації і пішли на замирення з Л. Пісочинським, а той «ласкаво» заступився за них і сприяв уникненню ними ув'язнення.

Наслідком виграшу Л. Пісочинським у судовому порядку справи з Олешами було й те, що Магдалена двома своїми листами, виданими в селі Матвіївцях* Кременецького повіту 7 серпня 1588 р., навічно подарувала йому (очевидно, за його порадою) Жорнвищський маеток, Кам'яногірку, Овдіївку й «людей» у Вінниці⁵³. Придбавши ці маетки, Л. Пісочинський, виходець, нагадуємо, з волинської шляхти, остаточно увійшов до кола землевласників Брацлавського воєводства.

⁵² ЦДІА України в Києві, ф. 26 (Луцький земський суд), оп. 1, од. зб. 6, арк. 330–334зв.; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4045 II, арк. 145–147; РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 198, арк. 302зв.–307зв.

* Нині село Шумського району Тернопільської області.

⁵³ ЦДІА України в Києві, ф. 28 (Володимирський земський суд), оп. 1, од. зб. 21, арк. 924–927зв., 946зв.–951; ф. 220, оп. 1, од. зб. 71, арк. 1–2; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4046 II, арк. 122–124зв.; РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 199, арк. 1–4зв.; од. зб. 200, арк. 25–26зв.

МАЄТКОВИЙ КОНФЛІКТ У БРАЦЛАВСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ КІНЦЯ XVI — ПОЧАТКУ XVII СТОЛІТТЯ: ПІДКОМОРІЙ ПРОТИ ВОЄВОДИ

27 квітня 1590 р.* піддані брацлавського воєводи і кременецького та пінського старости князя Януша Миколайовича Збараського з міста Немирова вчинили наїзд на маєток брацлавського підкоморія й писаря королівської канцелярії Лаврина Гнівошовича Пісочинського з центром у містечку Жорнищах (нині село Жорнище Іллінецького району Вінницької області). Ця подія поклала початок конфлікту між двома амбітними і запеклими в обстоюванні своїх землевласницьких інтересів особами — відповідно першою й третьою в урядовій (посадовій) ієрархії Брацлавського воєводства¹. Конфлікт був значно поглиблений наїздом

* Тут і далі дати подаються за новим стилем.

¹Про урядові функції воєводи і підкоморія: М. Крикун. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // *Записки НТШ*, т. 228: *Праці Історично-філософської секції*. Львів 1994, с. 80–81. Князь Януш Збараський народився приблизно у другій чверті XVI ст., помер 1608 р.; брацлавським воєводою був у 1574–1608, кременецьким старостою — у 1576–1608, пінським старостою — у 1581–1590 рр. Про нього: W. Dobrowolska. *Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich (Z wstępem o rodzie Zbaraskich i życiorysem Janusza Zbaraskiego wojewody braclawskiego)* [=Rocznik Przemyski, 7: Za rok 1926–1927]. Przemyśl 1927, с. 14–81. Роки життя Лаврина Пісочинського — близько 1550–1606; брацлавським підкоморієм був у 1583–1606 рр., писарем коронної канцелярії (королівським писарем) — у 1569–1593 рр. Про нього: М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI — першої половини XVII ст. в архіві роду Пісочинських // *Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької*. Львів 1998, с. 84–85; П. Кулаковський. *Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр.: Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій*. Острог — Львів 2002, с. 140–146; K. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. Monografie i wzmiianki*, т. 2 / opracowanie naukowe T. Epsztejn i S. Gorczyński. Warszawa 1991, с. 132–141; E. Dubas-Urwanowicz. *Piaseczyński Ławryn (Wawrzyniec)* // *Polski Słownik Biograficzny*, т. 25. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1980, с. 805–808. Принагідно зазначимо, що востаннє у відомих нам документах королівським писарем Л. Пі-

16 серпня 1590 р. на той же маєток з Немирова і міста Прилука, що належав тому самому князеві, і переріс у багаторічне протистояння, яке й розглядається у цій статті. Він був спричинений прагненням князя «поживитися» за рахунок земель Жорнищського маєтку, котрий займав територію у кілька десятків квадратних кілометрів і містився між Немирівським і Прилуцьким маєтками, а також між його ж Іллінецьким і Ободенським маєтками, з яких останнім воєвода до кінця XVI ст. володів спільно з шляхтичами Ободенськими; не виключено, що стратегічною метою князя було поглинення усього жорнищського землеволодіння і тим самим створення суцільного маєткового комплексу. Слід вказати на те, що князь порівняно задовго до першого з двох зазначених наїздів став зазіхати на жорнищські землі: у листі брацлавського войського Юрія Олександровича Черленковського від 18 травня 1587 р. читаємо, що під час безкоролів'я² князь Я. Збаразький учинив, зі слів Л. Пісочин-

сочинський названий у позові Брацлавського гродського суду від 27 січня 1593 р. (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі — ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, од. зб. 4047 II, арк. 124. Оригінал). Твердження, що близько 1591 р. Л. Пісочинський став королівським секретарем (*Rodzina: Herbarz szlachty polskiej / opracowany przez Seweryna hrabiego Uruskiego przy współudziale Adama Amilkara Kosińskiego, wykończony i uzupełniony przez Aleksandra Włodarskiego, wydany staraniem i kosztem córek autora*, т. 13. Warszawa 1916, с. 311), не відповідає дійсності: найраніша згадка про Л. Пісочинського на цьому уряді трапилася нам у датованому 15 березня 1601 р. листі короля Сигізмунда III про звільнення його від викликів за позовами на будь-які судові сесії на час його місії як посла Речі Посполитої до Кримського ханства («Орды») і на 12 тижнів після повернення звідти (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 6–63в. Засвідчена копія; те саме: Biblioteka Narodowa w Warszawie, oddz. rękopisów, rkps 3086 III, арк. 25 (тут цей лист помилково датований 25 березня). Незасвідчена копія). Видається, що саме у зв'язку з цією місією король призначив Л. Пісочинського своїм секретарем: для ведення переговорів у Криму останньому бажано було мати державний посадовий статус. Королівським секретарем Л. Пісочинський був до кінця життя.

² Мається на увазі безкоролів'я, що настало в Речі Посполитій після смерті в грудні 1586 р. Стефана Баторія (воно тривало до обрання в серпні 1587 р. на польський престол Сигізмунда III). Про це безкоролів'я на терені Волинського воєводства через призму діяльності тамтешнього каптурового суду див.: Н. Старченко. Каптуровий суд Волинського воєводства часів Третього безкоролів'я // *Записки НТШ*, т. 251: *Праці Історично-філософської секції*. Львів 2006, с. 439–498. Матеріали про діяльність каптурового суду Брацлавського воєводства у той самий час виявити не вдалося.

ського, «шкоды немалые» землям Жорницького маєтку, так що в травні 1587 р. мало між ними дійти, але не дійшло, до «розехана и досмотрена розниць на кгрунтє» стосовно меж цього маєтку і села Данилківців, яке входило до складу немирівського землеволодіння³. Варто при цьому звернути увагу на те, що підкоморій став повноправним власником Жорницького маєтку за декретом королівського суду від 19 липня 1585 р.⁴ — після його старань повернути це землеволодіння своїй дружині Магдалені, яка його успадкувала від свого батька Павла Івановича Дубицького і після виходу 1581 р. заміж за Л. Пісочинського віддала йому у володіння⁵.

Згадане протистояння породило численну документацію, яка відображає усі його етапи. Наявність її завдячуємо Л. Пісочинському, який скрупульозно збирав матеріали, що прямо і непрямо або ж дотично стосувались його маєтків. Вони відклалися у закладеному ним і поповнюваному його синами і внуками родинному архіві, який зберігається у складі колекції Оссолінських рукописного відділу Львівської наукової бібліотеки (ЛНБ) ім. В. Стефаника (фонд 5, опис 1) і частково в рукописному відділі Бібліотеки Національного інституту ім. Оссолінських (BZNO) у Вроцлаві⁶.

Цього протистояння стосуються 79 документів з ЛНБ, два — з Російського державного архіву давніх актів у Москві (РГАДА), по одному — з BZNO і Центрального державного історичного архіву України в Києві (ЦДІА України в Києві). Із них 12 дублюють зміст

³ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4046 II, арк. 45. Оригінал.

⁴ Російський державний архів древніх актів (Москва; далі — РГАДА), ф. 389 (Литовская метрика), оп. 1, од. зб. 198, арк. 31зв.–37зв. Оригінал.

⁵ Про розгляд Брацлавським земським судом у червні 1583 р. справи за скаргою Л. Пісочинського і Магдалени стосовно невіддачі їм у володіння Жорницького маєтку (і кількох інших маєтків) Федором Олешею та його дружиною Опросимією з Дубицьких див.: М. Крикун. Епізод із землеволодільчих відносин шляхти у Брацлавському воєводстві в останній чверті XVI ст. // *Вісник Львівського університету*. Серія історична, вип. 35–36. Львів 2000, с. 98–113 (на підставі декрету Брацлавського земського суду від 11 червня 1583 р.) (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4044 II, арк. 134–144зв. Засвідчена копія).

⁶ Про архів Пісочинських див.: М. Крикун. До історії повстання Северина Наливайка // *Український археографічний щорічник*, вип. 2. Київ 1993, с. 156; його ж. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року // *Записки НТШ*, т. 231: *Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін*. Львів 1996, с. 423; М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали ..., с. 82, 101.

десяти інших. Тож «базовими», тобто такими, кожен з яких має окремий зміст, слід уважати 71 документ. Дотепер опубліковано один документ. Лише наїзду 27 квітня торкаються 22 (12 — оригінали, чотири — засвідчені копії, шість — незасвідчені копії), наїзду 16 серпня — 40 (відповідно 15, 11, 14), обох наїздів разом — сім (чотири, два, один); у двох оригінальних матеріалах наїзди не датовані. Отже, сумарно оригіналів налічується 33, засвідчених копій — 17, незасвідчених копій — 21; усі копії тогочасні. Що ж до згаданих 12 дублетних документів, то три з них — оригінали, два — засвідчені і сім — незасвідчені копії; усі копії тогочасні.

Майже всі оригінали і засвідчені копії писані руською канцелярською (актовою) мовою, всі незасвідчені копії є перекладами з руської мови на польську, виконаними руськими канцеляристами; ці переклади далекі від досконалості. За видовою ознакою базовий 71 документ (далі мова тільки про них) ділиться на такі групи: позови — 14, у тому числі Брацлавського гродського суду — два, Брацлавського земського суду — дев'ять (серед них вісім — з вимогою з'явитися на сесію коронного трибуналу), Кременецького земського суду (з вимогою з'явитись на трибунал) — один, королівського суду — два; декрети — 11, у тому числі Брацлавського гродського суду — п'ять, коронного трибуналу — шість; зізнання возних — 13, у тому числі перед Брацлавським гродським урядом — 11, перед Володимирським гродським урядом і коронною канцелярією — по одному; оповідання різних осіб — чотири (перед Брацлавським гродським урядом); доручення Брацлавського гродського уряду — два; квит возного — один; акти розмежування маєтків — два; листи різних осіб — 24, у тому числі Л. Пісочинського — один, князя Я. Збараського — два. Потрібно мати на увазі, що один із декретів Брацлавського гродського суду містить позов останнього, котрий, як окремий документ, виявити не вдалося. Те саме стосується листа князя Я. Збараського, наведеного в іншому декреті того самого суду. У кожному з дев'яти із 14 зазначених позовів є запис возного про його вручення (увіткнення), у тому числі на семи позовах Брацлавського земського суду, на одному — Брацлавського гродського суду і на одному — королівського суду.

Із загальної кількості 17 засвідчених копій 11 — це виписи (витяги) з брацлавських гродських книг, чотири — виписи з трибунальських книг, два — виписи з книг королівської канцелярії; з 21 незасвідченої копії 11 — це виписи з брацлавських гродських книг, три — з трибунальських книг, сім виконані з оригіналів.

Увесь 71 базовий документ після виходу в світ цієї статті в збірнику «Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років» (Львів 2008). Упорядниками збірника є автор цих рядків і Олексій Піддубняк. Останній здійснив копіювання більшості з 71-го опублікованого документа.

Слід звернути увагу на те, що не всі документи стосовно двох наїздів, зібрані Л. Пісочинським, збереглися в започаткованому ним родинному архіві. У ході подальшої розповіді вказано на ці незбережені документи — тільки ті, брак яких вдалося встановити. Їх — 21, у тому числі позовів — десять (Брацлавського гродського суду — один, Брацлавського земського суду — сім (серед них п'ять — з вимогою з'явитись на трибунал), королівського суду — два), декретів — 11 (Брацлавського гродського суду — три, Брацлавського земського суду — два, трибуналу — два, королівського суду — чотири). Крім того, могло бути чотири позови, чотири декрети королівського суду та кілька зізнань возних перед Брацлавським гродським урядом про увіткнення ними позовів.

Що ж трапилося 27 квітня і 16 серпня і якими були наслідки цих подій?

Наїзд 27 квітня, у п'ятницю, після католицького Великодня, за наказом князя Я. Збаразького і за відсутності в Жорнищському маєтку Л. Пісочинського, вчинили немирівський урядник шляхтич Захаріаш Розношинський, немирівський війт Лаврин Долгань, слуги князя Косовський, Бородавка, стрілецький гетьман Іванко з багатьма стрільцями і кількомастами немирівськими підданими — «конно, зброино, з стрелбою и рознымъ шружемъ военнымъ» наїхали на двір підкоморія, розташований поблизу Жорнищ, на городищі «в Пропастиць», над річкою Сваричівкою, побили й поранили тамтешніх «слугъ и людей» і силоміць відвели багатьох із них з їхніми родинами до Немирова, а згодом і до інших маєтків князя. Урядник Жорнищського маєтку Миколай Ясліковський, решта слуг і людей заледве «з горлы» змушені були повтікати до лісу. Нападники забрали захоплене до Немирова: з двору — 10 гаківниць, 12 довгих рушниць, півбочок пороху, камінь селітри, олово, сірку, близько 450 готових олов'яних куль до гаківниць, 10 третинників житньої муки, третинник пшона, три львівські бочки круп, вісім свинячих окостів («полтеи»), чотири штуки сала, вісім сокир, чотири лопати («рыдлев»), пилу, теслярську сокиру, чотири свердла, два воліві вози, чотири воли; у М. Ясліковського — сивого коня зі

стада Л. Пісочинського, сідло мальоване з повстю і уздою, новий зелений каразієвий жупан з 20 гудзиками, в яких півгривни срібла, люньський блакитний ярмак, дві губчасті рушніці, два півгаки («полгаковъ»), чотири порохівниці з двома ладунками з порохом, дві опанчі («шпонеч»), два коци, дві вінницькі рогатини, чотири кошулі, лисячий шлик, підшиті рукавиці брунатного фалюндишу, каразієве вбрання, п'ять кіп литовських грошів, а також 60 кіп грошів, даних Л. Пісочинським «для шафования на потреби»; в Івана, «чоловіка» підкоморія, — гніду («тисава») клячу, сідло, сагайдак, віз із хомутом, бодню з білим «платемъ», дві «мужицкиє» кошулі, дві черчаті плахти, лікоть кужільного полотна, люньський блакитний ярмак, плугові заліза. Теслярів, грабарів і млинарів, призначених (найнятих?) для забудови садиби двору («до работы и фѣндованя тоє шсады способлєных»), і гайдуків, що сторожували, усіх десять осіб, побили, рушніці й начиння у них забрали, розпорошили і розігнали їх, причому останні взяли зі собою 44 копи грошів, одержаних за роботу, якої не встигли виконати. Новозбудований двір, що мав дві ізби, був спалений, спалили й комори, інші будівлі та остріг. Тільки цим спаленням було завдано шкоди на 20 кіп грошів.

Про все це М. Ясліковський оповів 2 травня перед Брацлавським гродським урядом в особі брацлавського підстарости Григорія Чечеля⁷. У загальних рисах він описав цю подію в листі до Л. Пісочинського, складеному невдовзі після неї. Тут зазначено, що нападників було «з триста» чоловік, і міститься цікава згадка про те, що до нападу на згаданому городищі для оселення зібралось тільки з Корсуня півтораєста чоловік, а також люди з Білої Церкви й інших міст⁸.

На прохання М. Ясліковського того ж 2 травня Г. Чечель надав йому для огляду скоєного під час наїзду земського возного Брацлавського воєводства Федора Братковського, звернувшись до останнього з відповідним листом-дорученням⁹.

Тим самим числом датовані писані у Жорнищах ідентичного змісту листи шляхтичів Брацлавського воєводства Артима Куб-

⁷ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4108 III, арк. 3–4. Незасвідчена копія. Див. також: Там само, од. зб. 4047 II, арк. 23–24. Оригінал (позов Брацлавського гродського суду від 4 вересня 1590 р.).

⁸ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, oddz. rękopisów, rkps 4163 III, арк. 73–73зв. Автограф польською мовою. Лист не датований. М. Ясліковський підписав його як «Mikołaj Powolny».

⁹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4108 III, арк. 4; од. зб. 4047 II, арк. 5 (лист-доручення). Оригінал.

лицького¹⁰, Яна Байбузи¹¹, Матея Миколайовича Жомотського — урядника брацлавського хоружого в маєтку Гущинця¹², коморника Брацлавського воєводства Олексія Дяковського¹³, Василя Чечеля¹⁴ і брацлавського земського судді Семена Ободенського¹⁵, у яких сказано, що 30 квітня через своїх посланців М. Ясліковський поінформував їх про те, що сталося, і що вони на його прохання особисто на місці події пересвідчилися у правдивості цієї інформації.

З невідомих нам причин (можливо, Л. Пісочинський робив спроби полюбовно залагодити справу чи, можливо, князь Я. Збаразький ухилився від її вирішення) належний у таких випадках позов Брацлавського гродського суду воєводі за скаргою підкоморія був виданий лише 4 вересня 1590 р. від імені і з підписом брацлавського, вінницького і звенигородського старости Юрія Струса з Коморова — з вимогою, щоб князь з'явився на рочки (сесію) цього суду, які мали розпочатися 9 жовтня. Повторивши зміст оповідання М. Ясліковського від 2 травня, позов разом з тим подає, що на додаток до згаданих в оповіданні 20 кіп грошів під час наїзду завдано шкод на 1000 кіп¹⁶.

Поки дійшло до цього позову, відбувся наїзд 16 серпня. Про нього найбільше довідуємося з колективного, писаного в Жорнищах 18 серпня, листа шляхтичів Богдана Коцуба Якушинського, Василя Чечеля й Андрія Жабокрицького, виданого Л. Пісочинському¹⁷. Тут читаємо: 16 серпня у Брацлаві М. Ясліковський заявив цим і багатьом іншим шляхтичам, що з наказу князя Я. Збаразького З. Розношинський, Л. Долгань, слуги, серед яких були Бондаренко і Карп, а також кількасот підданих, «вмыслне на то способлены», вторглися «на властныи старожитныи кгрѣнт» Жорнищського маєтку (і на цей раз за відсутності Л. Пісочинського в останньому), мало не на середину його, що над Сваричівкою, вище городища й жорнищської «осади», та захопили такі землі: до верхів'я Лопені, по Лопені

¹⁰ Там само, од. зб. 4046 II, арк. 148–148зв. Оригінал.

¹¹ Там само, арк. 149–149зв. Оригінал.

¹² Там само, од. зб. 4047 II, арк. 1–1зв. Оригінал. Брацлавським хоружим був Василь Шашкович.

¹³ Там само, арк. 2–2зв. Оригінал. Коморник був помічником підкоморія, який його і призначав.

¹⁴ Там само, арк. 4. Оригінал.

¹⁵ Там само, од. зб. 4070 II, арк. 111. Оригінал.

¹⁶ Там само, од. зб. 4047 II, арк. 23–24. Оригінал.

¹⁷ Там само, арк. 18–18зв. Оригінал.

до її впадіння в Собок, з другого боку — до межі з володіннями шляхтича Красносельського* (останньому належало село Криківці), у тому числі Крутий горб і річище Климетинки, яка впадає в Собок, від цього річища до межі з Данилковецьким й Ободенським маєтками, за Собком — від «ободенської» межі до межі з Іллінецьким маєтком, а також за рікою Великий Соб, в яку впадає Собок. Бондаренко над Сваричівкою, а Карп над Климетинкою, сказано далі в листі, стали ставити слободи, де почали осідати піддани князя; нападники там косять сіно, випасають свою худобу, заводять пасіки, ліси й діброви пустошать. М. Ясліковський, зазначено в листі, оповів про все це перед Брацлавським гродським урядом, і цей для огляду вчиненого під час наїзду надав йому коронного возного енерала Івана Антоновича Боярського, не маючи на той час у своєму розпорядженні земського брацлавського возного. У відповідь на прохання М. Ясліковського автори листа 18 серпня виїхали до Жорнищ, щоб пересвідчитися у правдивості заявленого ним. На шляху туди їм зустрівся І. Боярський з кількома шляхтичами і слугами, які з Жорнищ їхали до Брацлава. І. Боярський їм розповів, що на жорнищських землях кількасот підданих князя сиплють греблі, ставлять слободи, ліси рубають, сіно косять, худобу пасуть. На питання І. Боярського, навіщо вони це роблять, багато хто з них відповіли, що чимало їх на цих землях куниці «стоивали», а тепер їм всім наказано, щоб вони «того кгрѣнту дживали, куниц никому не давали, а людеи и куничников пѣна Песочинского штсель згоняли». Деякі з них «лаяли» на І. Боярського і його супровід та вимагали від них їхати геть, погрожуючи їм при цьому «кулею в бокъ». І. Боярський додав, що про все побачене розповість перед Брацлавським гродським урядом. Того ж 18 серпня Б. Якушинський, В. Чечель і А. Жабокрицький особисто у Жорнищському маєтку переконалися в тому, що сказане І. Боярським відповідає дійсності.

17 серпня М. Ясліковський розповів про наїзд коморникові О. Дяковському в селі Остолопові і брацлавському хоружому Василю Шашковичу у Вінниці. На його прохання вони 18 серпня засвідчили цю розповідь своїми листами, виданими Л. Пісочинському¹⁸.

* Ідеться про Івана Красносельського.

¹⁸ Там само, арк. 20–20зв. Оригінал; од. зб. 4137 III, арк. 32–32зв. Незасвідчена копія (лист О. Дяковського); од. зб. 4047 II, арк. 21–21зв. (лист В. Шашковича). Оригінал.

20 серпня І. Боярський склав у Жорнищах лист, у якому в загальних рисах виклав побачені ним наслідки наїзду і зазначив, що побував він у Жорнищах «за листовнымъ приданьемъ ѱрадовымъ» брацлавського підстарости Г. Чечеля та зізнав про виконання покладеної на нього місії перед Брацлавським гродським урядом¹⁹.

Той же І. Боярський у своєму недатованому листі, написаному у Брацлаві, подав, що 7 вересня увіткнув у ворота Немирівського замку позов Брацлавського гродського суду князеві Я. Збараському за скаргою Л. Пісочинського про захоплення жорнищських земель 16 серпня²⁰. Цей позов був виданий 4 вересня. Як окремих документ він не зберігся; повний його текст наведено у декреті згаданого суду від 9 жовтня. Тут шкоди підкоморія «в ѱтнятю и неѱживаню» цих земель оцінено в 600 кіп литовських грошів. Згідно із згаданим позовом, князь повинен був з'явитися на рочки, призначені на 9 жовтня.

Отже, справи про наїзди 27 квітня і 16 серпня мали розглядатися на одних і тих самих рочках. Відомо лише те, що відбувалося на них стосовно другої з цих справ — за декретом Брацлавського суду від 13 жовтня²¹. Декрет щодо першої справи, на жаль, виявити не вдалося, але про нього дійшли деякі згадки; про них дещо далі — після розповіді стосовно збереженого декрету. Тут насамперед сказано, що 9, 10 і 13 жовтня (у вівторок, середу і суботу) возний Ф. Братковський, призначений судом на прохання Л. Пісочинського, присутнього в ньому, безуспішно «волав» (закликав) князя Я. Збараського з'явитися на розгляд справи (кожного дня таке волення в судах Брацлавського, Волинського і Київського воєводств було, згідно з Другим Литовським статутом, який діяв у ньому, трикратним). 13 жовтня після волення підкоморій уповноважив представляти в суді свої інтереси свого «приятеля» Яна Хоїнського (дав йому на це письмово оформлену «моц зѱполную»). На вимогу останнього було прочитано поданий ним відповідний позов цього суду від 4 вересня. Лише потому з'явився брацлавський воєвода і доручив представляти себе своєму служебникові Григорієві Дедеркалу. Цей одразу заявив, що не визнає «належним» згаданий суд для розгляду справи, а також те, що князь не має відомості про слушність покладання позову. До того ж, продовжував

¹⁹ Там само, од. зб. 4047 II, арк. 17. Оригінал.

²⁰ Там само, арк. 22. Оригінал.

²¹ Там само, арк. 25–27зв. Засвідчена копія.

Г. Дедеркало, справа, про яку йдеться, розглядається на теперішніх рочках невчасно, оскільки ще не минуло 12 тижнів після повернення князя з королівської воєнної служби — протягом них, починаючи з розпуску війська (як, до речі, і під час такої служби), згідно з конституцією Варшавського сейму Речі Посполитої 1590 р.²², заборонялося притягати залучених до неї до будь-якої судової відповідальності.

Я. Хоїнський своєю чергою вказав на те, що воєвода цією конституцією «щититиска» не повинен, бо в ній також написано, що це вилучення з правової відповідальності (екземпція) не поширюється на тих, хто вдався до наїзду («квалту»), а на чинних рочках ідеться саме про такий випадок.

Суд визнав слушність цього аргументу, зваживши на те, що згадана конституція була ухвалена («заварта») 19 квітня й одержана Брацлавським гродським урядом 8 травня 1590 р., тобто задовго до наїзду 16 серпня. Це рішення (декрет) Г. Дедеркало опротестував і заявив, що апелюватиме до коронного трибуналу*. Суд йому апелювати не дозволив.

Далі Я. Хоїнський показав судові випис з книги Брацлавського гродського уряду зізнання перед ним І. Боярського, возного енера-ла «всеє Кордны», про те, що той з двома приданими йому цим урядом у свідки шляхтичами увіткнув у ворота Немирівського замку два позови стосовно наїздів 27 квітня і 16 серпня. Тут Я. Хоїнський припустився помилки: насправді І. Боярський зробив зізнання тільки про позов щодо другого з цих наїздів. Цікаво, що Г. Дедеркало цього не зауважив. Саме цього позову стосувався показаний Я. Хоїнським квит І. Боярського з його печаткою, який містив ствердження його (позову) увіткнення.

Після прочитання названого випису Г. Дедеркало заявив, що І. Боярського не можна вважати належним возним, бо він енерал,

²² *Volumina legum*, т. 2. Petersburg 1859, с. 309.

* Шляхта Брацлавського і Волинського воєводств після Люблінської унії до 1589 р., а шляхта Київського воєводства до 1590 р. мала право апелювати на декрети своїх гродських і земських судів до королівського суду, а згодом — до коронного трибуналу, сесії (каденції) якого щодо цих, як і щодо Руського, Бельзького, Подільського і малопольських воєводств — Краківського, Сандомирського і Люблінського — відбувалися у Любліні (сесії трибуналу щодо інших воєводств Польського королівства (Корони) проходили в Пйотркові). Ці дев'ять воєводств становили в Польській короні провінцію Малу Польщу (Малопольщу).

а за «правом посполитим», тобто за Другим Литовським статутом, а саме за його артикулом 23 розділу 4²³, вручати позови і зізнавати про це повинен повітовий возний, якого, за артикулом 4 розділу 4 статуту²⁴, мав призначати воєвода (насправді ж такий возний «практикував» у всьому воєводстві), причому цей возний мав бути осілим шляхтичем, тобто мати якийсь земельний маєток у воєводстві, до якого належав; цим вимогам, твердив Г. Дедеркало, І. Боярський не відповідав, та й не знати, продовжував Г. Дедеркало, чи він шляхтич і енерал, бо не показав перед Брацлавським гродським урядом листа, котрий засвідчив би його вознівство, як цього вимагав звичай «права посполитого»; крім того, це право не знає возних енералів.

Я. Хоїнський на згадані аргументи зреагував так: цей уряд не вдався би до послуг І. Боярського як возного, якби той не довів перед ним слухність свого вознівства. Крім того, урядник підкоморія (мається на увазі М. Ясліковський) мусив «способити» цього енерала, бо, маючи різні кривди від воєводи стосовно Жорницького маєтку, Л. Пісочинський не міг «способити» нікого з возних Брацлавського воєводства, адже жоден з них, крім одного (не сказано, про кого йдеться; чи не про Ф. Братковського?), від 1588 р. не міг належно виконувати свої обов'язки, оскільки, перебуваючи під юрисдикцією воєводи, вони не хочуть свідчити проти нього; опріч того, треба мати на увазі, що, за артикулом 8 розділу 9 статуту²⁵, воєвода, правуючись зі шляхтичем свого повіту, тобто воєводства, не повинен за свідків ставити осіб, які підлягають його юрисдикції, а возні його воєводства є саме такими особами; тож у таких випадках доцільно використовувати возних інших воєводств і тому використання І. Боярського цілком виправдане. Я. Хоїнський вказав при цьому на те, що за сеймовою конституцією 1576 р.²⁶ возні енерали можуть діяти у всіх землях Польської корони. А на висловлений Г. Дедеркалом сумнів щодо шляхетства І. Боярського він відповів: нехай з'ясуваням того, є чи ні той шляхтичем, займаються ті, кого це цікавить. Зі свого боку Г. Дедеркало подав, що конституція 1576 р.

²³ *Статуту Великого князівства Литовського*, у 3-х томах, т. 2: *Статут Великого князівства Литовського 1566 року* / за редакцією С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса 2003, с. 102–103.

²⁴ Там само, с. 93.

²⁵ Там само, с. 105.

²⁶ *Volumina legum*, т. 2, с. 163–164.

про возних енералів не поширюється на Волинське, Брацлавське і Київське воєводства, бо вони керуються своїм правом (Другим Литовським статутом), дія якого в них підтверджена актом Люблінської унії, конституцією коронаційного сейму 1588 р. і конституцією Варшавського сейму 1589 р.²⁷; до того ж, у згаданій конституції 1576 р. міститься окремий пункт щодо потреб Брацлавського, Волинського і Київського воєводств, зокрема щодо возних*.

Того ж 13 жовтня Брацлавський гродський суд, зваживши, що ці три воєводства судяться не за коронним, а за своїм правом, і що І. Боярський листа стосовно свого вознівства до книги Брацлавського уряду не вписав і про себе не подав відомостей, не бачачи, отже, підстав для його діяльності («владности») як возного у Брацлавському воєводстві, оголосив брацлавського воєводу «*шт року и позвѣ волным*», тобто звільнив його від обов'язку відповідати на позов, і на цьому розгляд справи припинив. Підкоморій заявив, що цей декрет несправедливий («кѣ кривде») і що він апелює до трибуналу. Суд йому апеляцію дозволив²⁸.

Декрет того ж суду стосовно наїзду 27 квітня так само оголосив брацлавського воєводу «вільним від року і позову». Про це кількома словами сказав 13 жовтня Г. Дедеркало під час судового розгляду справи стосовно наїзду 16 серпня²⁹. На згаданий декрет підкоморій так само апелював до трибуналу й одержав від суду дозвіл апелювати; про це сказано в позові Брацлавського земського суду від 20 березня 1591 р. воєводі з вимогою з'явитися на засідання трибуналу («*ѿ судѣ головного трибуналу коронного Малое Полски в Люблине*») у справі наїзду 27 квітня³⁰.

Створюється враження, що обидва декрети були спричинені тиском князя Я. Збаразького на суд, головним чином на старосту Ю. Струса, який його очолював. Нічим іншим не можна пояснити те, що суд обійшов, по суті справи, своєю увагою сам факт наїздів та очевидні шкоди, заподіяні у ході їх.

²⁷ *Volumina legum*, т. 2, с. 83 (1569 р.), 262–263 (1588 р.), 293 (1589 р.); див. також: Там само, с. 185, 188, 189 (1578 р.)

* У публікації цієї конституції у *Volumina legum* згаданого пункту немає.

²⁸ Про І. Боярського в декреті Брацлавського гродського суду від 13 жовтня 1590 р. див.: М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 99–100.

²⁹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4047 II, арк. 25зв.

³⁰ Там само, арк. 34. Оригінал; арк. 35. Оригінал; од. зб. 4122 III, арк. 44–44зв. Незасвідчена копія.

Можна уявити обурення підкоморія згаданими декретами. Уже 17 жовтня, після завершення рочків, на його вимогу й, очевидно, за дорученням Брацлавського гродського уряду возний Михайло Братковський оглянув наслідки наїзду 27 квітня і того ж дня зізнав про бачене перед цим урядом³¹. Огляд повністю підтвердив зазначене у відповідному позові Брацлавського гродського суду від 4 вересня. Чи не було це відповіддю Л. Пісочинського на заперечення воєводою на суді 13 жовтня завданих ним збитків? 9 грудня 1590 р. сеймик Брацлавського воєводства, напевно, на прохання підкоморія, висловився на його користь у справі того самого наїзду³².

Наступні документи, що характеризують конфлікт підкоморія і воєводи, датуються насамперед вереснем 1591 р. (якщо не брати до уваги згадуваного позову Брацлавського земського суду від 20 березня 1591 р.³³ і подібного позову стосовно наїзду 16 серпня, згаданого, без зазначення дати його видачі, у подібному, дещо баламутно складеному, позові від 10 жовтня 1591 р. Л. Пісочинському за скаргою воєводи³⁴).

4 вересня 1591 р. трибунал на своїй сесії розглянув апеляцію Л. Пісочинського щодо обох декретів Брацлавського гродського суду. Відповідні декрети трибуналу виявити, на жаль, не вдалося. З подальших документів видно, що у справі про наїзд 27 квітня він постановив: підкоморій на рочках Брацлавського гродського суду, які розпочнуться після дня св. Миколая Біскупа за римокатолицьким календарем, тобто після 6 грудня, повинен присягнути* у присутності воєводи у правдивості сказаного про цей напад у позові від 4 вересня 1590 р., а воєвода у справі про наїзд 16 серпня повинен присягнути на найближчих рочках того ж суду, що жорницьких земель не захопив. Якщо ж не присягне, то має їх підкоморієві повернути, в разі як не поверне, той же суд має забезпечити це повернення. З цього можна зробити висновок, що на

³¹ Там само, од. зб. 4047 II, арк. 29–29зв. Засвідчена копія.

³² Там само, од. зб. 4137 III, арк. 51 (перестова згадка у переліку документів Л. Пісочинського: «Testimonium seymiku bracławskiego па Zbaraskiego о zbурzenie Żorniscz»). Оригінал польською мовою.

³³ Цей позов «короля его м[и]л[ости] за печатью земскою браславскою» возний М. Братковський 10 травня 1591 р. увіткнув у ворота Немирівського замку (Там само, од. зб. 4047 II, арк. 37. Оригінал).

³⁴ Там само, арк. 50–50зв. Оригінал.

* Присягали перед Розп'яттям.

трибунальській сесії обидві сторони конфлікту нічим одна одній не поступилися.

Відлунням трибунальського декрету стосовно справи про наїзд 16 серпня є згаданий позов Брацлавського земського суду Л. Пісочинському за скаргою воєводи від 10 жовтня 1591 р.³⁵ З нього довідуємося, що воєвода на сесії трибуналу був відсутній і що він дуже невдоволений, по-перше, тим, що трибунал розглядав цю справу за апеляцією до нього підкоморія, бо останній, на переконання воєводи, апелював усупереч Литовському статутіві, оскільки суть («головною реч») цієї справи Брацлавський гродський суд не розглянув і, отже, надання підкоморієві останнім можливості апелювати безпідставне; по-друге, тим, що за таких обставин підкоморій удався зі своєю скаргою в тій самій справі до позову Брацлавського земського суду йому, воєводи, з вимогою з'явитися на сесію трибуналу.

Брацлавські гродські рочки, на яких воєвода, відповідно до трибунальського декрету, мав присягнути у справі наїзду 16 серпня, розпочалися у вівторок 22 жовтня. Волання на них возного Дмитра Щикитинського 22, 23 і 24 жовтня до воєводи, щоб він став перед судом, виявилось безрезультатним. 24 жовтня після волання з'явився умоцований (уповноважений) воєводи Г. Дедеркало і подав присутнім у суді Ю. Струсові і Л. Пісочинському ідентичні листи воєводи з повідомленням, що на рочках він бути не може через хворобу³⁶. Тоді підкоморій попросив суд скерувати возного з двома шляхтичами до Немирова для вислухання присяги воєводи. Суд, зваживши, що за трибунальським декретом присяга повинна відбутися перед ним, відклав її виконання до наступних своїх рочків, вказавши при цьому, що на них воєвода насамперед має присягнути, що на теперішніх рочках не був через хворобу. Л. Пісочинський цієї постанови не оскаржив³⁷.

Після жовтневих рочків воєвода мав намір віддати підкоморієві частину захоплених земель. За його дорученням возний енерал

³⁵Цей позов возний Дмитро Щикитинський 15 жовтня увіткнув у ворота двору села Кам'яногірки (Там само, арк. 51. Оригінал; арк. 54–55: зізнання Д. Щикитинського перед Брацлавським гродським урядом 31 жовтня 1591 р. про це увіткнення. Засвідчені копії). Кам'яногірка теж була розташована у Брацлавському воєводстві (нині це село Калинівського району Вінницької області) і теж належала Л. Пісочинському.

³⁶Там само, од. зб. 4108 III, арк. 5зв. Незасвідчена копія. Лист воєводи до Л. Пісочинського про свою неявку на рочки через хворобу, писаний у Прилуці 18 жовтня: Там само, од. зб. 4137 III, арк. 33. Незасвідчена копія.

³⁷Там само, од. зб. 4108 III, арк. 5–6. Незасвідчена копія.

Волинського воєводства Тис Славогурський 29 жовтня повідомив про це у Жорнищах Л. Пісочинському, але той цю пропозицію відхилив, заявивши: «права пилную»³⁸ — очевидно, це означало, що підкоморій вирішив правовим шляхом домогтися повернення усіх захоплених земель, а не лише тих із них, на повернення яких воєвода пішов би.

29 жовтня возний М. Братковський увіткнув у ворота Немирівського замку позов Брацлавського гродського суду воєводі з вимогою з'явитися на його рочки, які повинні розпочатися 3 грудня, для виконання двох присяг, до чого зобов'язав його цей суд 24 жовтня³⁹.

Не з'явився воєвода стосовно наїзду 16 серпня ні на означені рочки, ні на рочки, розпочаті 14 січня 1592 р., мотивуючи це поганим станом свого здоров'я. Його зобов'язувало виконувати на них присягу з тим, що, враховуючи ці неявки, на рочках від 3 грудня він мав присягнути двічі, на наступних — тричі. Матеріали цих рочків у зазначеній справі не збереглися; про те, що на них діялося, маємо надто скупі відомості з інших джерел⁴⁰.

Натомість зберігся декрет того ж суду з рочків, розпочатих 25 лютого 1592 р., щодо наїзду 16 серпня⁴¹. І на них воєвода не з'явився, незважаючи на те, що возний Д. Щикитинський воявав його 25, 26, 27 і 29 лютого (у вівторок, середу, четвер і суботу). Пославшись на артикули 52 і 56 розділу 4 статуту⁴², присутній на

³⁸ Там само, од. зб. 4047 II, арк. 56: зізнання Т. Славогурського перед Брацлавським гродським урядом 31 жовтня 1591 р. Засвідчена копія.

³⁹ Там само, од. зб. 4108 III, арк. 7: зізнання М. Братковського перед Брацлавським гродським урядом. Незасвідчена копія; од. зб. 4137 III, арк. 34: видааний М. Братковським воєводі квит про це увіткнення. Незасвідчена копія.

⁴⁰ Там само, од. зб. 4047 II, арк. 58: лист воєводи до підкоморія від 7 січня 1592 р. про те, що він не в стані через хворобу з'явитися на рочки від 14 січня. Оригінал; од. зб. 4137 III, арк. 36–37: припозов Брацлавського гродського суду воєводі від 21 січня стосовно його ухилень від виконання присяг (тут є запис возного Д. Щикитинського про увіткнення цього припозову у ворота Немирівського замку 23 січня). Оригінал; од. зб. 4047 II, арк. 82–82зв. (Засвідчена копія); од. зб. 4108 III, арк. 19–19зв. (Незасвідчена копія): зізнання Д. Щикитинського від 25 лютого перед Брацлавським гродським урядом про увіткнення ним 23 січня цього припозову у ворота Немирівського замку. Чи не цього припозову стосується лист невідомої особи до Л. Пісочинського, писаний у Демидівцях (нині село Демидівка Жмеринського району Вінницької області) 14 січня 1592 р.? Тут міститься прохання до адресата «нам копгю [мембрану (бланк)] на позов послат, жебыхмо пна воєводу позвали на пришлые рочки» (Там само, од. зб. 4047 II, арк. 73–73зв. Оригінал).

⁴¹ Там само, од. зб. 4108 III, арк. 13–17зв. Незасвідчена копія.

⁴² *Статути Великого князівства Литовського*, т. 2, с. 115–116, 117.

рочках Л. Пісочинський висунув вимогу, щоб суд воєводу за ухилення тричі підряд від виконання присяг здав «на упад», тобто визнав винним у порушенні права і таким, що справу програв; вказав підкоморій і на те, що за артикулом 69 розділу 4 статуту⁴³ той же суд повинен постановити, щоб воєвода відшкодував йому в подвійному розмірі («совито») усі завдані під час і унаслідок наїзду збитки й відрядити возного з двома шляхтичами для здійснення введення його, підкоморія, у володіння («ув'язання») захопленими воєводою землями.

Аж після цього 29 лютого показалися у суді умоцвані воєводи Г. Дедеркало (на той час кременецький гродський писар) та Іван Слезка. Підкоморій заявив, що на цей раз, після неявок на троє попередніх рочків, воєвода має обов'язково особисто в цьому суді, а не через умоцваних, захищати свої інтереси. Г. Дедеркало й І. Слезка на це відповіли: за артикулом 32 розділу 4 статуту⁴⁴, коли хто тричі підряд на рочках через хворобу відсутній, то й на четвертих рочках його можуть заступати умоцвані. Суд зважив на цей довід і дозволив Г. Дедеркалові й І. Слезці виступати від імені воєводи. А ті, посилаючись на артикул 13 розділу 4 статуту⁴⁵, звинуватили Л. Пісочинського в тому, що він на минулих (січневих) рочках не забезпечив скерування судом возного з двома шляхтичами до хворого воєводи для вислухання від нього присяг. Підкоморій зауважив, що воєвода сам повинен був подбати про це скерування. Суд на цей аргумент пристав і постановив, що воєвода на теперішніх рочках має присягти особисто — тричі про те, що на попередніх трьох рочках не міг через хворобу бути присутнім, а після цього про те, що не захопив жорницьських земель. Г. Дедеркало й І. Слезка заявили, що на цей декрет апелюють до трибуналу. Суд їм дозволив апелювати. Л. Пісочинський рішуче запротестував, вимагаючи визнати воєводу винним і таким, що програв справу.

Своєю чергою просувався і розгляд Брацлавським гродським судом справи про наїзд 27 квітня — згідно з трибунальським декретом від 4 вересня 1591 р. На згаданих рочках, розпочатих 3 грудня, тоді ж, а також 4 і 5 грудня возний Д. Щикитинський волав воєводу прибути на суд для вислухання присяги, яку мав виконувати Л. Пісочинський стосовно шкод, завданих Жорницьському маєткові під

⁴³ Там само, т. 2, с. 122.

⁴⁴ Там само, с. 107–108.

⁴⁵ Там само, с. 97.

час цього наїзду. Умоцovanі воєводи Ян Любішовський і Богуш Гораїн (вони на цих рочках представляли інтереси воєводи й щодо наїзду 16 серпня) твердили, що за згаданим декретом присяга повинна відбутися на рочках, які почнуться після римо-католицького свята Миколая. Зі свого боку, Л. Пісочинський вказав на правомірність виконання ним присяги на теперішніх рочках, бо вони продовжуватимуться після 6 грудня; щоправда, трибунал не подав, коли саме по святі Миколая рочки мають проходити, але ж чи є потреба в грудні скликати ще одні рочки, якщо в січні відбуватимуться «свої» рочки. З цим аргументом суд мовчазно погодився, а Я. Любішовський та Б. Гораїн — ні. Тож у суботу 7 і в понеділок 9 грудня підкоморій наполягав на присязі, а вони — на своєму. 10 грудня суд визнав своєчасним її виконання, і Л. Пісочинський зажадав тексту присяги. Умоцovanі воєводи, керуючись тим самим доводом, висловили цьому спротив і апелювали до трибуналу. Суд їм апеляції не дозволив. За наказом старости Ю. Струса було складено текст присяги. Підкоморій висловив готовність виконати її з двома шляхтичами як свідками. Аж Я. Любішовський та Б. Гораїн подали судові лист воєводи, писаний 27 листопада у Кременці, в якому сказано, що він через хворобу з'явитися на рочки не може, а ці його умоцovanі мають погодитися з рішенням суду, якщо присягу не вдасться відкласти до інших рочків. Зваживши на це, суд того ж 10 грудня переніс виконання Л. Пісочинським присяги до рочків, що розпочнуться 25 лютого 1592 р.⁴⁶

Воєвода мав би бути вдячний Л. Пісочинському за те, що той не спротивився цьому рішенням суду. Проте вже 15 грудня Д. Щикитинський увіткнув у ворота двору Кам'яногірки позов Брацлавського земського суду підкоморієві з вимогою з'явитися на сесію коронного трибуналу за скаргою воєводи про безпідставне звинувачення у завданні шкод Жорницьському маєткові під час наїзду 27 квітня⁴⁷.

На рочках від 25 лютого до присяги Л. Пісочинського не дійшло: «обопільні приятелі» його й воєводи брацлавський земський писар Іван Микулинський та володимирський війський Василь Гулевич

⁴⁶ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4108 III, арк. 8–10. Незасвідчена копія.

⁴⁷ Там само, арк. 12: зізнання Д. Щикитинського 18 грудня 1591 р. перед Брацлавським гродським урядом. Незасвідчена копія. Цей позов не зберігся, дата його видачі невідома.

2 березня, коли рочки ще тривали, домовилися з підкоморієм й умоцтованими воєводи Г. Дедеркалом та І. Слезкою про те, що вони, приятелі, старатимуться, щоб до рочків, які розпочнуться 19 травня 1592 р., обидві сторони, підкоморій і воєвода, полюбовно вирішили справу про наїзд 27 квітня; якщо ж не вдасться цього досягти, то на цих травневих рочках підкоморій присягне у присутності воєводи⁴⁸.

Полюбовної угоди до зазначених травневих рочків досягнуто не було. На них 19, 20 і 21 травня Д. Щикитинський безуспішно волав воєводу вислухати присягу підкоморія. 21 травня Г. Дедеркало від імені князя твердив, що присяга, як з певних міркувань безпідставна, відбутися не повинна. Суд призначив виконання присяги на 22, потім на 23 травня. У складеному її тексті сказано, що підкоморієві внаслідок наїзду 27 квітня було завдано шкоди на 3 тис. польських злотих. Суд наказав виконати присягу 23 травня. Г. Дедеркало висловив на це свою незгоду і заявив, що апелює до трибуналу. Суд цієї апеляції не дозволив і надав підкоморієві возного та двох шляхтичів до виконання присяги. У той час Г. Дедеркало звернувся до Л. Пісочинського з пропозицією утриматися наразі від присяги, бо може дійти до його приятельської угоди з воєводою. Л. Пісочинський на пропозицію пристав і погодився на вказану апеляцію. По цьому того ж 23 травня апеляцію суд дозволив⁴⁹.

Останні відомі нам документи 1592 р., що засвідчують конфлікт між підкоморієм і воєводою, — це позови Брацлавського земського суду з вимогою з'явитися на сесію трибуналу за скаргами Л. Пісочинського у справі наїзду 16 серпня, з яких один, від 15 червня, адресований воєводі — за ухилення від відповідальності⁵⁰, два, від 10 липня, — старості Ю. Струсові та складу Брацлавського гродського суду — підстарості Григорієві Чечелю, судді Григорієві Слупиці і писареві Григорієві Байбузі — стосовно їхніх неправомірних, на користь воєводи, дій при розгляді цієї справи у цьому суді⁵¹.

⁴⁸ Там само, од. зб. 4047 II, арк. 84–84зв. Засвідчена копія.

⁴⁹ Там само, од. зб. 4108 III, арк. 20–22зв. Незасвідчена копія.

⁵⁰ Там само, од. зб. 4047 II, арк. 103–103зв. Оригінал. Д. Щикитинський увіткнув цей позов у ворота Немирівського замку 19 червня (Там само, арк. 103зв. Оригінал).

⁵¹ Там само, од. зб. 4122 III, арк. 45–48. Незасвідчені копії. Д. Щикитинський увіткнув ці позови 19 липня у ворота королівського двору у Брацлаві (Там само, арк. 46зв., 48зв.) — там була резиденція старости.

Наступні документи датуються 1594 р. З них наїзду 27 квітня стосуються два, наїзду 16 серпня — чотири, ймовірно, обох наїздів — один.

Хронологічно перші два з цих документів відкриває лист Л. Пісочинського до князя Я. Збараського від 27 березня з повідомленням, що він, Л. Пісочинський, не спромігся через хворобу і татарську небезпеку з'явитися на суд для укладання з адресатом угоди щодо визначення розміру шкод, заподіяних під час наїзду⁵².

Далі йде трибунальський декрет від 15 червня, виданий за апеляцією умоцovanого воєводи на рішення Брацлавського гродського суду від 23 травня 1592 р. Трибунал, заслухавши умоцovanих сторін — Миколая Бродовського від Л. Пісочинського і Г. Дедеркала від князя, постановив, що підкоморій повинен на цій його сесії присягнути стосовно шкод, у тому числі й спричинених некористуванням після нападу зруйнованою частиною Жорницького маєтку. Присягу підкоморій виконав у присутності коронного возного енерала Станіслава Іздебського і двох шляхтичів, призначених трибуналом для її вислухання. По цьому трибунал зобов'язав воєводу сплатити підкоморієві за шкоди 2162 злотих і 21 гріш та за сам факт наїзду («гвалт») символічно 20 кіп литовських грошів⁵³.

Із зізнання земського возного енерала Лаврина Плотницького перед Ю. Струсом як старостою про огляд ним місця, де брацлавські міщани і Северин Наливайко зі своїм загоном учинили напад на Л. Пісочинського в ніч з 29 на 30 вересня біля Брацлава, дізнаємося, що підкоморій їхав до Брацлава для одержання 30 вересня від князя Я. Збараського за трибунальським декретом перед Брацлавським гродським урядом «певної суми» як компенсації за завдані шкоди⁵⁴. З подальшої розповіді буде видно, що йшлося про шкоди внаслідок наїзду 27 квітня, визначені трибуналом.

Наїзду 16 серпня стосуються такі документи 1594 р. Насамперед це декрет трибуналу від 15 червня за апеляцією умоцovanаних воєводи на декрет Брацлавського гродського суду від 29 лютого 1592 р. І в цій справі інтереси Л. Пісочинського представляв М. Бродовський, а воєводи — Г. Дедеркало. Трибунал зобов'язав воєводу на

⁵² Там само, од. зб. 4048 II, арк. 31. Оригінал. Лист дуже пошкоджений, тому зміст його не цілком ясний.

⁵³ Там само, од. зб. 4114 III, арк. 6–8. Незасвідчена копія.

⁵⁴ Там само, од. зб. 4048 II, арк. 74–74зв. Засвідчена копія. Опубліковано: М. Крикун. До історії повстання..., с. 157–159.

цій своїй сесії присягти, що він не захопив жорницьких земель, проте той для заприсягнення не з'явився. Тому трибунал постановив, що відтепер через вісім тижнів воєвода повинен у присутності возного й двох шляхтичів віддати ці землі і також через вісім тижнів сплатити підкоморієві перед Брацлавським гродським урядом 300 кіп литовських грошів за вчинені унаслідок наїзду шкоди і 20 кіп за «гвалт»⁵⁵.

Наступного дня трибунал у тій же справі мав розглядати позов Брацлавського земського суду Л. Пісочинському за скаргою воєводи (йшлося про згадуваний позов від 10 жовтня 1591 р.) «*o zlym perewod prawa*». Після прочитання цього позову на прохання підкоморія трибунал надав йому уже знаного нам возного С. Іздебського. Той визнав, що на його трикратне воцання воєвода не з'явився. Тому трибунал постановив воєводу «здати в упадку речі». Оскільки з боку воєводи не надійшов «арест», тобто призупинення цього вироку, то трибунал знову оголосив назване «здання»⁵⁶.

На виконання дещо раніше згадуваного трибунальського декрету брацлавський підстароста Г. Чечель 3 серпня своїм листом доручив возному Д. Щикитинському і двом приданим йому у свідки шляхтичам бути 10 серпня присутніми при можливому поверненні воєводою підкоморієві захоплених земель — «подлуть звычайу права посполитого»⁵⁷.

10 серпня датовано зізнання умоцованих Л. Пісочинського перед Брацлавським гродським урядом про те, що цього ж дня вони перед згаданим урядом «до нешпорное и по нешпорной године аж до вечера пилность ... чинили», щоб, відповідно до трибунальського декрету від 15 червня, за дорученням підкоморія одержати від воєводи вказані 300 і 20 кіп грошів, але той так і не з'явився⁵⁸.

Далі маємо річну перерву в документації, що нас цікавить. З оповіді Федора Подвінського, служебника Л. Пісочинського, перед

⁵⁵ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4114 III, арк. 9–10зв. Незасвідчена копія.

⁵⁶ Там само, од. зб. 4048 II, арк. 64–65. Засвідчена копія.

⁵⁷ Там само, арк. 70. Оригінал.

⁵⁸ Там само, арк. 71. Засвідчена копія; од. зб. 4108 III, арк. 25–25зв. Незасвідчена копія. Нешпорна година (від польс. *nieszpor* (від лат. *vesper* — вечір), що означає «вечірня католицька служба») — це вечірній час, пора перед заходом сонця (*Słownik języka polskiego*, т. 3. Warszawa 1904, с. 346; *Słownik polszczyzny XVI wieku*, т. 18. Wrocław etc. 1988, с. 109).

Брацлавським гродським урядом 4 жовтня 1595 р. довідуємося, що воєвода повернув останньому частину захоплених земель, нато-мість жодних сум не сплатив⁵⁹.

9 жовтня цим урядом була зроблена спроба домогтися від князя у Немирові виконання названих трибунальських декретів щодо обох наїздів. У ній узяли участь підстароста Г. Чечель, брацлавський гродський суддя Григорій Слупиця, брацлавські возні Д. Щикитинський і єнерал Яцько Шикаловський та шляхтичі Артим Кублицький і Василь Юшковський; останніх двох Г. Чечель залучив до гаданої акції своїм листом від 7 жовтня, зазначивши в ньому, що їх для участі в ній «способив» собі Л. Пісочинський⁶⁰. Про те, як ця акція проходила, повідомлено в зізнанні возних перед щойно згаданим Брацлавським гродським урядом, зробленому 12 жовтня⁶¹, та в листах інших її учасників, писаних у Брацлаві 14 жовтня, — листі А. Кублицького і В. Юшковського⁶² та листі Г. Чечеля й Г. Слупиці, адресованому трибуналові⁶³.

Неподалік Немирова, читаємо в цих документах, згаданих осіб, а також Лаврина Ястрембського, служебника Л. Пісочинського, який до них приєднався, перестрів слуга воєводи «якийсь» Внучек з двома людьми й поцікавився, що є причиною цього «приєхання в'язного». Почувши від підстарости і судді, що прибули вони для виконання трибунальських декретів у справах, які торкаються воєводи і підкоморія, Внучек «велів» їм їхати далі. Наблизившись до брами («брони») міста, учасники акції побачили її замкнену, побачили і місто, «людми и стрелбою шсажоное» і в ньому ж «по влицах и по сей стороне острога воиско люди немалое». Перед брамою на коні сидів З. Розношинський, і в той час немирівський урядник, при ньому був «немалыи вршак люди езных и пѣших з стрелбою, з ручницами, з луками и розным вружьемъ». До міста він прибулих не впустив, бо воєводи, за його словами, там не було. На його запитання, що їх сюди привело, вони відповіли, що повинні домогтися виконання трибунальських декретів (їх вони З. Розношинському

⁵⁹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4043 II, арк. 36–36зв. Засвідчена копія.

⁶⁰ Там само, од. зб. 4048 II, арк. 119. Оригінал.

⁶¹ Там само, од. зб. 4108 III, арк. 29–30зв. Незасвідчена копія.

⁶² Там само, оп. 1, од. зб. 4048 II, арк. 122–123. Оригінал. Перед складанням цього листа його автори 12 жовтня зізнали про свою участь в акції перед Брацлавським гродським урядом.

⁶³ Там само, арк. 120–121зв. Оригінал; арк. 124–125зв. Оригінал.

показали), і вказали на те, що воєвода повернув підкоморієві тільки жорницькі землі, які сусідять із землями села Данилківців, але не повернув земель, які сусідять із землями села Обідного, що за руднею Шерешовойкою і за Собком, землями Іллінецького маєтку, що за Собом, та землями шляхтичів Красносельських, і за це повинен підкоморієві сплатити як відшкодування не 300, а «совіто» 600 кіп литовських грошів; вказали й на те, що 30 вересня 1594 р. перед Брацлавським гродським урядом і згодом воєвода не сплатив підкоморієві відшкодування за наїзд 27 квітня. Учасники місії заявили З. Розношинському, що за відсутності князя він повинен, по-перше, «сполна» віддати Л. Пісочинському неповернені землі й допустити їх до ув'язання підкоморія у них, «жебы се вже екзекуция кгрунтовнаа тои справе стала и тым кгрунтом жорницькимъ границы певные означоны были», по-друге, сплатити вказані трибуналом суми — разом 4462 злотих і 21 гріш. Г. Чечель і Г. Слупиця тричі наказали З. Розношинському виконувати трибунальські декрети, а той тричі відказував, що уповноваження на це від воєводи не має і без його дозволу нічого не чинитиме; до цього він додав, що не воєвода є власником Немирівського маєтку, а його сини — пінський староста Юрій і Криштоф (тим самим урядник дав знати, що підкоморій цю обставину повинен враховувати). Потому З. Розношинський «поколкокрот» «напоминав» прибулим, щоб вони «проч ехали». Л. Ястрембський перед підстаростою і суддею засвідчив, що воєвода через спротив свого урядника «въ вину выволанья попал», тобто прирік себе на покарання вигнанням (баніцією) з території Речі Посполитої, і завдав шкоди підкоморієві на суму 20 тис. злотих. Зазначивши, що їм не було дозволено виконати трибунальські декрети, підстароста, суддя, возні, шляхтичі і Л. Ястрембський «з ни щим штехати мусели». У Брацлаві Г. Чечель і Г. Слупиця, «нарадившисе с правом посполитым» і сеймовими конституціями, «шотслали» воєводу за спротив праву до трибуналу «на выволане».

Після цього 29 листопада настали позови (два?) Брацлавського земського суду князям Ю. і К. Збараським (як таким, що заступили свого батька у володінні Немирівським маєтком) за скаргою Л. Пісочинського про невиконання трибунальських декретів, з вимогою стати перед цим судом під час його років (сесії), які повинні розпочатися 7 січня — наступного дня після римо-католицького свята Трьох Королів. З'явилися і декрети (два?) згаданого суду в цій справі на користь підкоморія, прийняті на названих роках. Ці позови

й декрети не збереглися; згадки про них містяться у позові того ж суду від 5 лютого 1596 р., про який ітиметься далі.

А 8 січня 1596 р., під час зазначених трикорольських років, той же суд у тій самій справі тим самим особам за такою ж скаргою видав позов з вимогою з'явитися на сесію трибуналу, причому тут сказано, що Ю. і К. Збаразькі звинуватили підкоморія у заподіянні їм своїми щодо них і їхнього батька неправомірними діями шкоди на суму 50 тис. злотих. Тут сказано також, що князь Я. Збаразький усупереч трибунальським декретам «екзекуцьи в добра Немировские не допустил»⁶⁴. Під екзекуцією розуміється введення у володіння певної особи (ув'язання) як покарання за невиконання згаданих декретів. Проте слід підкреслити, що в цих декретах про таку екзекуцію не йдеться.

Брати Збаразькі не забарилися з відповіддю. 5 лютого за їхньою скаргою про неправомірні дії Брацлавський земський суд видав трибунальський позов Л. Пісочинському⁶⁵.

Двобій позовами тривав. 4 травня возний земський енерал і королівського двору Криштоф Чижевський перед королівською канцелярією зізнав, що у Варшаві на сеймі він дав «обличне в рѣки» князеві Я. Збаразькому два трибунальські позови (від Брацлавського земського суду?) за скаргою Л. Пісочинського⁶⁶. А 8 липня Брацлавський земський суд за скаргою братів Збаразьких видав позов Л. Пісочинському з вимогою з'явитися на роки цього суду, що мали розпочатися 30 вересня — після дня святого Михайла за римо-католицьким календарем, який припадає на 29 вересня. У позові міститься наполягання братів, що не їхній батько, а вони були і є власниками Немирівського маєтку, оскільки він належить їм як «материстий» спадок*. Тому саме їм, твердили далі брати, а не їхньому батькові, у справах наїздів з 1590 р. слід було адресува-

⁶⁴ Там само, оп. 1, од. зб. 4048 II, арк. 135–135зв. Оригінал. 11 квітня земський возний енерал Роман Половецький увіткнув цей позов у міські ворота Немирова (там само, арк. 135зв. Оригінал).

⁶⁵ Там само, арк. 82. Оригінал. 13 лютого цей позов брацлавський возний енерал Олександр Чиж увіткнув у ворота Жорнищського замку (Там само, арк. 82зв. Оригінал).

⁶⁶ Там само, од. зб. 4049 II, арк. 1. Засвідчена копія; РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 200, арк. 158зв. Оригінал.

* Малося на увазі те, що Немирівський маєток мати князів Ю. і К. Збаразьких Анна з князів Четвертинських внесла як виправу (посаг) князеві Я. Збаразькому, коли вийшла за нього заміж.

ти позови. Вони у 1590 р. і кілька наступних років перебували «на набгце 8 чужих землях». Тож у їхню відсутність в Речі Посполитій підкоморій не мав права порушувати згадані справи⁶⁷.

12 липня 1596 р. в Любліні був складений спільний лист (угода) Л. Пісочинського й князя Я. Збаразького, в якому подано шляхи розв'язання конфлікту між ними. У появі листа посередниками були їхні «певные приатели... зупольные» (вони ж разом з воєводою і підкоморієм його скріпили своїми підписами і печатками), а саме: тогочасний маршалок (голова) трибуналу Пйотр Стрембош та депутати трибуналу Геронім Чижевський (від Сандомирського воєводства), Пйотр Баль (від Руського воєводства), холмський хорунжий Миколай Чижевський (від Холмської землі), Зигмунт Блажевський (від Подільського воєводства) і Пйотр Лащ (від Брацлавського воєводства). У цьому листі Л. Пісочинський заявив, що воєвода повністю задовольнив його претензії до нього («во всем досыт ми ся стало шть его мл[ости] пна воєводи браславського»), а тому він, Л. Пісочинський, усі свої документи стосовно конфлікту з воєводою оголошує такими, що повністю втратили свою силу назавжди («все ин енере касую, вморам и ни во што шборочам... часы вечными»), за винятком трибунальських декретів щодо ще не повернених йому, підкоморієві, земель; після повернення останніх, сказано в листі, ці декрети перестануть бути дійсними. Воєвода від свого й своїх синів Юрія і Криштофа імені теж заявив, що всі свої претензії до підкоморія і відповідні свої документи скасовує. Далі в листі читаємо, що сторони домовилися вирішити земельний спір між ними шляхом розмежування Жорницького маєтку з маєтками воєводи Немирівським, Данилковецьким, Ободенським, Коровайнівським та іншими і доручити його проведення своїм «приятелям» — брацлавському військовому Юрієві Черленковському і володимирському підкоморієві Янові Бокію Печихвостському, обраним відповідно для обстоювання своїх інтересів воєводою і підкоморієм, а також останніми обопільно обраному літинському державці Пйотрові Лащу, який мав відігравати роль суперарбітра, коли б ці приятелі не дійшли згоди. Ці особи через шість тижнів після появи згаданого листа, а якби хто з них до того часу помер, то через ві-

⁶⁷ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 8–8зв. Оригінал; од. зб. 4122 II, арк. 55–55зв. Незасвідчена копія. 11 липня возний Яків Козловський цей позов «дал в руки» Л. Пісочинському (Там само, од. зб. 4049 II, арк. 8зв. Оригінал).

сім тижнів (причому померлий має бути обов'язково заступлений іншою особою, обраною на зазначених засадах) повинні зійтися на спірному («розниці») місці біля Круглого ліска, що з боку Данилівців, і «выроком своим то все скончити и вси розницы ѡспокоити, также знаки граничныє починити и копцы ведле зданя своего ѡсыпати», а також викласти результати виконаного у підписаному і запечатаному листі і вписати його протягом року і шести тижнів після цього у брацлавську земську книгу. Воєвода і підкоморій зобов'язались дотримуватися змісту цього документа під закладом у 10 тис. злотих, забезпеченим на своїх маєтках, з тим, що у сторони, яка цього зобов'язання не дотрималась, дозволялося будь-коли і в будь-якому гродському або земському суді Польської корони чи у трибуналі вимагати сплати вказаної закладної суми⁶⁸.

Розмежування, про яке йшлося в цитованому листі, відбулося у точно встановлений ним термін — у п'ятницю 23 серпня 1596 р. Про нього дізнаємося з кількох документів, які доповнюють один одного відомостями, що колоритно характеризують тогочасну (та й пізнішу) розмежувальну практику в Речі Посполитій. Найраніший з них датується тим самим днем. Це декрет, складений, підписаний і скріплений печатками в кінцевому пункті розмежування — біля Ярославового («ІАрославова») ставу, що над Собком, — П. Лашцем, Ю. Черленковським і Я. Бокієм Печихвостським (тут і в наступних документах вони названі компромісарами, полюбовними суддями, полюбовним судом; компромісарами йменували також тільки двох останніх із них⁶⁹). 22 березня 1597 р. його під час Варшавського сейму було вписано у книгу коронної канцелярії з оригіналу, особисто їй поданого князем Я. Збараським.

Компромісари, сказано в документі, вислухавши біля Круглого ліска «розниці» і «доводы правные» підкоморія і воєводи та свідків з їхнього боку і бачачи з боку воєводи «во всемъ свидѣство и доводъ водлугъ права посполитого слушныи», під час об'їзду означили межу Жорницьького маєтку з Немирівським, Данилковецьким і

⁶⁸ Там само, од. зб. 4049 II, арк. 16–18. Засвідчена копія. Це випис з трибунальської книги, куди лист вписано 15 липня на прохання Л. Пісочинського і князя Я. Збараського, які особисто подали його для вписання.

⁶⁹ Про тогочасні полюбовні суди на прикладі Волинського воєводства див.: Н. Старченко. Полюбовні суди на Волині в останній чверті XVI століття // *До джерел: Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*, т. 2. Київ — Львів 2004, с. 207–228.

Коровайнівським маєтками 22 кіпцями, перший з яких був насипаний біля надтесаного за їхнім наказом дуба, коло якого вони «учинили» п'яту (тобто, наріжник, початковий розмежувальний орієнтир), а останній — над самою греблею Ярославового ставу⁷⁰.

Насторожують два моменти у цьому декреті: те, що компромісари зважали на слушність аргументів тільки воєводи, і те, що розмежування не торкнулося Ободенського та інших маєтків, які оточували Жорницький маєток. Насторожує й інше: у поданні декрету в книгу коронної канцелярії взяв участь лише воєвода. На питання, чому все це так сталося, відповідь дають інші документи, які стосуються цього розмежування.

Уже 24 серпня в Жорнищах з'явився лист 11 «коронних» шляхтичів (їхні імена, прізвища та підписи видають, що то були поляки) — свідків цього розмежування, судячи з його змісту, — з боку підкоморія (усі вони скріпили лист печатками, а вісім з них — підписами). Коли перед початком розмежування, сказано в листі, біля Крутлого ліска зібрались підкоморій і воєвода та ті, хто їх супроводжував, а також компромісари, то воєвода, маючи при собі «люду збройного» до двох тисяч, велів «вступити» (оточити) підкоморія і його «приятелів», а при читанні пред'явлених документів «вбрушался» на підкоморія і погрожував йому. А компромісари поводитись на шкоду підкоморієві — «не водле порядку», зазначеного в листі (компромісі) від 12 липня. Вони не хотіли ані читати цього листа, ані прислухатись до доводів підкоморія, ані їхати на ті місця для розмежування, що їх він указував, тобто до меж Жорницького маєтку з маєтками Ободенським і Іллінецьким та маєтком Івана Красносельського, свавільно перетнувши жорницькі землі «мало не милю впоперекъ». Нічого не зробивши, зокрема не насипавши жодного кіпця, пишуть далі автори листа, воєвода і компромісари роз'їхались, незважаючи на те, що підкоморій «плачъливе» просив їх провести розмежування «зо всихъ сторон и прилегълостей»; Л. Пісочинський через те був змушений освідчити компромісарам порушення умов цієї акції, викладених у листі-угоді від 12 липня; компромісари пообіцяли це освідчення включити у свій лист-декрет, у якому мали викласти результати

⁷⁰ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 58–60. Засвідчена копія; РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 197, арк. 99–99зв. Оригінал; також: ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 80–82. Засвідчена копія (за вписом у книгу коронного трибуналу від 16 травня 1603 р.).

розмежування. Возні і шляхта при них не посміли перечити воєводи і теж роз'їхалися. Закінчують свій лист шляхтичі так: 24 серпня вони були свідками того, як на жорницькій землі слуга воєводи Лаврин Кунчик з кількомастами людей «куды самъ хотячи» межі «чинив» і кіпці сипав, а на запитання жорницького урядника Ілляша Ставецького, чому він це робить, відповів, що робить з наказу воєводи⁷¹.

Свої враження про розмежування присутні при ньому за дорученням брацлавського підстарости Г. Чечеля земські возні енерали Брацлавського, Волинського і Київського воєводств М. Ясліковський (колишній жорницький урядник) та Р. Половецький виклали в листі, писаному в Брацлаві 10 вересня й тоді ж уписаному у брацлавську гродську книгу. Враження помітно перегукуються з компромісарським декретом від 23 серпня і в дечому — зі щойно переказаним листом шляхти. Тут сказано, зокрема, що було насипано 22 кіпці, і наголошено, що розмежування стосувалося Коровайнівського маєтку і маєтку І. Красносельського, а також, що підкоморій наполягав на відмежуванні своїх земель від земель Ободенського маєтку. Однак воєвода на це відповів, що згаданим маєтком він володіє спільно з брацлавським земським суддею Семеном і його братом Богданом Ободенським, а якщо підкоморій прагне розмежування, то нехай щодо нього позиває усіх власників («вчастников») цього маєтку. Підкоморій, кажуть возні, протестував проти дій воєводи і при них «впоминалсѧ» перед компромісарами, щоб вони навели цю протестацію у своєму декреті. А 9 вересня ці ж возні за дорученням Г. Чечеля побували в Жорнищах; тамтешній намісник Степан Давидецький, «стерегучи тым пилнеи вшелнакого затруднена и вближена в тои справе граничнои пану своему», показав їм усі межові кіпці і знаки і сказав, що згаданій протестації підкоморія у компромісарському декреті нема⁷².

Значний інтерес викликає зізнання возного енерала Брацлавського, Волинського і Київського воєводств Юська Ключоводи, зроблене 12 січня 1597 р. перед володимирським підстаростою Федором Загоровським і тоді ж уписане у володимирську гродську книгу. У зізнанні наведено дані цьому возному свідчення кожного

⁷¹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 46–46зв. Оригінал.

⁷² Там само, од. зб. 4048 II, арк. 114–115. Засвідчена копія; од. зб. 4049 II, арк. 21–22. Незасвідчена копія.

з трьох компромісарів щодо розмежування й особливо про складений після нього їхній декрет.

15 листопада 1596 р., зазначає Ю. Ключовода, він з двома даними йому в свідки шляхтичами «за посланєм» Л. Пісочинського відвідав Я. Бокія Печихвостського в його «господі» у Брацлаві, яка містилася в домі єврея Міхіля, і розпочав з ним розмову з таких слів, передаючи сказане йому, возному, брацлавським підкоморієм: «Которомѣ [розмежуванню], яко была потреба, на он час досыт се не диало ани во всем стало, а тые компромисары ани сѣперабитер [sic!] при сыпаню копъцов сами не были, листов [примірників свого декрету] нам [підкоморієві і воєводі] на термине [вчасно] не справивши, розно се проч розехали, болшеи там не бавили и до сего часѣ панѣ Песочинскому за ѡставичною прозбою его вси згодне споломъ, яко се што на он час дѣяло, на писме [йдеться про декрет] ничего не давали». На запитання возного, чи після розмежування компромісари видали підкоморієві декрет, Я. Бокій відповів: «Таа справа не такимъ способомъ и порядкомъ, яко компромис [лист-угода від 12 липня 1596 р.] ѡчил... ѡтправоваласѣ, бо я, панъ Черленковскии первей, нижли бы на розсудок сѣдѣрабитра припала, еѣ не розсужовали и выроку згодного ани незгодного ѡнои не чинили ани того комромисѣ, декретов трибѣнальских и инших доводов правных и листов самых граничных, ѡт пѣна подкоморого показываных, перед нами и перед паном Лащемъ тамъ на онъ час не читано, бо зараз до тоѣ всеѣ sprawy панъ Лащъ примешалься». Потім, продовжував Я. Бокій, вони, компромісари, їздили по ґрунтах між Жорнищами й Данилківцями, але жодних кіпців там не було сипано, і при них Іван Красносельський визнав дійсними межі свого маєтку Криківців з Данилківцями. Л. Пісочинський домагався розмежування Жорниць не лише з Данилківцями, а й з Обідним та Іллінцями, проте воєвода, «вимовляючись», що він не єдиний власник Обідного, далі їхати не хотів. Не поїхали далі й вони, компромісари, і нічого більше «не справовали», тому на них і воєводу Л. Пісочинський «оповідався» й «освідчився» возними і просив, щоб у декреті про все це було сказано. Компромісари пообіцяли йому це зробити й розїхалися, так і не склавши декрету. Наступного дня йому, Я. Бокієві, брацлавський підкоморій сказав, що слуга воєводи Л. Кульчик (sic!) де хоче насипає («сыплеть») кіпці. Згодом до нього, Я. Бокія, П. Лащ прислав складений ним декрет, щоб той його підписав і запечатав, але він, Я. Бокій, не захотів цього зробити, «видячи

много речеи не водле того, яко сиа дияло, пописаных». Усе ж після того, як П. Лащ прислав йому до його маєтку Махнівців, де він тоді перебував, текст декрету із запевненням, що Л. Пісочинський, «трактуючи» з ним, П. Лащем, близько двох тижнів, дав згоду на такий декрет («на томъ писме перестати мелъ»), він, Я. Бокій, і підписав, і запечатав його з освідченням, що зробив це лише за умови, якщо брацлавський підкоморій дійсно дав на нього згоду. Але «у мене», вказав Я. Бокій, копії цього документа немає.

Того ж дня возний попросив П. Лаща в його господі у Брацлаві дати йому цей декрет. Той відказав, що погодив його текст з Л. Пісочинським під час розмов з ним у своєму маєтку Літині, які велися «до двох тижнів», але декрету не дасть. 20 листопада у дворі свого села Черленкова Ю. Черленковський заявив возному, що давно цей документ, якого склав («справил») П. Лащ, запечатав і відіслав до воєводи, запевнений суперарбітром, що Л. Пісочинський «на нем перестал» (дав згоду на його зміст), а тому видати його возному не може.

«И такъ, — закінчує своє зізнання Ключивода, — их милость вси никакого листѣ пѣд Песочинскомѣ в тои справе згодне дати не хотили и не дали, и мене ни щимъ штправили. А кгдым то все пѣд Песочинскомѣ штказаль, тогды его милость на тых то панов компромисаров и на сѣперабитра ш невчинене досытъ тому компромисѣ и ш неподанъе соби листѣ тое справы, и ш зарѣчене, и ш шкоды свои святъчилься, и просил, абыхъ то все на ѱраде до кънигъ созналъ»⁷³.

3 квітня 1597 р. було виданно трибунальський позов Брацлавського земського суду П. Лащові за звинуваченням його з боку Л. Пісочинського у неправомірних діях під час і після розмежування, а саме в тому, що він разом з Ю. Черленковським і Я. Бокієм Печихвостським не заслухали перед самою цією акцією біля Круглого ліска текст угоди від 12 липня і трибунальських та інших документів, не провели відмежування Жорницького маєтку від маєтку І. Красносельського і маєтків Ободенського та Іллінецького, не відреагували на сипання кіпців з наказу воєводи, не склали і не запечатали свого декрету відразу після розмежування, а датували його заднім числом — днем проведення розмежування, дали цей

⁷³Центральний державний історичний архів України в Києві, ф. 28 (Володимирський гродський суд), оп. 1, од. зб. 30, арк. 10–12. Оригінал.

декрет тільки воєводі, незважаючи на численні спроби підкоморія отримати його, причому зміст декрету погоджували з воєводою і копій з нього не виготовляли, а їх цими копіями забезпечував той же воєвода⁷⁴.

Аналогічні позови були адресовані Ю. Черленковському, Я. Бокієві та воєводі. Вони не збереглися, натомість збереглося зізнання возного енерала Л. Плотницького перед Брацлавським ґродським урядом про увіткнення ним їх 25 квітня у ворота відповідно Черленківського двору, Махновецького двору й двору у Прилуці. Там же сказано, що 26 квітня возний увіткнув позов (згаданий вище) П. Лащові у ворота Літинського двору⁷⁵.

17 червня 1597 р. датовано лист луцького земського судді Федора Чаплича Шпановського, володимирського возного Василя Гулевича і Андрія Загоровського Л. Пісочинському про свідчення, дане їм усім володимирським підкоморієм Я. Бокієм у його господі, що в домі Матиса Молчана, міщанина з Ґродської вулиці в Любліні, у присутності коронного возного трибуналу Станіслава Лісовича, призначеного для вислухання його, Я. Бокія, трибунальським маршалком Матеєм Смогулецьким, та волинського стольника і депутата трибуналу від Волинського воєводства Андрія Боговита стосовно того, що відбулося під час розмежування 23 серпня 1596 р. і чому компромісари не захотіли видати Л. Пісочинському названий декрет. Я. Бокій, «на тот час будѣчи в ѡбложнои хоробе, але в зѡполном розѣме а доброй памети и вымове», відказав, що він не раз про це свідчив перед возними, зокрема 15 листопада 1596 р. перед возним енералом Юськом Ключивою, і повторив сказане ним останньому⁷⁶.

Розгляд трибуналом згаданих позовів відбувся 2 липня 1597 р. Л. Пісочинський захищав свої інтереси сам, а інтереси П. Лаща, Ю. Черленковського (Я. Бокій на той час помер) і воєводи представляв умоцований останнього Пйотр Одривольський, який заявив, що трибунал не має права розглядати позови проти компромісарів. При обговоренні цієї заяви голоси («воти») членів трибуналу

⁷⁴ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4122 III, арк. 56–58. Незасвідчена копія.

⁷⁵ Там само, од. зб. 4108 III, арк. 35. Незасвідчена копія. У записі того ж возного, доданого до наведеного позову П. Лащові, сказано, що увіткнуто його у ворота Літинського двору 25 квітня (Там само, од. зб. 4122 III, арк. 58зв.).

⁷⁶ Там само, од. зб. 4049 II, арк. 44. Оригінал.

зрештою поділились порівну. Оскільки в таких випадках трибунал не був повноважний видавати декрет (у всіх інших випадках він більшістю голосів обов'язково видавав декрети, причому вони мали остаточний характер, оскарженню не підлягали), а переносив справи на розгляд королівського суду, який діяв під час сейму, у дні, вільні від його засідань, то він і прийняв відповідну постанову⁷⁷.

Згідно з цією постановою, королівський суд уже 10 липня видав припозови за скаргою Л. Пісочинського. Збереглися лише припозови Ю. Черленковському⁷⁸ і спільно вдові Я. Бокія Яновій Бокійовій Печихвостській Федорі Чаплянці, Філіпові Бокію Печихвостському та «іншим потомкам» Я. Бокія (усі вони мали «заступати» в суді небіжчика Я. Бокія)⁷⁹.

Матеріали цього суду нам невідомі. У документах, які містять щойно названі припозови, після наведення їх текстів написано: «В Варшаве на соиме року АФЧИ (1598) мсца марца ̄ІІ (18) дн[іа] первое воланє...»; мсца апрела ̄А (1) дн[іа] второе воланє». А одразу за цим читаємо: «В Варшаве на соиме року АХ (1600) мсца феврала ̄КГ (23) дн[іа] первое воланє, мсца феврала ̄КД (24) второе воланє»⁸⁰. З цього напрошується висновок, що на сеймі 1598 р. розгляд королівським судом справи було зірвано — напевно, з вини позваних. Не виключено, що так само повелися воевода і П. Лащ. Дуже ймовірно, що те саме відбулося на сеймі 1600 р., коли на ньому за новими позовами розглядалася ця ж справа. У такому разі є підстава твердити, що до нас могло не дійти шість позовів і вісім декретів королівського суду.

Уцілілі документи заводять нас епізодично у 1600-й і кілька наступних років. 2 липня 1600 р. Кременецький земський суд видав Л. Пісочинському трибунальський позов за скаргою князя Я. Збаразького про невиконання тієї умови угоди між ними від 12 липня 1596 р. стосовно розмежування Жорницького маєтку і маєтків

⁷⁷ Там само, од. зб. 4110 III, арк. 89. Незасвідчена копія.

⁷⁸ Там само, од. зб. 4049 II, арк. 57–57зв. Оригінал. 14 вересня возний єнерал Л. Плотницький увіткнув цей позов у ворота Черленківського двору (Там само, арк. 57зв.).

⁷⁹ Там само, арк. 56–56зв. Оригінал.

⁸⁰ Там само, од. зб. 4049 II, арк. 56зв., 57зв. Оригінал. Сейм 1598 р. відбувався від 8 березня до 13 квітня, сейм 1600 р. — від 9 лютого до 21 березня (Chronologia sejmów polskich. 1493–1793 / zestawil i wstępem poprzedził Władysław Konopczyński // *Archiwum Komisji Historycznej*, т. 4 (16), № 3. Kraków 1948, с. 145)

князя, яка вимагала обов'язкового вписання у брацлавську земську книгу виданих їм примірників декрету щодо згаданого розмежування протягом року і шести тижнів після його складання⁸¹.

14 травня 1601 р. трибунал розглянув позов (Брацлавського земського суду?) Л. Пісочинському за скаргою князя Я. Збаразького про безпідставне звинувачення у захопленні земель Жорницького маєтку⁸². У ході розгляду умоцований підкоморія Каспер Брезинський вказав на неможливість притягати того до суду і на підтвердження цього доводу показав королівський лист, у якому сказано, що Л. Пісочинський «в поселство до *орды* в справах, потребах Речи Посполитое *есть посланыи*», а тому у зв'язку з цією місією має екземпт — звільнення «*от вшеллакихъ правъ и сѣдовъ*, где бы кольвекъ *о* што был позваныи»⁸³. Трибунал визнав цей аргумент переконливим і постановив, що підкоморій повинен правуватися в ньому за позовом воеводи через шість тижнів після повернення з «Орди» (у згаданому королівському листі сказано про 12 тижнів після повернення). З тієї самої причини 29 квітня 1602 р. трибунал звільнив Л. Пісочинського, за наполяганням його умоцованого Павла Прушинського, від необхідності судитися в ньому за тим же позовом воеводи. На цей раз трибунал вказав на те, що підкоморій повинен стати перед ним через 12 тижнів після повернення з «Орди»⁸⁴.

17 травня 1602 р. урядник Жорницького маєтку І. Ставецький оповів Вінницькому гродському урядові⁸⁵, що з наказу князів Ю. і К. Збаразьких немирівський намісник («понаместник») і вїйт Л. Долгань з їхніми слугами і підданими здійснили наїзд на цей маєток (за відсутності Л. Пісочинського, який на той час ще не повернувся з «Орди»). Наїзд, зазначив урядник, охопив землі

⁸¹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4122 III, арк. 58–58зв. Незасвідчена копія.

⁸² Там само, од. зб. 4050 II, арк. 13–14. Засвідчена копія; од. зб. 4110 III, арк. 10–11. Незасвідчена копія.

⁸³ Йдеться про королівський лист від 15 березня 1601 р. (див. примітку 1).

⁸⁴ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 56–57. Засвідчена копія; од. зб. 4108 III, арк. 61–61зв., 63–64. Незасвідчені копії.

⁸⁵ Від 1598 р., відповідно до конституції Варшавського сейму, який працював 8 березня — 13 квітня того ж року (*Volumina legum*, т. 2, с. 375; *Chronologia sejmów polskich...*, с. 145), адміністративним центром Брацлавського воєводства й осередком діяльності гродського й земського судів була Вінниця; див. також: М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 88.

«вниз гребли Ярославовы, школо Лопени, под Юсков лесок»; нападники «попустошили» тамтешні пасіки, кільканадцять тисяч дубів порубали й вивезли до «волиці», яку Л. Долгань за наказом своїх же патронів осадив коло Ярославового ставу, що належить Л. Пісочинському, в Собку поранили і половили бобрів, ловлять рибу в ставах, «травы, сеножати стадом, швцами, быдлом топчут» і внаслідок усього цього завдали підкоморієві шкоди на 20 тис. злотих⁸⁶. 21 травня возний енерал Брацлавського, Волинського і Київського воєводств Войтех Яцимирський перед тим самим урядом зізнав, що за його дорученням побував у Жорнищському маєтку і тут йому І. Ставецький показав, якої шкоди було завдано внаслідок наїзду⁸⁷. Возний засвідчив правдивість сказаного І. Ставецьким у згаданій оповіді.

Інші матеріали, які торкаються цього наїзду, нам невідомі.

16 травня 1603 р. Л. Пісочинський і князь Я. Збаразький для остаточного, під загрозою сплати закладу 10 тис. злотих, встановлення меж своїх маєтків обрали у трибуналі полюбовними суддями (компромісарами) брацлавського земського писаря Івана Микулинського і Федора Стрижевського і в записі про це у трибунальську книгу визначили днем згаданого розмежування 29 липня. Доручену справу компромісари, з'їхавшись біля Ярославового ставу й вислухавши доводи підкоморія та Станіслава Дубровського, умоцваного воєводи, виконали вчасно і результати зробленого виклали у своєму декреті (судовому листі, компромісі), складеному 30 липня в селі Війтівцях*, що над Ярославовим ставом, та по одному його примірнику дали підкоморієві і воєводі. Цей документ вимагав, щоб протягом року і шести тижнів після його появи обидва ці примірники були вписані у гродську або земську брацлавську чи трибунальську книгу. Перед кінцем цього терміну, а саме 4 серпня 1604 р., підкоморій і воєвода особисто стали перед депутатами трибуналу з проханням дозволити вписати у його книгу примірник підкоморія, оскільки воєвода на той час свого примірника не мав.

Згідно з декретом, полюбовні судді підтвердили підсумки розмежування, проведеного 23 серпня 1596 р. стосовно Жорнищського, Данилковецького та Коровайнівського маєтків і розмежували

⁸⁶ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 61. Засвідчена копія.

⁸⁷ Там само, од. зб. 4105 III, арк 10–10зв. Незасвідчена копія.

* Нині село Липовецького району Вінницької області.

Жорницький та Данилковецький маєтки над Собком. Межу з Ободенським маєтком на цей час не було потреби проводити, бо вона була визначена (ким?) після того, як брати Семен і Богдан Ободенські стали одноосібними його власниками⁸⁸.

На цьому маєткове протистояння брацлавського підкоморія Лаврина Пісочинського і брацлавського воєводи князя Януша Збараського, яке тривало 13 років, закінчилось. У ньому воєвода,

⁸⁸ Там само, од. зб. 4051 II, арк. 1–3зв. Засвідчена копія. Слід мати на увазі, що ще 26 жовтня 1600 р. датовано складений у Вінниці лист Івана Романовича Красносельського та його дружини Марії Юрїївни з Черленковських, у якому сказано, що вони і Л. Пісочинський, якому цей лист дано, «яко приятели повинные, не вдаючися в тажб8 межи собою», «погодилися а покои и границы вечистые вчинили» між селами Криківцями і Красним, з одного боку, і Жорницьким маєтком — з іншого. Починаючи вище від верхів'я Лопені біля Прозорових лісків, читаємо в листі, від кіпця, насипаного між землями Л. Пісочинського і князя Я. Збараського, до граба, що між двома верхів'ями В'язовиці, було насипано 11 кіпців, а на деревах натесано знаки. Лист підписали Іван Красносельський і «люди зацные» — брацлавський земський писар Іван Микулинський, Іван Якушинський і возні Андрій Трембицький та Дмитро Щикитинський. 24 листопада того ж року його з подачі І. Красносельського вписано у вінницьку гродську книгу. Потім відповідний випис з цієї книги мав бути вписаний у вінницьку земську книгу, проте так не сталось, оскільки роки Вінницького земського суду, в ході яких згадане вписання планувалося здійснити, не відбулися. 21 лютого 1601 р. у Варшаві, під час роботи сейму, з подачі Л. Пісочинського в книгу королівської канцелярії вписано випис з вінницької гродської книги, який містив цей лист (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 202, арк. 78зв.–81. Оригінал). Згадані земські роки повинні були відкритися 7 січня 1601 р., наступного дня після римо-католицького свята Трьох Королів. 14 червня 1601 р., під час вінницьких років, які розпочалися після католицького свята Святої Тройці, випис з вінницької гродської книги з цим листом був-таки внесений у вінницьку земську книгу (Archiwum Państwowe w Krakowie, zesp. Archiwum. Sanguszków, № 908, с. 413. Переста). У листі подружжя Красносельських зазначено, що на розмежування з Л. Пісочинським вони пішли у відповідь на адресований їм і спричинений ним позов. Ідеться про позов Вінницького земського суду від 5 грудня 1598 р., у якому їх звинувачено в захопленні земель Жорницького маєтку, в тому, зокрема, що тут вони у 1596–1597 рр. став «усыпали», зайняли пасіку і до неї «бчолу свою навезли», «дерева, на будованье и на борти згожого, болшеи десети тисеч вырубали и поповсали, шкром посполитого» (тобто дрібнішого) і над річкою Тузарівкою почали садити і розбудовувати село Красне (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 87–87зв. Оригінал). 7 грудня того самого року возний енерал Костянтин Гораїн увіткнув два примірники цього позову у ворота Криковецького двору — І. Красносельському та його дружині (там само, арк. 87зв. Оригінал).

досвідчений і затятий сутяжник⁸⁹, випробовував на міцність того, хто у 1580-х роках став помітним землевласником у Брацлавському воєводстві. Підкоморій постійно займав наступальну позицію, змушував свого візаві захищатись. Перемога назагал була на його боці. Не слід, однак, заперечувати того, що князь за тривалий час володіння землями свого супротивника добре поживився. Л. Пісочинський не вперше довів, що на нього, хоч він і не належав до землевласницько-правлячої верхівки Речі Посполитої, слід зважати. У двобой з воєводою, як і з іншими, хто наважувався збагатитися за рахунок його володінь у Брацлавському воєводстві, його виручало, крім упевненості у своїй правоті, вольовитости, впертості і цілеспрямованості, уміння тонко орієнтуватись у законодавчих нормах і судочинстві⁹⁰.

⁸⁹ За підрахунками Ванди Добровольської, цей князь у 1572–1607 рр. вів щонайменше понад 150 судових процесів (W. Dobrowolska. *Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich...*, с. 31).

⁹⁰ Про інші маєткові конфлікти у Брацлавському воєводстві, які мали місце до 1606 р.: М. Крикун. Брацлавське воєводство впродовж своїх перших сорока років // *Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / упорядники Микола Крикун і Олексій Піддубняк*. Львів 2008, с. 78–106.

СПРАВИ ПРО ВТЕЧІ СЕЛЯН У СУДОЧИНСТВІ БРАЦЛАВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА КІНЦЯ XVI — ПОЧАТКУ XVII СТОЛІТТЯ

У шляхетській Речі Посполитій втечі селян були найпоширенішою, нехай і пасивною, формою протесту проти феодалного визиску. Дуже вагому роль в еволюції і розмаху цього явища відігравали українські землі: сюди у пошуках кращої долі «напливали» селяни з польських земель, тутешні селяни пересувалися з місця на місце, особливо в напрямі з заходу на схід. Із 62 виданих у 1503–1699 рр. польськими і Речі Посполитої сеймами постанов, спрямованих проти втеч, більшість повністю або частково стосувалась українських земель¹.

Дослідники, які спеціально вивчали питання втеч в Речі Посполитій (на жаль, протягом останніх двох десятиріч активний науковий інтерес до цієї теми не спостерігається), переважно цікавилися ними як соціальним феноменом та, особливо, кількісними їх параметрами і напрямками². Натомість судовому розглядові справ

¹ *Historia chłopów polskich*, т. 1: *Do upadku Rzeczypospolitej szlacheckiej*. Warszawa 1970, с. 309.

² S. Śreniowski. *Zbiegostwo chłopów w dawnej Polsce jako zagadnienie ustroju społecznego*. Warszawa 1948; S. Szczotka. *Uwagi o zbiegostwie włościan w dawnej Polsce // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* (далі — RDSG) 11 (Poznań 1949) 119–174; J. Topolski. *Zbiegostwo chłopów w dobrach kapituły gnieźnieńskiej w pierwszej połowie XVIII wieku // RDSG* 16 (Poznań 1954) 95–110; J. Burszta. *Zbiegostwo chłopów znad Sanu w pierwszej połowie XVIII wieku // RDSG* 17 (Poznań 1955) 55–80; L. Kostrzewski. *Zbiegostwo chłopów w województwie kaliskim w latach 1600–1650 // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu* (далі — *ZN w Opolu*), seria A: *Zeszyty Naukowe: Historia*, № 7. Opole 1970, с. 69–102; K. Wirski. *Zbiegostwo chłopów na Mazowszu w XVI i XVII wieku // ZN w Opolu*, seria A: *Zeszyty Naukowe: Historia*, № 11. Opole 1972, с. 47–73; M. Horn. *Walka chłopów czerwonoruckich w latach 1600–1648*, част. 1: *Zbiegostwo i zbójnictwo karpackie* [= *ZN w Opolu*, seria B: *Studia i Monografie*, 40]. Opole 1974, с. 34–65; М. Крикун. Документи ЦДІА УРСР у м. Києві як джерело до вивчення міграції населення на Україні у першій половині XVII ст. // *Архіви України* (Київ 1985/5) 49–57. Загальний погляд на втечі селян на українських землях в останній третині XVI — першій половині XVII ст. див.: [М. Крикун.] *Передмова // Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.: Збірник документів і матеріалів*. Київ 1993, с. 12–16.

про втечі практично уваги не приділено. Між тим, знання його дозволяє простежити, що йому передувало, його зумовлювало, вивчити аргументи, до яких удавалися позивач (повод) і відповідач (позваний) — відповідно той, від кого, і той, до кого селяни втекли, і дізнатись, чим розгляд закінчився. Врахування цього тематично урізноманітнює, а отже, збагачує, уявлення про селянські втечі³.

Дане повідомлення є спробою торкнутися «судової» сторони втеч на основі небагатьох матеріалів у складі родинного архіву брацлавського підкоморія Лаврина Гнівошовича Пісочинського, який зберігається в рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України⁴. Час появи матеріалів — від 1592 до 1606 р., коли Л. Пісочинський помер. Вагомість їх для висвітлення теми очевидна, якщо взяти до уваги, що всі книги гродського і земського судів Брацлавського воєводства, які велися від його утворення у 1566 р. до 1606 р., загинули (принагідно зазначимо, що загинули й книги, крім кількох, тих же судів за XVII–XVIII ст. — до 1793 р., коли це воєводство перестало існувати).

Перш ніж перейти до розповіді про ці матеріали та їх зміст, слід зазначити, що від 1576 р., відповідно до тогочасної постанови Варшавського сейму⁵, справи про втечі у Брацлавському (а також у Волинському і Київському) воєводстві розглядалися у гродському суді (перед тим — у земському суді — за Другим Литовським статутом).

³ Керуючись цим міркуванням, автор цих рядків під час і після вивчення матеріалів книг Кам'янецького земського суду під кутом зору наявності в них відомостей про втечі (див.: М. Крикун. Документи...) мав намір проаналізувати судові декрети, які стосувалися втеч, але змушений був від цього відмовитися з огляду на брак можливості в той час опублікувати статтю на цю тему.

⁴ Про Л. Пісочинського див.: М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI — першої половини XVII ст. в архіві роду Пісочинських // *Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької*. Львів 1998, с. 84–85; П. Кулаковський. *Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 pp.: Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій*. Острог — Львів 2002, с. 140–146; K. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy: Monografie i wzmianki*, т. 2 / opracowanie naukowe T. Epsztejn, S. Gorczyński. Warszawa 1991, с. 132–163; E. Dubas-Urwanowicz. *Piaseczyński Ławryn (Wawrzyniec) // Polski Słownik Biograficzny*, т. 25. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1980, с. 805–808. Про архів Л. Пісочинського, поповнений матеріалами його нащадків: М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 80–106.

⁵ *Volumina legum*, т. 2. Petersburg 1859, с. 185, 188–189.

Він, як і земський суд, діяв до 1598 р. у місті Брацлаві, відтоді — у Вінниці, іменувався відповідно Брацлавським і Вінницьким.

Ідеться про 52 документи. За хронологією вони розподілені так: 1592 р. — 1, 1594 р. — 1, 1595 р. — 1, 1596 р. — 3, 1597 р. — 4, 1598 р. — 4, 1600 р. — 2, 1601 р. — 4, 1602 р. — 6, 1603 р. — 7, 1604 р. — 9, 1605 р. — 9, 1606 р. — 1. З них із діяльністю згаданого гродського суду пов'язано 44, а саме: видані ним 18 позовів (16 оригіналів, 2 незасвідчені копії), 19 декретів (15 засвідчених і 4 незасвідчені копії, причому одна з незасвідчених копій має «свою» незасвідчену копію), наведені перед гродським урядом 3 зізнання возних про увіткнення ними позовів у ворота шляхетського двору в селі або місті (2 засвідчені і незасвідчена копія), 1 зізнання возного перед тим же урядом про недопущення його у введення у володіння (ув'язання) маєтком шляхтича, який виграв процес (2 засвідчені копії), 2 зізнання шляхтичів перед гродським судом — про звільнення тих, хто правувався з ними, від присяги (засвідчена копія) і припинення судової справи (незасвідчена копія), 1 умоцований (уповноважувальний) лист Л. Пісочинського (оригінал). 8 документів (6 засвідчених і 2 незасвідчені копії) становлять декрети шляхетського коронного трибуналу, які були наслідком розгляду на його сесіях у Любліні апеляцій на декрети гродського суду⁶. Маючи як джерело самостійний характер, трибунальські декрети були спричинені гродськими декретами, тому можна вважати, що вони примикали до останніх. Тож 52 документи — це 17 оригіналів, 25 засвідчених і 10 незасвідчених копій. Усі копії — це виписи з гродських і, також загублених, трибунальських книг. Оригінали, засвідчені й одна незасвідчена копія писані руською мовою, решта незасвідчених копій — це переклади з руської на польську, здійснені писарчуками гродської канцелярії. Всі копії — тогочасні.

Ці джерела підготовлені до видання у збірнику документів Брацлавського воєводства за 1566–1606 рр. Два з них — опубліковані⁷.

Слід мати на увазі, що 8 позовів (із 18) містять, після наведення їхніх текстів, записи возних про увіткнення ними позовів, а 8

⁶Трибунал діяв від 1578 р. Оскарження декретів гродського (і земського) суду Брацлавського воєводства він розглядав від 1589 р. на своїх весняній і літній сесіях (каденціях). До цього року після Люблінської унії дану функцію виконував королівський суд.

⁷Селянський рух на Україні..., с. 120–121, 134–136.

гродських декретів (із 19) та один трибунальський декрет (з 8) — позови, які в число 18 останніх не входять. Отже, властиво, маємо справу ще з 17 документами. Кілька позовів з 18 наведені також у гродських декретах.

52 документи охоплюють 31 випадок втеч. Ці випадки представлені по-різному — документами від одного до п'яти: 10 — позовами, 7 — гродськими декретами (5 з них мають «свій» позови), 2 — трибунальськими декретами (один має «свій» позов), 1 — позовом і гродським декретом, 1 — позовом і двома гродськими декретами (один з останніх має «свій» позов), 1 — двома гродськими декретами (один має «свій» позов), 1 — двома трибунальськими декретами, 1 — позовом і двома трибунальськими декретами, 1 — позовом, гродським декретом та умоцваним листом, 1 — позовом, гродським і трибунальським декретами та зізнанням шляхтича, 1 — позовом, двома гродськими і трибунальським декретами та зізнанням возного, 2 — позовами і зізнаннями возного, 1 — трьома гродськими декретами (один має «свій» позов) і зізнанням возного, 1 — зізнанням шляхтича.

Очевидно, що 52 документами і 9 позовами, які містяться в декретах, та 8 записами возних на позовах не вичерпується джерельний матеріал стосовно 31 випадку втеч. Так, 10 позовів, що представляють стільки ж випадків, мали б супроводжуватися принаймні стількома ж гродськими декретами, кілька гродських і трибунальських декретів мали б попереджатися відповідно позовами і позовами та гродськими декретами, більше мало б бути зізнань возних про увіткнення позовів і т. д.

31 згаданий випадок охоплює 222 родини втікачів (родини подані за іменами їх голів). 129 з них прибули з 15 сіл (у тому числі з Чаплів — 37) і містечка Уланова Подільського воєводства (до маєтку Л. Пісочинського в складі містечка Жорниць (121) і сіл Лютарівки та Якубівки), 10 — з двох сіл Руського воєводства (до Жорниць), 3 — з села Волинського воєводства (до Жорниць (2) і Лютарівки); решта (80) припадає на поселення Брацлавського воєводства — вони прибули з Вінниці (2; з двору Л. Пісочинського), Жорниць (1), 9 сіл (у тому числі з п'яти — до Жорниць (55), причому тільки з Шандирова і Тростянця — 43; з інших чотирьох сіл, особливо з Кам'яногірки (14), яка теж належала Л. Пісочинському, — до містечок Прилука, Айсина (Липівця), Печери, Нового Губина та двох сіл).

Отже, 197 родин втікачів осіли в маєтках Л. Пісочинського, з чого 188 — у Жорнищах. Це підтверджують 43 документи (з 52) і 25 випадків (з 31).

222 втікачі — це тільки ті, власники яких виявили їхнє місцезнаходження. Невиявлених, напевно, могло бути значно більше. Слід мати також на увазі, що йдеться лише про збережені документи і що якась кількість справ про втікачів залагоджувалась поза судовим розглядом — на полюбовних засадах.

Принагідно потрібно зазначити, що 222 втікачі — це лише частка серед втеч, які торкалися Брацлавського воєводства кінця XVI — початку XVII ст. За виданими наприкінці XIX ст. Александром Яблоновським реґестами (заголовками) декретів коронного трибуналу (самі декрети останнього зустрічаються дуже рідко, та й то тільки в копіях, а реґести, що дійшли, відносяться далеко не до всіх них), у 1594, 1596, 1598–1600, 1602–1604 і 1606 рр. ця установа видала 259 декретів про втечі в Брацлавське воєводство, у ньому і з нього⁸. Реґести не подають відомостей про кількість втікачів. 167 реґестів повідомляють про втечі в Брацлавське воєводство: з Подільського воєводства — 142 (з 83 поселень), з Теребовельського повіту Руського воєводства — 13 (з 8), з Кременецького повіту Волинського воєводства — 5 (з 6), з Житомирського і Київського повітів Київського воєводства — 6 (з 9), з Підляшського воєводства — 1 (з 1 поселення); загалом — зі 107 поселень. А осіли втікачі у 107 брацлавських поселеннях. Про втечі в межах Брацлавського воєводства йдеться у 65 реґестах (дві з них відносяться до трибунальських декретів у складі 52 вцілілих згадуваних документів) — з 34 у 43 поселення, причому в одній і другій цифрі фігурують ті самі 4 поселення. Втеч з Брацлавського воєводства стосуються 27 реґестів: у Київське воєводство — 25 (з 5 у 8 поселень), в Подільське воєводство — 1 (з одного в одне поселення; ця реґеста відноситься до трибунальського декрету серед 52 документів).

Варто вказати на те, що серед 259 реґестів є 4, в яких мовиться про втечі з Подільського воєводства в брацлавські маєтки Л. Пісочинського (у трьох — до Жорнищ, в одному — до Кам'яногірки) і щодо яких трибунальські декрети й інші джерела відсутні серед 52 документів.

⁸ *Źródła dziejowe*, т. 21: *Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw) / opisane przez A. Jabłonowskiego. Ukraina. Warszawa 1894.*

24-х випадків утеч з 31-го стосується первинна інформація про них у позовах, з яких 16 — оригінали, 1 — незасвідчена копія, 6 містяться в гродських і один в трибунальському декреті. Про інші випадки насамперед інформують найближчі до відсутніх позовів за часом появи три гродські і два трибунальські декрети, зізнання шляхтича і зізнання возного.

У позові, датованому 25 жовтня 1604 р., натрапляємо на рідкісну згадку про втікача з Жорниць до маєтку Оратова, що в Брацлавському воєводстві, Яна Висоцького — «рукодайного» (тобто довіреного) слуги Л. Пісочинського, в якого він був міським жорницьким писарем і який згодом домігся призначення його за автентиком (номінаційним документом) возним енералом. Я. Висоцький, читаємо в позові, втік після Великодня 1604 р., «препомнивши боязнь Божю и срокгост права посполитого, не вчтивши пїна своего и зашкодивши немало пїнд Песочинскомѹ и подданым ег(о) мещаномѹ жорнвищскимѹ, то ест меновите sprawy и листы, ку правѹ належачие, и мамрамы [бланки для заповнення їх позовами], на розные долги ему повероные и до рѹкѹ даные ѿт его мл. пїна Песочинского, а до того подданымѹ его мл. пїна Песочинского, мещаномѹ жорнвищскимѹ зашкодивъши и напозичавши розных долговѹ» (далі наводиться перелік взятого ним зі собою)⁹.

У 27 випадках (з 31) втечі датовані. Вони відбулися у 1588–1590, 1594, 1595, 1597–1604 рр. За роками ці випадки розподілені більш-менш рівномірно, за винятком 1602 р., на який припадає 8 випадків. Недатовані випадки мали місце, судячи з дати видачі відповідних трьох позовів і гродського декрету, в перші роки XVII ст.

Часова відстань між втечею та видачею позову була різною. Вона зафіксована у 26 випадках, але тільки в кількох точно. Так, втечі з Вінниці відбулися 13 березня 1588 р. і 1 квітня 1590 р., а позов щодо них видано 15 червня 1594 р.; тоді ж видано позов стосовно втеч із Кам'яногірки, які відбулися 15 листопада 1589 р. і 23 січня 1590 р.¹⁰; відповідно відносно села Подільського воєводства Вербки, сіл Брацлавського воєводства П'ятничан, Мізякова і Кам'яногірки — 15 грудня 1589 р. і 21 січня 1592 р., 7 травня 1594 р. і 20 грудня 1595 р., 22 квітня 1595 р. і 23 червня 1597 р., 31 березня

⁹ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України (далі — ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, од. зб. 4051 II, арк. 32–32зв.

¹⁰ Там само, од. зб. 4048 II, арк. 62–63.

1597 р. і 4 вересня 1597 р.¹¹ Стосовно сіл Подільського воєводства Чаплів, Русанівців і Радзепівців згадана часова відстань була відповідно такою: весна і 28 жовтня 1598 р., осінь 1599 р. і 26 квітня 1600 р., жовтень 1599 р. і 20 січня 1602 р.¹² У всіх інших випадках, коли втечі датовані лише роками, а позови — днями й місяцями (так саме датувалися всі позови), цей інтервал може бути визначений приблизно; він становив від трьох років до кількох місяців.

26 позовів (з 27) подають відомості про дату відкриття після їх видачі рочків (сесій; вони відбувались по кілька разів на рік) гродського суду, які мали розглядати, зокрема, справи про втечі. Кількість проміжних днів коливалася в діапазоні від 29 до 84, здебільшого — до 40 (понад 40 днів подають 8 позовів). Як правило, рочки відкривались у призначений час, звичайно — у вівторок.

Щодо 8 позовів (із 26) відомо, коли возні увіткнули їх у міські ворота або у ворота шляхетських сільських дворів: в одному випадку це сталося в день видачі позову, в одному — наступного дня, в одному — через три, у трьох — через п'ять, в одному — через шість, в одному — через 11 днів.

Свої інтереси на рочках сторони зрідка представляли самі, переважно ж через умоцованих — уповноважених спеціальними листами (моцями) осіб. Так, з 21 відомих рочків, які стосувалися Л. Пісочинського, він був присутній на чотирьох, на інших його заступали умоцовані; не виключено, що на деяких із цих 17 рочків він бував епізодично, повністю покладаючись на умоцованих.

Втім, на чотирьох із восьми відомих сесій трибуналу Л. Пісочинський сам захищав свої інтереси.

До 1598 р. гродський суд Брацлавського воєводства працював у Брацлавському замку¹³, відтоді ж, згідно з постановою Варшавського сейму, який відбувався у березні–квітні цього року¹⁴, — у королівському (урядово-старостинському) дворі у Вінниці¹⁵, розта-

¹¹ Там само, од. зб. 4047 II, арк. 78; од. зб. 4048 II, арк. 130; од. зб. 4049 II, арк. 94; од. зб. 4108 III, арк. 36–37.

¹² Там само, од. зб. 4049 II, арк. 111, 145; од. зб. 4050 II, арк. 44.

¹³ М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 89.

¹⁴ *Volumina legum*, т. 2, с. 375; *Chronologia sejmów polskich. 1493–1793 / zestawił i wstępem poprzedził Władysław Konopczyński // Archiwum Komisji Historycznej* 4 (16), № 3. Kraków 1948, с. 145.

¹⁵ М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 89.

шованому «під» тамтешнім замком¹⁶. У цьому дворі була судова «ізаба», як це видно з гродського декрету від 4 березня 1602 р.¹⁷

Сенс розгляду справ про втечі у гродському суді графаретно викладено у позовах. Він зводився до адресованої відповідачеві за скаргою позивача вимоги цього суду стати перед ним з родинами втікачів і видати їх позивачеві з їхньою худобою і майном або ж, відповідно до постанови Варшавського сейму 1588 р.¹⁸, заплатити за кожну родину 500 польських гривень (гривня містила в собі 48 грошів).

Відповідач міг не видавати цих підданих, коли йому вдавалося довести, що вони засиділи в його маєтку «давність» — певну кількість років. Варшавський сейм 1578 р. скасував десятирічну тривалість цієї давності у Брацлавському, Волинському і Київському воєводствах і замінив її на трирічну¹⁹. Є підстави вважати, про що далі, що ця постанова залишилася на папері.

Якщо відповідач наполягав, що підданих, про яких ідеться, нема в його маєтку, то він за постановою суду повинен був у цьому присягнути «тілесно», тобто особисто перед Розп'яттям. Такої присяги всіляко уникали, шукаючи способів її обійти. Бувало, що відповідач сам виявляв бажання присягнути в тому ж, і суд ішов йому назустріч, бувало також, що суд дозволяв позивачеві, на його прохання, присягнути в тому, що втікачі — його власні піддані.

Найпростішим розгляд справи про втікачів у гродському суді виглядав тоді, коли обидві сторони без будь-яких суперечок (контроверсій) відкладали цей розгляд до найближчих наступних рочків. Таке відкладання й відповідний декрет іменувались розеймом або розписом²⁰.

Своєрідним варіантом розейму/розпису є декрети, спричинені вмотивованою відсутністю на рочках відповідача або його умоцваного. Таким є декрет, виданий 14 вересня 1601 р. з огляду на те, що Л. Пісочинський на час розгляду справ перебував на дипломатичній

¹⁶ *Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе, част. 7, т. 3: Акты о заселении Юго-Западной России XVI–XVIII вв. Киев 1905, с. 29* (інвентар Вінницького замку 1604 р.).

¹⁷ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 46–47зв.

¹⁸ *Volumina legum*, т. 2, с. 269.

¹⁹ Там само, с. 189.

²⁰ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 125 (декрет від 13 лютого 1604 р.), 141 (декрет від 30 березня 1604 р.); од. зб. 4051 II, арк. 59 (декрет від 20 травня 1605 р.).

службі Речі Посполитої — виконував посольську місію в Кримське ханство і за королівським листом на час її і 12 тижнів після повернення з неї звільнявся від викликів за позовами на будь-які судові сесії. Це звільнення йменувалось екземптом²¹.

У разі неявки на рочки якоїсь зі сторін, причина якої була судові і протилежній стороні невідома, ця остання пред'являла («підносила») даному судові позов, який вичитувався. Що було далі, виразно видно з декрету, винесеного 4 березня 1602р.²² 1 березня на прохання Петра Бромирського, умоцваного позивача Павла Жоховського як доживотного володільця села Подільського воєводства Онацківців, звідки втекли 4 родини підданих, возний Андрій Трембицький чотирикратно (замість передбачених Литовським статутом 1566 р. трьох разів) у судовій ізбі і перед нею «волав», тобто закликав, Л. Пісочинського як відповідача прибути на рочки, проте ні той, ні його умоцваний не з'явився. Тоді за наполяганням П. Бромирського суд постановив, що Л. Пісочинський має сплатити П. Жоховському 2000 польських гривень за втікачів. По тому прибулий умоцваний відповідача Ясь Будний за згодою суду арештував даний вирок — домігся його призупинення. 4 березня той самий возний там само на прохання П. Бромирського тричі волав про те саме, але й на цей раз безуспішно. Після цього П. Бромирський підніс той самий позов і домагався від суду визнати цей арешт недійсним. Суд усе ж вичікував появи Л. Пісочинського або його умоцваного «до години» (до певного часу). По її закінченні, коли «справи вси так з реистру [судового списку], яко и арешты *штсв*жоны были и вже суды наши, — читаємо далі в документі, — *штволати хотели есмо*», А. Трембицький там само волав чотирикратно і теж безуспішно. І цього разу П. Бромирський підніс той самий позов. Суд визнав Л. Пісочинського таким, що порушив право, і знову вирішив, що він має позивачеві сплатити згадані 2000 гривень; у разі ж несплати, сказано далі в декреті, П. Жоховський за посередництвом возного буде ув'язаний у володіння Жорницьким маєтком під загрозою, якщо спротивиться цьому, сплати інших 2000 гривень. Виконання цієї постанови суд поклав на «належний уряд», під чиєю юрисдикцією перебуває Жорниц-

²¹ Там само, од. зб. 4050 II, арк. 39–39зв.; те саме див.: Там само, од. зб. 4105 III, арк. 7–7зв. Згаданий королівський лист, виданий 15 березня 1601 р.: Там само, од. зб. 4050 II, арк. 6–6зв.

²² Там само, од. зб. 4050 II, арк. 46–47зв.

ський маєток. Цим урядом був Вінницький гродський суд, а безпосередньо — вінницький і звенигородський староста Юрій Струс.

Дещо іншим у процедурному відношенні виглядає початок розгляду справи про втечу 7 підданих з Кам'яногірки до Нового Губина²³. 2, 3 і 4 вересня 1597 р. возний Лаврин Плотницький «порядком статутовим» (тобто — кожного дня трикратно) волав відповідачів князя Яхима Корецького і його дружину Анну Ходкевичівну прибути на рочки. Не дочекавшись їх, умоцovanі позивача Л. Пісочинського Федір Стрижевський і Шенсний Лімонт піднесли позов. Після прочитання позову вони ж, для підкреслення належного оформлення ними справи, показали випис з брацлавської гродської книги зізнання возного (перед Брацлавським гродським урядом) про його увіткнення ним. А далі в декреті, де про це йдеться, сказано, що прибулі умоцovanі відповідачів Богдан Козар і Себастьян Вільчек пояснили відсутність тих тим, що князь у цей самий час знаходиться на київських рочках, бо вони розглядають справу для нього «більшу», тобто важливішу, ніж та, яка розглядається на даних рочках (більша важливість справи означала більшу її грошову вагомість). Своє пояснення умоцovanі підкріпили показом листа князя відповідного змісту, адресованого Брацлавському гродському судові. На цій підставі вони звернулися до суду з проханням справу не розглядати. Умоцovanі ж Л. Пісочинського заявили, що пояснення князем причини своєї відсутності не може бути правомочним, оскільки законодавство не допускає щодо втікачів виправдання («оборони», «закладання») більшою справою. Суд визнав слушність цього аргументу і вказав на те, що розгляд справи на даних рочках повинен бути продовжений і що відповідачів у ньому можуть заступати їхні умоцovanі.

З декрету від 13 серпня 1605 р.²⁴ дізнаємося, що у справі про трьох втікачів з села Поріччя Волинського воєводства після безуспішного приволання (виклику) возним А. Трембицьким позивача Василя Болбаса Ростоцького умоцovanий Л. Пісочинського як відповідача Леонтій Подгаєцький підніс позов, а по тому той самий возний три дні по три рази і навіть «мимо права» ще один день тричі волав позивача, але той не з'явився ані умоцovanого свого не прислав і відповідачеві жодної вістки про причину свого «нестання» на рочках не подав. Л. Пісочинський на підставі цього заявив,

²³ Там само, од. зб. 4108 III, арк. 36–37.

²⁴ Там само, од. зб. 4051 II, арк. 80–81зв.

що «здає» позивача «на впадъ речи, в позве шписаное» (це означало, що справа, викладена в позові, стає недійсною, вважається припиненою). Суд дійшов такої ж думки й оголосив Л. Пісочинського вільним від позову за скаргою позивача «вечними часи».

У судовій практиці Речі Посполитої поширеним було заперечення відповідачем володільчих прав позивача на маєток, звідки здійснено втечу, причому зверталась увага й на те, що в позові, коли в ньому мовилося про маєток, який належав кільком володільцям, про це не говорилось і, отже, не зазначалось, що піддані втекли з частини позивача. Ці аргументи висувалися з метою вказати судові на безпідставність вимоги позивача повернути йому втікачів, а значить — й самого позову. Відповідач у таких випадках вимагав припинити справу або пред'явлення позивачем документів на володіння маєтком. Позивач на це відповідав твердженням, що, згідно з правом, він не повинен на суді документально доводити свої права на володіння, тим більше — носити відповідні документи з собою. У п'яти із шести таких випадків суд взяв сторону позивача, в одному — відповідача.

Із цих п'яти випадків на більшу увагу заслуговує випадок, зафіксований у декреті від 14 лютого 1604 р.²⁵, винесеному стосовно втечі 30 підданих із Чаплів. Згідно з ним, умоцований Л. Пісочинського Бальцер Каватурський переконував суд, що володільцем («посесором») Чаплів є не лише Миколай Вербовський, як це видно з виданого за його скаргою позову, а й «якийсь» Подеський; до того ж, продовжував Б. Каватурський, М. Вербовський не повинен позивати відносно цих підданих, бо Чаплі — «не сут добра власные, волные, шлхетские, але инши», і справжнє право на володіння ними належить кам'янецькому старості «як рамя господаря» (тобто — короля; малося на увазі, що Чаплями як королівським маєтком М. Вербовський володів доживотно за королівським дозволом).

Натомість Л. Пісочинському на рочках, розпочатих 19 травня 1592 р., довелося захищатись від закиду брацлавського воєводи і кременецького старости князя Януша Збаразького, що він — не «отчич», тобто дідичний володілець Кам'яногірки, звідки 7 підданих втекли до маєтку князя Прилука, і тому позивати про них не має підстав. Відповівши на це, що володіє він Кам'яногіркою за дідичним, дарованим і записаним йому його дружиною Магдаленою Дубицькою

²⁵ Там само, од. зб. 4050 II, арк 126–126зв.

правом, яке не повинен на суді показувати, Л. Пісочинський показав тільки інвентар цього села, підписаний і запечатаний возним, з якого видно, що згадані піддані — його «отчичі» (дідичні)²⁶.

В декретах, що стосуються інших трьох із зазначених п'яти випадків, однаково й дуже лаконічно сказано, що позивачі — «не належні» володільці маєтків²⁷.

У випадку, коли суд став на бік відповідача, ішлося про втечу трьох підданих із села Паликорів Руського воєводства. У декреті від 21 травня 1605 р.²⁸, який його стосується, читаємо: умоцований Л. Пісочинського Іван Якушинський запевняв суд, що Барбара Горська, вдова Войцеха Горського, який за свого життя позивав щодо цих втікачів, не має права домагатись їх видачі, бо не є дідичною, належною власницею Паликорів. Б. Горська висловила готовність запрягти, що ці піддані — її власні, проте суд наказав їй пред'явити «титул права» на Паликорови.

Тематично близьким до цих шести випадків є той, що викладений у декреті від 29 жовтня 1601 р.²⁹, виданому за скаргою Микити Олехновича Дешковського щодо трьох втікачів з села Дешківців Брацлавського воєводства до Айсина (Липівця), маєтку краківського каштеляна, черкаського, канівського, білоцерківського і богуславського старости князя Януша Острозького, який (маєток) на той час доживотно тримав Станіслав Єрдан. Умоцований князя Пйотр Злотопольський на суді заявив, що на даний позов його патрон відповідати не повинен, оскільки позивати слід було окремо його й С. Єрдана; до того ж, продовжував П. Злотопольський, через мор («повітря небезпечные») і свою значну віддаленість від Айсина князь отримав позов запізно. Умоцований М. Дешковського Миколай

²⁶ Там само, од. зб. 4048 II, арк. 62–63. У цьому випадку про рочки дізнаємося з трибунальського декрету від 15 червня 1594 р. Згаданий у цьому документі інвентар Кам'яногірки недатований і сильно пошкоджений: Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, oddz. rękopisów, rkps 4163 III, арк. 119–119зв.

²⁷ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4051 II, арк. 57–57зв. (декрет від 20 травня 1605 р. щодо 11 втікачів із сіл Андрія Петриковського Маркушів і Морозівки, що в Подільському воєводстві), 119–119зв. (декрет від 15 грудня 1605 р. про втікачів з села Яна Висоцького Курян, що в Руському воєводстві), 121–121зв. (декрет від 15 грудня 1605 р. відносно 8 втікачів із сіл Матея Шляхтинського Бокіївки і Хоминців, що в Подільському воєводстві).

²⁸ Там само, арк. 60–60зв.

²⁹ Там само, од. зб. 4050 II, арк. 41–42.

Голембієвський доводив, що цілком виправдано видано один позов на двох, бо йдеться про одну справу — про втікачів до одного поселення, і що позов покладено в Айсині своєчасно — за шість тижнів до даних рочків, щоб «шбадва позваные ведали» про нього; цей же умоцований пред'явив судові випис з вінницької гродської книги зізнання возного перед Вінницьким гродським урядом про покладення ним даного позову. Суд визнав доводи П. Злотопольського більш переконливими і звільнив князя від відповіді на позов.

На кількох рочках піднімалося питання про присягу. Під цим кутом зору на особливу увагу заслуговують три декрети з осені 1597 р. стосовно згаданої вище справи про втечу підданих з Кам'яногірки до Нового Губина. Причому слід наголосити, що кроки, до яких на рочках вдавались обидві сторони — позивача і відповідача, мали не лише ситуативний характер. Деякі з кроків дають підставу твердити, що були вони заздалегідь сплановані як варіанти вирішення справи: іншим не можна пояснити те, що умоцовані в ході розгляду справи у відсутність тих, інтереси яких представляли, швидко, протягом одного дня, без погодження з ними, що було неможливим, реагували на зміни в цьому розгляді. У тогочасній судовій практиці таке було поширене.

У першому з цих декретів, датованому 4 вересня³⁰, зазначено, що умоцовані князя Яхима Корецького і його дружини Анни Ходкевичівни Б. Козар і С. Вільчек, після безуспішної з їхнього, умоцованих, боку спроби домогтись, аби на рочках справа не була розглянута з причини розгляду у той самий час на київських рочках «більшої» справи князя, повідомили судові, що князь від свого й дружини своєї імені готовий на найближчих рочках присягнути в тому, що жодного з семи підданих Л. Пісочинського в Новому Губині немає і позов їх там не застав (ішлося тут про покладання, тобто увіткнення, позову). Зваживши на те, що умоцовані Л. Пісочинського, який, до речі, на рочках був відсутній, Ф. Стрижевський і Щ. Лімонт дали згоду на таку присягу, суд постановив, що вона повинна відбутися на найближчих рочках, але без додаткового позову — припозову, який би їй передував, у присутності позивача, і що тим самим справа має бути остаточно («завито») вирішена.

16 жовтня на найближчих рочках³¹ умоцовані князя (ті самі, що й на попередніх рочках) довели до відома суду, що той готовий

³⁰ Там само, од. зб. 4108 III, арк. 36–37.

³¹ Там само, арк. 38–38зв.

присягнути, але через «обложну» хворобу з'явитись не може; при цьому вони показали лист князя відповідного змісту. Враховуючи цю обставину, суд переніс виконання присяги на найближчі рочки, з тим застереженням, що перед цим князь зобов'язаний там само присягнути, що на дані рочки не з'явився через хворобу. Далі в цій ухвалі сказано про непотрібність припозову і, після виконання присяги стосовно втікачів, «завитість» справи. Реакції умоцтованих позивача (їх не названо; мабуть, ті самі, що й на вересневих рочках), відсутнього і на цих рочках, на даний декрет останній не містить. Напевно, вона була позитивною, інакше це відобразив би декрет.

На наступних найближчих рочках князь з'явився 28 листопада — через три дні після їх відкриття, протягом яких волав його возний Войцех Яцимирський (і на цей раз про присутність Л. Пісочинського на судовому засіданні декрет³² не згадує). Його умоцтований Миколай Чарнацький опротестував видання припозову, яким князя було викликано для виконання обох присяг, — як такого, що, згідно з попереднім декретом, не мав бути, і на цій підставі попросив суд «здати» позивача (тобто — вважати його винним у порушенні права, а отже, в даній ситуації неправоздатним), а відповідача оголосити вільним від присяг. Суд на це прохання не відреагував. На його вимогу умоцтовані позивача (ті самі, що й на вересневих рочках) пред'явили письмову згоду («моц») останнього на дальший розгляд справи, визнавши непотрібність, недоцільність цього припозову. Разом з тим вони заявили, що раз князь прореагував на припозов вимогою «здати» позивача з метою «загасити» його «справедливість», то нехай відповідає на нього й присягає. Суд «здання» позивача не допустив і наказав князеві дотримуватись судової процедури. М. Чарнацький оскаржив це рішення. Суд дозволив князеві звернутися з відповідною апеляцією до трибуналу. Умоцтовані позивача на це згоди не дали.

«Присяжний» характер мала і справа про двох втікачів з П'ятничан, маєтку брацлавського земського судді Семена Ободенського. На рочках 27 січня 1596 р. відповідачеві Л. Пісочинському було наказано присягнути, що цих підданих у Жорнищах нема і позов їх там не застав. 29 січня С. Ободенський зізнав перед судом, що звільнив відповідача від присяги, залишивши за собою право на повернення тих же підданих в разі виявлення їх у

³² Там само, арк. 40–41.

Жорнищах³³. Застереження виявилось недаремним: 4 жовтня того ж року суд розглянув справу стосовно цих втікачів³⁴ за тим же, що й на січневих рочках, позовом³⁵. Л. Пісочинський, котрий з'явився на рочки через три дні, протягом яких його волав возний А. Трембицький, скаржився судові на безпідставність позову. На це С. Ободенський відповів, що йому стало відомо, що втікачі знаходяться в Жорнищах. Він же зазначив, що готовий присягнути в правдивості своїх слів. Суд, читаємо в декреті, «нарадившысе добре с правом посполитымъ и зъ их млтью панами, на тот час пры нас боддчыми, и прыхилаючысе до коньстытуцьи [сеймової постанови], ѡ збегачь чыненое», ухвалив, що Л. Пісочинський повинен відповідати на позов. Це рішення той не визнав й апелював до трибуналу. Суд йому апелювати дозволив. З декрету не видно, як С. Ободенський сприйняв цей дозвіл.

Траплялося, що мав у суді присягати позивач. Так, на рочках, що тривали від 19 травня 1592 р., Л. Пісочинському було наказано (напевно за його ініціативою) присягнути, що втікачі з Кам'яногірки (7) і Вінниці (2) до Прилука, маєтку, нагадуємо, князя Януша Збаразького, його власні піддані. Князь, до речі, на такий вирок не погодився й апелював до трибуналу. Суд йому апелювати дозволив³⁶.

У двох гродських декретах мовиться про видачу втікачів відповідачем на вимогу позивачів. У декреті від 27 березня 1604 р. сказано, що з 13 підданих, які втекли з села Пархомівців Подільського воєводства, Л. Пісочинський повернув Миколаєві Булдію одного, але без його дружини, дітей та маєтності, і що суд ухвалив, що на майбутніх рочках він повинен їх віддати. А щодо 12 підданих обидві сторони уклали, читаємо там само, розейм до тих же рочків³⁷.

Декрет від 26 вересня 1605 р. зазначає, що на рочках, розпочатих 9 серпня того ж року, умоцований Л. Пісочинського Войтех Домаєвський повернув Янові Висоцькому Миська, одного з шести втікачів з села Курян, котрий «знайшовся» у Жорнищах. Там само позвана сторона визнала, що Васько з цієї шістки прибув до Жорниць «гултаємъ и еше недорослым, там же понал ѡселую невесту з маєтностю и через всѣ давности земские в Жорнищах заседел». Про це суд зобов'язав Л. Пісочинського присягти на

³³ Там само, арк. 33–33зв.

³⁴ Там само, од. зб. 4048 II, арк. 117–117зв.

³⁵ Там само, арк. 130.

³⁶ Там само, арк. 62–63.

³⁷ Там само, од. зб. 4050 II, арк. 132.

найближчих рочках. А стосовно інших чотирьох втікачів В. Домаєвський твердив, що їх у Жорнищах немає. Суд ухвалив, що Л. Пісочинський має на біжучих, серпневих, рочках присягнути, що це правда. Проте той на таку ухвалу апелював до трибуналу, суд йому апелювати дозволив. 26 вересня, на рочках, розпочатих шістьома днями раніше, Л. Пісочинський, «входячи присягъ и далших затягов правных», видав синові Я. Висоцького Криштофові, який заступав на суді батька, Васька з дружиною Горпиною, а також Ярему, «ш которого не позывано». Відмовившись далі від апеляції, дозволеної йому на серпневих рочках, Л. Пісочинський видав й Івана Куцича, який у Жорнищах «знайшовся». Про інших трьох «позовних» підданих К. Висоцький заявив, що йому стало відомо — їх у Жорнищах нема і позов їх там не застав. Тому, зазначив К. Висоцький, він звільняє назавжди відповідача від позову щодо них. Суд зважив на сказане К. Висоцьким і прийняв відповідне рішення³⁸.

На видачі цих трьох підданих на рочках 26 вересня справа про них як утікачів не закінчилась. Двома днями пізніше датований позов за скаргою Я. Висоцького, де сказано: вони, коли їх повертали до Курян слуги позивача Мартин Верховський і Ян Папроцький, цих останніх «вночи спачих подавит хотели; шкрѣтне шных потовкши и побивши, сами проч подтекали и знову до имена... местечка Жорнищъ з жонами, з детми и зо всіми маєтностями своїми пришли и збигли, и там... мешкают». 15 грудня того року на рочках умоцований Л. Пісочинського Б. Каватурський заперечував перебування цих підданих у Жорнищах. Суд відкинув як безпідставний закид Б. Каватурського на адресу Я. Висоцького, що він «не може быт належным поводом тоє sprawy, кгда ж такаа ведомост ест, же таа маєтност [Куряни] не ест власнаа поводава», і також прохання того ж умоцованого, щоб на цій підставі звільнити відповідача від позову. Суд визнав, що Л. Пісочинський на позов повинен відповідати. Б. Каватурський апелював до трибуналу й отримав дозвіл на цю апеляцію³⁹.

Серед трибунальських декретів 5 тематично пов'язані безпосередньо з такою ж кількістю гродських декретів (з останніх лише один бачимо серед наявних 19 декретів), 3 безпосередньо пов'язані з найближчими до них за часом попередніми трибунальськими

³⁸ Там само, од. зб. 4051 II, арк. 97–98.

³⁹ Там само, арк. 119–120; *Селянський рух на Україні...*, с. 134–136.

декретами (з яких один належить до щойно згаданих п'яти трибунальських декретів).

Часова відстань між пов'язаними між собою гродськими і трибунальськими декретами становила: в одному випадку — 2 роки 1 місяць (у межах 1592–1594 рр.), у двох — відповідно 1 рік 5,5 місяців і 1 рік 7 місяців (у межах 1596–1598 рр.), у двох — 2 місяці (у 1606 р.). Часова відстань між пов'язаними між собою трибунальськими декретами складала 1 рік 1,5 місяця (у межах 1602–1603 рр.).

У трьох трибунальських декретах ідеться про неявку позивачів (або їхніх умоцтованих) на розгляд трибуналом справ, які їх стосувались, незважаючи на трикратні протягом трьох днів волення їх возним «опатрним» Станіславом Іздебським, котрого трибунал призначив для цього на прохання особисто присутнього на його засіданнях Л. Пісочинського як відповідача. Після даних волянь трибунал дозволяв Л. Пісочинському позивача «вздат в бпадку всеє речи» (справи), а позивачеві — «арештувати» це «вздання». У двох (з цих трьох) випадках арешту не було, і трибунал повторно й остаточно «здавав» позивача «за тым нестанем в бпадку тоє речи» та оголошував відповідача назавжди вільним від позову і всієї справи, причому в одному з цих випадків — після трикратного волення того самого возного⁴⁰; в одному ж випадку арешт оголосив умоцтований позивача Реміан Тишковський, а коли після цього трибунал на прохання Л. Пісочинського знову виніс справу на розгляд і позивач не з'явився, то він постановив те саме, що й у двох попередніх випадках⁴¹.

У трьох декретах міститься затвердження гродських декретів про те, що відповідач повинен присягнути на рочках, в одному випадку — в тому, що піддані — його власні і що він «давности земское не ѡмешкал ѡ них чинити» (тобто, що повідомив, відколи

⁴⁰ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 90–90зв.; *Селянський рух на Україні...*, с. 120–121 (декрет від 1 травня 1598 р. за скаргою Семена Шандировського про неповернення 11 втікачів із Шандирова і Тростянця); ЛНБ, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 90–90зв.; те саме див.: Там само, од. зб. 4110 III, арк. 12–12зв. (декрет від 13 червня 1603 р. за скаргою П. Жоховського стосовно чотирьох втікачів із Онацківців).

⁴¹ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 92–92зв. (декрет від 16 червня 1603 р. за скаргою бурмістра, райців, вїта та присяжних Уланова, королівського маєтку, щодо 9 втікачів).

вони мешкають у нього)⁴², в другому — що втікачів у його маєтку немає і позов їх там не застав⁴³ (в обох цих випадках присяга мала відбутись після шести тижнів від видання даних декретів, причому в першому з них відповідача «отпорная» сторона повинна її «прислухати»), в третьому — що підданий — його власний і давність у його маєтку висидів і тому не повинен бути повернений («до верненъа») позивачеві⁴⁴.

Два декрети підтвердили гродські декрети відносно перенесення розгляду справ на час після повернення Л. Пісочинського з польської місії до Кримського ханства («до *Юрды*»)⁴⁵.

З трибунальськими декретами пов'язані й два зізнання — шляхтича Олександра Спичинського перед Вінницьким гродським урядом 10 жовтня 1603 р.⁴⁶ і возного Григорія Савчинського перед тим самим урядом 22 червня 1606 р.⁴⁷ У першому з них сказано, що трибунал наказав відповідачеві Л. Пісочинському присягати стосовно 5 втікачів із села Спичинців Подільського воєводства (у зізнанні не подано, у чому саме присягти; напевно в тому, що цих підданих у його маєтку (Жорнищах?) немає, або в тому, що вони — його власні або висиділи давність). Він, О. Спичинський, читаємо далі в зізнанні, цю присягу Л. Пісочинському «*штпвдстил и з нее вечными часы вызволил*», бо той сплатив йому за кожного з цих підданих 500 польських гривень. Позивач вказав також на те, що Л. Пісочинський повернув йому одного підданого, щодо якого той його не позивав. Зізнання закінчується словами, які варто навести: «*теды ка их [5 підданих] за тым заплаченъемъ его мл. пану подкоморемъ ѿ дедицство и вечное подданство штдаю и их самых, жон, детеи и маестности их вечными часы вырекаюсе ани ѿ них вже его мл. пѣна подкоморего и потомства его мл. позывати не маю и*

⁴² Там само, од. зб. 4048 II, арк. 62–63 (декрет від 15 червня 1594 р. за скаргою Л. Пісочинського відносно 7 втікачів з Кам'яногірки і двох — з Вінниці до Прилука).

⁴³ Там само, од. зб. 4049 II, арк. 92–92зв. (декрет від 1 травня 1598 р. за скаргою С. Ободенського про двох втікачів із П'ятничан).

⁴⁴ Там само, од. зб. 4050 II, арк. 86–86зв. (декрет від 13 червня 1603 р. за скаргою Мацея Яблоновського про одного втікача з села Качмозова Подільського воєводства до Жорнищ).

⁴⁵ Там само, од. зб. 4108 III, арк. 59–60 (декрет від 26 квітня 1602 р. щодо згаданих вище 9 втікачів з Уланова); од. зб. 4050 II, арк. 59–59зв. (декрет від 1 травня 1602 р. про згаданого також втікача з Качмозова).

⁴⁶ Там само, од. зб. 4050 II, арк. 108–108зв.

⁴⁷ Там само, од. зб. 4051 II, арк. 140–141зв.

мочи не бѣдѣ. И ѡвшемъ вже ѡт сего часу тыми поддаными волно его мл. панѣ подкоморемѣ бѣдет шафовати [розпоряджатися] вечными часы, іако хочечи, и тот ѡвес постѣпокъ [справу], ѡ них с пѣном подкоморимъ зачатыи, касдю, ѡмораю и внивечъ ѡборочаю вечными часы».

21 червня, зазначає возний у своєму зізнанні, він з двома шляхтичами, призначеними йому гродським урядом у свідки, з трибунальським декретом і «ув'язчим» листом прибув до Жорнищ, щоб увести у володіння цим маєтком Івана Кирдановського за неповернення йому дітьми покійного на той час Л. Пісочинського (він помер за кілька місяців до того; справа, про яку йшлося в даному зізнанні, розпочалася тоді, коли він ще жив) Якубом, Олександром, Оленою, Барбарою, Магдаленою 8 підданих, що втекли сюди з села Подільського воєводства Кирданівців⁴⁸, і несплату за них 4000 польських гривень. Означених осіб, подає возний, він у Жорнищах не застав, а тамтешній урядник Олександр Торокальський, ознайомившись із згаданими документами, заявив йому, що ані діти Л. Пісочинського, ані їхні опікуни нічого не відають про цю справу і що він, урядник, не допустить ув'язання. Возному і шляхті, що була при ньому, довелося ні з чим вибути з Жорнищ.

Певне пізнавальне значення мають замітки, зроблені на 6 позовах, двох гродських та двох трибунальських декретах. На особливу увагу заслуговують записи на чотирьох із цих позовів і одному з гродських декретів, зроблені рукою Л. Пісочинського: «ѡ збеги 4, тых нѣт»⁴⁹; « \bar{I} (10) ulanowczy, tych niemat, są w Lipowcu. Niemasz in bonis poddanich, o kthori poziwaią»⁵⁰; «ѡ которых подданных Сулковскии позваль, тых нит ѡ Жорнвищохъ, ѡкром Артима, и тот с Корсуна до Жорнвищъ пришоль, а Евтухъ, тот пришел с Парпуровец [села Брацлавського воєводства], то болшеи не машъ, жадного з них нѣт»⁵¹; «ѡ збеги, тые суть мои властные ѡт лет $\bar{A}\bar{I}$ (11)»⁵²;

⁴⁸ Втеча цих підданих відбулася 1602 р.; див.: там само, од. зб. 4050 II, арк. 121 (позов від 5 січня 1604 р.).

⁴⁹ На позові від 20 січня 1602 р. за скаргою Яна Савицького про цих втікачів з Радзепівців (там само, од. зб. 4050 II, арк. 44зв.).

⁵⁰ На позові від 21 січня 1602 р. стосовно втікачів з Уланова (там само, арк. 45зв.).

⁵¹ На позові від 10 жовтня 1603 р. за скаргою Вацлава Сулковського відносно 6 втікачів (там само, арк. 110зв.).

⁵² На позові від 25 липня 1601 р. за скаргою П. Жоховського стосовно 4 втікачів з Онацківців (там само, арк. 31зв.).

«Obrońa przeciw Mikicie Deszkowskiemu, który mię pozywa o chłopa zasiedziałego lat 13»⁵³. Останні два записи дають підставу твердити, що десятирічний термін розшуку втікачів у Брацлавському воєводстві практикувався і після заборони його сеймом 1578 р.: саме цим, як видається, можна пояснити те, що Л. Пісочинський навів ці кількості років.

Справи про втечі селян становили порівняно незначну, проте помітну частину документації Брацлавського/Вінницького гродського суду і документації коронного трибуналу, яка стосується Брацлавського воєводства. Практиковане тут (як і в Волинському і Київському воєводствах) з цього (та з інших) питання судочинство визначалося нормами Другого Литовського статуту та сеймовими постановами Речі Посполитої.

⁵³ На гродському декреті від 29 жовтня 1601 р. за скаргою М. Дешковського про трьох втікачів (там само, арк. 42).

ДО ІСТОРІЇ ПОВСТАННЯ СЕВЕРИНА НАЛИВАЙКА

Козацьке повстання під проводом Северина Наливайка, що прокотилося по Україні в 1594–1596 рр., ось уже понад століття викликає інтерес у дослідників¹. Проте існує багато прогалин у наших знаннях про нього: надто мало дійшло джерел, що так чи інакше його висвітлюють. Кожне з нововиявлених джерел, в якому йдеться про це повстання, дозволяє заповнювати якусь із цих прогалин.

До таких джерел належить документ, що публікується нижче. Його знайдено в матеріалах фамільного архіву шляхтичів Пісочинських — складової частини так званого липовецького архіву в колекції Оссолінських, що зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України у Львові (далі — ЛНБ НАН України). Назва архіву походить від села Липівки, що у ХІХ ст., коли він склався, належало до Київського уїзду Київської губернії, а нині належить до Макарівського району Київської області².

¹ П. А. Кулиш. *История воссоединения Руси*, т. 2. Санкт-Петербург 1874, с. 59, 93–94, 429–434; М. Грушевський. *Історія України-Руси*, т. 7: *Козацькі часи — до р. 1625*. Київ — Львів 1909, с. 200–238; В. А. Голобуцкий. *Запорожское казачество*. Киев 1957, с. 127–146; С. Леп'явко. Северин Наливайко у Львові // *Жовтень* (Львів 1987) 82–84; С. А. Леп'явко. Вітчизняна дореволюційна історична література про селянсько-козацьке повстання 1591–1596 років на Україні // *Український історичний журнал* (1987/6) 15–21; С. А. Леп'явко. Польські хроніки І. Бельського і Р. Гейденштейна про повстання 1594–1596 рр. на Україні // *Україна і Польща в період феодалізму: Збірник наукових праць*. Київ 1991, с. 60–73. Див. також науково-популярне опрацювання життєпису С. Наливайка: Д. І. Мишко. *Северин Наливайко*. Київ 1962.

² Значна частина липовецького архіву потрапила в рукописний відділ Бібліотеки Оссолінських у Львові, спадкоємницею якої є Львівська наукова бібліотека (ЛНБ НАН України, від. рукописів, Архів бібліотеки Оссолінських, оп. 3, од. зб. 7, док. L.126). Протягом кількох наступних років його обробляли, він став доступний дослідникам наприкінці ХІХ ст. (*Sprawozdanie z czynności Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich za lata 1898–1899*. Lwów, 1900, с. 9). На документ, про який ідеться в цьому повідомленні, звернув увагу Володимир Грабовецький; він переповідає частину його змісту (В. Грабовецький. Нові ар-

Зміст документа стосується спільного виступу населення міста Брацлава і очолюваних С. Наливайком козаків наприкінці вересня 1594 р.

Навесні (а може й раніше) 1594 р. брацлавські міщани вкотре вдалися до «непослушенства» Юрієві Струсу, старості брацлавському, вінницькому і звенигородському³, що знайшло відображення в скарзі на них Ю. Струса, внесеної у луцьку гродську книгу 6 квітня 1594 р. (її опублікував і докладно проаналізував Кость Гуслистий⁴), в датованому 13 травня 1594 р. позові люблінської сесії (каденції) коронного шляхетського трибуналу, адресованому мешканцям Брацлава і спричиненому цією скаргою Ю. Струса⁵, та в протестації останнього, заявленій проти них же в трибуналі 15 червня того ж року⁶.

Міщани, зазначено в позові, відмовилися допомогти старості і спеціально прибулим у Брацлав комісарам покарати («здійснити езекуцію»), відповідно до королівських декретів, кількох із них, до того ж вони бунтують з кількома тисячами «збройного» люду, зібраного з різних місць, і нанесли шкоди місту і старості на 30 тис. кіп литовських грошів. У протестації зазначено, що ці ж міщани бунтують проти старости «постійно», навіть зробили спробу захопити Брацлавський замок і віддати його «в неприязельські руки»; за таких умов, йдеться далі в протестації Ю. Струса, він не в змозі виконувати свої старостинські обов'язки і змушений їх із себе скласти⁷.

хівні документи про повстання міської бідноти Брацлава (кінець XVI — початок XVII ст.) // *Архіви України* (1980/5) 61–62).

³Про «непослушенство» брацлавських міщан до цього часу див.: К. Гуслистий. До історії брацлавського повстання в 90-х рр. XVI століття // *Наукові записки Інституту історії і археології України*, кн. 1. Київ 1943, с. 157–158.

⁴К. Гуслистий. До історії..., с. 158–161.

⁵*Źródła dziejowe*, т. 21: *Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw) / opisane przez A. Jabłonowskiego*. Warszawa 1894, с. 396. Про зміст цього позову (сам позов по зберігся) дізнаємося з декрету, що його ухвалив трибунал 16 червня 1594 р. з приводу неявки представників брацлавських міщан на його засідання, яке мало розглядати скаргу Ю. Струса, викладену в названому позові (Там само).

⁶Там само, с. 397. Слід відзначити, що цей документ, як і документ, названий у попередній примітці, до наукового вжитку ще не запроваджувався.

⁷*Źródła dziejowe*, т. 21, с. 396–397. У декреті, згаданому в примітці 5, читаємо, що трибунал доручив, за королівським мандатом, покарати брацлавських бунтівників гетьману великому коронному, у його відсутність — гетьману польному коронному або «сусіднім» (*przyległym*) старостам (тобто тим,

Хто вони — ці тисячі «збройних» людей, «неприятельські руки»? Безсумнівно, то були козаки або переважно вони. У 1593–1595 рр. на території Брацлавського воєводства козацький рух значно поширився. За висловом Михайла Грушевського, козаки на той час були тут «повними хазяевами, ... де хотіли, збирали контрибуції й припаси на виживлення і взагалі поводитися як у якімсь окупованім краю, а місцеві урядники й пани мусіли тихо сидіти й коритися та запобігати ласки козацьких ватажків... Козаччина служила неустанним ферментом для... опозиційного руху. Головно тут гостив Наливайко з своєю козаччиною»⁸.

Ім'я С. Наливайка у зв'язку з подіями в Брацлаві 1594 р. (як і взагалі в Брацлавському воєводстві) згадується у трьох відомих нам виданих джерелах. Одне з них розповідне (хроніка сучасника цих подій Йоахима Бельського), два інші — документальні. Й. Бельський повідомляє, що при підтримці міщан Брацлава, які «зрадили» Ю. Струсові, козаки захопили місто і замок у ньому; він датує цю подію лише роком (1594), проте з контексту розповіді видно, що вона відбулася десь восени. Хроніст не зв'язує цю подію з ім'ям Наливайка. Однак трохи нижче після повідомлення про неї він пише, що згодом козаки з Брацлавщини попрямували «до Волох» на чолі з Наливайком (і Лободою)⁹. На підставі цих свідчень можна твердити: С. Наливайко був причетний до «перевороту» у Брацлаві — хоч би тим, що здійснений він був його козаками¹⁰.

В листі С. Наливайка до польського короля Сигізмунда III, написаному в січні 1596 р., зазначається, що після організованого ним (Наливайком) походу під Кілію, Тегиню і Білгород¹¹ він зі своїми

хто в прилеглих до Брацлавщини воєводствах володів ґродовими маєтками-староствами), або ж — Брацлавському земському суду.

⁸ М. Грушевський. *Історія України-Руси*, т. 7, с. 206–207.

⁹ J. Bielski. *Dalszy ciąg kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.* / w rękopiśmie odkrył i do druku podał oraz historyczno-bibliograficzny opis żywota i prac Marcina ojca i Joachima syna Bielskich napisał i przyłączył F. M. Sobieszkański. Warszawa 1851, с. 225.

¹⁰ М. Грушевський датує похід Наливайка (і Григорія Лободи) «до Волох» (в Молдавське князівство), що про нього згадує Й. Бельський, жовтнем 1594 р. (М. Грушевський. *Історія України-Руси*, т. 7, с. 203).

¹¹ Наливайко має на увазі похід в турецьку провінцію Буджак, яку Порта створила наприкінці XV — на початку XVI ст. із загарбаних нею у Молдавського князівства земель, розташованих між нижніми течіями Дунаю і Дністра. Наприкінці XVI ст. Буджак ділився на три адміністративні області-

козаками «прибув до Брацлава»¹². Наливайко не вказує, коли цей похід відбувся. На думку М. Грушевського, він припадає на літо — першу половину вересня 1594 р.¹³

Заявлена 17 жовтня 1594 р. володимирським війським Василем Гулевичем в луцькій гродській канцелярії («вряді») скарга шляхти Брацлавського воеводства містить розповідь про те, що Наливайко «зъ своєю дрѣжиною», прибувши «от Килии и Тегинѣ» до Брацлава, зірвали рочки (сесію) Брацлавського гродського суду, які розпочалися 6 вересня — до їхнього сюди прибуття; після цього, читаємо в скарзі (далі документ, в якому вона викладена, називатимемо «скаргою»), шляхта воеводства зібралася в Вінниці для обрання депутатів до коронного трибуналу і там постановила провести у Брацлаві чергові осінні роки (сесію) Брацлавського земського суду, відкриття яких мало статися наступного дня після дня св. Міхала (Михайла), тобто 30 вересня¹⁴. Вирушивши з Вінниці, шляхта розташувалася поблизу Брацлава на ніч, щоб вдень увійти в місто.

рай — Акерманську (центром цієї райі було місто Білгород, яке турки йменували Акерманом), Кілійську та Ізмайльську. Тоді ж існувала Бендерська райя, що виникла після окупації Туреччиною міста Тегині, перейменованого нею в Бендери, з оточуючою їй на правому березі Дністра територією (Н. А. Мохов. *Молдавия эпохи феодализма: От древнейших времен до начала XIX века*. Кишинев 1964, с. 213–215). Чи входила Бендерська райя в Буджак, невідомо.

¹² *Zbiór pomieńników do dziejów polskich / wydał W. S. hr. de Broel-Plater*, т. 2. Warszawa 1858, с. 214.

¹³ М. Грушевський. *Історія України-Руси*, т. 7, с. 201–203.

¹⁴ *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал губернаторе (далі — Архив ЮЗР)*, част. 3, т. 1: *Акты о козаках (1500–1648 г.)*. Киев 1863, с. 66–67. У скарзі йдеться про «роки земские михалские», але не відзначено, коли вони розпочиналися (Там само, с. 67). Другим Литовським статутом (виданим 1566 р.), що діяв в останній третині XVI–XVIII ст. у Брацлавському (як і в Київському та Волинському) воеводстві, міхальські, вірніше святоміхальські, роки постановлено було відкривати наступного дня («на завтрее») після дня св. Міхала «рымского» (тобто, «католицького») (Статут Великого князства Литовского 1566 года // *Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских*, кн. 23. Москва 1855, с. 80). День цього святого за григоріанським стилем, яким у державно-земських, у тому числі судових, установах Речі Посполитої користувались з 1583 р. (О. Купчинський. Перші датування документів за григоріанським календарем у державних установах України XVI ст. // *Записки НТШ*, т. 222: *Праці Історично-філософської секції*. Львів 1991, с. 256–269), прападає 29 вересня. Отже, святоміхальські роки розпочиналися 30 вересня.

Але тієї ж ночі («с полночи») па шляхетський табір вчинили напад брацлавські міщани, «маючи себе на помоч... тог(о) чоловіка незбожного Наливайка». Табір було розгромлено і пограбовано, шляхту розпорошено, були серед неї та її слуг вбиті й поранені¹⁵.

Документ, що нами публікується, за змістом є своєрідним додатком до скарги брацлавської шляхти. Він являє собою зізнання земського возного енерала Лаврина Плотницького перед Ю. Струсом. Матеріалом для цього зізнання послужило свідчення Леонтія Подгаецького — очевидця нападу, одного з урядників (управителів земельних маєтків) брацлавського підкоморія Лаврина Пісочинського. Останній, перебуваючи зі своїм двором у згаданому таборі, теж потерпів від нападу міщан і козаків, і за його дорученням урядник розповів возному про те, що сталося на місці нападу.

Зізнання дозволяє точно датувати напад на шляхетський табір: у ньому зазначено, що стався напад «с полночи с четверга на пятницѣ сентебра тридцатог(о) днѣя». Ці дні тижня 1594 р. припадають на 29 і 30 вересня¹⁶.

Про Наливайка в цьому документі сказано тільки те, що й у цитованій вище скарзі брацлавської шляхти, а саме: він зі своїми людьми («з бурсою»; «бурса» тут означає юрбу, гурт, зграю) допоміг брацлавським міщанам в їхньому нападі на шляхту. Залишається гадати, чи тільки до цього зводилася його роль. Не виключено, що Наливайко підбурив міщан до нападу, а отже, безпосередньо його спричинив.

¹⁵Центральний державний історичний архів України в Києві (далі — ЦДІА України в Києві), ф. 25 (Луцький гродський суд), оп. 1, од. зб. 45, арк. 1292–1292зв.; *Архив ЮЗР*, част. 3, т. 1, с. 68. Як можна здогадуватися, справжня мета запланованого масового шляхетського вступу в Брацлав полягала в тому, щоб відновити в ньому владу старости, діяльність гродського і земського судів, покінчити зі свавіллям міщан, покарати винних із них, вигнати з міста козаків (В. А. К истории восстания Наливайка // *Киевская старина* 55 (1896/2) 2 (В. А. — це Володимир Антонович); М. Грушевський. *Історія України-Руси*, т. 7, с. 208).

¹⁶Н. Горбачевский. *Археографический календарь на две тысячи лет (325–2324) по юлианскому счислению и на семьсот сорок два (1583–2324) по григорианскому счислению*. Вильна 1869, с. 7, 51. Володимир Голобуцький безпідставно твердить, що напад, про який він згадує на основі скарги брацлавської шляхти від 17 жовтня, відбувся 16 жовтня (В. А. Голобуцький. *Запорожское казачество*, с. 133).

У тій же скарзі зазначено, що одразу («зараз») після нападу кожен («кажды») з потерпілої шляхти у вінницькому «вряді» (канцелярії) «кривду свою записаль и возным и шляхтою осветчил»¹⁷ (огляд місця, де був скоєний злочин, напад тощо, і вислуховування потерпілої сторони возний проводив там же в присутності кількох, зазвичай двох делегованих для цього шляхтичів, які перебували при суді). Сказане в скарзі про терміновість засвідчення шляхтою у Вінниці підтверджується зізнанням Л. Плотницького: уже першого жовтня цей возний оглянув місце нападу і вислухав урядника Л. Пісочинського про вчинене міщанами й Наливайком (у документі немає згадки, що зробив це возний разом зі «судовими» шляхтичами; можливо, що на цей раз їх при возному не було).

Зізнання містить чимало й інших цікавих відомостей: про те, з якою метою Л. Пісочинський прямував до Брацлава, перш ніж опинився в шляхетському таборі під цим містом, які документи і державно-правові акти він віз зі собою, щоб на їх основі вирішувати в Брацлаві свої маеткові справи, про те, якої шкоди і збитків було завдано йому та особам, які супроводжували його.

На закінчення слід зазначити, що брацлавські міщани відступили: з датованого 16 березня 1595 р. листа гетьмана польного коронного Станіслава Жулкевського, який керував каральною акцією на Поділлі, видно, що двох головних «бунтівників» вони змушені були йому видати (у тому числі вїйта)¹⁸, а з датованої 8 червня того ж року їхньої заяви у брацлавській гродській канцелярії бачимо, що вони повернули старості Ю. Струсу замок з усім його спорядженням, повернули й ті з захоплених ними гродських і земських книг, які їм вдалося відшукати; решту книг вони зобов'язалися віднайти й віддати¹⁹. Брацлавські міщани відступили тому, що в

¹⁷ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, од. зб. 45, арк. 1292зв.; *Архив ЮЗР*, част. 3, т. 1, с. 68.

¹⁸*Listy Stanisława Żółkiewskiego. 1584–1620 / wydał T. L. Kraków 1868*, с. 74.

¹⁹В. А. К истории восстания Наливайка, с. 3–4. Навряд чи міщанам вдалося повернути всі гродські й земські книги: 16 травня 1596 р. канцлер коронний і гетьман великий коронний Ян Замойський вніс у книгу коронної метрики («канцлереи наше коронное меньшее») заяву, з якої видно, що деяких брацлавських книг, в яких, зокрема, містилися документи Я. Замойського (вони стосувалися його маетків, розташованих у Брацлавському воеводстві), немає, бо козаки «тых недавно прошлых часов», взявши Брацлавський замок (Я. Замойський, напевно, мав на увазі напад у вересні 1594 р.), ці книги знищили («показили»), а «некоторые и побрали» (Материяли до історії козацьких

першій половині 1595 р. Наливайка і його козаків у Брацлавському воєводстві не було, а польський уряд на той час розпочав рішучу боротьбу з козацтвом на Україні²⁰.

ДОКУМЕНТ

1594 р., жовтня 7. Вінниця

Зізнання Лаврина Плотницького, возного енерала земського, перед брацлавським, вінницьким і звенигородським старостою Юрієм Струсом з Комарова про огляд ним місця, де брацлавські міщани і (Северин) Наливайко зі своїм загоном вчинили напад на Лаврина Пісочинського, підкоморія брацлавського, і тих, хто його супроводжував, та про свідчення йому (возному) Леонтія Подгаєцького, кам'яногірського урядника Л. Пісочинського, щодо шкод і збитків, завданих під час нападу.

Выпис с книг староства веницкого

Лѣта Божго нароженя тисеча пнатсот деветдесят четвертого мсца шктебра сегомо дѣя.

Передо мною, Юрем Струсом с Комарова¹, старостою брацлавским, веницким и звинородским, постановившисе шбличне,

рухів 1590-х рр. / подав М. Грушевський // *Записки НТШ*, т. 31/32. Львів 1899, с. 10). Цю заяву Я. Замойський 14 грудня 1596 р. вніс і в брацлавську гродську книгу (В. А. К истории восстания Наливайка, с. 5; О. И. Левицкий. *Об актовых книгах, относящихся к истории Юго-Западного края и Малороссии*. Москва 1900, с. 15). Принагідно вкажемо на те, що ми не віднайшли жодних джерел, які б засвідчили діяльність у Брацлаві гродського і земського судів з середини вересня 1594 р. до травня 1595 р. (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, од. зб. 4048 II, арк. 8–8зв., 72–73, 119, 130–130зв.). Як видається, ці суди у Брацлаві на той час не могли функціонувати з огляду на тодішню політичну ситуацію в цьому місті. Водночас слід наголосити на тому, що не вдалося виявити доказів діяльності тих же судів у Вінниці в період після зізнання возного 7 жовтня 1594 р. до травня 1595 р. Чи не означає це, що у Вінниці на той час вони не працювали?

²⁰ В. А. К истории восстания Наливайка, с. 3; М. Грушевський. *Історія України-Руси*, т. 7, с. 209; В. А. Голобуцкий. *Запорожское казачество*, с. 134.

¹ Струс Юрій (?–1606) — багаторічний староста брацлавський, вінницький і звенигородський. Рід Струсів походив з території Белзького воєводства (К. Pułaski. *Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy: Monografie i wzmianki*, т. 1. Brody 1911, с. 210–213).

шляхетныи Лаврен Плотницкии, енерал возныи земскии, ку записаню до книги сознал тыми словы, иж за приданем и посланемъ в.м. был есми на справе его млсти п̄на Лаврена Песочинског(о)², подкоморог(о) браславског(о), в року тепер идѣчом деведесят четвертом мсца шктебра первого д̄ня на местцѣ певном, на кгрунте панов Шашков³ Вышковском⁴, неподалеку городиша тамошнег(о) над рекою Богом. Там же в̄рядникъ п̄на подкоморог(о) каменогорскии⁵ пан Лешнтеи Подгаецкии шповедил мнѣ, иж пан его, едѣчи до Браславля для справ своих зъ его млстъю к̄нзем Ганушом Збаразским⁶, воеводою браславскимъ, же пан воевода пану подкоморому повинен был водле декрету трибуналског* певнѣю суму п̄нзеи

² Пісочинський Лаврин Гнівошович (бл. 1550–1606) — походив з волинського шляхетського роду; маєтки його в основному знаходилися в Брацлавському воєводстві. Брацлавським підкоморієм був у 1583–1606 рр. (E. Dubas-Urganowicz. Piaseczyński Ławgyn (Wawrzyniec) // *Polski Słownik Biograficzny*, т. 25. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1990, с. 805–808).

³ Шашки в однині — Шашко; в документах також Шашковичі, Шашкевичі) — брацлавська українська шляхта (див. згадки про неї щодо кінця XVI ст.: *Źródła dziejowe*, т. 21, с. 389–391, 393, 398, 400, 403).

⁴ Йдеться про землі села Вишківців, розташованого поблизу Брацлава (тепер — село Немирівського району Вінницької області). У 1594 р. в джерелах подається як Вишківці (*Źródła dziejowe*, т. 21, с. 390–391; 393) та Старі і Нові Вишківці (Там само, с. 389). Нові Вишківці 1596 р. названі містечком (там само, с. 398), а Старі Вишківці 1598 р. — селом (Там само, с. 403), проте фактично Старі і Нові Вишківці становили одне поселення. Ним 1594 р. володіли Шашки — брацлавський хоружий Василь і Тихон (там само, с. 390–391).

⁵ Слово «каменогорскии» в даному випадку виводиться від села Кам'яногірка, що входило до складу Брацлавського воєводства (тепер — село Калинівського району Вінницької області). Іменувалося також Стара і Нова Кам'яногірка (*Źródła dziejowe*, т. 21, с. 554). У 1594 р. належало Л. Пісочинському (Там само, с. 395, 397).

⁶ Збараський Януш Миколайович (бл. 1540–1608) — виходець з українсько-го князівського роду, володіння якого були зосереджені у Волинському і Брацлавському воєводствах. Брацлавським воєводою Я. Збараський був у 1576–1608 рр. Займав також уряди кременецького і пінського старости (K. Niesiecki. *Herbarz Polski / powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez J. N. Bobrowicza*, т. 10. Lipsk 1845, с. 117–118; W. Dodrowolska. *Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich (Z wstępem o rodzie Zbaraskich i życiorysem Janusza Zbaraskiego wojewody braclawskiego)* [=Rocznik Przemyski, 7 (za rok 1926–1927)]. Przemysł 1927, с. 51–56).

* Мається на увазі декрет люблінської сесії коронного трибуналу — вищої шляхетської судової інстанції Польського королівства, стореної 1578 р.

за квалт, пожоґ и шкоды его жорницькие⁷ на вряде кгородскомъ браславском на завтрие святоґ(о) Михала рымскоґ(о) свята, то ест мсца сентебра тридцатого днѣа в року нынешнем девятдесят четвертом, заплатити; к тому маючи потребу и на рокох земских браславских, которые тепер ѡ светом Михале сужоны быти мели. То пакъ в ден свѣтго Михала, с четверга на пятницѣ на том местѣ, зъ иншою никоторою шляхтою, которые теж sprawy свое на тых же рокох земских в Браславли мели, неподалеку их становищъ, через долину на ѡсобливомъ становиску своем ночовал. И кгда было с полночи с четверга на пятницѣ сентебра тридцатого(о) днѣа, воить браславский Роман Титченко⁸ з бурмистры, радцами, лавники и всѣми мещаны, маючи з собою на помоч з розных местѣ многих помочников и голтаиство, а межи иншими Наливайка з бурсою его, с которыми пан мои ничоґ(о) приватноґ(о) николи не

⁷ Означення «жорницькие» походить від містечка Жорнищ, розташовано-го в Брацлавському воєводстві (тепер — село Жорнище Іллінецького району Вінницької області). Як містечко вперше у джерелах це поселення трапляється 1589 р. (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4047 II, арк. 22). У 1594 р. належало Л. Пісочинському (*Źródła dziejowe*, т. 21, с. 395, 397). «Квалт, жоґа и шкоды», згадані в зізнанні, були здійснені під час наїздів 27 квітня і 16 серпня 1590 р. з Немирівського маєтку князя Я. Збарзького на Жорницький маєток Л. Пісочинського. Викликаний цим маєтковий конфлікт між даними особами тривав до 1603 р. (М. Крикун. Маєтковий конфлікт у Брацлавському воєводстві кінця XVI — початку XVII ст.: підкоморій проти воєводи // *Записки НТШ*, т. 251: *Праці Історично-філософської секції*. Львів 2005, с. 23–64).

⁸ Війт Брацлава в скарзі Ю. Струса, внесений в луцьку гродську книгу 6 квітня 1594 р., значиться як Титченко (К. Гуслистий. До історії..., с. 160–161), в декреті люблінської сесії коронного трибуналу від 10 червня 1594 р. — як Титченко (*Źródła dziejowe*, т. 21, с. 396), у скарзі шляхти Брацлавського воєводства, заявленій в луцькій гродській канцелярії 17 жовтня 1594 р., — Титкович (*Архив ЮЗР*, част. 3, т. I, с. 68. У цьому виданні помилково надруковано «Тикович»). В луцькій гродській книзі, звідки взято цей документ, написано власне «Титкович»; той, хто готував документ до видання, не зауважив виносне «т»; див.: ЦДІА України в Києві, ф. 25, оп. 1, од. зб. 45, арк. 1292зв.), в заяві міщан Брацлава у брацлавській гродській канцелярії 8 червня 1595 р. — Тищенко (В. А. К истории восстания Наливайка, с. 3. Відповідна гродська книга не збереглася; чи не було там написано «Титченко?»), причому в усіх носіїв цих прізвищ, як і в Титченка, одне ім'я — Роман. Скрізь ідеться про одну й ту ж особу, її справжнє прізвище, напевно, Титченко (можливо, Тітченко). Після того, як він був виданий брацлавськими міщанами, С. Жулкевський наказав його, як і іншого виданого ними ж головного «бунтівника», покарати «для прикладу». Повідомляючи про це в своєму листі від 16 березня 1595 р., С. Жулкевський називає його «війтом», а імені не подає (*Listy Stanisława Żółkiewskiego...*, с. 74).

мел и причины жадное им не дал, шдно, такъ роздмею, же колко своимъ злымъ дмыслом, толко з направи безбожныхъ неприятел панскихъ, яко на станы розные иншое шляхты, шднихъ до смерти позабиаали, а другихъ поранили, с куреневъ зогнали, зо всее маетности злбпили и розбили, такъ и на тотъ стан пѣна моего, где его млсть в обороне противъ нихъ стал, тымъ же всѣмъ воискомъ по колко[кро]т моцно натиривали пѣна моего, наконецъ с куреня вытиснѣли, ажъ заледве самъ с колко слугъ своихъ з чоломъ шшоль. Тамъ же в тотъ часъ всю маетность пѣна моего и слугъ его з воезовъ вылупили, напродъ шкатулу з многими листы, декреты и справами ш имени и кгрунты жорницские и поступки противъ его млсти кнѣзя воеводы браславског(о), также sprawy з стороны Пыкова⁹, ш имени Овдееву¹⁰ и ш кгрунты каменогорские и иншие sprawy на розные имена в тутошнемъ воеводстве Браславскомъ и теж в земли Волинскои, звлаца Кунева¹¹ й Ёсковец¹², и теж в Литве* на имена пинские Дѣбенець, ГАстребле и Могилную¹³, которые при собе на трибунале мел и там, в Браславли, штправившисе зо всѣмъ, на помешкане до Жорницъ ехати былъ дмыслил. И иныхъ листовъ много розныхъ, велице важныхъ сумъ, торбу з двоими книгами, шдны статутъ старыи и новыи**, привила

⁹ Пиків — містечко в Брацлавському воєводстві (тепер — село Калинівського району). У 1594 р. ним володіли дочки небіжчика Філона Кміти Чорнобильського — Богдана і Зофія Кмітянки, чоловіками і захисниками маєткових інтересів яких були, відповідно, князь Юрій Горський Друцький і Лукаш Сапега (*Źródła dziejowe*, т. 21, с. 400, 402).

¹⁰ Овдїївка — село в Брацлавському воєводстві. Щонайпізніше з 1589 р. у відомих нам джерелах виступає ще й під назвою «Шепїївка» (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4046 II, арк. 94–94зв.; од. зб. 4050 II, арк. 94), що згодом витіснила назву Овдїївка. Нині Шепїївка входить у Калинівський район. У 1594 р. Овдїївка (Шепїївка) належала Л. Пісочинському.

¹¹ Кунів — село в Луцькому повіті Волинського воєводства (тепер — село Ізяславського району Хмельницької області). У 1594 р. ним володів Л. Пісочинський (Там само, од. зб. 4048 II, арк. 103–108).

¹² Ёсковцы — село Юськівці в Кременецькому повіті Волинського воєводства (тепер — село Лановецького району Тернопільської області). У 1594 р. належало Л. Пісочинському (Там само, од. зб. 4047 II, арк. 148–149).

* Під Литвою тут розуміється Велике князівство Литовське в складі Речі Посполитої.

¹³ Дубенець, Ястребле, Могильна — села Пінського повіту Берестейського воєводства (тепер — села в Беларусі, з яких перше — в Столінському районі Брестської області, інші — в Узденському районі Мінської області). У 1594 р. ними володів Л. Пісочинський (Там само, од. зб. 4044 II, арк. 139зв.).

** «Статут старыи и новыи» — це литовські статuti (судебники) 1566 і 1588 рр. (а може, 1529 і 1566 рр.?).

посполитые и констытуццы литовские*, и формуляры розмаитые до штиправованя справ в Речи Посполитои и в канцелярии**, которых бы пан мой за двесте чирвоныхъ золотых не дал, другие книги вси констытуццы коронные*** с тлумоком взяли: ждпан чорныи аксамитныи с кнебликами сребръными, кошулку влоскую чирвоную баволннаную, кафтаник зеленыи китаичаныи, кошул коленских чотыри, хустокъ шесть, тувални, вышиваных едвабем, две, ручников два, шбрусусы два и иншии хдсты белые, шапку чорную, соболцами подшитую, цыны полмисков чотыри, талеров дванадцат, котлы два кухонные, кождшокъ попелчи голыи, колдра китаики жолтое, копеняк модрыи каразъевыи на дожчь з кгузиками серебряными, коберецъ шдин, кон панскии вороныи иноходник з седлом, кон плеснивыи з седлом. Также речи и слуг панских в тот же час з воезов побрано: 8 Трошки копеняк зеленыи каразъевыи, 8 Станислава Выцелковскоз(о) копенякъ чорныи люнскии, 8 Гулалницкоз(о) и 8 инших вси хдсты белые. А подданых панских с Каменогорки, которые в подводе ехали, трех, Гринца, ГАхна и Симы, с конми и зо всъм взавши, до сего часу нетъ ведома, где подели. Яко ж на тых побоищах людеи побитых и стан пѣна своез(о) спаленыи и возы полупленыи много шбводилъ и шказовал, протестуючисе на воита и мешчан браславских с помочникии и порадцами их, иж тот розбой, лупть и мордерство шт них сиа безвинне стало. За которымъ розбитемъ и небезпеченством пан подкомории, пан мой, для тых справ своих ехати не мог. Которое я шчевистое сознане возноз(о) до книг староства браславскоз(о) записати есми велел. На што и выпис с книг его млсти панъ подкоморому браславскому под мою печать естъ выдан. Писанъ 8 Вѣнниц.

Печать

Грегореи Бабуза, писар

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, од. зб. 4048 II, арк. 74–74зв.

Опубл.: *Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / упорядники Микола Крикун і Олексій Піддубняк, вступ Миколи Крикуна. Львів 2008, с. 596–598.*

* Йдеться про постанови литовського сейму до 1569 р. (відтоді скликались сейми, спільні для Польського королівства і Великого князівства Литовського).

** «В канцелярії» тут означає, напевно, — в канцелярії канцлера або підканцлера Польського королівства.

*** «Констытуццы коронные» — постанови сеймів Польського королівства (до 1569 р.) і Речі Посполитої (від 1569 р.).

КІЛЬКІСТЬ І СТРУКТУРА ПОСЕЛЕНЬ БРАЦЛАВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ

Брацлавське воєводство, що існувало у 1566–1793 рр.¹, по-лишило по собі невелику джерельну спадщину передусім через загибель майже всіх гродських і всіх земських книг, які в ньому велися². Ця обставина вкрай утруднює його вивчення і примушує до використання уцілілих рукописних матеріалів, що його стосуються.

До проблем історії воєводства, висвітлення яких натрапляє на великі перешкоди, належить визначення кількості і структури поселень. Збережені матеріали дають змогу здійснювати це більш-менш повно стосовно першої половини XVII й останньої чверті XVIII ст.³

¹Про територію воєводства див.: М. Крикун. Границі і повітовий поділ Брацлавського воєводства в XVI—XVIII ст. // *Історичні дослідження: Вітчизняна історія*, вип. 8. Київ 1982, с. 88–89; його ж. *Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст.: Кордони воєводств у світлі джерел*. Київ 1993, с. 18–21, 40–41, 83–134; *Atlas Historyczny Rzeczypospolitej Polskiej* / wydany z zasiłkiem Akademii Umiejętności w Krakowie. Epoka przełomu z wieku XVI-go na XVII-sty. Dział II-gi: „Ziemie Ruskie” Rzeczypospolitej / opracował i wydał Aleksander Jabłonowski. Warszawa — Wiedeń 1899–1904; М. Krykun. Rozgraniczenie ziem Rzeczypospolitej i imperium Ottomańskiego w 1633 roku // *Żydzi wśród chrześcijan w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej: Studia historyczne ofiarowane Zenonowi Guldonowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin* / pod redakcją W. Kowalskiego i J. Muszyńskiej. Kielce 1996, с. 145–157.

²М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI — першої половини XVII ст. в архіві роду Пісочинських // *Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької*. Львів 1998, с. 81, 83–84. Варіант цієї статті: М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали dotyczące діяльності sądów grodzkiego i ziemskiego województwa braclawskiego od ostatniej czwterci XVI w. do pierwszej połowy XVII w. w archiwum szlacheckiego rodu Piaseczyńskich // *Miscellanea Historico-Archivistica*, т. 10. Warszawa 1999, с. 123–150.

³М. Крикун. Динаміка чисельності поселень Брацлавського воєводства в XVII–XVIII ст. // *Проблеми історичної географії України: Збірник наукових праць*. Київ 1991, с. 33–42.

Поселення першої половини XVII ст., про які йдеться у цьому дослідженні⁴, представлені джерелами, які доповнюють одне одного, причому до останніх належать і джерела другої половини XVII та першої чверті XVIII ст.: за скрутних політичних і соціально-економічних обставин, у яких довелося перебувати Брацлавщині у цей період, у ній нові поселення не виникали, і, отже, впевнено можна твердити, що названі тогочасними документами поселення, у тому числі й як безлюдні, існували перед потрясіннями, започаткованими вибухом визвольного повстання українського народу під проводом Богдана Хмельницького⁵.

З Таблиці 1 видно, що за кількістю названих поселень найбільш репрезентативними сумарно є *акти коронного трибуналу* (власне — його сесій, які відбувалися у Любліні). Акти дійшли до нас лише в скороченому (регестовому) викладі (книги трибуналу всі загинули), складеному приблизно у другій половині XVIII ст. У їх публікації, здійсненій Александром Яблоновським, вони стосуються 1600, 1602–1604, 1606, 1607, 1609, 1612, 1613, 1616–1622, 1624 рр. (а також 1590–1592, 1594–1596, 1598, 1599 рр. — акти за ці роки довелося використовувати в цьому дослідженні)⁶. У ЦДІА України у Львові зберігається копія цих регестових актів, виготовлена також у другій половині XVIII ст. За змістом щодо багатьох з них вона ширша, ніж матеріали, відомі А. Яблоновському. Крім того, у ній містяться акти за 1615 і 1630 рр.⁷; їх відомості враховано у Таблиці 1.

Далі щодо зазначеної репрезентативності по низхідній ідуть такі документи (йдеться про документи спершу XVII ст., а потім — першої чверті XVIII ст.; див. Таблицю 1):

⁴Це дослідження є частиною вивчення нами кількості і структури поселень Правобережної України в першій половині XVII ст. Дотепер у цьому сенсі «освоєним» є Подільське воєводство. Див.: М. Крикун. Кількість і структура поселень Подільського воєводства в першій половині XVII століття // *Записки НТШ*, т. 243: *Праці Історично-філософської секції*. Львів 2002, с. 374–521. Слід мати на увазі вступні міркування, висловлені в цій публікації.

⁵На основі багатьох з цих джерел нами зроблено спробу вивести чисельність поселеній Брацлавщини в першій половині XVII ст. (М. Крикун. Динаміка чисельності поселень Брацлавського воєводства..., с. 33–35).

⁶*Źródła dziejowe*, т. 21: *Ziemię Ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw)* / opisane przez A. Jabłonowskiego. Warszawa 1894.

⁷Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 773 (Коронний трибунал), оп. 1, од. зб. 49 (1615 р.), 51, 52 (1630 р.).

Закінчення Таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Присяжні списки 1654 р.	137	6	—	143	7	—	7	—	144	6	—	150
Подимний реєстр Подільського воєводства 1661 р.	3	—	1	4	1	—	1	—	4	—	1	5
Поголовний реєстр Подільського воєводства 1662 р.	7	—	—	7	—	—	—	—	7	—	—	7
Подимний реєстр воєводства 1664 р.	286	16	1	303	18	1	19	—	304	17	1	322
Люстрація воєводства 1665 р.	—	6	—	6	—	1	1	—	—	7	—	7
Список маєтків Станіслава Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.	91	1	—	92	19	—	19	—	110	1	—	111
Комісарський реєстр Подільського воєводства 1678 р.	9	—	—	9	3	—	3	—	12	—	—	12
Кам'янецький дефтер 1681 р.	6	—	—	6	—	—	—	—	6	—	—	6
Інші документи XVII ст.	218	6	1	225	77	1	78	16	311	7	1	319
Подимний реєстр воєводства 1716 р.	17	2	—	19	12	—	12	—	29	2	—	31
Інвентар маєтків кн. Сангушків 1722 р. та їх список, складений після 1722 р.	6	—	—	6	3	—	3	—	9	—	—	9
Візитация Львівської греко-католицької єпархії 1732–1733 рр.	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
Разом названих у цих джерелах поселень	552	29	2	583	198	2	200	108	858	31	2	891

Мапи України французького військового інженера Гійома Левассера де Боплана — Генеральна 1648 р.⁸ і Спеціальна 1650 р.⁹

Подимний реєстр Брацлавського воєводства 1629 р. Джерело дійшло до нас далеко не в повному обсязі, у вигляді впису у вінницьку гродську книгу, здійсненого 1717 р. з впису його з вінницької гродської книги 16 листопада 1629 р., куди реєстр цього ж числа було вписано¹⁰. Слід зазначити, що до названих подимним реєстром 319 поселень нами додано 11 на такій підставі: 10 — тому, що реєстр іменує стільки сіл із зазначенням розташування їх біля сусідніх з ними поселень (Богданівка з-під Липівця, Орлівка

⁸ В. Кордт. *Материалы по истории русской картографии*, вип 1: *Карты всей России и южных ее областей до половины XVII века*. Киев 1899, № 32; G. Le Vasseur de Beauplan. *Description of Ukraine / Introduction, Translation and Notes* by A. B. Pernal and D. F. Essar. Cambridge, Mass. 1993. *Maps*, мапа 1.

⁹ Кордт В. *Материалы...*, вип. 2: *Карты всей России и западных ее областей до конца XVII века*. Киев 1910, № 3, 5, 9; *Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року*. Мірило 1:450000. Київ — Львів 2000; G. Le Vasseur de Beauplan. *Description of Ukraine. Maps*, мапи 6–7; див. також: В. Г. Ляскоронский. *Гильом Левассер де Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России*. Киев 1901; М. Вавричин, О. Голько. Показчик назв об'єктів, відображених на Спеціальній карті Г. Боплана 1650 р. // *Боплан і Україна: Збірник наукових праць*. Львів 1998, с. 155–229; їх же. Показчик назв об'єктів, відображених на Спеціальній карті Г. Боплана 1650 р. // *Картографія та історія України: Збірник наукових праць*. Львів — Київ — Нью-Йорк 2000, с. 258–327.

¹⁰ *Архив Юго-Западной России, издаваемый Коммиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе* (далі — *Архив ЮЗР*), част. 7, т. 2: *Акты о заселении Юго-Западной России (1471–1668)*. Киев 1890, с. 394–412 (неповнота цього джерела засвідчена на с. 395–396, 408, 412). Те саме: ЦДІА України в Києві, ф. 256 (Замойські), оп. 1, од. зб. 188, арк. 1–6 (випис з вінницької гродської книги, зроблений у XVII ст.); Archiwum Państwowe w Krakowie (далі — *АРК*), zesp. Archiwum Sanguszków, № 93 (випис з вінницької гродської книги, зроблений 1722 р.). Див. також вибірку з цього документа, яку здійснив А. Яблоновський: *Źródła dziejowe*, т. 20: *Ziemia Ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw) / opisane przez A. Jabłonowskiego*. Warszawa 1894, с. 130–143. Дослідження на підставі цього документа: Z. Anusik. *Struktura społeczna szlachty braclawskiej w świetle taryfy podymnego z 1629 roku // Przegląd Historyczny* 76 (1985) 233–253. Про подимні реєстри 1629 р. і наступних років XVII ст. див.: М. Крикун. Подимні реєстри XVII ст. як джерело // *Третя Республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція: Спеціальні історичні дисципліни*. Київ 1968, с. 69–98.

з-під Черепашинців, Білки з-під Дашова, Ільківці з-під Літина, Лопатинці з-під Красного, Писарівка з-під Гулівців, Пултівці до Літина, Стрільники з-під Красного, Чортки до Літина, Шепіївка з-під Пикова), але не іменує поселень з такими ж назвами та означенням чи неозначенням розташування їх біля сусідніх поселень. Це потрібно, на наше переконання, тлумачити таким чином, що в реєстрі були або мали бути такі паралельні назви. Цьому тлумаченню не суперечить те, що останні, крім однієї (Богданівки; див. у наведеному далі переліку поселень Брацлавського воєводства село Жигалівку), не згадані в доступних джерелах XVII ст. Разом з тим на його користь промовляє та обставина, що в реєстрі фігурують два села з назвою Люлинці, з яких про одне сказано, що воно з-під Пикова, а назва другого наведена без подібного означення. Можна вказати й на такий аргумент: за інвентарем маєтків князів Сангушків 1722 р.¹¹ і списком тих самих маєтків, складеним після 1722 р.¹², у Липовецькому ключі було безлюдне село Стрільники. У світлі сказаного слід твердити, що воно існувало перед 1648 р. — паралельно зі Стрільниками з-під Красного. Одинадцятим поселенням, доданим нами до згаданих реєстром 1629 р. поселень, є село Рошків: у реєстрі фігурує шляхтич Ярош Рашковський, який сплатив податок з трьох димів, а на той час існувало село Рошків, яке належало Рашковським¹³.

До відомостей брацлавського подимного реєстру включено стосовно поселень відомості аналогічного *подимного реєстру Подільського воєводства 1629 р.* Цей документ не зберігся, проте його інформація значною мірою відклалася в документі, складеному у Львові в 1678–1679 рр. так званим Комісарським судом Подільського воєводства¹⁴. Наявність брацлавських поселень у цьому джерелі пояснюється належністю їх до маєтків, розміщених на покордонні Брацлавського і Подільського воєводств.

¹¹ АРК, zesp. Sanguszków, № 93.

¹² Там само, № 909.

¹³ Там само, № 854. У документах 1637 і 1642 рр. фігурує Григорій Рошковський як такий, що володіє новозаснованим селом Рошковом (Там само).

¹⁴ Про це джерело, яке зберігається у ЦДІА України в Києві (ф. 36 (Комісарський суд Подільського воєводства), оп. 1, од. зб. 2), див.: М. Крикун. Населення Подільського воєводства в першій половині XVII ст. // *Український історико-географічний збірник*, вип. 1. Київ 1971, с. 115 і далі; його ж. Кількість і структура поселень Подільського воєводства..., с. 376–377.

Подимний реєстр 1664 р. Цей документ відомий із впису його у вінницьку гродську книгу 1717 р. Він також дійшов не в повному обсязі¹⁵.

Присяжні списки 1654 р. Складені після Переяславської ради 1654 р. у зв'язку з приведенням населення козацьких полків до присяги на вірність московському цареві¹⁶.

Список маєтків руського воєводи Яреми Вишневецького, складений після його смерті 1651 р., у зв'язку з поділом їх між його синами Димітром Ежи та Константиєм Кшиштофом¹⁷.

Список (connotacya) маєтків коронного обозного Станіслава Конєцпольського, втрачених ним унаслідок укладення між Річчю Посполитою й Османською імперією Бучацького 1672 р. і Журавенського 1676 р. мирних договорів¹⁸, за якими, зокрема, Річ Посполита визнала територію Брацлавського воєводства (і південної частини Київського воєводства) як таку, що перебуває під турецьким протекторатом. Обозним коронним С. Конєцпольський був від 3 березня 1676 до 22 вересня 1679 р.¹⁹ Тож «коннотацію» складено у цьому часовому проміжку. Слід вказати на те, що всі назви поселень, подані нею, було «повторено» в документі, за яким С. Конєцпольський, уже як краківський каштелян, у 1682 р., перед своєю смертю, передав у спадщину свої маєтки²⁰.

¹⁵ Архів ЮЗР, част. 7, т. 2, с. 538–564 (про те, що документ неповний, сказано на с. 563). До нас дійшли 110 юраментів (присяг) підданих з маєтків Брацлавського воєводства про сплату подимного податку у 1664 р. Вони стосуються 99 поселень (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, teki arabskie, teka 200, plik 1, с. 91–152), з яких щонайменше шість (містечко Христанівка або Гунча, села Бабин, Бурківці, Кошаринці, Люлинці і Паріївка) у збереженому тогочасному подимному реєстрі немає.

¹⁶ *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею*, т. 10 (Дополнение к 3 тому). Санкт-Петербург 1878, с. 239–240, 302–303. Те саме: *Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы, в 3-х томах*, т. 3: 1651–1654. Москва 1953, с. 517, 536, 540–543.

¹⁷ [Rulikowski E.] *Przed kilkuset laty (Braclawszczyzna) // Kwiaty i owoce / wydał I. Trusiewicz. Kraków 1870, с. 315.*

¹⁸ *Pamiętniki o Koniecpolskich: Przyczynek do dziejów polskich XVII wieku / wydał S. Przyłęcki. Lwów 1842, с. 364, 368.*

¹⁹ *Urządnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku: Spisy / opracowali K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziera i inni, pod redakcją A. Gąsiorowskiego. Kórnik 1992, с. 94.*

²⁰ *Pamiętniki o Koniecpolskich..., с. 371–372.*

Список маєтків Марціна Калиновського, складений в XVIII ст.²¹ Ідеться про маєтки брацлавського старости, чернігівського воєводи і гетьмана польного коронного, загиблого у битві під Батогом 1652 р.

Список маєтків брацлавського і вінницького старости Адама Калиновського (рідного брата Марціна), складений 1635 р. з нагоди сплати з них подимного податку²².

*Список маєтків уже згадуваного Марціна Калиновського 1639 р.*²³

Списки маєтків князів Острозьких, упорядковані у зв'язку з їх поділом між їхніми спадкоємцями у 1603²⁴ і 1621²⁵ рр.

Люстрації — описи державних (королівських) маєтків — 1616²⁶ і 1629²⁷ рр., а також *люстрація Літинської держави у складі люстрації Подільського воєводства 1665 р.*²⁸

²¹ ЦДІА України в Києві, ф. 256, оп. 1, од. зб. 320, арк. 25–26.

²² Там само, арк. 24–24зв.

²³ Там само, ф. 37 (Кам'янецький земський суд), оп. 1, од. зб. 42, арк. 130, 131зв.; те саме див.: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі — AGAD w Warszawie), zesp. Zbiór Branickich z Sucheje, № 310/392, с. 80–81.

²⁴ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі — ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 91 (Люба-Радзімінські), оп. 1, од. зб. 181 IV, 4, ч. III; APK, zesp. Archiwum Sanguszków, № 63. Див. також: Н. П. Ковальський. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // *Вопросы отечественной историографии и источниковедения: Сборник научных работ*, вип. 2. Днепропетровск 1975, с. 113–137.

²⁵ AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Lubomirskich z Malej Wsi, № 496; див. також: APK, zesp. Archiwum Sanguszków, № 81.

²⁶ *Архив ЮЗР*, част. 7, т. 2, с. 388–393 (Вінницький замок); *Архив ЮЗР*, част. 7, т. 3: *Акты о заселении Южной России в XVI–XVIII вв.* Киев 1905, с. 47–57 (Брацлавське староство; вивис з оригінальної книги люстрації воєводства 1616 р., зроблений у 1773 р.). Те саме: *Źródła dziejowe*, т. 5: *Lustracje królewsczyzn ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku* / wydał A. Jabłopowski. Warszawa 1877, с. 70–72 (Брацлавське староство), 74–76 (Вінницьке староство); ЦДІА України в Києві, ф. 49 (Потоцькі), оп. 2, од. зб. 514 (Брацлавське староство; засвідчена копія 1773 р.); ф. 2227 (Колекція документів Волинського музею), оп. 1, од. зб. 95 (Брацлавське староство; засвідчена копія 1775 р.). В одному з документів 1790 р. сказано, що 1616 р. люстрація охопила й села Вінницького староства Людвиківку, Сокиринці, Гуменне, Теліпенки, Гавришівку, Шереметку, Тяжилів, Садки і Часнівку (ЦДІА України в Києві, ф. 44 (Вінницький гродський суд), оп. 1, од. зб. 6, арк. 27). Це твердження помилкове: у джерелах XVII ст. існування цих поселень не засвідчене; вони виникли у XVIII ст.

²⁷ APK, zesp. Archiwum Sanguszków, № 92, с. 184–189 (Брацлавське староство), 193–202 (Вінницьке староство), 203–204 (Гайсинська держава), 207–213 (Літинське староство).

²⁸ AGAD w Warszawie, zesp. Metryka Koronna, Lustracje, dział XVIII, ks. 74.

Подимний 1661²⁹ і поголовний 1662³⁰ рр. реєстри Подільського воєводства.

Кам'янецький дефтер (перепис) 1681 р. — результат обстеження території Подільського воєводства турецькою адміністрацією³¹.

Велику кількість поселень згадують джерела XVII ст. (переважно першої його половини), подані в Таблиці 1 сумарно у графі «Інші документи». У наведеному далі переліку поселень зазначено, в яких виданнях або рукописних зібраннях ці документи містяться. Тут варто вказати, що до них належать і ті, які входять до двох уцілених вінницьких гродських книг Брацлавського воєводства XVII ст., одна з яких охоплює переважно 1639–1647 рр.³², а друга, велика за обсягом, містить акти від 12 до 24 травня 1645 р.³³

З документів першої чверті XVIII ст. використано *подимний реєстр воєводства 1716 р.*³⁴ та уже згадувані *інвентар маєтків князів Сангушків 1722 р.* і *їх же список, складений після 1722 р.*

З Таблиці 1 видно, що усіма знаними нам джерелами стосовно Брацлавського воєводства XVII ст. зафіксовано 891 поселення. У світлі сказаного цей показник слід віднести до першої половини XVII ст. Він включає у себе три групи поселень; будемо далі

²⁹ *Архив ЮЗР*, част. 7, т. 2, с. 501–524.

³⁰ AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, ks. 71.

³¹ М. Крикун. Кількість і структура поселень Подільського воєводства..., с. 377–378. Видання цього дефтера: D. Kołodziejczyk. *The Ottoman Survey Register of Podolia (ca. 1681): Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamaniçe*, Part 1: Translation and Commentary; Part 2: Facsimile. Kyiv — Cambridge, Mass. 2004.

³² ЦДДА України в Києві, ф. 43 (Вінницький земський суд), оп. 1, од. зб. 1.

³³ Там само, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2. Принагідно зазначимо, що 13 лютого 1652 р. ігумен якогось вінницького монастиря Гедеон Дешковський свідчив (де і перед ким?) про загибель земських і гродських вінницьких книг через «козацьке повстання» (inkursyą) (Там само, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 124, 129). А 23 серпня 1664 р. у вінницькій гродській канцелярії шляхетний Петро Волкович від імені Миколая Казімежа Зештелінського, брацлавського земського писаря, заявив, що останній, відповідно до оголошеного ним (manifestacyi) у шляхетському зібранні (gucerskim kole; в сеймику?) Брацлавського воєводства, при своєму вступі на писарський уряд «жодних книг [земських] не застав, бо (ale) вони були знищені (zatrascane) козаками під час повстання» (rewolucyi) (Там само, арк. 129; те саме: APK, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854).

³⁴ APK, zesp. Archiwum Podhoreckie Andrzeja Potockiego, I, 43; див. також список поселень Брацлавського воєводства 1716 р., складений на підставі юраментів про сплату поголового податку і люстрації (APK, zesp. Archiwum Sanguszków, teki arabskie, teka 135, plik 8).

іменувати їх умовно першою, другою, третьою. Вони, відповідно, включають у себе: 583 поселення, які існували і після XVII ст. та існують нині (серед них шляхетських було 552, королівських — 29, церковних, які належали Римо-Католицькій Церкві, — 2; 200 поселень, які після XVII ст. не існували і не існують нині (шляхетські — 198, королівські — 2); 108 (усі — шляхетські) поселень, які названо тільки в першій чверті XVII ст., тому вважаємо, що згодом вони не існували. Отже, усього шляхетськими були 858 поселень, королівськими — 31, церковними — 2 поселення³⁵.

Слід мати на увазі, що до щойно поданих 552 шляхетських та королівських поселень входять відповідно 31 й 1, які стали і дотепер є частиною 31 сусіднього поселення, а саме: 2 — міста Вінниці, 2 — двох селищ міського типу, 28 — 28 сіл.

Навряд чи джерела називають усі існуючі поселення. Так, немає упевненості, що вони враховують усі поселення дідичних маєтків князя Юрія Збараського, згадані лише кількісно в датованих 1602 р. квитах про сплату податків (місто Прилука і 29 сіл, місто Погребище з містечком і 27 селами*, місто Немирів і 31 село, місто Животів і 11 сіл³⁶). Те саме можна сказати про 20 міст Уманського маєтку, згаданих тільки кількісно у списку володінь М. Калиновського 1639 р.³⁷, і про 24 «пустих» містечок того ж маєтку, згаданих у подимному реєстрі 1664 р.³⁸

³⁵ Про належність тогочасних брацлавських поселень магнатським і шляхетським родам див.: Z. Anusik. *Struktura społeczna szlachty braclawskiej...*, с. 233–253; H. Litwin. *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę. 1569–1648*. Warszawa 2000, с. 180–190, 192; див. також: В. Антонович. Грановщина (Епізод из истории Брацлавской Украины) // *Киевская старина* 20 (1888) 80–86; О. Піддубняк, М. Крикун. Топонімічні об'єкти Брацлавського воєводства останньої чверті XVI — першої половини XVII ст. (на підставі родинного архіву Пісочинських) // *Історичне картознавство України: Збірник наукових праць*. Львів — Київ — Нью-Йорк 2004, с. 397–414; див. також: [E. Rulikowski]. *Przed kilkuset laty...*, с. 273–321.

* Якесь кількість із цих сіл Погребищенського маєтку могла входити до складу сусіднього з Брацлавщиною Київського воєводства.

³⁶ *Źródła dziejowe*, т. 20, с. 123.

³⁷ ЦДІА України у Києві, ф. 37, оп. 1, од. зб. 42, арк. 130, 133; AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 80–81. У цьому документі сказано також, що поряд з поіменованими в ньому поселеннями М. Калиновському належало не менше 340 (*ad minus trecenti quadraginta*) сіл (Там само). Якщо ця цифра стосується Брацлавщини, то її слід визнати явним перебільшенням.

³⁸ *Архів ЮЗР*, част. 7, т. 2, с. 564.

І все ж, на наш погляд, є підстави твердити, що кількість названих джерелами поселень не особливо відрізняється від справжньої їх кількості.

З наведених цифр випливає, що напередодні повстання українського народу під проводом Б. Хмельницького у Брацлавському воєводстві налічувалося щонайменше 783 (583+200) поселення. За вимірами, зробленими для А. Яблоновського наприкінці XIX ст. планіметром на топографічній мапі, що охоплювала територію Речі Посполитої в кордонах 1772р. — цю мапу в середині того ж століття склав В. Хшановський у мірілі 1:300000³⁹, — площа цього воєводства становила 35 тис. кв. км⁴⁰. Пересічно одне поселення на 1648 р. припадало на 44,1 кв. км. Це значно більше, ніж тоді ж, наприклад, у Подільському воєводстві, де на одне поселення припадало 17,1 кв. км⁴¹.

Наповненість Брацлавщини поселеннями в регіональному значенні була неоднаковою. Воєводства у Речі Посполитій адміністративно поділялися на землі, а землі — на повіти; і землі, і повіти були шляхетськими судовими округами. Винятком з цього правила в Польському королівстві (Короні) були українські Белзьке, Подільське, Київське, Волинське і Чернігівське воєводства, які склалися тільки з повітів. Брацлавське воєводство стояло особібно — було одноповітовим, тобто одним судовим округом, оскільки тут діяли один гродський та один земський суди (до 1598 р. — у Брацлаві, відтоді — у Вінниці)⁴². Щоправда, в актах коронного трибуналу кінця XVI — першої третини XVII ст., відомих нам з реєстрів, неодноразово фігурують Вінницький і Брацлавський повіти, але це відгомін колишнього, до утворення Брацлавського воєводства наявного, поділу його на відповідні за означеннями старостинські округи⁴³.

³⁹ Див.: М. Крикун. Кількість і структура поселень Подільського воєводства..., с. 383.

⁴⁰ A. Jabłonowski A. Ukraina // *Źródła dziejowe*, т. 22: *Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijów — Braclaw)* / opisane przez A. Jabłonowskiego. Warszawa 1897, с. 43.

⁴¹ М. Крикун. Кількість і структура поселень Подільського воєводства..., с. 384.

⁴² М. Крикун. Границі і повітовий поділ Брацлавського воєводства..., с. 96; його ж. Земські уряди на українських землях в XV–XVIII століттях // *Записки НТШ*, т. 228: *Праці Історично-філософської секції*. Львів 1994, с. 106–110; М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 81–106.

⁴³ М. Крикун. Границі і повітовий поділ Брацлавського воєводства..., с. 96. Саме спираючись на зазначені трибунальські відомості, А. Яблоновський

Доцільно густоту поселень Брацлавського воєводства розглядати за іншим адміністративним поділом його території. Зручним видається поділ останньої на уїзди (уезды)* в межах Подільської і Київської губерній, створених наприкінці XVIII ст. невдовзі після включення Брацлавщини до складу Російської імперії за другим розчленуванням Речі Посполитої. Потрібно мати на увазі, що межі цих губерній та їх уїздів до 20-х років ХХ ст. залишалися майже незмінними. Брацлавщину включали в себе Вінницький, Брацлавський, Гайсинський, Балтський, Ольгопільський, Ямпільський і Літинський уїзди Подільської губернії та Липовецький, Уманський, Бердичівський, Таращанський і Сквирський уїзди Київської губернії. Вінницький, Брацлавський, Гайсинський, Балтський, Ольгопільський, Липовецький і Уманський уїзди повністю накладалися на територію Брацлавського воєводства, тоді як Літинський і Ямпільський — на територію Брацлавського і Подільського воєводств, Бердичівський, Таращанський і Сквирський — на територію Брацлавського і Київського воєводств. Площа всіх цих уїздів нам відома з енциклопедичних словників кінця ХІХ — початку ХХ ст., проте площа «брацлавської» частини останніх із щойно названих п'яти уїздів невідома. Тож визначення густоти поселень у регіональному аспекті можливе стосовно лише семи повністю «брацлавських» уїздів, за умови, зрозуміло, виведення кількості поселень на їх теренах станом на 1648 р. Площа Вінницького уїзду становила 2978 кв. км, Брацлавського — 3076, Гайсинського — 3379, Липовецького — 2889, Ольгопільського — 4005, Уманського — 4291, Балтського — 7760 кв. км⁴⁴. На 1648 р. у них було відповідно поселень першої гру-

твердив, що Брацлавське воєводство складалося з Вінницького і Брацлавського повітів. На їх же підставі він зробив спробу визначити кордон між цими повітами (*Atlas Historyczny... Dział II-gi; A. Jabłonowski A. Wstęp // Źródła dziejowe*, т. 20, с. 19, 25, 28–29).

* В українській літературі уїзди безпідставно йменують «повітами».

⁴⁴У використаних нами енциклопедичних довідниках площа уїздів наведена у квадратних верстах. Верста дорівнює 1,06682 км, квадратна верста — 1,13706 кв. км. Балтський уїзд мав 6824, Брацлавський — 2706, Гайсинський — 2973, Липовецький — 2541, Ольгопільський — 3522, Уманський — 3774, Вінницький — 2619 кв. верст (щодо перших шести цифр відповідно: *Энциклопедический словарь Т-ва «Бр. А. и И. Гранат и Ко»*, 7-е совершенно переработанное издание, т. 4. Москва s. a., кол. 558; т. 6, кол. 515; т. 12, кол. 338; т. 27, кол. 178; т. 30, кол. 588; т. 42, кол. 290. Щодо Вінницького уїзду: *Энциклопедический словарь Русского библиографического Ин-та Гранат*, 11-е стереотипное издание,

пи 95, 109, 73, 63, 57, 43, 13, другої — 37, 22, 11, 12, 14, 12, 4 (якась кількість поселень другої групи тут не врахована; річ у тому, що не вдалося розподілити за повітами 59 поселень, які до неї входять).

За кількістю квадратних кілометрів на одне поселення ці уїзди характеризуються так: Вінницький — 22,5, Брацлавський — 23,5, Липовецький — 38,5, Гайсинський — 40,2, Ольгопільський — 56,4, Уманський — 78, Балтський — 456,5. Терени Вінницького і Брацлавського уїздів були здавна серцевиною території Брацлавщини (перший з них займав її північно-західну частину, другий прилягав до нього з півдня) — не тільки адміністративно, а й щодо залюдненості. Тому ці терени були найбільш насичені поселеннями. Розташовані на схід від Вінницького Липовецький і від Брацлавського — Гайсинський уїзди за густотою поселень помітно відставали від них — обидва перебували у стадії подальшого заселення. Це відставання для Ольгопільського уїзду, який з півдня сусідив з Брацлавським, і для Уманського уїзду, розміщеного на схід від Гайсинського і Ольгопільського, було ще більшим. А терен Балтського уїзду, розташований на південь від терену Ольгопільського уїзду і прилеглий до кордону Речі Посполитої з Молдавським князівством і підконтрольними Османській імперії землями, на 1648 р. був майже безлюдний.

На жаль, встановити чисельність поселень Брацлавщини на початок XVII ст. неможливо. Повне уявлення про це подає Таблиця 2, у якій ідеться про репрезентативність поселень воєводства у джерелах за десятиріччями. З неї видно, що на 1600 р. тут було 136 поселень (з них 115 належали до першої, 7 — до другої, 14 — до третьої групи), а на 1610 р. — 340 (246, 21, 73). Це, напевно, значно менше, ніж насправді було поселень у той час. Разом з тим це й не так мало, зважаючи на те, що територія Брацлавського воєводства в першій половині XVII ст. активно залюднювалась.

Процес заселення, мабуть, найактивніше проходив на Уманщині — після того як сейм, що відбувся 15 січня — 26 лютого 1609 р., своєю постановою дозволив королю видати брацлавському старості Валентієві Александрові Калиновському привілей на дідичне володіння нею (у цій постанові Уманщина іменована

т. 10. Москва [1937], кол. 218). Ті самі цифри для Брацлавського, Гайсинського, Липовецького і Уманського уїздів відповідно за томами: *Энциклопедический словарь* / изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, т. 4. Санкт-Петербург 1891, с. 620; т. 7 (1892), с. 880; т. 17 (1895), с. 723; т. 34 (1902), с. 721.

Таблиця 2

**Репрезентативність поселень Брацлавського воєводства
у джерелах XVII ст. за десятиріччями**

Десятиріччя	Поселення, які існували в XVII ст. та існують нині	Поселення, які існували в XVII ст., а від XVIII ст. не існують	Поселення, які названі тільки в першій чверті XVII ст. (згодом не існували)	Разом
1	2	3	4	5
1591–1680	17	1	—	18
1591–1670	63	1	—	64
1591–1660	13	—	—	13
1591–1650	11	4	—	15
1591–1640	2	1	—	3
1591–1630	6	—	2	8
1591–1620	1	—	2	3
1591–1610	—	—	10	10
1591–1600	2	—	—	2
Разом:	115	7	14	136
1601–1680	32	1	—	33
1601–1670	61	1	—	62
1601–1660	14	1	—	15
1601–1650	7	3	—	10
1601–1640	2	2	—	4
1601–1630	10	3	—	13
1601–1620	3	—	1	4
1601–1610	2	3	58	63
Разом:	131	14	59	204
1611–1680	5	—	—	5
1611–1670	33	3	—	36
1611–1660	4	1	—	5
1611–1650	13	5	—	18
1611–1640	2	—	—	2
1611–1630	1	1	2	4
1611–1620	3	1	26	30
Разом:	61	11	28	100

Закінчення Таблиці 2

1	2	3	4	5
1621-1680	9	2	—	11
1621-1670	50	3	—	53
1621-1660	15	1	—	16
1621-1650	25	10	—	35
1621-1640	1	3	—	4
1621-1630	11	28	7	46
<i>Разом:</i>	<i>111</i>	<i>47</i>	<i>7</i>	<i>165</i>
1631-1680	8	—	—	8
1631-1670	10	1	—	11
1631-1660	4	—	—	4
1631-1650	9	2	—	11
1631-1640	3	9	—	12
<i>Разом:</i>	<i>34</i>	<i>12</i>	<i>—</i>	<i>46</i>
1641-1680	21	5	—	26
1641-1670	15	3	—	18
1641-1660	11	—	—	11
1641-1650	17	47	—	64
<i>Разом:</i>	<i>64</i>	<i>55</i>	<i>—</i>	<i>119</i>
1651-1680	1	—	—	1
1651-1670	10	2	—	12
1651-1660	11	14	—	25
<i>Разом:</i>	<i>22</i>	<i>16</i>	<i>—</i>	<i>38</i>
1661-1680	3	1	—	4
1661-1670	7	10	—	17
<i>Разом:</i>	<i>10</i>	<i>11</i>	<i>—</i>	<i>21</i>
1671-1680	9	13	—	22
<i>Разом:</i>	<i>557</i>	<i>186</i>	<i>108</i>	<i>851</i>

«пустинною») і зазначив, що за його, сейму, рекомендацією король «пошле» ревізорів для її обстеження (на *ogłądanie*)⁴⁵. Ревізори були призначені тим же сеймом 26 лютого⁴⁶, 13 травня В. А. Калиновському видано зазначений привілей⁴⁷, а 20 травня у книгу Коронної метрики внесено опис Уманської «пустині» (її розташування, величини й «широкості»; сказано, зокрема, що вона простягається між двома «татарськими шляхами» — Кривошаравським та Удицьким; сказано також, що опис ураховує «всі нові осади» цього краю), складений в Умані 11 квітня ревізорами (після обстеження її ними від 9 квітня з допомогою (за *ukazaniem*) брацлавських і вінницьких міщан) — володимирським війським, королівським писарем і секретарем Флоріаном Олешком, брацлавським підстолиєм Григорієм Цурковським*, брацлавським ловчим Ярошем Черленковським (серед підписів у цьому документі його ім'я інше — Геронім) та Олександром Пісочинським⁴⁸.

Згодом Уманщина доволі рясно заповнилася поселеннями, проте процес заселення її до 1648 р. був далекий від завершення.

Певне уявлення про результати заселення Брацлавщини на той же рік подають згадані мапи України Г. Л. де Боплана: із 374 названих у них стосовно цього воєводства поселень 106 фігурують як слободи (з них 90 належать до першої, 16 — до другої групи). Слободами вважалися поселення, які на час згадок про них існували віднедавна і мешканці яких на певну кількість років після оселення не виконували повністю або значною мірою повинностей на користь свого пана. Такі «вільні» роки теж іменувалися слободами. На Брацлавщині тривалість слобід була значною. Вона відома нам, на жаль, лише з люстрації Брацлавського староства і Літинської держави 1616 р. У старостві вона становила від 22 до 40 років,

⁴⁵ *Volumina legum*, т. 2. Petersburg 1859, с. 466.

⁴⁶ Biblioteka PAN w Kórniku, oddz. rękopisów, rkps 323, арк. 2зв.–3зв.

⁴⁷ Российский государственный архив древних актов (Москва), ф. 389 (Литовская метрика), оп. 1, од. зб. 209, арк. 13зв.–15зв. (впис привілею у книгу Руської метрики 26 квітня 1618 р.)

* Про нього в кінці опису читаємо, що оскільки він писати не вмів, то, на його прохання, замість нього власноручно підписався брацлавський мечник Михайло Кропивницький.

⁴⁸ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103 (Архів Саперів), оп. 1, од. зб. 70 II-а, фасц. 22 (випис з книги Коронної метрики, виданий, мабуть, тоді ж, коли опис вписано в цю книгу). У складі книги Коронної метрики цей документ не зберігся.

у державі — від 12 до 20 років⁴⁹. Не виключено, що такі терміни слобід були типовими у тих регіонах Брацлавщини, які посилено колонізувались. Можливо, у другій чверті XVII ст. вони були коротшими.

Варто мати на увазі, що не всі поселення, названі Г. Л. де Бопланом слободами, на час завершення ним своїх мап України насправді були слободами (про означення Г. Л. де Бопланом поселень слободами, як і містами (містечками) та селами, див. далі).

За сучасним адміністративним поділом територія Брацлавського воєводства включає Вінницьку область (без її західної частини, яка належала Подільському воєводству, та північно-західної і північно-східної частин, які входили до складу Київського воєводства), частини Київської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської та Одеської областей та Республіки Молдова⁵⁰. Поселення Брацлавщини XVII ст. представлені в кожній із цих областей, крім Миколаївської, і в Молдові. Миколаївська область тут є винятком тому, що в той час «брацлавська» її частина, яка згодом у складі Подільської губернії займала східний терен Балтського уїзду, була безлюдна, пустинна.

Поселення Брацлавського воєводства XVII ст. так розподіляються між зазначеними областями та Молдовою: Вінницька — 763, Черкаська — 62, Київська — 20, Одеська — 6, Кіровоградська — 5, Молдова — 13; не вдалося встановити, на території Вінницької чи Черкаської області було 6 поселень, Вінницької чи Київської — одне поселення; зовсім не вдалося локалізувати за «обласною» ознакою 15 поселень. Стосовно поселень першої групи цей розподіл виглядає так: Вінницька область — 497, Черкаська — 51, Київська — 15, Кіровоградська — 5, Одеська — 4, Молдова — 11; стосовно другої групи: Вінницька — 167, Черкаська — 11, Київська — 2, Одеська — 2, Молдова — 1, Вінницька або Черкаська — 6, Вінницька або Київська — 1, невідомо де — 10; стосовно третьої групи: Вінницька — 99, Київська — 3, Молдова — 1, невідомо де — 5.

228 поселень першої групи подані у джерелах як міста і містечка (абстрагуємось поки що від означень поселень Г. Л. де Бопланом). З них винятково такими фігурують 155 (з чого, щоправда, 20 — тіль-

⁴⁹ Архив ЮЗР, част. 7, т. 3, с. 47–57; ЦДІА України в Києві, ф. 2227, оп. 1, од. зб. 95.

⁵⁰ М. Крикун. *Адміністративно-територіальний устрій... Мапа «Воєводства Правобережної України в другій половині XVI–XVIII ст. та обласний поділ України, частини Білорусі та Молдови».*

ки по одному разу, тому немає впевненості, що якась частина їх — сталі міські поселення). До їх числа належать нинішні адміністративний центр Вінницької області місто Вінниця, вісім міст — районних центрів (у Вінницькій області — Бершадь, Гайсин, Тульчин, у Черкаській — Жашків, Умань, Христинівка, у Київській — Тетіїв, у Молдові — Рибниця), одне місто районного підпорядкування (Ладижин Тростянецького району Вінницької області), 14 селищ міського типу — районних центрів (у Вінницькій області — Іллінці, Липовець, Літин, Немирів, Піщанка (у XVII ст. — Піщана Нова), Погребище, Теплик, Томашпіль, Тростянець, Чечельник, Ямпіль, у Черкаській — Маньківка, Монастирище, в Одеській — Саврань), 4 селища міського типу районного підпорядкування (у Вінницькій області — Браїлів Жмеринського району, Брацлав Немирівського району, Кирнасівка Тульчинського району, у Черкаській області — Буки Маньківського району).

55 поселень першої групи (у складі зазначених 228 міських) були селами, а згодом стали містами й містечками. Серед них бачимо п'ять теперішніх селищ міського типу районного підпорядкування (у Вінницькій області — Дашів Іллінецького району, Шпиків Тульчинського району, у Черкаській області — Цибулів Монастирищенського району, Верхнячка (у XVII ст. — Яворівець) Христинівського району, у Молдові — Кам'янка (у XVII ст. — Кам'яниця) Рибницького району). До тих же 228 поселень входили 18, які були містечками, а потім стали селами.

До першої групи входили, серед інших, п'ять сіл, які нині у Вінницькій області є поселеннями міськими: Жмеринка (у XVII ст. — Жмеринці, Бокіївці) — місто, районний центр, Тиврів — селище міського типу, районний центр, інші — селища міського типу районного підпорядкування (Вороновиця Вінницького району, Ситківці Немирівського району, Сутиски Тиврівського району).

Серед поселень другої групи міськими названо 25, причому 14 з них згадано лише один раз, а таким, що було селом, а стало містечком, — одне. У третій групі числиться одне містечко.

Потрібно звернути увагу на те, що на мапах Г. Л. де Боплана означення типу тих чи інших поселень далеко не у всіх випадках аналогічні їх означенням, засвідченим іншими джерелами. Із 338 названих ним поселень першої групи дев'ять фігурують як міста (містечка; oppida), з чого, за іншими джерелами, сім мали той самий статус, а два були селами; 63 — як укріплені міста (містечка;

urbes munitae), з чого, за іншими джерелами, містами (містечками) значились 48, селами і згодом містечками — 12, селами — три; 90 — як слободи, з чого, за іншими джерелами, містами (містечками) подані 37, селами і згодом містечками — 26, селами — 27; 176 — як села, з чого, за іншими джерелами, були містечками 29, селами і потім містечками — 9, решта — селами. До другої групи належать 36 «Бопланових» поселень — 15 слобід (з них, за іншими джерелами, п'ять — це містечка, два — села; решту становили згадані тільки Г. Л. де Бопланом поселення) і 21 село (сюди, за іншими джерелами, входять чотири містечка, дев'ять сіл і вісім згаданих тільки Г. Л. де Бопланом поселень).

Подані у джерелах поселення Брацлавщини XVII ст. за назвами можуть бути поділені на одночленні й кількочленні — назви перших містили один, других — два і більше складників⁵¹.

Серед поселень першої групи «одночленними» були 472, з них назви 364 — безваріантні, назви решти — варіантні: мали один (84), два (19), три (4), чотири (2) варіанти, кожен з яких слід уважати окремою назвою (окремими назвами були, зрозуміло, і варіанти «кількочленних» поселень). Варіанти основної назви (якою умовно стосовно одночленів вважаємо назву, найраніше засвідчену в джерелах XVII ст.) відрізнялися від неї і між собою звучанням основи або кінцівкою, а також наявністю чи відсутністю прикметникового означника. Покажемо це на таких прикладах: Булаївка — Булаї; Вахнівці — Вахнівка; Степанка — Степанівка; Збараж — Збараж Старий; Війтівці — Війтівці Малі; Педошівці — Педошівка, Педоси; Сокілець — Сокілець Нижній, Сокіл; Шершні — Шершнів, Шершинці, Шершнівці.

Назви 90 поселень першої групи були двочленні. Складники — топоніми у цих назвах (в інших «кількочленних» поселеннях також) об'єднуються у джерелах сполучниками *alias, sive, seu, albo*, тобто через *або*. Безваріантно двочленними названо 17 поселень (приклади: Котюжинці або Орлівка; Ордишівка або Деригород). Усі інші двочлени були варіантними. Двочленну назву цих поселень умовно приймаємо за головну, незалежно від того, на початку XVII ст. чи пізніше в ньому вона виступає у джерелах (так само робимо стосовно «тричленних» та інших «кількочленних»

⁵¹ Докладно про поселення під цим кутом зору на прикладі Подільського воєводства першої половини XVII ст. див.: М. Крикун. Кількість і структура поселень Подільського воєводства..., с. 387, 394–400.

назв). Найпоширенішими варіантами двочлена були безваріантні назви одного або двох його складників (відповідно 34 й 11 поселень). Приклади: Самгородок або Красний Став — Самгородок; Батіг або Скалгород — Батіг; Нестервар або Тульчин — Нестервар, Тульчин; Мочулки або Доброполе — Мочулки, Доброполе. Варіанти ряду двочленів представлено у вигляді варіантів одного з його складників (Тимонівка або Липівка — Тимонівка Вища; Шалаші або Юзвин — Шалаші, Салаші, Салашів; Бершадь або Домброва — Бершадь, Бершадь Мала, Бершадь Велика, Бершадь Мала і Велика, Бершадь Стара).

Кожне з 13 поселень першої групи представлено двома двочленими варіантними назвами з варіантами (Новополе або Слобода Яцківці / Слобода Яцковецька або Пеньківка — Яцківці, Яцківці Малі, Пеньківці; Тимонівка або Улангород / Тимонівець або Улангород — Тимонівка, Тимонівка Нижня; Латанець або Комарів Старий / Латанець або Комарів Залісний — Латанець, Латанці; Кузьминці або Сільниця / Кузьминці або Сільниця Стара — Кузьминці, Сільниця), кожне з двох — подібними трьома двочленами, одне — тричленом, одне — двочленом і тричленом, одне — двома двочленами і тричленом, одне — чотирма двочленами, одне — п'ятьма двочленами, тричленом і чотиричленом, одне — чотиричленом.

Разом 583 поселення першої групи мали 940 варіантів назв.

Серед 200 поселень другої групи одночленів безваріантних числилося 179, з одним варіантом — 6, з двома — 2, двочленів безваріантних — 2, варіантних — 11. Усіх варіантів назв ці поселення мали 225.

Усі 108 поселень третьої групи були одночленими безваріантними.

Отже, 891 поселення Брацлавського воєводства мало 1273 варіанти назв. Пересічно на одне поселення припадало 1,4 варіанти назв. У той же період у Подільському воєводстві цей показник становив 1,7⁵².

У XVII ст., як до і після нього, дуже поширеними на території Брацлавського воєводства були характерні для Поділля назви з формантами на *-івці* та *-инці*. Усіх поселень з цими формантами зауважено в першій групі 159, з чого на *-івці* — 81 (44 — тільки на

⁵²М. Крикун. Кількість і структура поселень Подільського воєводства..., с. 394–100, 402.

-івці, решта — з іншими формантами), на -инці — 74 (58 — тільки на -инці, решта — з іншими формантами), разом на -івці й -инці — 4 (всі — з іншими формантами). У другій групі 20 поселень закінчувалися на -івці (у тому числі тільки на цей формант — 16), 17 — на -инці (всі, крім одного, мали тільки цей формант), у третій — 24 — тільки на -івці, 11 — тільки на -инці.

Усіх, отже, на -івці й -инці було 231 поселення. Від 891 поселення це становить 25,9 відсотка. Для порівняння: у Подільському воєводстві у першій половині XVII ст. відсоток поселень на ці форманти становив 47,8⁵³.

* * *

Перелік поселень Брацлавського воєводства у XVII ст., наведений у пропонованому далі списку, містить їх назви, зафіксовані у хронологічній послідовності за джерелами, які складено польською мовою.

Назви подано у джерельній транскрипції. Лише перед джерельним початковим топонімом проставлено паралельне йому україномовне написання назви відповідного поселення. Якщо топонім має означник, подаємо останній, згідно з джерелом, після іменника, причому, за тим же джерелом, між іменником й означником не ставимо дефіса.

Біля кожного топоніма зазначено сільський, міський або мішаний (сільсько-міський) статус поселення, зафіксований джерелами XVII ст. Відбито й означення Г. Л. де Бопланом поселень як слобід й укріплених міст (містечок). Вказано й на такий статус топоніма, як урочище, селище.

Після переліку за тими ж джерелами згадок про те чи інше поселення вказано, на території якої сучасної області чи в Молдові воно лежить або лежало. Коли поселень якоїсь назви в межах сучасної даної області кілька, то зазначено, до якого її району кожне з них належить.

Назви XVIII ст. наведено за складеною нами картотекою поселень Брацлавського воєводства.

До списку поселень додано список наведених у ньому сучасних назв поселень та відповідників цих назв, найраніше згаданих у джерелах XVII ст. Поселень з цими «паралельними» назвами нараховано 245, з них шляхетських було 230, королівських — 13, церковних — 2.

⁵³ Там само, с. 401, 403.

СПИСОК ПОСЕЛЕНЬ БРАЦЛАВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В XVII ст.

Умовні позначення, вжиті у списку поселень

Архив ЮЗР	— Архив Юго-Западной России
Акти кор. триб.	— Акти коронного трибуналу
Б.	— Г. Л. де Боплан
вар.	— варіант
Він. обл.	— Вінницька область
Він. грод. кн.	— Вінницька гродська книга
в-во	— воєводство
Док.	— Документ
Інв.	— Інвентар
Кам. зем. кн.	— Кам'янецька земська книга
Кам. д.	— Кам'янецький дефтер
Київ. обл.	— Київська область
Кіровоград. обл.	— Кіровоградська область
Ком. р.	— Комісарський реєстр
кор. триб.	— коронний трибунал
ЛНБ НАН України	— Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України
Люстр.	— Люстрація
м.	— місто, містечко
м. кн.	— маєтки князя (князів)
Од. обл.	— Одеська область
Пог. р.	— Поголовний реєстр
Под. р.	— Подимний реєстр
Под. р. м.	— Подимний реєстр маєтків
Поділ м.	— Поділ маєтків
Прис. сп.	— Присяжні списки
р-н	— район
РГАДА	— Российский государственный архив древних актов (Москва)
с.	— село
сел.	— селище
сл.	— слобода
сmt.	— селище міського типу
Сп. м.	— Список маєтків

укр. м.	— укріплене місто, містечко
ур.	— урочище
ЦДІАУК	— Центральний державний історичний архів України в Києві
ЦДІАУЛ	— Центральний державний історичний архів України у Львові
Черк. обл.	— Черкаська область
AGAD w Warszawie	— Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
АРК	— Archiwum Państwowe w Krakowie
ks.	— księga
oddz.	— oddział
rkps	— rękopis
zesp.	— zespół

**ПОСЕЛЕННЯ, ЯКІ ІСНУВАЛИ
НА СЕРЕДИНУ XVII СТ. ТА ІСНУЮТЬ НИНІ**
(у тому числі ті, територія котрих входить до складу
сусідніх з ними поселень)

Шляхетські маєтки

Андросівка (Androsowka), с. — Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629; вар. Andrusiowka, с. — Под. р. 1664; вар. Andruszowka, с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Андрушівка.

Андрушівка (Andruszowka), м. — Сп. к. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Andrusowka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Андрушівка.

Бабань Нова (Babań Nowa), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e); Він. грод. кн. 1645 (ЦДІА-УК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 703зв.); вар. Babany Nowe, м. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Под. р. 1664; Babine, сл. — Б. Черк. обл. У XVIII ст. с. Бабанка, Велика Бабанка. Згодом і нині с. Бабанка.

Бабань Стара (Babań Stara), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e); вар. Babany, м. — Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м.

- М. Калиновського 1639; вар. Babany Stare, м. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Прис. сп. 1654. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с. Старі Бабани.
- Бабин** (Babin), м. — Под. р. 1629, 1664; Б. (укр. м.); Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Бабчинці** (Babczynce), с. — Кам. зем. кн. 1636 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 40, акт 652), 1641 (Там само, од. зб. 43, акт 994); Він. грод. кн. 1645 (Там само, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970); Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Babaunce, сл. — Б. Він. обл.
- Бадівка** (Badowka), м. — Под. р. 1629; вар. Obodowka, м. — Б. (укр. м.); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654; Под. р. 1664. Він. обл. У XVIII ст. м., згодом і нині с. Ободівка.
- Байбузівка** (Bajbuzowka), м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Восboucza, с. — Б. Од. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Байраківка** (Bajrakowka), с. — Акти кор. триб. 1618; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Воугake, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. частина с. Вербка. Нині окреме с.
- Баланівка** (Bałanowka), м. — Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654; Wołanowka, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Басаличівка** (Basałyczowka), с., ур. — Под. р. 1716. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Батіг** (Batoh), с.(?) — Акти кор. триб. 1592; м. — Под. р. 1629, 1664; Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 52, арк. 1); Под. р. м. А. Калиновського 1635; вар. Batoh alias Skałgrod, м. — Док. 1623 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 4зв.); Сп. м. М. Калиновського 1639; Batoha, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Батіг. Нині частина с. Четвертинівка?
- Березівка** (Berezowka), с. — Док. 1644 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 250, арк. 5). Він. обл. Нині с. Немирівського р-ну.
- Берізки** (Berezki), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Под. р. 1664; вар. Berezki Wielkie, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Beresky, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Берізки-Бершадські.

- Берлівка** (Berłowka), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; сл. — Док. 1652 (Архів ЮЗР, част. 7, т. 1: *Акты о заселении Юго-Западной России (1386—1700)*). Киев 1886, с. 474). Він. обл. У XVIII ст. с. Берлівка, Бирлівка. Згодом і нині с. Бирлівка.
- Бершадь** (Berszad), м. — Акти кор. триб. 1618, 1624; Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; вар. Berszad przezwana Dombrowa, м. — Акти кор. триб. 1622; вар. Nowe Miasto, м. — Док. 1627–1628 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5 (Оссолінські), оп. 1, од. зб. 4059 II, арк. 23, 58), 1637 (там само, од. зб. 4105 III, арк. 158); Прис. сп. 1654 (местечко Новое); вар. Berszad Mała, м. — Док. 1637 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4105 III, арк. 158); вар. Berszad Wielka, м. — Док. 1637 (Там само); вар. Berszad Wielka i Mała, м. — Док. 1637 (Там само); вар. Berszad Stara, м. — Док. 1637 (Там само, од. зб. 4061 II, арк. 105); Bercad, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині м. Бершадь.
- Біївці** (Bijowce), с. — Под. р. 1716. Він. обл. Нині у складі сіл Рубань і Криківці.
- Білашки** (Bielaszki), с. — Акти кор. триб. 1602 (Belewka), 1607, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 78зв.); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл.
- Білки** (Biłki), с. — Под. р. 1629 (z pod Daszowa), 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1551; Прис. сп. 1654 (Белки). Він. обл.
- Білоусівка** (Białousowka), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Прис. сп. 1654; Под. р. 1664. Він. обл. Донедавна с. Білоусівка-Перша, нині — у складі с. Суворівське.
- Білоусівці** (Białousowce), с. — Акти кор. триб. 1602; вар. Białousowka, с. — Под. р. 1629, 1664; м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Bilaszow, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Білоусівка. До злиття с. Білоусівка-Перша з с. Суворівське — с. Білоусівка-Друга.
- Боблів** (Bobłow), с. — Док. 1574 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 119); Акти кор. триб. 1616, 1618, 1630; вар. Bobłow Stary, с. + Bobłow Nowy, с. — Акти кор. триб. 1615 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 49, арк. 18); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Bobłow, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Боблів.
- Богданівка** (Bohdanowka), с. — Под. р. 1629 (z pod Lipowca), 1664; Док. 1641 (АРК, zeszp. Sanguszków, № 981); Сп. м. М. Калиновського,

- складений у XVIII ст.; вар. Bohdanowka або Sachnowce, с. — Док. 1643 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141 (Колекція А. Чоловського), оп. 1, од. зб. 187, с. 117). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Богданівка. Входить до складу Іллінецького р-ну.
- Бокіївці** (Bokijowce), с. — Док. 1598 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 85); вар. Bokijowka, с. — Акти кор. триб. 1607, 1619; вар. Żmerynce, с. — Акти кор. триб. 1624; вар. Żmerynce alias Bokijowka, с. — Кам. зем. кн. 1641 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 43, арк. 112); Semourine, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Велика Жмеринка. Згодом і нині м. Жмеринка.
- Болдури** (Bołdury), с. — Акти кор. триб. 1618; вар. Bondury, с. — Док. 1618 (*Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.: Збірник документів і матеріалів*. Київ 1993, с. 446); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; вар. Bundurow, с. — Под. р. 1664; Bontory, с. — Б.; Болдыри, с. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Бондурі.
- Бондурівка** (Bondurowka), м. — Прис. сп. 1654. Кір. обл. Від XVIII ст. с. Бовдурів. Нині с. Бандурове.
- Бондурівка** (Bondurowka), с. — Под. р. 1664; Bondowtowka, с. — Б. Він. обл. Нині с. Чечельницького р-ну.
- Борисівка** (Borysowka), с. — Под. р. 1629; Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 70). Він. обл.
- Борівка** або **Предевцави** (Borowka alias Przedewcawy), с. — Док. 1604 (А. Tarnawski. *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*. Lwów 1935, с. 103); вар. Borowka, с. — Под. р. 1629, 1664; Сп. м. С. Конечпольського, складений у 1676–1679 рр.; Borufka, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Борівка.
- Борків** (Borkow), с. — Док. 1581 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 195, арк. 341); Акти кор. триб. 1606, 1609, 1612, 1618; Под. р. 1629, 1664; Б. Він. обл.
- Борсків** (Borskow), с. — Акти кор. триб. 1594, 1602, 1604, 1612, 1616; Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1629, 1664; Borsokowa, м. або с. — Б. Він. обл.
- Бортники** (Bortniki), м. — Акти кор. триб. 1594, 1599, 1602, 1609, 1612, 1622; Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654; с. і м. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 43, арк. 52, 55зв., 58зв.);

- вар. Bortnikowce, м. — Док. 1606 (ЦДІАУК, ф. 25 (Луцький градський суд), оп. 1, од. зб. 76, арк. 336зв. — 337); Акти кор. триб. 1618; Bortniky, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Бортники.
- Босівка** (Bosowka), м. — Док. 1629 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 115); Под. р. 1629; Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 28зв.); Б.; Под. р. 1664. Він. обл. Від XVIII ст. с. Нині с. Зоряне.
- Ботвинівка** (Botwinowka), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e); Він. град. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 703зв.); с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Бохонники** (Bochenniki), с. — Акти кор. триб. 1616, 1622; Под. р. 1629, 1664; Bokoniky, с. — Б. Він. обл. Нині с. Бохоники.
- Браїлів** (Braiłow), м. — Акти кор. триб. 1594, 1602, 1606, 1607, 1609, 1616; Кам. зем. кн. 1641 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 43, арк. 111); Б. (укр. м.); Прис. сп. 1654. Він. обл. Нині смт.
- Бубнівка** (Bubnowka), с. — Док. 1615 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4054 II, арк. 131зв.); Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; вар. Bubnowce, с. — Акти кор. триб. 1616; Vobenowka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Бубнівка.
- Бугаївка** (Bułajowka), с. — Док. 1603 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981), 1623 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 261, арк. 18). Він. обл.
- Букатинці** (Bukatynce), с. — Акти кор. триб. 1606; Bukotenkuv, с., ур. — Кам. д. 1681. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Букатинка.
- Буки** або **Струсгород** (Buki alias Strushorod), м. — Акти кор. триб. 1602, 1616, 1618; вар. Buki, м. — Акти кор. триб. 1602, 1612, 1622; Под. р. 1629, 1664; Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Б. (укр. м.); Прис. сп. 1654; вар. Bukow alias Strushorod, м. — Акти кор. триб. 1618, 1622. Черк. обл. Від XVIII ст. м., нині смт. Буки.
- Булаївка** (Bułajowka), с. — Под. р. 1629; Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 78зв.); вар. Bułaje, с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664; Bulae, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Булаї.
- Бундурів** (Bundurow), с. — Док. 1567, 1574 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 18); вар. Bondurowka nazwana Bohusza, с. — Акти кор. триб. 1602;

- вар. Bohusza, с. — Акти кор. триб. 1602; Декрет кор. триб. 1645 (Вінницький обласний державний архів (далі — ВОДА), ф. 484, оп. 1, од. зб. 28); вар. Bohusza alias Bondurowa, с. — Акти кор. триб. 1616; вар. Bondurow albo Busza (sic!), с. — Акти кор. триб. 1622; вар. Bundury, с. — Декрет кор. триб. 1645 (ВОДА, ф. 484, оп. 1, од. зб. 28); вар. Bundury albo Bohusza, с. — Декрет кор. триб. 1645 (там само); вар. Bundorow, с. — Под. р. 1664; Бурдыровка, с. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Бондурівка. Входить до складу Немирівського р-ну.
- Бурківці** (Burkowce), с. — Под. р. 1629, 1664. Київ. обл.
- Буша** (Busza), м. — Кам. зем. кн. 1598 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 28, акт 93); Акти кор. триб. 1604, 1606, 1607, 1609, 1612, 1613; Под. р. 1629, 1664; Б. (укр. м.); Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; вар. Busza alias Zdzislaw, м. — Док. 1600 (*Руська (Волинська) метрика: Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569–1673*. Київ 2002, с. 497); Акти кор. триб. 1613. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Буша.
- Бушинці** (Buszynce), с. — Акти кор. триб. 1602, 1617; Под. р. 1629; Сп. м. С. Конецпольського 1672; вар. Buszynce alias Juszynce, с. — Док. 1621 (Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 3491); Businiec, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Бушинка.
- Бушинці або Рудівці** (Buszynce alias Rudiowce), с. — Акти кор. триб. 1609, 1613; вар. Buszynce Małe alias Rudowce, с. — Акти кор. триб. 1622; Док. 1638 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 137); вар. Buszynce Małe, с. — Под. р. 1629; Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 452); вар. Buszynce, с. — Под. р. 1664; вар. Buszynce alias Rudawka, с. — Док. 1664 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 53); Buszincze, с. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Бушинці, Малі Бушинці, Мала Бушинка, Стара Бушинка. Згодом і нині с. Мала Бушинка.
- Бушинці Великі** (Buszynce Wielkie), с. — Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629, 1664; Док. 1645 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 101, арк. 21); вар. Бушинцы, с. — Прис. сп. 1654. Він. обл. У XVIII ст. с. Бушинці, Бушинка. Згодом і нині с. Велика Бушинка.
- Василівка** (Wasilowka), с. — Акти кор. триб. 1606, 1613, 1622; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639; вар.

- Wojtowce alias Wasilowka, с. — Под. р. 1629, 1664; Woytowce, с. — Б.; Войтовское, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. с. Ві-їтвіці, згодом Віїтївка. Нині с. Суворівське.
- Василївка** (Wasilowka), с. — Док. 1605 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 18зв.); Под. р. 1629; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; вар. Wasilowce, с. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Василевское, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Василївка. Входить до складу Тульчинського р-ну.
- Василївка** (Wasilowka), с. — Акти кор. триб. 1609; Б.; Под. р. 1664. Він. обл. Нині с. Таврівського р-ну.
- Василївка** (Wasilowka), с. — Под. р. 1629; Б.; вар. Wasilowka Mała, с. — Под. р. 1629 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 129). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Василївка. Входить до складу Іллінецького р-ну.
- Васильківці** (Wasilkowce), с. — Акти кор. триб. 1602, 1607, 1609; вар. Wasilowka, с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Васильківці.
- Вахнівці** (Wachnowce), с. — Акти кор. триб. 1602 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 37, арк. 2); вар. Wachnowka, м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Вахнівка.
- Вахнова Гребля** (Wachnowa Grobla), м.? — Док. 1633 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 41, арк. 42); Він. грод. кн. 1645 (Там само, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, акти 184–193); м. — Док. 1652 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 479); Wachnogrobla, сл. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с. Івахни.
- Вежна** (Weżna), м. — Док. 1628 (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 22); Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 91зв.); Док. 1645 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 115); вар. Weżne, м. — Под. р. 1629; вар. Wożne, м. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Zuszna, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Важне.
- Вербичова** (Wierzbiczowa), м. — Акти кор. триб. 1609; вар. Wierzbiczowa alias Granow, м. — Акти кор. триб. 1609; вар. Wierzbiczowa alias Granow albo Krajhorod, м. — Акти кор. триб. 1609; вар. Granow, м. — Акти кор. триб. 1617, 1622; вар. Werbicz,

- м. — Акти кор. триб. 1621; Прис. сп. 1654; Под. р. 1664; вар. Granow albo Werbicz, м. — Под. р. 1629; Док. 1643 (*Ділова мова Волині і Наддніпрянищини XVII ст.: Збірник актових документів*. Київ 1981, с. 250 й ін.); вар. Granow Nowy, м. — Док. 1641 (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 209); Verbicze, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. м., нині с. Гранів.
- Вербка** (Werbka), с. — Акти кор. триб. 1598, 1616, 1618; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654 (Вербки); Под. р. 1664. Він. обл. Нині частина с. Байраківка.
- Вербка** (Werbka), м. — Прис. сп. 1654; с. — Под. р. 1664; Verbekey або Krasnopol, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Вербка. Входить до складу Крижопільського р-ну.
- Вербка** (Werbka), сл. — Б. (Verbeka); Вербецкое, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Вербка. Входить до складу Чечельницького р-ну.
- Верхівка** (Wierzchowka), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654; Под. р. 1664; вар. Nowograd, с. — Сп. м. С. Конечпольського, складений у 1676–1679 рр.; укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Верхівка. Входить до складу Тростянецького р-ну.
- Вихватинці** (Wychwatynce), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603 (належало до Рашківського ключа), 1621. Молдова.
- Вишківці Старі й Нові** (Wyszkowce Stare i Nowe), с. — Акти кор. триб. 1594; вар. Wyszkowce, с. — Док. 1594 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4048 II, арк. 74); Акти кор. триб. 1602, 1606, 1609, 1613, 1622; м. — Под. р. 1629, 1664; вар. Wyszkowce Stare, с. — Док. 1606 (ЦДІАУК, ф. 25, оп. 1, од. зб. 76, арк. 336зв. — 337), 1644 (Там само, ф. 256, оп. 1, од. зб. 284, арк. 2); вар. Wyszkowce Małe, с. — Док. 1645 (Там само, од. зб. 101, арк. 21); Wiskowcze, с. — Б.; Вешковское, с. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Вишківці.
- Війтівці** (Wojtowce), с. — Док. 1603 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 96); Акти кор. триб. 1609, 1612; Под. р. 1664; м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654; вар. Wojtowce Małe, с. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 36); Wojtowce, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Війтівка. Згодом і нині с. Війтівці.

- Вільшанка** (Olszanka), м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Olscancka, Ossanka, с. — Б.; Волшенка, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Нині с. Крижопільського р-ну.
- Вітава** (Witawa), с. — Акти кор. триб. 1590, 1600, 1604, 1607, 1612, 1616; Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1629, 1664; Б. Він. обл.
- Вознівка** (Wozniowka), с. — Под. р. Подільського в-ва 1629 (ЦДІАУК, ф. 36, оп. 1, од. зб. 2, арк. 50); вар. Wozniowce, с. — Пор. р. Подільського в-ва 1662 (AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, ks. 71, арк. 406зв.); Ком. р. Подільського в-ва 1678 (ЦДІАУК, ф. 36, оп. 1, од. зб. 4, арк. 11). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Вознівці.
- Воловодівка** (Wołowodowka), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Obodena S., сл. — Б. Він. обл.
- Володіївці** (Wołodijowce), с. — Док. 1600 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 497); Акти кор. триб. 1606, 1613; Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Volodokofci, с., ур. — Кам. д. 1681. Він. обл. Нині с. Могилів-Подільського р-ну.
- Воробіївці** (Worobijowce), с. — Акти кор. триб. 1590, 1609, 1612; Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1629, 1664; вар. Horobiejowka, с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603; Worobiowka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Воробіївка.
- Воронне** (Woronne), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e); Под. р. 1629, 1664; вар. Worona, м. — Док. 1623 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); вар. Woronne alias Mytkowce, м. — Док. 1630 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 195); вар. Woronna, м. — Док. 1631 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); вар. Worone, м. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Woronowka, укр. м. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. с. Воронне. Нині с. Вороне.
- Вороновиця** (Woronowica), с. — Акти кор. триб. 1606, 1612, 1613, 1616, 1617; Под. р. 1629, 1664; Woronouies, с. — Б.; Волоновицы, с. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. с., нині смт. Вороновиця.
- Ворошилів** (Woroszyłow), с. — Акти кор. триб. 1596, 1600; вар. Woroszyłowce, с. — Акти кор. триб. 1602, 1604, 1607, 1612; м. — Акти кор. триб. 1613; вар. Woroszyłowce alias Nowy Międzyboż,

- м. — Акти кор. триб. 1616; вар. Woroszyłowce alias Międzyboż, м. — Акти кор. триб. 1618; вар. Woroszyłowka alias Międzyboż, м. — Акти кор. триб. 1618; вар. Woroszyłowce, с. + Międzyboż, zamek. — Поділ м. кн. Острозьких 1621; вар. Woroszylowo albo Jangrod, м. — Акти кор. триб. 1622; вар. Międzyboż Nowy, м. — Под. р. 1629; вар. Woroszyłowka Wyższa i Niższa, м. — Док. 1644 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 142зв.); вар. Woroszyłowka, м. — Под. р. 1664; Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Worosiłowka, укр. м. — Б. Він. обл. У XVIII ст. м., нині с. Ворошилівка.
- Гедроцівка** (Giedrocowka), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. У XVIII ст. с. Кедрасівка. Згодом і нині с. Кидрасівка.
- Германів** (Hermanow), с. — Акти кор. триб. 1602, 1607. Він. обл. Від XVIII ст. с. Германівка. Нині с. Лозівка.
- Глинськ** (Glinsk, Hlinsk), м. — Акти кор. триб. 1600, 1602, 1606, 1609, 1613, 1618; Под. р. 1629; Глинцы, с. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Глинськ.
- Глинянець** (Glinianiec, Hlinianiec), с. — Акти кор. триб. 1606, 1607, 1616, 1618; Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Glignanec, с. — Б. Він. обл.
- Голотки** (Hołotki), с. — Акти кор. триб. 1609; Док. 1633 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 47; ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 41, арк. 64). Київ. обл. Від XVIII ст. і нині с. Голодьки.
- Голубече** (Hołubecze), м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Holowbecz, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Голяки** або **Матейківці** (Holaki alias Matejkowce), с. — Акти кор. триб. 1596, 1600, 1602, 1609; Док. 1612 (Matejkowce, przedtem Holaki; APK, zesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka XXIX, № 3); вар. Holaki, с. — Док. 1598 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 84); Акти кор. триб. 1606, 1609; Под. р. 1629. Він. обл. Від XVIII ст. с. Голяки. Нині с. Грушківці.
- Гоптилівці** (Hortylowce), с. — Акти кор. триб. 1602; вар. Korijowce, с. — Акти кор. триб. 1604, 1613, 1622; Под. р. 1629; вар. Hortylince, с. — Акти кор. триб. 1604; м. — Акти кор. триб. 1616, 1618; вар. Hortynse, с. — Акти кор. триб. 1606; вар. Hortylow, с. — Акти

- кор. триб. 1607; вар. Optylince, м. — Акти кор. триб. 1612, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 52, арк. 53в.); вар. Hoptylince alias Коріювка, с. — Док. 1614 (przed tym Hoptylince, teraz Коріювка; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 3, од. зб. 133); м. — Док. 1642 (Там само, оп. 1, од. зб. 187, с. 78); Под. р. 1664; вар. Коріювка, м. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Прис. сп. 1654 (Копеевка); Коріювка, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Копіївка. Входить до складу Тульчинського р-ну.
- Горачківка** (Hogaszkowka), м. — Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским // *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*, кн. 4. Москва, 1897, с. 14 (Хораджкоука); Прис. сп. 1654 (Горятчковское); вар. Hanczarpole, м. — Сп. м. С. Конечпольського, складений у 1676–1679 рр.; Oreskowa abo Hanielpole, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Гарячківка.
- Гордіївка** (Gordijowka), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664. Він. обл. Нині с. Липовецького р-ну.
- Гордіївка** (Gordijowka), м. — Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Godziufka, Godziofka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Входить до складу Тростянецького р-ну.
- Грижанівка** (Gryżanowka), с., ур. — Под. р. 1716. Черк. обл. У XVIII ст. с. Грижинівка, Гришинівка, Гродзенівка, Gereженівка, Грежинівка, Гередзенівка. Згодом і нині с. Gereженівка.
- Грижиці** (Gryżynce), с. — Акти кор. триб. 1616; Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, акт 271); Док. 1668 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 121). Він. обл.
- Грушка** (Hruszka), м. — Сп. м. С. Конечпольського, складений у 1676–1679 рр. Молдова. Від XVIII ст. с.
- Губин Новий** (Hubin Nowy), м. — Акти кор. триб. 1598; вар. Hubin, м. — Акти кор. триб. 1600, 1602, 1604, 1612, 1622, 1624, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 78); Под. р. 1629; Док. 1637 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 15, арк. 25); Б. (укр. м.); вар. Hubin alias Olszanka, м. — Док. 1604 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 867/4, с. 186); вар. Hubin alias Olszanica, м. — Док. 1605 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, teki arabskie, teka 116, plik 1, с. 2); Акти кор. триб. 1622. Він. обл. Від XVIII ст. с. Губин. Згодом і нині у складі с. Збараж.

- Губник** (Hubnik), м. — Док. 1636 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 108, арк. 38); с. — Под. р. 1664; Houbenie, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Гулівці** (Hulowce), м. — Акти кор. триб. 1591, 1602, 1609; Под. р. 1629; Сп. м. М. Калиновського 1639; Док. 1647 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 430); Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл. Від XVIII ст. с. Нині с. Комунарівка.
- Гущинці** (Huszczynse), с. — Акти кор. триб. 1596, 1622; Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Под. р. 1664; Huczince, с. — Б. Він. обл.
- Данилківці** (Daniłkowce), с. — Док. 1597 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 405); вар. Daniłki, с. — Под. р. 1716. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Данилки.
- Даньківка** (Dańkowka), с., ур. — Под. р. 1716. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Дашів** (Daszow), с. — Акти кор. триб. 1602, 1613; м. — Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654 (Дашев); Dasuf сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. м. Нині смт.
- Демидівці** (Demidowce), с. — Акти кор. триб. 1595, 1622, 1624; Под. р. 1629, 1664; Dimidowcze, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Демидівка. Входить до складу Жмеринського р-ну.
- Демківка** (Demkowka), м. — Прис. сп. 1654; сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Демківка** (Demkowka), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; м. — Сп. м. С. Конєцьпольського, складений у 1676–1679 рр.; сл. — Б.; вар. Demowka, м. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Прис. сп. 1654; Под. р. 1664. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Дерепчин** (Derepczyn), с. — Кам. зем. кн. 1599 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 27, акт 19; од. зб. 28, акт 987), 1610 (там само, од. зб. 31, акт 747), 1625 (Там само, од. зб. 38, акт 57); вар. Derepczynse, с. — Кам. зем. кн. 1599 (Там само, од. зб. 28, акт 1149); Акти кор. триб. 1615 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 49, арк. 17зв.); вар. Derebczyn, с. — Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. Подільського в-ва 1629 (ЦДІАУК, ф. 36, оп. 1, од. зб. 2, арк. 14); Ком. р. Подільського в-ва 1678 (Там само, од. зб. 4, арк. 11); Derezien, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Дербчин.

- Дешківці** (Deszkowce), с. — Акти кор. триб. 1599, 1602, 1612, 1622; Под. р. 1664; вар. Daszkowce, с. — Под. р. 1629. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Дашківці.
- Джуринці** (Dzurzynce), с. — Док. 1599 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 122); Акти кор. триб. 1613, 1616, 1618; Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Журинцы, с. — Прис. сп. 1654. Від XVIII ст. і нині с. Джуринці. Він. обл.
- Дзвони́ха** (Dzwonicha), с. — Акти кор. триб. 1602, 1604, 1609, 1612, 1613, 1616, 1622; Под. р. 1629, 1664; Dzwoniecz, с. — Б. Він. обл.
- Дзиківка** (Dzikowka), с. — Б.; Док. 1652 (*Архив ЮЗР*, част. 3, т. 4: *Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого*. Киев 1914, с. 714); Под. р. 1664; вар. Dziewkowka, с. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Дзигівка.
- Дзозів** (Dzozow), м. — Акти кор. триб. 1609, 1622, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 43); Док. 1616, 1622 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4055 II, 4057 II); Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 786зв.); вар. Zozow, м. — Под. р. 1629; Josowa, сл. — Б.; Чюзов, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Зозів.
- Дзюньків** (Dziunów), с. — Акти кор. триб. 1590, 1600, 1602, 1604, 1609, 1612; Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Junnokuf, сл. — Б. Він. обл.
- Дмитрашівка** (Dmitraszowka), м. — *Путешествие антиохийско-го патриарха Макария в Россию...*, с. 4 (Дмитрашкобо); Под. р. 1664; вар. Dumitraszowka, м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Каменица Доместрешкова, м. — Прис. сп. 1654; Dimitrom, сл. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Дмитрашівка, Дмитрашківка. Згодом і нині с. Дмитрашківка.
- Дмитрушки** (Dmitruszki), с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Черк. обл. У XVIII ст. с. Великі Дмитрушки, Старі Дмитрушки. Згодом с. Великі Дмитрушки. Нині с. Дмитрушки.
- Довжок** (Dołżek), с., ур. — Под. р. 1716. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Входить до складу Немирівського р-ну.
- Довжок** (Dołżek), с. — Акти кор. триб. 1607, 1609; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. Нині с. Погребищенського р-ну.

- Дранка** (Dranka), с., ур. — Под. р. 1716. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Дубівці** (Dubowce), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Дубовець.
- Дубровинці** (Dubrowinca), с. — Под. р. 1629; Док. 1644 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4066 II, арк. 94); Dobrowinca, с. — Б. Він. обл. Нині с. Дібровинці.
- Дяківці** (Diakowce), с. — Акти кор. триб. 1622. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Дяківка.
- Жабокрич** (Żabokrzyucz), с. — Акти кор. триб. 1599, 1602, 1604, 1609; Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621; Под. р. 1629; Прис. сп. 1654 (Жабокрич); Zabokric, с. — Б. Він. обл. Нині у складі с. Торків.
- Жабокрич** (Żabokrzyucz), с. — Акти кор. триб. 1602, 1604, 1609, 1612; вар. Żabokrzyucz albo Łuka, с. — Акти кор. триб. 1602; вар. Łuka Żabokrzyucka, с. — Док. 1630 і 1667 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 68, 71); Zabokryk, сл. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Жабокрич, Великий Жабокрич. Згодом і нині с. Жабокрич.
- Жабокрич** (Żabokrzyucz), м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654 (Жабокрич, Жабокрицкое); Под. р. 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Zabokryc, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Жабокричка.
- Жахнівка** (Żachnowka), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603; Под. р. 1629, 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл.
- Жашків** (Żaszkow), м. — Под. р. 1629; Zaskow, Ziaskow, сл. — Б. Черк. обл.
- Жерденівка** (Żerdenowka), с. — Док. 1609 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 128); Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654; вар. Żerdenowka Wyższa alias Jackowka, с. — Док. 1652 (Архив ЮЗР, част. 3, т. 4, с. 704–705). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Жерденівка.
- Животів** (Żywotow), м. — Акти кор. триб. 1599, 1602, 1606, 1607, 1616; Под. р. 1629, 1664; вар. Żywotow Stary i Nowy, м. — Акти кор. триб. 1609; Док. 1633 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 47); Ziwołow, Żywołow, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. м. Животів. Нині с. Новоживотів.
- Животівці** (Żywotowce), с. — Док. 1633 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 47; ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 41, арк. 64). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Животівка.

- Жигалівка** (Żyhałowka), с. — Док. 1633 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 96); вар. Bohdanowka, с. — Под. р. 1664; вар. Bohdanowka alias Żyhałowka, с. — Інв. 1722. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Жигалівка.
- Жидівці** (Żydowce), с. — Він. град. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 567зв.); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664. Він. обл. Нині с. Чапаївка.
- Жорнище** (Żorniszczce), м. — Акти кор. триб. 1591, 1602, 1606, 1609, 1612, 1616, 1622; Док. 1595–1648 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4043 II, 4048 II — 4068 II); Под. р. 1629, 1664; вар. Tokarowka, м. — Док. 1607, 1615, 1631, 1639, 1640, 1641, 1645, 1646, 1647, 1648 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4052 II, 4055 II, 4063 II, 4067–4068 II, 4105 III); вар. Żorniszczce Stare i Nowe, м. — Док. 1615, 1616, 1617, 1618, 1621, 1623, 1627, 1645, 1646 (там само, од. зб. 4055–4058 II, 4066–4067 II); Акти кор. триб. 1618, 1621; вар. роłowica Żorniszcz alias Torkanowka (!), м. — Док. 1643 ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4168 II, арк. 70); вар. Żorniszczce Nowe alias Tokarowka, м. — Інв. 1647 (Там само, од. зб. 4145 II, арк. 330); Zarnicze, с. — Б.; Жорновища, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. м., згодом і нині с. Жорнище.
- Жуківці** (Żukowce), с. — Акти кор. триб. 1612, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 52, арк. 2); вар. Żukowce alias Diwcze, с. — Акти кор. триб. 1618; вар. Żukowce alias Dewcze, с. — Поділ м. Острозьких 1621; вар. Dewcze, с. — Акти кор. триб. 1630 (na gruncie nowoziałowskiim osadzona; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 33); Defueczi, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Жуківці.
- Журавлівка** (Żurawlowka), с. — Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Журавлевское, м. — Прис. сп. 1654; Zaralowka abo Tulczinka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Журавлівка.
- Завадівка** (Zawadowka), м. — Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Заливайщина** (Zaliwajszczyzna), с. — Под. р. 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Заливанщина.

- Заньківці** (Zańkowce), с. — Акти кор. триб. 1603; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Занковцы, с. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Нині с. Зяньківці.
- Зарубинці або Буграбинці** (Zarubince alias Bugrabince), с. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 25); вар. Zarubince, с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с. Зарубинці.
- Зарудинці** (Zarudynce), с. — Акти кор. триб. 1602, 1616; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Zarodenicze, с. — Б. Він. обл.
- Заслав Новий** (Zasław Nowy), м. — Под. р. 1629; Док. 1631 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); вар. Buzowce alias Zastaw Nowy, м. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 56); вар. Bezowka, м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; вар. Buzowka, м. — Под. р. 1664; Buzowka, Bozowka, Б. — укр. м.; Бузувка, м. — Прис. сп. 1654. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с. Бузівка.
- Захаряшівка** (Zachariaszowka), с. — Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Зарашовка, с. — Прис. сп. 1654; Zakałosowka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Захаряшівка.
- Зацвіліхівка** (Zacwilichowka), м. — Акти кор. триб. 1622, 1624; Под. р. 1629, 1664; вар. Swilkowo alias Zacwilichowka, м. — Акти кор. триб. 1624; Zacvilichuwka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Цвіліхівка.
- Збараж** (Zbaraż), м. — Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629; вар. Zbaraż Nowy, м. — Акти кор. триб. 1622; Sbaraż, Zbaraż nowy, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Збараж.
- Зведений Камінь** (Zwedeny Kamień), м. — Кам. зем. кн. 1639 (nova locatio in fundo villae Gołęczynce; ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 42, арк. 98); вар. Zwedenowka, с. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Zewedenowka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Зведенівка.
- Зелене** (Zielone), м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Зеленянка.
- Зелений Ріг** (Zielony Rog), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e); с. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Под. р. 1664; м. або сл. — Док. 1645 (*Селянський рух*

на Україні 1569—1647 рр., с. 320); Zielene, укр. м. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с.

Зрайки (Zrajki), с. — Под. р. 1664; Zrayky, с. — Б. Київ. обл.

Зубриха (Zubrycha), м. — Док. 1632 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854, 1046), 1633 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 41, арк. 42); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664; Sobrik, укр. м. — Б. Черк. обл. Нині с. Зюбриха.

Зялів Великий (Ziałów Wielki), с. — Акти кор. триб. 1602; Док. 1649 (*Архив ЮЗР*, част. 3, т. 4, с. 247, 334 й ін.); вар. Ziałów Wielki i Mały, с. — Акти кор. триб. 1613; Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; вар. Działów, с. — Под. р. 1629; Ком. р. Подільського в-ва 1678 (ЦДІАУК, ф. 36, оп. 1, од. зб. 4, арк. 11); вар. Ziałów Nowy, с. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 44 зв.); вар. Ziałów Stary, с. — Док. 1643 (*Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.*, с. 474); вар. Ziałów, с. — Под. р. 1664; Zaluf, с., ур. — Кам. д. 1681. Він. обл. Від XVIII ст. с. Дзялів. Нині с. Кам'яногірка Жмеринського р-ну.

Зятьківці (Ziatkowce), с. — Акти кор. триб. 1602, 1606, 1607, 1609, 1613, 1616, 1621, 1622; м.- Док. 1615 (ЛНБ ПАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4105 III, арк. 36зв.); Под. р. 1629, 1664; Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 62зв.); сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.

Івангород (Iwangrod), м. (?) — Сп. м. М. Калиновського 1639; м. — Док. 1647 (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 70); укр. м. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с.

Іванівці (Iwanowce), с. — Акти кор. триб. 1602, 1613; Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621; Под. р. 1629, 1664; вар. Janowce, с. — Акти кор. триб. 1609; вар. Iwangrod, м.? — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676—1679 рр.; Ewankofce, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Іванівці, Згодом і нині с. Івонівці.

Іванка (Iwanka), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e); Под. р. 1629; Прис. сп. 1654; вар. Iwanki, м. — Док. 1623 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 4зв); Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Под. р. 1664; с. — Б. Черк. обл. У XVIII ст. с. Іванка, Іваньки. Згодом і нині с. Іваньки.

Івоничі (Iwonycze), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621; вар. Iwonowce, с. — Под. р. 1664; вар. Iwonce, с. — Сп. м.

- С. Конєцпольського, складений у 1676—1679 рр.; Ewanofce, с. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Іванівці, Іванківці. Нині с. Іванківці Тиврівського р-ну.
- Ігнатівка** (Ihnatowka), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603; Акти кор. триб. 1613. Він. обл. Від XVIII ст. с. Ігнатків. Нині с. Гнатків.
- Іллінці** (Iłince), с. — Док. 1589 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 200, арк. 18–19); Акти кор. триб. 1603; м. — Акти кор. триб. 1613; Под. р. 1629; вар. Iłince Stare i Nowe, м. — Акти кор. триб. 1616; Док. 1641 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854, 1046); вар. Hłince, м. — Под. р. 1664; Elins, укр. м. — Б.; Линцы, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. м. Ілінці, Лінці. Згодом м., нині смт. Іллінці.
- Ілляшівка** (Iłaszowka), м. — Док. 1632 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 134 зв.); Под. р. 1664; Iłiasgrad, сл. — Б. Він. обл.
- Іцка** (Icka), с. — Акти кор. триб. 1606, 1612; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Icki, с. — Под. р. 1664; Isekaja, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Іцка. Нині с. Тарасівка Тульчинського р-ну.
- Казавчин** (Kazawczyn), с. — Под. р. 1664; м. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Kazazin, сл. — Б. Кір. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Калинвар** (Kalinwar), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e), 1646 (Там само, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 5); вар. Humań, м. — Акти кор. триб. 1616, 1622; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639; вар. Kalingrod, м. — Акти кор. триб. 1622; вар. Humań albo Kalingrod, м. — Акти кор. триб. 1622, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 48зв.); вар. Umań, м. — Под. р. 1629, 1664; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Umań, Humań, м. — Б.; Умось, м. — Прис. сп. 1654. Черк. обл. Від XVIII ст. м. Умань, Гумань. Нині м. Умань.
- Калитинка** (Kalitynka), с. — Док. початку XVII ст. (А. Tarnawski. *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego...*, с. 102); Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл.
- Кальник** (Kalnik), с. — Акти кор. триб. 1600, 1602, 1607; м. — Акти кор. триб. 1609, 1617, 1618, 1624; Б. (укр. м.); Прис. сп. 1654; вар.

- Kalniki Stary i Nowy, м. — Под. р. 1629, 1664; Док. 1637 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 867/4, с. 161), 1651 (Архив ЮЗР, част. 3, т. 4, с. 629). Він. обл. Від XVIII ст. м., згодом і нині с. Кальник.
- Кам'яниця Велика** (Kamienica Wielka), с. — Акти кор. триб. 1609; вар. Kamienica, с. — Акти кор. триб. 1612, 1613; вар. Kamienica Niżna, с. — Акти кор. триб. 1616; вар. Kamieniec Nowy, м. — Под. р. 1629; вар. Kamienica Dniestrowa, м. — Под. р. 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Kamienicza, Kamiensza, укр. м. — Б.; Каменка Днистровая, м. — Прис. сп. 1654. Молдова. Від XVIII ст. с., нині смт. Кам'янка.
- Кам'янка Удиська** (Kamionka Udyska), м. — Под. р. 1629, 1664; вар. Kamienica, м. — Сп. м. М. Калиновського 1639; вар. Kamionka, м. — Док. 1664 (Архив ЮЗР, част. 7, т. 1, с. 481). Він. обл. Від XVIII ст. с. Кам'янка, Кам'янки. Згодом і нині с. Кам'янки.
- Кам'яногірка** (Kamienogorka), с. — Под. р. 1629, 1664; Kamionhurka, сл. — Б. Він. обл. Нині с. Іллінецького р-ну.
- Кам'яногірка** (Kamienohorka), с. — Акти кор. триб. 1590, 1602, 1604, 1617 (z obu stron Bugu sytuowana); Под. р. 1664; вар. Kamienohorka Stara, с. — Док. 1605 («село по там тои стороне реки Богу лежачое»; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4051 II, арк. 104); вар. Zarzeczce, с. — Док. 1607, 1618, 1619, 1620, 1625, 1646, 1647 (Там само, од. зб. 4052 II, 4056 II, 4058 II, 4067 II, 4106 III); вар. Kamienohorka Nowa, с. + Kamienohorka Stara, с. — Акти кор. триб. 1612; вар. Kamienohorka, с. + Zarzeczce, с. — Акти кор. триб. 1618; вар. Kamienohorka Stara, с. + Sloboda Kamienohorka, с. — Док. 1647 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 196зв.); вар. Kamienohorka, с. + Sloboda Kamienohorka, с. + Zarzeczce, с. — Док. 1647 (там само, арк. 200); Kamienka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Кам'яногірка. Входить до складу Калинівського р-ну.
- Капустяни** (Kapusztiany), с. — Под. р. 1629; Kapuszani, сл. — Б. Він. обл.
- Карабелівка** (Karabelowka), с. — Док. 1644 (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 301); вар. Kierbelowka, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Kiebeluwka, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Карабелівка.
- Каташин** (Kataszyn), сл. — Под. р. 1629; м. — Док. 1631 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 52); Поділ

- м. кн. Я. Вишневецького 1651; *Katazin*, сл. — Б.; Каташко, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Каташин.
- Качківка** (*Kaszkowka*), с. — Под. р. 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; *Koczarowka*, сл. — Б. Він. обл.
- Кашперівка** (*Kaszperowka*), с. — Акти кор. триб. 1609; Под. р. 1629, 1664. Київ. обл.
- Кернасівка** (*Kiernasowka*), м. — Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629; вар. *Kiernosowka* alias *Krasporol*, м. — Акти кор. триб. 1622; Док. 1623 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 4зв.); вар. *Krasporole*, м. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; вар. *Kiernosowka*, м. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Под. р. 1664; вар. *Кирносівка*, м. — Прис. сп. 1654; *Kernofuska*, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Кернасівка. Згодом с., нині смт. Кернасівка.
- Кивачівка** (*Kiwaczowka*), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. *Kiwaczow*, с. — Сп. м. М. Калиновського 1639; *Kiwakruwka*, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Кивачівка.
- Кириївка** (*Kiryjowka*), м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654 (Кирєєвка); *Kiryinka*, сл. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Кириївка, Велика Кириївка. Згодом і нині с. Велика Кириївка.
- Китайгород** (*Kitajgrad*), м. — Под. р. 1629; вар. *Kitajgrad* albo *Fedorowka*, с. — Док. 1645 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 139). Він. обл. У XVIII ст. с. і м. Китайгород, Янопіль, Янишпіль. Згодом і нині с. Китайгород. Входить до складу Іллінецького р-ну.
- Кісниця** (*Kosnica*), м. — Док. 1605 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 204, арк. 93зв.–94); Под. р. 1629, 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; *Kouczeniecz*, укр. м. — Б.; Косниці, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. с. Нині с. Велика Кісниця.
- Кісничка** (*Kosniczka*), с. — Акти кор. триб. 1606, 1609, 1616; вар. *Kosnica*, с. — Под. р. 1664; *Kouczenicze*, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Кісниця.
- Клембівка** або **Паробоче** (*Kłembowka* alias *Parobocze*), с. — Док. 1604 (А. Tarnawski. *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego...*,

- с. 102); вар. Kłembowka, с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970); Под. р. 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676—1679 рр.; Klabowka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Клембівка.
- Клітинка** (Klitynka), с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 448); вар. Klitynka alias Klitna alias Szopniki alias Iwaszkowce, с. — Док. після 1722. Він. обл. Від XVIII ст. с. Клітинка. Нині с. Клітенка.
- Кліщів** (Kleszczów), с. — Акти кор. триб. 1602, 1606, 1609, 1612, 1613, 1616, 1622; Под. р. 1629, 1664; Klisow, с. — Б.; Клещева, с. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Кліщів.
- Княжа Криниця** (Kniaża Krunicza), м. — Акти кор. триб. 1607, 1612, 1613; Под. р. 1629, 1664. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Кобилецьке** (Kobyłeckie), с. — Акти кор. триб. 1602, 1606, 1612, 1616; Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621; Под. р. 1629; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676—1679 рр.; вар. Kobyłe, м. — Док. 1652 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 475); Прис. сп. 1654 (Кобилля). Він. обл. Від XVIII ст. с. Кобилецьке. Нині с. Кобелецьке.
- Кобиле** (Kobyłe), с. — Док. 1623 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 4зв.); Сп. м. М. Калиновського 1639; вар. Kobyłowka, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Прис. сп. 1654; Kowula, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Кобилівка. Нині с. Зарічне.
- Кобилля** (Kobyła), с. — Акти кор. триб. 1602, 1606, 1609; Под. р. 1629, 1664; Kobile, Kobyłe, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Кобильна. Нині с. Кобильня.
- Ковалівка** (Kowalowka), с. — Візитація Львівської греко-католицької єпархії 1732–1733 рр. — згадка про збудовану тут у 1680 р. церкву (Національний музей у Львові, від. рукописної і стародрукованої книги, Ркп. 11). Він. обл.
- Кожанка** (Kozanka), с. — Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629, 1664. Він. обл.
- Кожухівці** або **Кублич** (Kozuchowce nazwane Kublicz), с. — Акти кор. триб. 1622; вар. Kozuchowka, с. — Под. р. 1629; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл. У XVIII ст. с. Кожухівці. Згодом і нині с. Кожухівка.
- Козинці** (Kozince), с. — Под. р. 1629; Kizincze, с. — Б. Він. обл. Нині с. Липовецького р-ну.

- Козі Хребти** (Kozie Chreby), м. — Акти кор. триб. 1622; вар. Kozince alias Kozie Chreby, м. — Под. р. 1629; вар. Kozince, м. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; с. — Под. р. 1664; Kozice, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Козинці. Входить до складу Тростянецького р-ну.
- Колибабинці** (Kolibabince), с. — Док. 1603 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 99–100зв.); Под. р. 1629. Він. обл.
- Комаргород** (Komargrod), сел., ур. — Акти кор. триб. 1609 (sieliszcze i uroczyzyszcze Drahuszowskie, a teraz nowo nazwane Komargrod); м. — Акти кор. триб. 1616; Под. р. 1664; с. — Акти кор. триб. 1618 (wieś Drahuszowska Komarhorod zwana); сл. — Под. р. 1629; Док. 1639 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 250, арк. 1); Kormargrod, укр. м. — Б. Він. обл. Нині с.
- Комарів** (Komarow), с. — Акти кор. триб. 1609, 1620; Под. р. 1664. Він. обл. Нині с. Урожайне.
- Коморів** (Komorow), с. — Акти кор. триб. 1600, 1602, 1603, 1606; вар. Komarow Wielki i Mały, с. — Акти кор. триб. 1604, 1606, 1622; вар. Komarow, м. — Акти кор. триб. 1615 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 49, арк. 26); Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654 (Комарев); Komorowicz, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Комарів.
- Конєла** (Koneła), м. — Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654; Kaniola, с. — Б. Черк. обл. Нині с.
- Конєцполе Нове або Устя Саврань** (Konieczpole Nowe або Uscie Sawrań), укр. м. — Б. (Nowe Konieczpole або ouczce Sawrań); вар. Саврань, м. — *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, т. 14 (Дополнение к 3 тому). Санкт-Петербург 1889, с. 74; вар. Uscie alias Sawrań, с. — Под. р. 1716. Од. обл. Від XVIII ст. м., нині смт. Саврань.
- Копіївка** (Korijowka), с. — Под. р. 1629, 1664; вар. Korijowka Stara, с. — Под. р. 1629 (*Zródła dziejowe*, т. 20, с. 128–129); вар. Копиевцы Старые, с. — Док. 1643 (*Ділова мова України і Наддніпрянщини XVII ст.*, с. 235 та ін.); Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Копіївка. Входить до складу Іллінецького р-ну.
- Кордишівка** (Kordyszowka), с. — Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629, 1664; Kordisow, с. — Б. Він. обл. Нині с. Вінницького р-ну.

- Коренівка** (Korzeniowka), с. — Под. р. 1664; м. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Нині с. Куренівка.
- Коритна** (Korytna), с., сл. — Док. 1631 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 129); Док. 1652 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 762); Korestena, с. — Б. Черк. обл. Нині с. Коритня.
- Коровайна** (Korowajna), с. — Акти кор. триб. 1594, 1606; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654 (Каравайное); Korowain, с. — Б. Він. обл.
- Косаківка** (Kosakowka), с. — Под. р. 1629; Матеріали початку 1640-х рр. (Ц. Нейман. Люди старой Брацлавщины // *Киевская старина*, 30 (1890) 281). Він. обл.
- Косаринці** (Kosarzynce), м. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; вар. Koszarynce, с. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Под. р. 1664; м. — Прис. сп. 1654 (Кошаринцы); Koszaritynce, Kozarince, сл. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Косаринці. Згодом і нині с. Кошаринці. Входить до складу Бершадського р-ну.
- Косенівка** (Kosenowka), с. — Под. р. 1664. Черк. обл.
- Котюжинці** (Kotiużynce), с. — Акти кор. триб. 1602; вар. Orłowka, с. — Под. р. 1629 (z pod Czerepaszyniec), 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Орловка или Котюжинцы, с. — Карта Київської губернії 1797 р. (Российский государственный военно-исторический архив (Москва), ф. Военно-ученый архив, од. зб. 20802). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Котюжинці.
- Кохангород** (Kochangrod), с. — Под. р. 1629; Док. 1647 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 34зв.); вар. Kochanowka, м. — Док. 1641 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854); Kоканow, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Коханівка.
- Кочаржинці** (Koczarżynce), с. — Под. р. 1664. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с. Кочержинці.
- Кочубіївка** (Koczubijowka), с. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-е); вар. Horodeckie, м. — Под. р. 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Koczubijowka alias Horodeckie, м. — Под. р. 1664; Kohobiowka, с. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с. Кочубеївка.

Кошилів (Koszyłów), с.(?) — Акти кор. триб. 1600, 1602; м. — Док. 1641 (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 199); вар. Deryhorod, м. — Док. 1614 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4054 II, арк. 57зв.), 1624 (Там само, од. зб. 4058 II, арк. 63зв.), 1630 (Там само, од. зб. 4059 II, арк. 116); вар. Krasna Gora, м. — Док. 1614 (Там само, од. зб. 4054 II, арк. 56зв.), 1624 (Там само, од. зб. 4058 II, арк. 63зв.), 1628 (Там само, од. зб. 4059 II, арк. 45); вар. Koszyłów alias Krasna Gora, м. — Док. 1615 (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 198); вар. Soroka Niżna alias Oderyhorodek, м. — Акти кор. триб. 1616; вар. Soroka alias Koszyłów alias Krasna Gora, м. — Акти кор. триб. 1616; вар. Grodek, м. — Акти кор. триб. 1618, 1622; Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654 (Городок); вар. Grodek alias Soroka, м. — Док. 1618 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 72); Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 29); Док. 1643 (*Ділова мова Волині і Наддніпрянищини XVII ст.*, с. 250 й ін.); вар. Koszyłów alias Deryhorodek, м. — Акти кор. триб. 1622; вар. Soroka alias Koszyłów alias Krasna Gora alias Deryhorodek, м. — Акти кор. триб. 1622; вар. Soroka, м. — Док. 1628 (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 22); вар. Krasna Gora alias Deryhorodek, м. — Док. 1630 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4059 II, арк. 122); Grudek, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Городок.

Кошів (Koszow), м. — Акти кор. триб. 1606, 1607, 1612; Под. р. 1629, 1664; вар. Koszowka, м.(?) — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Kozow, м. — Б. Київ. обл. Від XVIII ст. і нині с. Кошів.

Красна Гора (Krasna Gora), м.(?) — Акти кор. триб. 1606; вар. Sławhorodek czyli Krasnogora, м.(?) — Акти кор. триб. 1613; м. — Акти кор. триб. 1622; вар. Klebań, м. — Акти кор. триб. 1622; вар. Klebań alias Sławogrod, м. — Док. 1629 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 111), 1652 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 470); вар. Sławhorod, м. — Под. р. 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639 (Sławogrod); Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Klebanie, укр. м. — Б.; м. — Прис. сп. 1654 (Клебанье); Под. р. 1664; вар. Klebanow, м. — Док. 1664 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 46зв.); вар. Klebanowka, м. — Док. 1664 (Там само). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Клебань.

- Красне** (Krasne), с. — Док. 1600 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 202, арк. 78зв.–81); Акти кор. триб. 1602, 1622; вар. Krasneńkie, с. — Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654 (Красненькая); Krasewainko, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Красненьке.
- Красне** (Krasne), м. — Акти кор. триб. 1596, 1602, 1612, 1621; Поділ м. кн. Острозьких 1603; Б. (укр. м.); Прис. сп. 1654 (Красное); Под. р. 1664; Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; вар. Krasnostaw, м. — Акти кор. триб. 1602, 1606; вар. Krasne przezwane Krasny Staw, м. — Акти кор. триб. 1609; вар. Krasne Stare i Nowe, м. — Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1629; Док. 1652 (Архив ЮЗР, част. 7, т. 1, с. 475). Він. обл. Від XVIII ст. м., згодом і нині с. Красне. Входить до складу Тиврівського р-ну.
- Красний Став** (Krasny Staw), с. — Под. р. 1629 (nowa osada). Черк. обл. Від XVIII ст. с. Красноставка. Нині у складі с. Добра.
- Краснополе** (Krasnopol), с. — Под. р. 1629, 1664; Krasnopol, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Краснопілка.
- Краснополе** (Krasnopol), м. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Krasnopol, сл. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с. Краснопілка.
- Красносілка** (Krasnosiołka), с. — Док. 1633 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 61); Krasnsiolka, с. — Б. Він. обл. Нині с. Бершадського р-ну.
- Кривошиїнци** (Krywoszyńce), с. — Док. 1603 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 96); с., ур. — Под. р. 1716. Він. обл. Нині с. Кривошиї.
- Криківці** (Krykowce, Krzykowce), с. — Док. 1600 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 202, арк. 78зв.–81), 1603 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 85); Акти кор. триб. 1602, 1607, 1609, 1616, 1622; Под. р. 1629, 1664; Krikoce, с. — Б.; Кривцы, с. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Криківці.
- Крикливець** (Krzykliwiec), м. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970); Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Окена Pole, сл. — Б.; Крикливское, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Ототожнюємо назви «Крикливець» й «Окена Pole» для одного поселення на тій підставі, що обидві локалізовані у верхів'ї р. Дохни (у Боплана — Окени) — притоки Богу. Від XVIII ст. і нині с. Крикливець.

- Кристинпіль** (Krystympol), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e); вар. Krystynpol, м. — Він. град. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 703зв.); Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Krysopol, м. — Б.; Хрестиполя, м. — Прис. сп. 1654. Черк. обл. Від XVIII ст. с., а нині м. Христинівка.
- Криштофівка** (Krzysztofowka), с. — Акти кор. триб. 1616; Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. Нині с. Криштопівка.
- Крищинці** (Kryszczynce, Krzyszczynce), с. — Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Greczince, с. — Б. Він. обл.
- Кропивна** (Kropiwna), с., ур. — Інв. 1722; сел. — Док. після 1722. Він. обл.
- Кропивна Вишня** (Kropiwna Wiszna), с. — Акти кор. триб. 1604, 1607, 1618, 1622; Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654 (Вышняя Крапивна); Kropiuena, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Вища Кропивна.
- Кропивна Нижня** (Kropiwna Niżna), с. — Акти кор. триб. 1600, 1604, 1607, 1618, 1622; Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654 (Нижняя Крапивна). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Нижча Кропивна.
- Крушенівка** (Kruszeniowka), м. — Под. р. 1664; Сп. м. С. Конєцьпольського, складений у 1676–1679 рр.; Krosolufka, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Крушинівка.
- Кублич** (Kublicz), с. — Акти кор. триб. 1609, 1617, 1622; м. — Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Б. (укр. м.); Прис. сп. 1654 (Кубличь). Він. обл. У XVIII ст. с. і м. Згодом с. Нині с. Кіблич.
- Кузьмин** (Kuźmin), с. — Док. 1621 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 132, арк. 7); м. — Док. 1674 (*Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, т. 29. Warszawa 1901, с. 196). Молдова. Від XVIII ст. і нині с.
- Кузьминці** (Kuźmince), с. — Акти кор. триб. 1602, 1606, 1609; Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654; Kuczemince, с. — Б. Він. обл. Нині с. Гайсинського р-ну.

- Кузьминці** (Kuźmince), с. — Акти кор. триб. 1602, 1604, 1607; Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1664; вар. Silnica, м. і Kuźmince, с. — Под. р. 1629; вар. Kuźmince czyli Silnica Stara, с.(?) — Док. 1640 і 1645 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 3, од. зб. 133); вар. Silnica, с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Kuczemincze у Czilencza, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Сільниця.
- Кулешів** (Kuleszow), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651 (Kołoszow); Под. р. 1664; Kołopusna, Kołopusne, с. — Б. Він. обл.
- Куна** (Kuna), м. — Акти кор. триб. 1598, 1602; Док. 1612, 1616, 1618, 1620 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 107, 109); Под. р. 1629, 1664; Б. (укр. м.); Прис. сп. 1654; вар. Kuna Wielka, м. — Док. 1621 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4105 III, арк. 99); Акти кор. триб. 1622; вар. Kuna Stara, м. — Док. 1647 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 198зв.). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Куна.
- Куниче** (Kunicze), м. — Акти кор. триб. 1622 (новоосажене, перед тим — сел.); Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Прис. сп. 1654 (Куниче); Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Кунка** (Kunka), с. — Док. 1616 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 107), 1621 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4105 III, арк. 99); Акти кор. триб. 1622 (słobodka); Под. р. 1629; вар. Kunka alias Wojtowce, с. — Док. 1621 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4105 III, арк. 99); вар. Kuna Nowa, м. — Док. 1644 (*Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.*, с. 476); Под. р. 1664; Kuna S., Kuna Sawo, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Кунка.
- Купчинці** (Kupczynce), сл. — Док. 1642 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 894, 1046); вар. Корczynce, сл. — Док. 1642 (Там само); вар. Корczynowka alias Корczynce, сл. — Док. 1642 (Там само); вар. Корczynce alias Liszawa, сл. — Док. 1649 (там само; *Архив ЮЗР*, част. 3, т. 4, с. 169); Kuczince, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Купчинці.
- Курава** (Kurawa), с. — Акти кор. триб. 1602; Док. 1603 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 394); вар. Korawa, с. — Акти кор. триб. 1622. Він. обл. Від XVIII ст. с. Курава. Нині с. Дружелюбівка.

- Курделівка** (Kurdelowka), с. — Док. 1609 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. Ззв.); Под. р. 1629; Док. 1647 (Архів ЮЗР, част., 7, т. 1, с. 428); вар. Kordelowka, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл. У XVIII ст. с. Корделівка, Курдилівка. Згодом і нині с. Корделівка.
- Кустівці** (Kustowce), с. — Акти кор. триб. 1613; Под. р. 1716; вар. Kustowce quondam Woznia Wola, с., ур. — Док. після 1722. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Кустівці.
- Кутища Малі** (Kutyszcz Małe), с. — Под. р. 1716. Він. обл. У XVIII ст. с. Малі Кутищики. Згодом і нині с. Малі Кутища.
- Кутище** (Kutyszczce), с. — Док. 1603 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 96); вар. Kityszczca, с. — Под. р. 1629; вар. Kutyszczce Wielkie, с. — Под. р. 1716; Інв. 1722. Він. обл. У XVIII ст. с. Кутища. Згодом і нині с. Великі Кутища.
- Кущинці** (Kuszczynce), с. — Под. р. 1629, 1664. Він. обл.
- Лаврівка** (Ławrowka), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 70Ззв.). Він. обл. Нині с. Вінницького р-ну.
- Ладизжин** (Ładyżyn), м. — Акти кор. триб. 1602, 1622; Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654; вар. Kijow[іес?] alias Ładyżyn, м. — Акти кор. триб. 1602; Ladizin, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині м. Ладизжин.
- Латанець** (Łataniec), с. — Акти кор. триб. 1615 (ЦДІАУК, ф. 773, оп. 1, од. зб. 49, арк. 5зв.), 1622; вар. Łataniec alias Komarow Stary, с. — Акти кор. триб. 1622; вар. Łataniec alias Komarow Zalesny, с. — Док. 1639 (*Труди єпархиального историко-статистического Подольского комитета*, вип. 5. Каменец-Подольск 1890–1891, с. 259); вар. Łatance, с. — Под. р. 1664; Łataniecz, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Латанці. Нині частина с. Тростянець Тиврівського р-ну.
- Левківці** (Lewkowce), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Левківка.
- Левківці** (Lewkowce), с. — Акти кор. триб. 1603, 1609, 1618, 1623; Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621; Под. р. 1664; Сп. м. С. Коцепопольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. У XVIII ст. с. Левківка, Левківці. Згодом і нині с. Левківці.
- Левухи** (Lewuchy), м. — Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654; Lewoka, с. — Б. Він. обл. Нині с. Леухи.

- Липовець** (Lipowiec), м. — Док. 1601–1604, 1616, 1618, 1622–1624, 1626–1629, 1635, 1639, 1640, 1644, 1645 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, 4051 II, 4055 II–4060 II, 4062 II–4263 II, 4065 II–4066 II); Акти кор. триб. 1602, 1622; Прис. сп. 1654; вар. Lipowiec alias Hajsyn, м. — Док. 1626, 1627, 1640, 1644, 1645 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4058 II–4059 II, 4063 II, 4065 II–4066 II); вар. Lipowiec alias Ajsyn, м. — Док. 1626 і 1645 (Там само, од. зб. 4069 II, 4105 III); вар. Lipowiec Stary i Nowy, м. — Под. р. 1629; Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 52, арк. 6); Lipowiec, Lipowe, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. м., нині смт. Липовець.
- Лібішівка** (Libiszowka), сл. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. Від XVIII ст. с. Любашівка. Нині у складі с. Голдашівка.
- Лісницького місто** (Lesnickiego miasto), м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; вар. Lesnickiego sloboda. — Под. р. 1664. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Лісниче.
- Літківка** (Litkowka), с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Likofce, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Летківка.
- Ліщинівка** (Leszczynowka), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e); Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Под. р. 1664; Leniowka, м. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Ліщинці** (Leszczynce), с. — Акти кор. триб. 1607, 1622, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 37зв.); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664. Він. обл. Від XVIII ст. Великі Ліщинці. Нині с. Ліщинці.
- Лобачів** (Łobaczow), с. — Акти кор. триб. 1616, 1622; Под. р. 1629, 1664; Lobaczow, м. — Б.; Док. після 1722 (miasteczko nad rzeką Mołoczną, a przedtym nad rzeką Torczą). Київ. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Ложна** (Łozna), с. — Док. 1603 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 99); вар. Łuzna, с. — Под. р. 1629. Він. обл. У XVIII ст. с. Лузна, Лозна. Згодом і нині с. Лозна.
- Лоївці** (Łojowce), с. — Акти кор. триб. 1604, 1607, 1622; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. Нині у складі смт. Ситківці.
- Лопатинці** (Łopatynce), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621; Под. р. 1629 (z pod Krasnego); Lopatince, с. — Б. Він. обл. Нині с. Шаргородського р-ну.

- Лосіївка, Лосіївці** (Łosijowka, Łosijowce), с. — Акти кор. триб. 1602; вар. Lesowka przezwana Szwiejkowce, с. — Акти кор. триб. 1613; вар. Lesowka, с. — Акти кор. триб. 1618; Сп. м. М. Калиновського 1639; вар. Lisowka, с. — Док. 1623 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); вар. Szwajkowce, с. — Док. 1633 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 47); вар. Lisiowka, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл. У XVIII ст. с. Лісіївка, Лосіївка. Згодом с. Лісіївка. Нині с. Лісова Лісіївка.
- Лука** (Łuka), с. — Акти кор. триб. 1602; Под. р. 1629, 1664; Łuka, с. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Лука, Лука Мелешова. Згодом і нині с. Лука-Мелешківська.
- Лука** (Łuka), с. — Акти кор. триб. 1594, 1597, 1616, 1618, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 25); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654; Łuka, с. — Б. Він. обл. Нині с. Немирівського р-ну.
- Лука** (Łuka), с. — Док. 1577 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 194, арк. 154); Акти кор. триб. 1602, 1609; Под. р. 1629; вар. Zalesie, с. — Док. 1581 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 195, арк. 343); вар. Łuka alias Zalesie, с. — Акти кор. триб. 1594. Він. обл. У XVIII ст. с. Мелешків, Мелешки, Мелешківці. Згодом і нині с. Мелешків.
- Лука Березова** (Łuka Berezowa), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621; Док. 1609 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 126); вар. Łuka, с. — Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629. Він. обл. Від XVIII ст. с. Лука-Жабокрицька. Нині у складі с. Сільниця.
- Лукашів** (Łukaszow), м.(?) — Под. р. 1629; м. — Док. 1652 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 762); вар. Łukaszowka, м. — Док. 1631 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854), 1647 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 70). Він. обл. Від XVIII ст. м., згодом і нині с. Лукашівка. Входить до складу Липовецького р-ну.
- Люлинці** (Lulince), с. — Акти кор. триб. 1599, 1602, 1603, 1622; Под. р. 1629 (z pod Pikowa). Він. обл. Нині с. Калинівського р-ну.
- Люлинці** (Lulince), с. — Акти кор. триб. 1602; Под. р. 1629, 1664. Він. обл. Нині с. Липовецького р-ну.
- Малинки** (Malinki), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл.
- Маньківка** (Mańkowka), м. — Под. р. 1629; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Mahnufka, с. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Маньків-

- ка, Маньковечка. Згодом і нині с. Маньківка. Входить до складу Тульчинського р-ну.
- Маньківка** (Mańkowka), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Manikofka, Manikaska, сл. — Б. Він. обл. Нині с. Бершадського р-ну.
- Маньківка** (Mańkowka), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-е); Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629, 1664; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Mańkowce, м. — Акти кор. триб. 1622; Machnowka, с. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст., нині смт. Маньківка.
- Марківка** (Markowka), с. — Акти кор. триб. 1612; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Markuwka, сл. — Б. Він. обл. Нині с. Теплицького р-ну.
- Марківка** (Markowka), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Прис. сп. 1654; Под. р. 1664; сл. — Б.; вар. Łuh alias Markowka, с. — Візитація Львівської греко-католицької єпархії 1732–1733. Він. обл. Від середини XVIII ст. і нині с. Луги.
- Марківка** (Markowka), с. — Под. р. 1629; м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; сл. — Б. Він. обл. У XVIII ст. м. Янушгород і Марківка. Згодом і нині с. Марківка. Входить до складу Томашпільського р-ну.
- Матвіїха** (Matwijicha), с., ур. — Інв. 1722. Черк. обл.
- Махнівці** (Machnowce), с. — Акти кор. триб. 1595, 1607, 1609, 1616, 1624; Док. 1635 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 683); Mahufka, с. — Б. Він. обл. Нині с. Красне Жмеринського р-ну.
- Маянів** (Majanow), с. — Акти кор. триб. 1590, 1600, 1602, 1604, 1612, 1618; Под. р. 1629, 1664; Б; Маякупка, с. — Прис. сп. 1654. Він. обл.
- Медвежа** (Medweża), с. — Акти кор. триб. 1594, 1602, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 25); Прис. сп. 1654 (Медвежа); м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Miedzwisz, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Медівка** (Miodowka), с. — Под. р. 1629; Mediowka, с. — Б. Він. обл.
- Мельниківці** (Mielnikowce), с. — Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654. Він. обл.

- Мервин** (Mierzwin), с. — Док. 1637, 1642 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854); вар. Mierzwince, с. — Под. р. 1664. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Мервин.
- Мервинці** (Mierzwince), ур., сел. — Акти кор. триб. 1616–1618; с. — Под. р. 1629; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл.
- Метанівка** (Metanowka), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Metanow, с. — Б. Він. обл.
- Метлинці** (Metlince), с. — Под. р. 1664. Він. обл. Нині с. Мітлинці.
- Миколаїв** (Mikołajów), м. — Док. 1628 (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 22); Док. 1630 (słobodka... niedawno sadzić się zaczęta; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 134); Kozufka, с. — Б. Він. обл. Від кінця XVIII ст. і нині с. Грузьке.
- Микулинці** (Mikulince), с. — Акти кор. триб. 1594, 1606, 1609, 1613, 1618; Под. р. 1629, 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; вар. Mikulincze Stare, с. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 21зв.); Mikulincze, Nikulincze, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Микулинці.
- Митківці** або **Митки** (Mytkowce alias Mytki), с. — Под. р. 1629 (sioło nowoosiadające); вар. Mytki alias Kiszczynce, с.(?) — Док. 1631 (nowa lokacja) і 1639 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 4–4зв.); вар. Kiszczynce, м. або сл. — Він. грод. кн. 1645 (Там само, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, акт 185); м. — Док. 1647 (Там само, од. зб. 3, арк. 168зв.); Kiszynce, сл. — Б. Черк. обл. Нині с. Кіщенці.
- Михайлівка** (Michałowka), с. — Док. 1649 (І. П. Крип'якевич. Адміністративний поділ України 1648–1654 рр. // *Історичні джерела та їх використання*, вип. 2. Київ 1966, с. 132). Він. обл. Нині с. Довгополівка.
- Михайлівка** (Michałowka), с. — Под. р. 1629; Mikołaiówka, Mikołowka, с. — Б. Він. обл. Нині с. Гайсинського р-ну.
- Михайлівка** (Michałowka), с. — Под. р. 1629; Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 406); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. Нині с. Бершадського р-ну.
- Михайлівка** (Michałowka), с. — Док. 1642 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); Под. р. 1664. Київ. обл. Нині с. Тетіївського р-ну.

- Михайлівка** (Michałowka), с. — Док. 1605 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 18зв.); Под. р. 1629, 1664; Сп. м. М. Калиновського 1639; м. — Прис. сп. 1654 (Михалевка); вар. Michałowka alias Hoholow, с. — Акти кор. триб. 1622; вар. Hoholew, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Михайлівка. Входить до складу Тульчинського р-ну.
- Молокиш** (Mołokisz), с. — Док. 1621 (ЦДІАУК, ф. 236, оп. 1, од. зб. 132, арк. 7), 1630 (Там само, од. зб. 242, арк. 9). Молдова.
- Мончинці** (Mączynce), с. — Под. р. 1629; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Мончин.
- Мончинці** (Mączynce), с., ур. — Инв. 1722. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Монастирища** (Monasterzyszcza), м. — Акти кор. триб. 1622, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 43, арк. 53; од. зб. 51, арк. 12); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664; Monastericz, укр. м. — Б. Він. обл. Нині смт. Монастирище.
- Мочулки** (Moczulki), сл. — Док. 1645 (*Селянський рух на Україні 1659–1647 рр.*, с. 318–319); м. — Док. 1646 (swieżo osadzone; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 143); Под. р. 1664; вар. Dobropole alias Moczulki, м. — Док. 1645 (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 82), 1650 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 83); Dobropole, сл. — Б.; Манчюлки, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. У XVIII ст. с. Великі Мочулки, Велика Мочулка. Згодом і нині с. Велика Мочулка.
- Мурафа** (Murafa), м. — Кам. зем. кн. 1599 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 28, акти 192, 822); Кам. д. 1681; вар. Nowograd, м. — Кам. зем. кн. 1599 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 28, акти 765, 808), 1604 (Там само, од. зб. 30, акти 258, 310, 634); вар. Murafa alias Nowograd, м. — Док. 1599 (Там само, од. зб. 28, акти 241, 705, 763), 1604 (Там само, од. зб. 30, акти 261, 265, 332 й ін.); вар. Murafa alias Kłokotyn, м. — Док. 1599 (Там само, од. зб. 28, акти 410, 681), 1604 (Там само, од. зб. 30, акт 801); вар. Murafa alias Kłokotyn alias Nowograd, м. — Док. 1604 (Там само, акт 642); вар. Morachwa, м. — Под. р. Подільського в-ва 1629 (Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 2, арк. 6); вар. Murachwa, м. — Под. р. Подільського в-ва 1661; Пор. р. Подільського в-ва 1662 (AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, ks. 71, арк. 403зв.);

- Murachwa Stara i Nowa, м. — Ком. р. Подільського в-а 1678 (ЦДІАУК, ф. 36, оп. 1, од. зб. 4, арк. 11); Murakwa, укр. м. — Б. Він. обл. У XVIII ст. м., згодом і нині с. Мурафа.
- Мухівці** (Muchowce), с. — Под. р. 1716. Він. обл.
- Мушурів** (Muszurow), с. — Док. 1626 (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 163); вар. Mszarowka, с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 703зв.); Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Mszarwa, с. — Б.; Mszarowa, с. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Мишарівка.
- Мушурів** (Muszurow), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 1-е), 1652–1653 (AGAD w Warszawie, zesp. T. zw. Metryka Litewska, VIII, 1); сл. — Под. р. 1629; м.(?) — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Moszurow, м. — Док. 1661 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 776); Moszow, сл. — Б. Черк. обл. У XVIII ст. с. Мушурів, Мошурів. Згодом і нині с. Мошурів.
- Мястківка** (Miastkowka), м. — Док. 1635 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 15, арк. 16); Він. грод. кн. 1645 (Там само, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970); Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию..., с. 15 (Лясковка); с. — Под. р. 1664; Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. м., згодом с. Мястківка. Нині с. Городківка.
- Нападівка** (Naradowka), с. — Под. р. 1629. Він. обл. Нині с. Калинівського р-ну.
- Немешівка** (Niemieszowka), с. — Док. 1603 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 99; ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 96); вар. Lewoszowka, с. — Под. р. 1629; Інв. 1722 (Lewaszowka); вар. Lemieszowka, с. — Под. р. 1716. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Лемешівка.
- Немиринці** (Niemierzynce), с. — Под. р. 1629; Док. після 1722 (Niemierzynce, teraz wies, quondam Hotorzec Niemirzyn zwana tyłko; у Глинському ключі); ур.— Інв. 1722 (у Глинському ключі). Він. обл.
- Немирів** (Niemirów), м. — Акти кор. триб. 1590, 1602, 1616, 1618, 1622; Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654; Nimirow, Niemirów, укр. м. — Б. Він. обл. Нині смт.

- Нерубайка** (Nerubajka), с. — Док. 1661 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 776; *Пам'ятки історії Східної Європи: Джерела XV–XVII ст.*, т. 5: *Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр.* / підготував до друку П. Кулаковський. Острогор — Варшава — Москва 1999, с. 250). Кіпр. обл.
- Нестервар** (Nesterwar), м. — Акти кор. триб. 1607, 1612, 1616; Под. р. м. А. Калиновського 1635; вар. Nesterwar czyli Tulczyn, м. — Акти кор. триб. 1613, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 52, арк. 5зв.); Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Под. р. 1664; вар. Tulczyn, м. — Под. р. 1629; Прис. сп. 1654; Tulczin, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині м. Тульчин.
- Нестерварка** (Nesterwarka), с. — Док. 1618 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 123, арк. 1), 1640 (Там само, арк. 9). Він. обл.
- Никифорівці** (Nikiforowce), с. — Акти кор. триб. 1597, 1602, 1609; Док. 1633 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 76); вар. Nikiforowce, с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Nikiforowies, с. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Никипорівці. Згодом і нині с. Никифорівці.
- Нова Гребля** (Nowa Grobla), с. — Акти кор. триб. 1602; Б. Він. обл.
- Новокитайгород** (Nowokitajgrad), м. — Акти кор. триб. 1630 (nowoosadzone; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 52, арк. 6); вар. Kitajgrad, с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; м. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Прис. сп. 1654; Kitajgrad, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Китайгород. Входить до складу Тростянецького р-ну.
- Новоселиця** (Nowosielica), с. — Док. 1598 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 85); Акти кор. триб. 1606, 1607, 1609, 1622, 1624; Под. р. 1629, 1664; вар. Nowosiołka alias Nowosielica, с. — Кам. зем. кн. 1641 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 43, арк. 111). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Новоселиця. Входить до складу Жмеринського р-ну.
- Новоселиця** (Nowosielica), с. — Док. 1581 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 195, арк. 341); Акти кор. триб. 1613, 1618, 1622; Под. р. 1629, 1664; Nowe Sielka, с. — Б. Він. обл. Нині с. Залужне.

- Носівці** (Nosowce), с. — Акти кор. триб. 1598, 1613, 1616, 1622; Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654; Nosufka, с. — Б. Він. обл.
- Носківці** (Noskowce), с. — Кам. зем. кн. 1599 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 27, акт 1082); Акти кор. триб. 1602, 1613; Под. р. 1629, 1664; Noşkofçı, с., ур. — Кам. д. 1681. Він. обл.
- Обідне** (Obodne), с. — Акти кор. триб. 1594, 1606, 1607, 1612, 1616; Под. р. 1629; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Obodena, с. — Б. Він. обл.
- Овдіївка** або **Шепіївка** (Owdziejowka alias Szejijowka), с. — Док. 1585 (ЦДІАУК, ф. 220 (Колекція документів Київської археографічної комісії), оп. 1, од. зб. 72, арк. 1–1зв.), 1603 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 94); вар. Szejijowka, с. — Акти кор. триб. 1606; Под. р. 1629 (z pod Pikowa). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Шепіївка.
- Огіївка** (Ohyjowka), с. — Под. р. 1629, 1664; Hujwka, сл. — Б. Він. обл.
- Олдаківка** (Oldakowka), м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Голдашівка.
- Олександрівка** (Aleksandrowka), м. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Прис. сп. 1654; Под. р. 1664; Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Alexandrow, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Входить до складу Тростянецького р-ну.
- Оленів** (Oleniow), с. — Под. р. 1629; Док. після 1722 (Olexiejow (!); у Липовецькому ключі); вар. Napadowka, ур. — Інв. 1722 (у Липовецькому ключі). Він. обл. У XVIII ст., згодом і нині с. Нападівка. Входить до складу Липовецького р-ну. Ототожнюємо ці дві назви щодо одного поселення на такій підставі: стосовно Липовецького ключа інв. 1722 р. не подає Оленева (Олексієва!), тоді як док. після 1722 р. не подає Нападівки. Слід також мати на увазі, що 1629 р. подимне з Оленева вніс шляхтич Федір Нападовський.
- Ометинці** (Ometynce), с. — Акти кор. триб. 1613, 1618, 1621; Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654. Він. обл.
- Онопківці** (Oporkowce), с. — Акти кор. триб. 1602, 1612; Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621; Под. р. 1629; вар. Opytkowce, с. — Сп.

- м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Napawkosze, с. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Онипківці, Онитківці. Згодом і нині с. Онитківці.
- Орадівка** (Oradowka), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e); Прис. сп. 1654 (Оредовка); Radowka, с. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. с.
- Оратів** (Oratow), м. — Акти кор. триб. 1602, 1609, 1612, 1618, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 100зв.); Под. р. 1629, 1664; с. — В.; Урать, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Оратів.
- Оратівка** (Oratowka), с. — Акти кор. триб. 1609; Под. р. 1664; Б.; вар. Oratow Stary, с. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 100зв.). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Оратівка.
- Ординці** (Ordynce), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл.
- Ордишівка** або **Деригород** (Ordyszowka alias Deryhorod), с. — Под. р. 1629. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с. Гордашівка.
- Орлівка** (Orłowka), с. — Под. р. 1629; м. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Orłowka Wielka, м. — Він. грод. кн. 1645 («свежо шсажоноє»; ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 526зв.); Orłuwka, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Орлівка.
- Орлівці** (Orłowce), с. — Док. 1642 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 78). Він. обл. Від XVIII ст. с. Орлівка. Нині у складі с. Копіївка Тульчинського р-ну.
- Осіївка** (Osijowka), м. — Под. р. 1629; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Осевка, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. У XVIII ст. с. Овсіївка. Нині с. Осіївка.
- Остапківці** (Ostarkowce), с. — Акти кор. триб. 1612, 1613; Под. р. 1629, 1664. Він. обл.
- Остолопів** (Ostolopow), с. — Акти кор. триб. 1598, 1602, 1606, 1612, 1616; Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654; Setolopow, с. — Б. Він. обл. Нині с. Червоне.
- Остріг Новий** (Ostrog Nowy), м. — Акти кор. триб. 1613; вар. Ostrozek Nowy, м. — Акти кор. триб. 1618, 1622; Под. р. 1629; Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 814). Він. обл. У XVIII ст. с. Великий Острожок, Старий Острожок. Згодом і нині с. Великий Острожок.

- Охматів** (Ochmatow), м. — Под. р. Київського в-ва 1629 (ЦДІАУК, ф. 11, оп. 1 (Київський гродський суд), од. зб. 9, арк. 874), 1664; Б. (укр. м.). Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Очеретна** (Oczeretna), с. — Акти кор. триб. 1606; Под. р. 1629, 1664. Він. обл. Нині с. Очеретня.
- Очитків** (Oczytkow), с. — Под. р. 1629, 1664. Він. обл.
- Павлівка** (Pawłowka), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664. Він. обл. Нині с. Погребищенського р-ну.
- Папужинці** (Parużynce), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e), 1643 (*Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.*, с. 474); Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складені у XVIII ст. Черк. обл. Від XVIII ст. с.
- Паріївка** (Parijowka), с. — Акти кор. триб. 1622, 1624; Под. р. 1629, 1664; вар. Parijowka Stara i Nowa, м. — Док. 1642 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Паріївка. Входить до складу Погребищенського р-ну.
- Паріївка** (Parijowka), с. — Акти кор. триб. 1600, 1602, 1606, 1612, 1613; Док. 1641 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854); Под. р. 1664; Parioufka, с. — Б. Він. обл. Нині с. Іллінецького р-ну
- Педошівці** (Pedoszowce), с. — Акти кор. триб. 1602; вар. Pedoszowka, с. — Акти кор. триб. 1607; вар. Pedosu, с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Педоси. Входить до складу Погребищенського р-ну.
- Пеньківка** (Pieńkowka), м. — Прис. сп. 1654 (Пенковка); вар. Pieńkowce, с. — Под. р. 1664. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Пеньківка. Входить до складу Томашпільського р-ну.
- Пеньківці** (Pieńkowce), с. — Док. початку XVIII ст. (А. Tarnawski. *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego...*, с. 102), 1622 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 45); Кам. зем. кн. 1636 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 40, акт 123-e), 1641 (Там само, од. зб. 43, акт 907); Ком. р. Подільського в-ва 1678 (Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 4, арк. 11); вар. Pieńkowka, с. — Пор. р. Подільського в-ва 1662 (AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, ks. 71, арк. 406зв.); Под. р. 1664; Penkowce, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Пеньківка. Входить до складу Шаргородського р-ну.

- Перевалка** (Perewałka), с. — Акти кор. триб. 1618; вар. Pereworka, с. — Док. 1623 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); Под. р. 1664; вар. Przegorki, с. — Сп. м. М. Калиновського 1639; вар. Pereworki, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл. У XVIII ст. с. Перегурка, Переворки, Переурки, Преорка. Згодом і нині с. Переорки.
- Петрашівка** (Pietraszowka), с. — Док. 1585 і 1632 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 3, од. зб. 133). Він. обл. Нині с. Теплицького р-ну.
- Печери** або **Сокилець** (Pieczary alias Sokolec), м. — Док. 1595 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4108 III, арк. 26, 31); вар. Pieczara, м. — Акти кор. триб. 1602, 1616, 1617; вар. Pieczary, м.(?) — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664; с. — Б. Він. обл. У XVIII ст. м., згодом і нині с. Печера.
- Пиків** (Pikow), м. — Акти кор. триб. 1600, 1604, 1622; Под. р. 1629; вар. Pikow Nowy, м. — Док. 1613 і 1614 (Архив ЮЗР, част. 7, т. 1, с. 279, 282, 430); Wikow, сл. — Б. Він. обл. У XVIII ст. м. Старий і Новий Пиків. Згодом м., нині с. Пиків.
- Пилинівка** (Pilinowka), с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970); Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Нині с. Пелинівка.
- Пилява** (Pilawa), с. — Акти кор. триб. 1599, 1606, 1612, 1816, 1622; Под. р. 1629; Pilawy, с. — Б. Він. обл.
- Писарівка** (Pisarzowka), с. — Под. р. 1629 (z pod Hulowiec); Док. 1647 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 122зв.); Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл. Нині с. Калинівського р-ну.
- Підлісецьке** (Podlesieckie), м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Підлісівка. Входить до складу Ямпільського р-ну.
- Підойма** (Podojma), с. — Акти кор. триб. 1612, 1613, 1616. Молдова.
- Піщана Нова** (Piszczana Nowa), м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. с., нині смт. Піщанка.
- Піщане** (Piszczane), м. — Прис. сп. 1654 (Пещаное); Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Pieszany brod, сл. — Б. Од. обл. Від XVIII ст. і нині с. Піщана.

- Піщане** (Pieszczane), с. — Док. 1589 (ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, од. зб. 41, арк. 946зв.–951; ф. 220, оп. 1, од. зб. 71, арк. 1–2), 1607 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4052 II, арк. 21); вар. Piaseczyn, м.(?) — Акти кор. триб. 1617, 1618, 1622; м. — Док. 1618, 1622, 1624, 1626 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4056 II–4058 II); Под. р. 1629; Прис. сп. 1654; Piaczesne, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Пісочин.
- Плисків** (Pliskow), с. — Акти кор. триб. 1602, 1609, 1618, 1622; Под. р. 1629, 1664; Plesow, сл. — Б. Він. обл.
- Плютинці** (Plutyńce), с. — Док. 1636 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981). Київ. обл. Нині с. Веселе.
- Погоріла** (Pohoriła), с. — Інв. 1722. Він. обл. Нині у складі с. Кропивна.
- Погребище** (Pohrebyszcze), м. — Док. 1585 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 198, арк. 257); Акти кор. триб. 1600, 1602; Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Pohrebyszcza, Poherbysza, укр. м. — Б. Він. обл. Нині смт.
- Покутинці** (Pokutyńce), с. — Кам. зем. кн. 1599 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 27, акт 173; од. зб. 28, акти 479, 1206), 1604 (там само, од. зб. 30, акти 550, 645); Под. р. 1716. Він. обл. Від XVIII ст. с. Покутин. Нині с. Покутине.
- Попелівка** (Popielowka), с. — Кам. зем. кн. 1637 (in fundo villae Gołęczyńce locata; ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 41, арк. 548); м. або сл. — Док. 1639 (Там само, од. зб. 42, арк. 38); Ком. р. Подільського в-ва 1678 (Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 4, арк. 11); Пор. р. Подільського в-ва 1662 (AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Koronnego, dział 1, ks. 71, арк. 406зв.); Popielowka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Попелюха** (Popielucha), м. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. с. Попелюхи. Нині с. Яворівка.
- Потік** (Potok), с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 27); м. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Потік, Старий Потік, Слобода Потік. Згодом і нині с. Потоки. Входить до складу Жмеринського р-ну.
- Потуша** (Potusza), м. — Под. р. 1664; сл.— Док. 1668 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 120) Потош,

- м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. с. Потуш, Потуша. Нині с. Потуш.
- Почапинці** (Poczapince), с. — Док. 1581 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 195, арк. 341); Док. 1609 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 25 I-d); Акти кор. триб. 1613, 1618. Він. обл.
- Приборівка** (Przyborowka), с. — Матеріали початку 1640-х рр. (Ц. Нейман. Люди старой Брацлавщини, с. 280). Він. обл.
- Прилука** (Przyłuka), м. — Акти кор. триб. 1591, 1600; Под. р. 1629; Прилуки, м. — Прис. сп. 1654; Prziluka, Priluka, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. м. Прилука. Нині с. Стара Прилука.
- Псарівка** (Psarowka), м. — Прис. сп. 1654 (Псаревка). Черк. обл. Від XVIII ст. с. Нині с. Ятранівка.
- Пурпурівці** (Purpurowce), с. — Док. 1594 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4048 II, арк. 73); Акти кор. триб. 1602, 1606, 1612, 1616, 1617; Под. р. 1629, 1664. Він. обл. Нині с. Парпурівці.
- П'ятигори** (Piatyhory), м. — Акти кор. триб. 1603, 1609, 1618; Под. р. 1629, 1664; Б.; Док. після 1722 (miasteczko przedtym nad rzeką Torczą a teraz nad rzeką Mołoczna). Київ. обл. Нині с.
- П'ятківка** (Piatkowka), м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Piakofka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- П'ятничани** (Piatniczany), с. — Акти кор. триб. 1594, 1602, 1609, 1618; Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Pionticzany, с. — Б. Він. обл. Нині у складі м. Вінниця.
- Радавка** (Radawka), с. — Акти кор. триб. 1602, 1606; Под. р. 1629; Док. 1642 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 77); Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл. У XVIII ст. с. Радавка, Радівка. Згодом і нині с. Радівка.
- Райгород** (Rajhorod), с.(?) — Акти кор. триб. 1599, 1602, 1622; вар. Ostołopow nazwany Rajgrod, с.(?) — Акти кор. триб. 1599; вар. Rajgrod, м. — Под. р. 1629, 1664; Rajgrot, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. м., згодом і нині с.
- Райківці** (Rajkowce), с. — Под. р. 1629. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Райки. Входить до складу Калинівського р-ну.

- Раківка** (Rakowka), с. — Док. 1645 (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 82); Rakowaczika, с.- Б. Він. обл. Нині у складі с. М'якохід.
- Раківці** (Rakowce), с., ур. — Інв. 1722. Київ. обл. У XVIII ст. с. Раковець, Рачки. Нині с. Рачки.
- Рахнів** (Rachnow), м. — Док. 1599, 1609 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 121, 129); Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 31зв.); вар. Rachny, м. — Акти кор. триб. 1602; Док. 1630 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 129); Прис. сп. 1654; Под. р. 1664; Rakene, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Рахни.
- Рахнівка** (Rachnowka), с. — Под. р. 1629, 1664; Rachnowa, с. — Б. Він. обл.
- Рахнівці** (Rachnowce), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621; вар. Rachnowce Napolne, с. — Акти кор. триб. 1606, 1609, 1618; Под. р. 1629; вар. Rachnowka, с. — Под. р. 1664; вар. Rachnowce Wielkie, с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Rakufce, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Рахни-Польові.
- Рахнівці Малі** (Rachnowce Małe), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1621; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Рахни-Лісові.
- Рачки** (Raczki), с. — Под. р. 1716. Він. обл. Нині с. Кірове.
- Рашків** (Raszkow), м. — Поділ м. кн. Острозьких 1603; Прис. сп. 1654; Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970); Под. р. 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Raskow, укр. м. — Б. Молдова. Нині с.
- Рекечинці** (Rekieczynce), с. — Под. р. Подільського в-ва 1629 (ЦДІАУК, ф. 36, оп. 1, од. зб. 2, арк. 41); Пог. р. Подільського в-ва 1662 (AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, ks. 71, арк. 406зв.); вар. Rekieczynce alias Zapołowce, с. — Ком. р. Подільського в-ва 1678 (ЦДІАУК, ф. 36, оп. 1, од. зб. 4, арк. 11); Rekeszynce, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Рекечинці. Нині у складі с. Хоменки.
- Рибниця** (Rybnica), м. — Поділ м. кн. Острозьких 1603; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; сел. — Поділ м. кн. Острозьких 1621. Молдова. Нині м.
- Ришавка** (Ryszawka), с. — Док. 1644 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 142зв.); вар. Rzeszowce, с., ур. — Под. р. 1716. Він. обл. У XVIII ст. с. Решівці, Гришівці. Згодом і нині с. Гришівці.

- Рівець** (Rowiec), с. — Акти кор. триб. 1622; Под. р. 1629; Док. 1647 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 186), 1668 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 121); Rouiecz, с. — Б. Він. обл.
- Ріг** (Rog, Roh), с. — Док. 1581 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 195, арк. 341); Акти кор. триб. 1613; Под. р. 1629, 1664; Row, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Ріжок.
- Рогинці** (Rogince), с. — Акти кор. триб. 1600 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); Под. р. 1629. Він. обл.
- Рогізна** (Rohozna), м.(?) — Акти кор. триб. 1602, 1612, 1622; м. — Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621; Под. р. 1629, 1664; Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; вар. Bazalia Nowa albo Rohuzna, м. — Акти кор. триб. 1606; Rohoznia, м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Рогізна.
- Рожнятівці** (Roźniatowce), с. — Акти кор. триб. 1606, 1612; вар. Roźniatowka, с. — Кам. зем. кн. 1617 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 35, арк. 117); Док. 1646 (Архив ЮЗР, част. 7, т. 1, с. 429); Под. р. 1664; Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Рожнятівка.
- Романівка** (Romanowka), м. — Центр сотні Уманського полку 1649 (І. П. Крип'якевич. Адміністративний поділ України 1648–1654 рр., с. 146). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Романівка** (Romanowka), с.(?) — Акти кор. триб. 1602; м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-е); Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Под. р. 1664; сл. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Ропотуха** (Ropotucha), с., ур. — Под. р. 1664 (Boncyucha!), 1716 (Rapuicha). Черк. обл.
- Рубань** (Rubań), с. — Под. р. 1716. Він. обл.
- Русавка** (Rusawa), м. — Кам. зем. кн. 1639 (nova locatio; ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 42, арк. 40зв.); Ком. р. Подільського в-ва 1678 (Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 4, арк. 11); сл.— Б.; Под. р. Подільського в-ва 1661; с. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. У XVIII ст. с. Мала Русавка, Русавка. Згодом с. Мала Русавка. Нині входить до складу с. Велика Русавка.

- Русав** (Rusawa), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. У XVIII ст. с. Русава, Велика Русава. Згодом і нині с. Велика Русава.
- Сабарів** (Sabarow), с. — Акти кор. триб. 1602, 1613; Под. р. 1629, 1664; Sebarow, с. — Б. Він. обл. Нині у складі м. Вінниця.
- Сабарівка** або **Юшківці** (Sabarowka alias Juszkowce), с. — Под. р. 1629; Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 82зв.); вар. Sabarowka, с. — Док. 1641 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); Под. р. 1664. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Сабарівка.
- Савинці** (Sawince), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Прис. сп. 1654; м. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; вар. Sawince alias Juratki, с.(?) — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Sawincze, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Савинці.
- Саврань** (Sawrań), с. — Акти кор. триб. 1606; Док. 1631 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 52), 1654 (*Документи об Освободительной войне украинского народа*. Киев 1965, с. 735); Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; с. — Б.; вар. Срацьевское, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. с. Стратіївка. Нині с. Любомирка.
- Савчина** (Sawczyna), с., ур. — Под. р. 1716. Він. обл. Нині с. Савчине.
- Садківці** (Sadkowce), с. — Кам. зем. кн. 1610 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 31, акт 746); Под. р. 1629; Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970); Под. р. Подільського в-ва 1661; Пор. р. Подільського в-ва 1662 (AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, ks. 71, арк. 402зв.); Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (Sudkowce); Fekowce, укр. м. — Б.; Satkofci, м. — Кам. д. 1681. Він. обл. Нині с. Шаргородського р-ну.
- Сажки** (Sażki), с. — Под. р. 1716. Він. обл.
- Сальвинці** (Salwince), с. — Под. р. 1716. Він. обл. У XVIII ст. с. Соловинці, Салавинці, Саливонці. Згодом і нині с. Селевинці.
- Самгородок** (Samhorodek), м. — Акти кор. триб. 1602, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 23); Под. р. 1629, 1664; вар. Krasny

- Staw alias Samhorodek, м. — Акти кор. триб. 1618; Smagron, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Самгородок.
- Самгородок** (Samhorodek), с. — Под. р. 1664. Він обл. Нині у складі с. Журавлівка.
- Сарапанівка** (Saraapanowka), сл. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 30); м. — Прис. сп. 1654; вар. Szaapanowka, м. — Под. р. 1664; Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Szaapaniewka, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Шарапанівка.
- Себестянівка** або **Студенець** (Sebastianowka alias Studeniec), м. — Док. 1645 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 142); вар. Sebastianowka, м. — Под. р. 1664; Савостьяновка, м. — Прис. сп. 1654; Sebastiwka, укр. м. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. с. Собестянівка. Нині с. Велика Севастянівка.
- Селище** (Sieliszcze), с. — Акти кор. триб. 1616; Под. р. 1664; м. — Док. 1640 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 132, арк. 7); вар. Czerlenkow, м. — Акти кор. триб. 1616; Под. р. 1629; вар. Czerlenkow Nowy, м. — Акти кор. триб. 1618, 1622; вар. Czerlenkow Nowy alias Sieliszcze, м. — Док. 1668 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 121); Czelince, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Селище. Входить до складу Тиврівського р-ну.
- Сивоківці** (Siwokowce), с. — Акти кор. триб. 1598, 1613; вар. Siwowkowce, с. — Док. 1604 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka XXV, с. 249); вар. Siwakowce, с. — Под. р. 1629. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Сиваківці.
- Ситківці** (Sitkowce), с. — Акти кор. триб. 1600, 1602, 1607, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 25); Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654. Він. обл. Нині смт.
- Сідава** (Sidawa), с. — Акти кор. триб. 1594, 1612, 1618, 1622, 1624; Под. р. 1629; Czidawa, с. — Б. Він. обл.
- Сімаки** (Semaki), с. — Док. 1594 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 908); Акти кор. триб. 1606; вар. Siemakowce, с. — Док. 1596 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 27); Акти кор. триб. 1607, 1609, 1624; Под. р. 1664; Czimakowcze, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Сімаки. Нині с. Сьомаки Жмеринського р-ну.

Сіпачки (Sipaczki), с. — Под. р. 1716. Він. обл. Нині у складі с. Ковалівка.

Скала (Skala), с. — Док. 1623 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 261, арк. 18); Под. р. 1664; Skala, сл. — Б. Він. обл.

Скаржинівка (Skarżynowka), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Skarżynowka, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Скарженівка. Нині у складі с. Тополівка.

Скибин (Skibin), с. — Под. р. 1716. Він. обл.

Скибинці (Skibince), м. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 5–5 зв.); Под. р. 1664; сл. — Б.; Krasnopole, м. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Skibince alias Krasnopole, с. — Док. 1651 (ЦДІАУК, ф. 11, оп. 1, од. зб. 14). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Скибинці. Входить до складу Тростянецького р-ну.

Скибинці (Skibince), с. — Под. р. 1629, 1664. Київ. обл.

Скіндерпіль або **Чернівці** (Skinderpol alias Czerniowce), м. — Док. 1600 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 497); Акти кор. триб. 1609; Czerniowce, м. — Акти кор. триб. 1606; Под. р. 1629, 1664; Пор. р. Подільського в-ва 1662 (AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, ks. 71, арк. 402зв.); Прис. сп. 1654 (Черновцы); Skinderpol, м. — Док. 1619 (AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Zamoyskich, № 2494, с. 13); вар. Czerniechowce, м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Czerniowcze, укр. м. — Б.; Çernovçe, м. — Кам. д. 1681. Він. обл. Від XVIII ст. м., нині с. Чернівці (частина цього міста була розташована на лівому березі р. Мурафи; більша частина належала Подільському воєводству).

Скоморошківці (Skomoroszkwce), с. — Акти кор. триб. 1600, 1602, 1607, 1613, 1624; Док. 1633 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 47); вар. Skomoroszki, с. — Док. 1603 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); вар. Skomoroszkwka, с. — Акти кор. триб. 1606. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Скоморошки.

Следа (Sleda), с. — Акти кор. триб. 1609; вар. Sledzie, с. — Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1629, 1664; Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Slezie, с. — Б. Він. обл.

- У XVIII ст. с. Следі. Згодом і нині с. Сліди. Входить до складу Тиврівського р-ну.
- Смажинці** (Smażyncze), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Смаржинці.
- Соболівка** (Sobolowka), с. — Док. 1623 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл. Нині с. Липовецького р-ну.
- Соболівка** (Sobolowka), с. — Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654; с. — Б. Він. обл. Нині с. Теплицького р-ну.
- Сокира** або **Дошка** (Siekira czyli Deszka), м. — Акти кор. триб. 1606; вар. Deszczka, м. — Док. 1607 (*Źródła dziejowe*, т.20, с. 125); Акти кор. триб. 1624; Под. р. 1664; вар. Deszki, м. — Под. р. 1629; вар. Doszczka, м. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 7); вар. Дошка, м. — Прис. сп. 1654; Deska, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Чорторійка. Нині с. Чорторія.
- Сокілець** (Sokolec), с. — Акти кор. триб. 1594, 1598, 1602, 1606; м. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 23); вар. Sokolec Niżny, с. — Акти кор. триб. 1622; вар. Sokoł, с. — Под. р. 1664; Sokolicze, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Сокілець. Входить до складу Немирівського р-ну.
- Сокілець** (Sokolec), м. — Под. р. 1629; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Sokola, сл. — Б.; Соколев, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Нині с. Сокільці.
- Соколинці** (Sokolince), с. — Акти кор. триб. 1609, 1612, 1622; Под. р. 1629, 1664; вар. Sokolec, с. — Акти кор. триб. 1613. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Соколинці.
- Соколівка** (Sokołowka), м. — Прис. сп. 1654; с. — Под. р. 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Sokoloku, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Входить до складу Крижопільського р-ну.
- Соколівка** (Sokołowka), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-е); Под. р. 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635; вар. Sokole, м. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Sokołowka, укр. м. — Б. Черк, обл. У XVIII ст. м., згодом і нині с. Соколівка.

- Солгутів** (Sołhutow), с. — Акти кор. триб. 1599, 1609; Под. р. 1664 (Gołgutow!); вар. Demitropol, м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Demitropol, сл. — Б. Кір. обл. Від XVIII ст. с. Солгутів. Нині с. Солгутове.
- Сорока** (SoroKa), м. — Акти кор. триб. 1606; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; с. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Сорокотяжинці** (Sorokotiażynce), с. — Акти кор. триб. 1594, 1601, 1606; Кам. зем. кн. 1618 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 36, акт 480); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654 (Сорокотяженцы). Він. обл.
- Сорочин** (SoroCzyn), с. — Акти кор. триб. 1617; Под. р. 1629. Він. обл. Нині у складі смт. Вороновиця.
- Сосонка** (Sosenka), с. — Акти кор. триб. 1603, 1609; Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Б.; вар. Sosenka alias Desnica, с. — Док. 1613, 1614 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, teki rzymskie, teka XXIX, № 48); вар. Desnica, с. — Акти кор. триб. 1615 (ЦДІАЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 49, арк. 26). Він. обл.
- Станилівка** (Stanilowka), с. — Акти кор. триб. 1602, 1607, 1616; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл.
- Станіславів** або **Якушків** (Stanisławow alias Jakuszkow), с. — Кам. зем. кв. 1610 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 31, арк. 281зв., 282, 286, 324); вар. Stanisławow albo Juszkow, м.(?) — Акти кор. триб. 1613; вар. Jakuszkow, м.(?) — Кам. зем. кн. 1617 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 35, арк. 520); вар. Stanisławow alias Nowy Działow (Там само, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 133зв.); вар. Stanisławow, м. — Под. р. 1629, 1664; Акти кор. триб. 1630 (засновано на новозялівській землі 1625 р.; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 33зв.); Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Stanilawuf, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Станіславчик.
- Старостинці** (Staroscince), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664. Він. обл.
- Степанівка** (Stepanowka), с. — Акти кор. триб. 1606, 1617; Под. р. 1629. Він. обл. Нині с. Вінницького р-ну.
- Степанівка** (Stepanowka), с. — Под. р. 1629; м. — Прис. сп. 1654; Stepanufka, сл. — Б. Він. обл. Нині с. Теплицького р-ну.

- Степанівка** (Stapanowka), сл. — Под. р. 1629; м. — Под. р. 1664. Він. обл. Нині у складі с. Комаргород.
- Степанка** (Stepanka), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; вар. Stapanowka, с. — Под. р. 1664. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Степанки. Входить до складу Погребищенського р-ну.
- Степашки** (Stepaszki), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Stepanku, с. — Б. Він. обл.
- Стіна або Янгород** (Sciana albo Jangrod), м. — Док. 1599 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 202, арк. 38зв.); Акти кор. триб. 1613; Под. р. 1629; Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970); вар. Sciana, м. — Акти кор. триб. 1602, 1613; Под. р. 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Jangrod abo Czane, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Стіна.
- Стояни** (Stojany), с. — Акти кор. триб. 1602; Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621; Под. р. 1629; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; вар. Stojanow, с. — Под. р. 1664; Sekozince, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Стояни. Нині у складі с. Велика Вулига.
- Стражгородок** (Strazhorodek), м. — Прис. сп. 1654; Strasgrad, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Стражгород.
- Стратіївка** (Stratijowka), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (Satiowka). Він. обл. Донедавна с. Мала Стратіївка. Нині у складі с. Ободівка.
- Стрижавка** (Strzyżawka), с. — Док. 1581 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 195, арк. 331); Акти кор. триб. 1602, 1606, 1612, 1613, 1618; Сп. м. М. Калиновського 1639; вар. Samuelpol, м. — Док. 1613–1617 (AGAD w Warszawie, zesp. T. zw. Metryka Litewska, VIII, 1); вар. Strzyżawka alias Samuelow, с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, акт 157; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4066 II, арк. 78; од. зб. 4067 II, арк. 125); Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Samuelow, с. — Под. р. 1664; Samaellowka, Samaellowka, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. м., нині с. Стрижавка.
- Стрижавка** (Strzyżawka), м. (?) — Под. р. 1629; Strzybowka, м. — Б. Київ. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Стрільники** (Strzelniki), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621;

- Под. р. 1629 (z pod Krasnego), 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл.
- Стрільчинці** (Strzelczynce), с. — Док. 1584 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 198, арк. 82–83зв.); Акти кор. триб. 1602, 1609, 1622; Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Stricze, с. — Б.; Стрельцы, с. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Стрільчинці.
- Строїнці** (Stroince), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603; сел. — Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Streince, с. — Б. Молдова.
- Строїнці** (Stroince), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621; Він. град. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970); Под. р. 1664; Сп. м. С. Конєцпольського 1672 (у Краснянській волості); Серчинское, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Строїнці.
- Ступник** (Stupnik), с. — Інв. 1722. Він. обл.
- Сумівка** (Sumowka), м. — Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; вар. Somowka, м. — Док. 1652 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 477); Прис. сп. 1654; Somoufka, сл. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Сумівка, Сомівка. Згодом і нині с. Сумівка.
- Супрунів** (Suprunow), с. — Док. 1578 (ЛНБ ПАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4044 II, арк. 37); Акти кор. триб. 1613, 1618, 1621; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Под. р. 1664; вар. Suprunowka, с. — Док. 1581 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 195, арк. 341); Акти кор. триб. 1602, 1617; Сп. м. М. Калиновського 1639. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Супрунів.
- Сутиска** (Sutiska), с. — Акти кор. триб. 1590, 1600, 1602, 1604, 1612, 1616, 1618, 1622; Под. р. 1629, 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Suikiska, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і згодом с., нині смт. Сутиски.
- Сушківка** (Suszkowka), м. — Прис. сп. 1654; вар. Szuszkowka, м. — Под. р. 1664. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с. Сушківка.
- Талалаї** (Tałałaje), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл.
- Талалаївка** (Tałałajowka), с. — Док. 1613 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 131); Под. р. 1629, 1664; Tałajowka, с. — Б. Він. обл. Нині у складі с. Пархомівка.

- Талалаївка** (Talałajowka), м. — Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию..., с. 19 (Талалайока); с., ур. — Под. р. 1716. Черк. обл.
- Тальне** (Talne), м. — Док. 1652–1673 (AGAD w Warszawie, zesp. T. zw. Metryka Litewska, VIII, 1); Под. р. 1664. Черк. обл. Від XVIII ст. с., нині м.
- Тарасівка** (Tarasowka), с. — Акти кор. триб. 1598, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 30 зв.); Кам. зем. кн. 1610 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 31, акт 641), 1617 (Там само, од. зб. 35, акт 268); Пог. р. Подільського в-ва 1662 (AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, ks. 71, арк. 406зв.); Ком. р. Подільського в-ва 1678 (ЦДІАУК, ф. 36, оп. 1, од. зб. 4, арк. 11); Tarasowce, с. — Под. р. Подільського в-ва 1629 (Там само, од. зб. 2, арк. 46); Tarasow, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Тарасівка. Входить до складу Жмеринського р-ну.
- Теліжинці** або **Чижівка** (Teleżynce czyli Czyżowka), с. — Акти кор. триб. 1602; вар. Teleżynce, с. — Акти кор. триб. 1606; Док. 1633 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 47); Под. р. 1664. Київ. обл. Від XVIII ст. і нині с. Теліжинці.
- Терлиця** (Terlica), м. — Под. р. 1629, 1664; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Terlice, сл. — Б.; Стерлиця, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Терлиця.
- Тернів** (Ternow), с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 703зв.). Він. обл. У XVIII ст. с. Тарнавка. Згодом і нині с. Тернівка.
- Тетіїв** (Tetijow), м. — Акти кор. триб. 1600; 1602, 1609; Под. р. 1629, 1664; Titow, м. — Б. Київ. обл.
- Тиврів** (Tywrow), с. — Акти кор. триб. 1590, 1600, 1609, 1612, 1616, 1622; Под. р. 1629, 1664; Tiwrow, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. м., нині смт.
- Тимонівка** (Tymonowka), м. — Акти кор. триб. 1606, 1609, 1612, 1618, 1622; Под. р. 1629; Прис. сп. 1654 (Тимоновка); вар. Tymonowka alias Ułanhorod, м. — Акти кор. триб. 1606; вар. Ułanhorod albo Tymonowies, с. — Акти кор. триб. 1606; вар. Tymonowka Niżna, м. — Акти кор. триб. 1622, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 52, арк. 6); Под. р. 1664; с. — Акти кор. триб. 1622; Tymonowka nissa, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Тиманівка.

- Тимонівка Вишня** (Tymonowka Wyszna), с. — Акти кор. триб. 1609; м. — Под. р. 1629; вар. Tymonowka albo Lipowka, м. — Док. 1647 (Архив ЮЗР, част. 7, т. 1, с. 431); вар. Tymonowka Wyższa, м. — Под. р. 1664; Tymonowka wissa, укр. м. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Липівка, Липівка Тиманівська, Липівка Комаргородська. Згодом і нині с. Липівка.
- Тимошівка** (Tymoszowka), м., сл. — Док. 1640 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, акти 191–192). Черк. обл. Від XVIII ст. с.
- Тишківка** (Tyszkowka), с. — Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Ticzowka, сл. — Б. Він. обл.
- Тодорівка** (Todorowka), с. — Под. р. 1629, 1664; вар. Fedkowka (!) alias Коріјowce, с. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 52, арк. 7); вар. Fedorowka, сл. — Док. 1643 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 117); вар. Коріјowka Nowa alias Teodorowka, м. — Док. 1645 (Там само, с. 142). Він. обл. У XVIII ст. с. Теодорівка, Федорівка. Згодом і нині с. Тодорівка.
- Томашпіль** (Tomaszpol), м. — Акти кор. триб. 1616; Под. р. 1629, 1664; Б. (укр. м.); Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Нині смт.
- Торговиця** (Targowica), м. — Док. 1655 (Торговиця; *Документи Богдана Хмельницького*, с. 411), 1661 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 776); Targowic, Targowica, ruinae antiquae vel rudera. — Б. Кір. обл. Нині с.
- Торканівка** (Torkanowka), м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664; Turkanowka, сл. — Б.; Таркановка, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Торканівка.
- Торків** (Torkow), с. — Акти кор. триб. 1602, 1612, 1622; Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1629, 1664; Б. Він. обл.
- Требуцівка** (Trzebusowka), м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Трибусівка.
- Тростенець** (Trostenec), м. — Акти кор. триб. 1619, 1630 (miasto powo osiadać zaczęte; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 59; од. зб. 55, арк. 59); Прис. сп. 1654 (Тростенець); вар. Troscianiec nazwany Smyłhorod, м. — Акти кор. триб. 1622; вар. Troscianiec alias Adamgrodek, м. — Акти кор. триб. 1622; вар. Troscianiec,

- м. — Под. р. 1629; вар. Adamgrad alias Troscianiec, м. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Док. 1647 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 2, с. 452); Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Под. р. 1664; вар. Troscianiec Wielki, м. — Док. 1641 (*Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.*, с. 472); Trosczeniec, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. м., нині смт. Тростянець.
- Тростянець** (Troscianiec), с. — Док. 1598 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 90); Акти кор. триб. 1602, 1606, 1609, 1622; Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654 (Тростенець); Trosczeniecz, с. — Б. Він. обл. Нині с. Тиврівського р-ну.
- Тростянець** (Troscianiec), с. — Под. р. 1629; вар. Konstantynograd, м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Trosczenicz, сл. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Тростянчик, Костянтиноград. Згодом і нині с. Тростянчик.
- Трощинці** (Troszczynce), с. — Акти кор. триб. 1618, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 52, арк. 6); м. — Док. 1631, 1633 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4060 II, 4105 III); Інв, 1647 (Там само, од. зб. 4145 III, арк. 284); вар. Troszczyn, с. — Акти кор. триб. 1623; Troczice, Trosczines, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Троща.
- Уляниця** (Ułanica), с. — Док. 1629 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 110); вар. Ulanica, с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Holanowce, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Уляниця. Нині с. Оляниця.
- Улига** (Ułyha), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603 (Ulissa), 1621; Под. р. 1629; Houlia, с. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Улига, Велика Улига. Згодом і нині с. Велика Вулига.
- Улига** (Ułyha), сл. — Под. р. 1664. Він. обл. У XVIII ст. с. Улижка. Згодом і нині с. Мала Вулига.
- Улянівка** (Ulanowka), с. — Под. р. 1629; вар. Ułanowka, с. — Док. 1644 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4066 II, арк. 91); Olanowka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Улянівка.
- Устя Бершаді** (Uscie Berszadzi), м. — Под. р. 1629, 1664; Док. 1637 (Устя Бершадь; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4061 II, арк. 104 зв.); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; вар. Устья, м. — Прис. сп. 1654; вар. Усте Бершадь, м. — Док. 1655 (*Документи Богдана Хмельницького*, с. 411); Ouczeberkat, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Устя.

- Уяринці** (Ujarzynce), с., ур. — Под. р. 1716. Він. обл.
- Федорівка** (Fedorowka), с. — Под. р. 1664. Він. обл.
- Харпачка** (Charpaczka), с. — Акти кор. триб. 1602 (Charpaka), 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 69зв.); вар. Chrapaczka, с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Karpanowka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Харпачка.
- Хведьківка** (Chwedkowka), с. — Под. р. 1629; вар. Fedkowka, с. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 57зв.); Под. р. м. А. Калиновського 1635; Прис. сп. 1654; вар. Wolczow alias Chwedkowa (sic!), с. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Cheitkowka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Федьківка.
- Хвостівці** (Chwostowce), с. — Акти кор. триб. 1594, 1602, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 25); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654. Він. обл. У XVIII ст. с. Хвостівці, Хвастівці. Згодом с. Хвастівці. Нині у складі с. Ковалівка.
- Хмарівка** (Chmarowka), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Chmaruwka, сл. — Б. Він. обл.
- Хмелівка** (Chmielowka), сл. — Б. Він. обл.
- Холодівка** (Chołodowka), с. — Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; сл. — Прис. сп. 1654; Kolodowka, с. — Б. Він. обл.
- Холявинці** (Cholewince), с. — Док. 1622 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 141, арк. 1–4); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651 (Halawina); Holewincze, с. — Б. Він. обл. Нині у складі с. Лісова Лисіївка.
- Хомутинці** (Chomutynce), с. — Акти кор. триб. 1609, 1612; Под. р. 1629, 1664; вар. Kasperowka, с. — Акти кор. триб. 1609; вар. Kaszperowka albo Chomutynce, с. — Док. 1619 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4108 III). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Хомутинці.
- Хорошківці** (Choroszkowce), с. — Док. 1643 і 1645 (*Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.*, с. 320, 474); вар. Choroszowka, с. — Под. р. 1664; Horoskowa, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Горишківка.
- Хрестища** (Chrestyszczka), м. — Прис. сп. 1654; Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Christica, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Хрестища. Нині с. Миролюбівка.

- Христанівка** (Chrystanowka), с. — Док. 1574 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 118); Акти кор. триб. 1602; вар. Chrystanowka alias Huncza, с. — Док. 1607 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 125); вар. Huncza przewzana Chrystanow Grod, с. — Акти кор. триб. 1622; вар. Chrystynow, с. — Под. р. 1629; вар. Huncze alias Chrystanow, с. — Док. 1630 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 129); вар. Chrystanow alias Упча, м. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 19); Док. 1643 (*Ділова мова Волині і Наддніпряничини XVII ст.*, с. 250 й ін.); м. або с. — Док. 1644 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 3777 II); вар. Унча, м. — Док. 1646 (Там само, од. зб. 4064 II, арк. 21 зв.); вар. Huncza, м. — Под. р. 1664; Oncza, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Гунча.
- Хрустова** (Chrustowa), м. — Сп. м. С. Концепольського, складений у 1676 1679 рр.; Хрустовой, м. — Прис. сп. 1654. Молдова. Нині с. Христова.
- Цекинівка** (Sekinowka), с. — Под. р. 1664; м. — Док. 1674 (*Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, т. 29, с. 196). Він. обл. У XVIII ст. м. Згодом і нині с.
- Цибулів** (Cybulow), с. — Акти кор. триб. 1600, 1602, 1603, 1604, 1606, 1607, 1609, 1612, 1613; м. — Акти кор. триб. 1617, 1622, 1625; Под. р. 1629, 1664; сл. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. с., нині смт.
- Цибулів Старий** (Cybulow Stary), с. — Док. 1633 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 163); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664; вар. Cybulow Stary i Nowy, м. — Док. 1641 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854). Він. обл. У XVIII ст. с. Стара Цибулівка, Цибулівка Немирівська. Нині у складі с. Цибулівка.
- Цибулівка** (Cybulowka), сл. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Piathawka, сл. — Б. Він. обл. У XVIII ст. звалося ще Цибулівка Уманська. Нині с. Цибулівка.
- Цимерманівка** (Cumermanowka), м. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Под. р. 1664; Цемермановка, м. — Прис. сп. 1654; Lemem, сл. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. с. Цеберманівка. Нині с. Степівка.
- Ціма** (Cima), м. — Под. р. 1629; вар. Poborczynse, м. — Док. 1633 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 41, арк. 42), 1642 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); вар. Poborczynse alias Тма, м. — Док. 1647 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1,

- од. зб. 4094 III, арк. 118–119); вар. Roborka, м.(?) — Под. р. 1664; Robowka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Побірка.
- Чагів** (Czahow), м. — Под. р. 1629, 1664; Czaw, с. — Б.; Чагуй, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Чагів.
- Чайківка** (Czajkowka), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-е); Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Чемерпіль** (Czemerpol), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-е); Под. р. м. А. Калиновського 1635; Док. 1647 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 124зв.); вар. Cumerpole, м. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Кір. обл. Нині с.
- Черемошна** (Czeremoszna), с. — Акти кор. триб. 1602, 1607; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664. Він. обл. Нині с. Черемошне Погребищенського р-ну.
- Черемошна** (Czeremoszna), с. — Акти кор. триб. 1602, 1603, 1609, 1613, 1622; Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1664. Він. обл. Нині с. Черемошне Тиврівського р-ну.
- Черепашинці** (Czereraszyncse), с. — Док. 1581 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 195, арк. 341); Акти кор. триб. 1602, 1603, 1609; Под. р. 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл.
- Черленків** (Czerlenkow), с. — Док. 1597 (ЦДІАУК, ф. 28, оп. 1, од. зб. 30, арк. 10–12); Акти кор. триб. 1607, 1609; Под. р. 1629, 1664; вир. Czerlenkow Stary, с. — Док. 1668 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 121); Czeliakow, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Черленків. Нині у складі с. Бохоники.
- Чернявка** (Czerniawka), с. — Акти кор. триб. 1609, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 54 зв.); м. — Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654; Czarnawka, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с.
- Четвертинівка** (Czetwertynowka), м. — Док. 1629 (*Źródła dziejowe*, т. 20. с. 115); Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664; вар. Czetwernia Nowa, м. — Под. р. 1629; Czetwertinofka, Czetuar-tenufka, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Четвертинівка.
- Чечелівка** (Czczelowka), с. — Акти кор. триб. 1612, 1616; Под. р. 1629, 1664; вар. Hoholew, с. — Акти кор. триб. 1616; вар. Hoholew

- alias Czeczelowka, с. — Акти кор. триб. 1622; вар. Czeczelowka alias Kuszczynse, с. — Акти кор. триб. 1622; вар. Czeczelowka alias Koziak, с. — Док. 1647 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 117зв.). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Чечелівка.
- Чечельник** (Czeczelnik), м. — Прис. сп. 1654; Под. р. 1664; вар. Czaczalnik, м. — Прис. сп. 1654; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Szaczanik, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. м., нині смт. Чечельник.
- Чорна Кам'янка** або **Кам'янобрід** (Czarna Kamianka alias Kamianobrod), м. — Док. 1646 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 202–203). Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с. Чорна Кам'янка.
- Чуків** (Czukow), с. — Под. р. 1716. Він. обл.
- Шандирів** (Szandyrow), с. — Док. 1598 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 90); Акти кор. триб. 1602, 1609, 1613, 1622; Под. р. 1629; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Прис. сп. 1654 (Шандрю). вар. Szanderow, с. — Под. р. 1664; вар. Szenderowka, с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Szandarow, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Шендерів.
- Шаулиха** або **Рокошвар** (Szaulicha alias Rokoszwaz), м. — Док. 1643 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 196); Шавулиха, м. — Прис. сп. 1654; вар. Szawolicha, м. — Док. 1699 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 400 III-е); Szahuliki, сл. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с. Шаулиха.
- Шельпахова** або **Негребка** (Szelpachowa alias Nehrebka), м. — Док. 1652 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 481); вар. Szelpachowa alias Nehrebowka, м. — Под. р. 1664. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с. Шельпахівка.
- Шерминці** (Szermince), с. — Акти кор. триб. 1602, 1613; Под. р. 1629; м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; вар. Szyrmince, м. — Акти кор. триб. 1616; с. — Він. ґрод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, акт 194); вар. Szermowka, с. — Под. р. 1664. Він. обл. Від XVIII ст. с. Шермівка. Нині с. Ширмівка.
- Шершенці** (Szerszence), с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Од. обл.
- Шершні** (Szersznie), с. — Акти кор. триб. 1590, 1600, 1604; Под. р. 1664; вар. Szerszniowse, с. — Акти кор. триб. 1612, 1616; вар.

- Szerszniow, с. — Под. р. 1629; вар. Szerszynce, с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Szerspi, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Шершні.
- Шкарівка** (Szkarowka), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Sklarowka, с. — Список поселень 1716. Він. обл. Від XVIII ст. с. Шклярівка. Нині у складі с. Потуш.
- Шолудьки** (Szołudki), с. — Акти кор. триб. 1622 (poddani szołodkowscy); вар. Szołodki alias Buszynce Małe, с. — Под. р. 1664. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Шолудьки.
- Шпиків** (Szpikow), с. — Док. 1595 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4108 III, арк. 27–28зв.); Акти кор. триб. 1602, 1609; Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1629; Прис. сп. 1654; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; вар. Lebedyn, м. — Док. 1621 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 132, арк. 7); вар. Szpikow alias Lebedyn, м. — Акти кор. триб. 1622; Spikow, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с., нині смт. Шпиків.
- Шпиків** (Szpikow), с. — Акти кор. триб. 1602, 1609; Под. р. 1664; вар. Spikowce, с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Шпиківка.
- Шпичинці** (Szpiczynce), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; вар. Spiczynce, м. — Под. р. 1664; Spicinsa, Spiczynce, укр. м. — Б. Він. обл. У XVIII ст. с. Шпичинці, Спичинці. Згодом і нині с. Спичинці.
- Шрамки** (Szramki), с. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-е). Він. обл. Нині у складі с. Велика Бушинка.
- Шумилівка** або **Адампіль** (Szumiłowka alias Adampol), м. — Док. 1629 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 117); вар. Adampol, с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639; Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 703зв.); Samułow, Samiłow, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Шумилів.
- Щучинці** (Szczuczynce), с., ур.— Поділ м. кн. Острозьких 1621; Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 33); Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970). Він. обл.
- Юзефівка** (Jozefowka), м. — Акти кор. триб. 1622; вар. Josypowka, м. — Под. р. 1629; Smilgrud, сл. — Б. Він. обл. Док. 1729; Jusypowka alias Teplik alias Smiałgrad (AGAD w Warszawie, zesp.

Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 35, 38); Візитація Львівської греко-католицької єпархії 1732–1733: *wies Terplik dictum oppridum Smiłgrad*. Згодом м., нині смт. Теплик.

Юрківка (Jurkowka), с. — Док. початку XVII ст. (AGAD w Warszawie, zesр. Archiwum Zamoyskich, № 2465); Поділ м. кн. Острозьких 1621; Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 66); Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл.

Юрківці (Jurkowce), с. — Акти кор. триб. 1602, 1606, 1609; Под. р. 1629, 1664; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Прис. сп. 1654. Він. обл. Нині с. Немирівського р-ну.

Юрківці (Jurkowce), с. — Акти кор. триб. 1609, 1616; Под. р. 1629, 1664; Jurkofce, с. — Б. Він. обл. Нині с. Лани.

Юрківці (Jurkowce), с. — Акти кор. триб. 1602, 1607; Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664. Київ. обл. Від XVIII ст. і нині с. Юрківка. Входить до складу Ставищенського р-ну.

Юрпіль (Jurpol), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-е); Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Jurpole, сл. — Б. Черк. обл. Від XVIII ст. і нині с.

Юшківці (Juszkowce), м. — Акти кор. триб. 1622, 1624; вар. Juszkowce nazwane Bałabanowka, м. — Акти кор. триб. 1624; вар. Bałabanowka, м. — Под. р. 1629, 1664; Bałabanowka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Балабанівка.

Юшківці Малі (Juszkowce Małe), м.(?) — Док. 1622 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4057 II, арк. 76); вар. Juszkowce, м. — Под. р. 1629, 1664; сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Юшківці.

Яворівець (Jaworowiec), м. або с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, акт 18); вар. Wierzchniaczka alias Jaworowiec, м.(?) — Док. 1647 (*nowa osada*; *Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 459); вар. Wierzchniaczka Lesna, с. — Под. р. 1664. Черк. обл. У XVIII ст. с. Лісна Верхнячка, Верхнячка, Зверхнячка. Згодом с., нині смт. Верхнячка.

Ягорлик (Jahorłyk), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603 (у Рашківському ключі); Док. 1621 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 132, арк. 8); Список поселень 1716; сел. — Поділ м. кн. Острозьких 1621. Молдова.

- Ягупець** (Jałuriec), м.(?) — Док. 1650 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 83); сл. — Б.; Егубец, м. — Прис. сп. 1654. Черк. обл. У XVIII ст. с. Ягупець, Обозівка. Згодом і нині с. Ягубець.
- Якубівка** (Jakubowka), с. — Док. 1605 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4051 II, арк. 121), 1622 (Там само, од. зб. 4108 III), 1640 (Там само, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, арк. 77); Прис. сп. 1654; Под. р. 1664; Jakobowka, с. — Б. Він. обл.
- Якушинці** (Jakuszynce), с. — Акти кор. триб. 1591, 1607, 1618, 1621; Люстр. 1616; Под. р. 1629, 1664; Jakowczince, с. — Б. Він. обл.
- Яланець** (Jałaniec), с. — Под. р. 1664; м. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Входить до складу Бершадського р-ну.
- Ямпіль** (Jamprol), м. — Док. 1644 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4065 II, арк. 38); Б. (Jamprol) — укр. м.; Под. р. 1664; Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Нині смт.
- Янів** (Janow), м.(?) — Сп. м. М. Калиновського 1639; м. або сл. — Док. 1647 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 452); сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Нині с. Іванів Теплицького р-ну.
- Янів Новий** (Janow Nowy), м. — Акти кор. триб. 1596, 1606, 1607, 1609; Под. р. 1629; вар. Bratkowka, с. — Сп. м. М. Калиновського 1639; вар. Bratkowce, м. — Док. 1642 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 79); вар. Janow alias Bratkowce, м. — Док. 1645 (Там само, с. 142); вар. Janow Nowy alias Bratkowka, м. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 962зв.); вар. Janow, м. — Под. р. 1664; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Sloboda, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Слобода, Слобідка, Янівка, Слобода Янівська, Слобідка Янівська. Нині с. Слобідка Калинівського р-ну.
- Янів Старий** (Janow Stary), с. — Акти кор. триб. 1596; Под. р. 1629; вар. Janowka, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Под. р. 1664; Juniow, Janow, сл. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. м. Янів. Нині с. Іванів Калинівського р-ну.
- Янків** (Jankow), с. — Док. 1592 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 200, арк. 90); Акти кор. триб. 1602, 1606, 1607, 1612, 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 2); Поділ м. кн. Острозьких 1621; Б.; Под. р. 1664. Він. обл. Нині с. Іванівка Вінницького р-ну.

- Янкулів** (Jankułow), с. — Прис. сп. 1654 (Янкулово); вар. Jangułow, с. — Под. р. 1664; м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Perdzianiecz, сл. — Б.; Jankułow alias Perdiane, с. — Візитація Львівської греко-католицької єпархії 1732–1733. Він. обл. Від XVIII ст. с. Янкулів. Нині с. Іванків Ямпільського р-ну.
- Ярмоливці** (Jarmolince), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Под. р. 1664; Armoliniecz, с. — Б. Він. обл.
- Ярошинці** (Jaroszynce), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1629; Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 33); Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл. Від XVIII ст. с. Ярошинка. Нині с. Ярошенка.
- Ярошівка** (Jaroszowka), с. — Акти кор. триб. 1609; Под. р. 1629; вар. Jaroszowka alias Słobodowka, с. — Док. 1670 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 794). Він. обл. Від XVIII ст. с. Ярошівка. Нині с. Ярошівка Тиврівського р-ну.
- Яси** (Jasy), с. — Акти кор. триб. 1616, 1617; вар. Salince, с. — Акти кор. триб. 1618; вар. Salince alias Jasy, с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Salczince, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Салинці.
- Яцківці Великі** (Jaskowce Wielkie), с. — Док. 1578 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4044 II, арк. 37); Акти кор. триб. 1600; Под. р. 1629; Сп. м. М. Калиновського 1639; вар. Jaskowce, с. — Док. 1623 (ЦДІАУК, ф. 236, оп. 1, од. зб. 261, арк. 18); Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Под. р. 1664; вар. Jaskowce Stare, с. — Док. 1647 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 236), 1676 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 144); Jasekowce Wielku, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Яцківці. Нині с. Бруслинівка.
- Яцківці Малі** (Jaskowce Małe), с. — Док. 1581 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 195, арк. 339); Акти кор. триб. 1612, 1613, 1622; Сп. м. М. Калиновського 1639; вар. Jaskowce, с. — Под. р. 1629; сл. — Док. 1647 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 236); вар. Nowopole alias Słoboda Jaskowce, м. — Він. грод. кн. 1645 (Там само, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 461зв.; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 160); вар. Jaskowczyki, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Pieńkowce, с. — Под. р. 1664;

вар. Słoboda Jackowiecka alias Pieńkowka, с. — Док. 1676 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 144); Jasekowce mali, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Пеньківка. Входить до складу Літинського р-ну.

Королівські маєтки

- Айсин** (Ajsyn), м. — Док. 1599 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4049 II, арк. 122); Акти кор. триб. 1602; вар. Hajsyn, м. — Акти кор. триб. 1618; Под. р. 1629, 1664; вар. Hajszyn, м. — Люстр. 1616, 1629; Alczip, Halczin, укр. м. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині м. Гайсин.
- Амброжовичі** (Ambrożowice), с. — Люстр. 1629 (słoboda nowa); вар. Ambrożowka, с. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 44); Док. 1639 (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 162). Він. обл. У XVIII ст. с. Малі Хруслинці. Згодом і нині с. Малі Крушлинці.
- Брацлав** (Braclaw), м. — Акти кор. триб. 1594, 1602, 1612 й наст.; Люстр. 1616, 1629; Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; м., укр. м. — Б.; Прис. сп. 1654 (Браславль). Він. обл. Нині смт.
- Бруслинів** (Bruslinow), с. — Люстр. 1616; м. — Под. р. 1629; Люстр. 1629, 1665; вар. Bruslinowa, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Bryslena, с. — Под. р. 1664; Bruslian, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Бруслинів.
- Бугаків** (Buhakow), с. — Под. р. 1716. Він. обл. У XVIII ст. с. Бугаків, Богаків. Згодом і нині с. Бугаків.
- Вишня** (Wisznia), с. — Док. 1604 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 523); Под. р. м. А. Калиновського 1635; вар. Wisznia alias Wiszenka alias Szałasze, с. — Люстр. 1616; вар. Wiszenka (Wisienka), с. — Под. р. 1629; Люстр. 1629; Wiczenia, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Вишня. Нині с. Агрономічне.
- Вінниця** (Winnica), м. — Акти кор. триб. 1594, 1622; Люстр. 1616, 1629; Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Прис. сп. 1654; Winnica, Winnicze, укр. м. — Б. Він. обл.
- Вітвиця** (Witwica), с. — Док. 1603 (sioło nowoosadzone; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 100); Акти кор. триб. 1609; вар. Witwice, с. — Люстр. 1616 (wieś osiadła tego

- гоку), 1629; вар. Kislak, м. — Под. р. 1664; Б. (укр. м.). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Кисляк.
- Вонячин** (Woniaczyn), с. — Акти кор. триб. 1598, 1604, 1609; Люстр. 1616, 1629, 1665; Под. р. 1629, 1664; Woynaczyn, с. — Б. Він. обл. Нині с. Городище.
- Городниця** (Horodnica), с. — Акти кор. триб. 1612, 1618, 1622; Под. р. 1629, 1664; Люстр. 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Прис. сп. 1654; вар. Horoduncse, с. — Люстр. 1616; Rorodenicze, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Городниця.
- Ільківці** (Ilkowce), с. — Акти кор. триб. 1613, 1615 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 49, арк. 25); Люстр. 1616, 1629, 1665; Под. р. 1629 (z rod Lityna), 1664; Hilkofce, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Ільківка.
- Карвівка** (Karwowka), с. — Док. 1603 (sioło nowoosadzone; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 100); Люстр. 1616 (słoboda tego roku osiadła), 1629; вар. Karbowka, с. — Под. р. 1664; Bratuwka, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Карбівка.
- Кутківка** (Kutkowka), с. — Акти кор. триб. 1602; вар. Kutkowce, с. — Акти кор. триб. 1602; вар. Kutkowka alias Jastrzębince, с. — Люстр. 1616, 1629; вар. Jastrzębince, с. — Акти кор. триб. 1616; Под. р. 1629; Jastrzemincze, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Яструбинці. Згодом і нині с. Яструбиха.
- Літин** (Lityn), м. — Акти кор. триб. 1599, 1602, 1609, 1613; Люстр. 1616; Под. р. 1629, 1664; вар. Litynia, м. — Люстр. 1629, 1665; Litin, сл. — В. Він. обл. Від XVIII ст. м., нині смт. Літин.
- Мачуха** (Masocha), м. — Люстр. 1616, 1629; с. — Под. р. 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Masinfka, сл. — Б.; Мачехино, м. — Прис. сп. 1654. Він. обл. Від XVIII ст. с. Нині с. Новоселівка Немирівського р-ну.
- Медведка** (Medwedka), с. — Люстр. 1616, 1629; Под. р. 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635. Він. обл. Нині с. Медвідка.
- Мізяків** (Miziakow), с. — Акти кор. триб. 1591, 1602, 1609, 1618; Люстр. 1616, 1629; Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Misiakowce, с. — Б. Він. обл. У XVIII ст. м. Мізяків, Колумнів. Згодом і нині с. Мізяків.

- Монастирки** (Monasterki), с. — Под. р. 1716 (у Брацлавському старостві). Він. обл. Від XVIII ст. с. Монастирське. Нині с. Марксове.
- Нетяги або Калитинці** (Netiahi alias Kalitynce), с. — Акти кор. триб. 1604 (nowoosadzona wieś), 1607, 1613; вар. Kalutynce, с. — Люстр. 1616; вар. Chruslince alias Kalitynce, с. — Акти кор. триб. 1616, 1622; Док. 1638 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 138); вар. Chruslince, с. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 44); вар. Chruslince alias Kalutynce, с. — Люстр. 1629. Він. обл. У XVIII ст. с. Великі Хрушлинці. Згодом і нині с. Великі Крушлинці.
- Новоселиця** (Nowosielica), с. — Люстр. 1616, 1629, 1665; Под. р. 1629; Noweczelse, с. — Б. Він. обл. Нині с. Літинського р-ну.
- Пултівці** (Pułtowce), с. — Акти кор. триб. 1596, 1602; Люстр. 1616, 1629, 1665; Под. р. 1629 (do Lityna), 1664; Pontefce, с. — Б. Він. обл.
- Самчинці** (Samczynce), с. — Люстр. 1616; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Samczynce alias Switynka, с. — Люстр. 1629; Semenczince, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Самчинці.
- Санник** (Sannik), с. — Люстр. 1616, 1629; Под. р. 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Sannik, с. — Док. 1647 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 434). Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Сальник.
- Скуринці** (Skurzynce), с. — Док. 1579 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 216, арк. 203зв.–204); Акти кор. триб. 1602; Люстр. 1616, 1629; Под. р. 1629, 1664; Sikow, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. Шкуринці. Нині с. Прибузьке.
- Тютьки** (Tiutki), с. — Акти кор. триб. 1599; Люстр. 1616, 1629; Под. р. 1629, 1664; Czitaky, с. — Б. Він. обл.
- Хижинці** (Chiżynce), с. — Док. 1574 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 192, арк. 119зв.); Акти кор. триб. 1604, 1606, 1622; Люстр. 1616, 1629; Под. р. 1629, 1664; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Прис. сп. 1654; Kizincze, с. — Б. Він. обл.
- Цвіжин** (Cwiżyn), с. — Люстр. 1616, 1629; Под. р. 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635; вар. Cwiżyn alias Czajczynce, с. — Док. 1633 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 685); Suisin, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Цвіжин.

Шалаші (Szałasze), с. — Акти кор. триб. 1591, 1602; Под. р. 1629; вар. Sałasze, с. — Люстр. 1616, 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635; вар. Szałasze alias Juzwin, м. — Док. 1640 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 720, арк. 1); вар. Sałaszw, с. — Под. р. 1664; Sallasze, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. с. Юзвин. Нині с. Некрасове.

Щурівці (Szczurowce), с. — Акти кор. триб. 1606, 1613, 1616; Люстр. 1616, 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635; Прис. сп. 1654; вар. Szczurow, с. — Акти кор. триб. 1613. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Шурівці.

Церковні маєтки

Голенчинці (Gołęczynce), с. — Кам. зем. кн. 1604 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 30, акт 196), 1610 (Там само. од. зб. 31, акт 746), 1619 (Там само, од. зб. 36, арк. 533зв.); вар. Gołynczynce, с. — Под. р. Подільського в-ва 1629 (conventus Morachoviensis; Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 2, арк. 14), 1661 (plebana szarogrodzkiego); Goloczince, с. — Б. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Голинчинці.

Соловійівці (Sołowijowce), с. — Акти кор. триб. 1613, 1615; Под. р. 1664 (володіння єзуїтів); вар. Sołowijow, с. — Акти кор. триб. 1617; вар. Sołowijowka, с. — Под. р. 1629. Він. обл. Від XVIII ст. і нині с. Соловійівка.

ПОСЕЛЕННЯ, ЯКІ ІСНУВАЛИ НА СЕРЕДИНУ XVII ст., А ВІД XVIII ст. НЕ ІСНУЮТЬ

Шляхетські маєтки

Бакаївці або **Василівка** (Bakajowce alias Wasilowka), с. — Док. 1641 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); вар. Bakajowka, с. — Под. р. 1664. Він. обл. В обох випадках названо з Юшківцями і Богданівкою.

Баланівка (Bałanowka), с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 703 зв.); Б. (Bałanowka; біля Клембівки). Він. обл.

Балики (Baliki), с. — Под. р. 1716. Він. обл.

Батів (Batow), с., ур. — Под. р. 1716 (до Тульчина?). Він. обл.

Беняшівка (Bieniaszowka), с. — Кам. зем. кн. 1633 (названо біля Воронного; ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 16, арк. 109). Черк. обл.

- Берізки Малі** (Berezki Małe), с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Bereska, сл. — Б. (біля Берізків [нині Берізки-Бершадські]); вар. Berezki, с., ур. — Под. р. 1716. Він. обл. Можливо, на місці цього села у XVIII ст. виникло с. Джулинка, яке існує й нині.
- Бернашівка** (Bernaszowka), с. — Док. 1619 (названо з Гулівцями, Хомути́нцями, Черепа́шинцями; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4108 III); Под. р. 1629; вар. Bernaszowka alias Radawka Mniejsza, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл.
- Білгород** (Białogrod), с. — Док. 1641 (*Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.*, с. 472), 1652 (*Архив ЮЗР*, част. 3, т. 4, с. 732); м.(?) — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (у Краснянській волості). Він. обл.
- Білки** (Biłki), с. — Под. р. 1629.
- Бобрів** (Bobrów), с. — Акти кор. триб. 1599, 1609 (названо з Солгутовом і Жабокричем); Док. 1633 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 76). Він. обл.
- Богуславівка** (Bohusławowka), м.(?) — Сп. м. М. Калиновського 1639 (названо з Соко́лівкою, Івангородом, Кивачівкою). Він. або Черк. обл.
- Борщівка** (Borszczowka), м. — Док. 1607 (десь біля Кошова; АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); Сп. м. М. Калиновського 1639; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Борщевка, м. — Прис. сп. 1654 (в Уманському козацькому полку). Він. або Черк. обл.
- Боярки** (Bojarki), с. — Под. р. 1716.
- Браїлівка** (Braiłowka), с. — Под. р. 1629. Він. обл.
- Браслинці** (Brasłince), с. — Под. р. 1629 (біля Кохангорода). Він. обл.
- Будки** (Budki), с. — Кам. зем. кн. 1599 (nova locatio ad oppidum Mogachwa; ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 16, арк. 12); Под. р. Подільського в-ва 1629 (Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 2, арк. 10); Акти кор. триб 1630 (осаджено на новозялівському ґрунті; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 33); Пог. р. Подільського в-ва 1662 (AGAD w Warszawie, zesp. Archiwum Skarbu Koronnego, dz. I, ks. 71, арк. 406зв.); Ком. р. Подільського в-ва 1678 (ЦДІАУК,

- ф. 36, оп. 1, од. зб. 4, арк. 11); вар. Butkowce, с. — Акти кор. триб 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 35); Док. 1652 (*Архив ЮЗР*, част. 3, т. 4, с. 732). Він. обл.
- Буківці** (Bukowce), с. — Под. р. 1629; Кам. зем. кн. 1636 (tractus Morachoviensis; ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 16, арк. 12). Він. обл.
- Булгаківка** (Bułhakowka), с. — Прис. сп. 1654 (у Вінницькому козацькому полку). Він. обл.
- Бундзин** (Bundzin), с. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. (у Краснянській волості). Він. обл.
- Бурецьки Нижчі** (Burecki Niższe), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651 (названо з Соболівкою, Завадівкою, Верхівкою, Сумівкою). Він. обл.
- Бухнівці** (Buchnowce), с. — Под. р. 1629. Він. обл.
- Бучак** (Buczak), м. — Под. р. 1629; вар. Budzak, м.(?) — Док. 1629 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 115). Названо біля Сумівки. Він. обл.
- Васьківка** (Waśkowka), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635 (названо з Захаряшівкою, Холодівкою, Михайлівкою, Заньківцями). Він. обл.
- Вербівка** (Werbowka), с., ур. — Под. р. 1716 (названо з Черепашинцями, Голяками, Радавкою). Він. обл.
- Верблін** (Werblin), м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. (trakt Bohowy — тобто прилегла до Богу волость). Він. обл.
- Верхняки** (Wierchniaki), ур., сел. — Інв. 1722 (у Новоострожецькому ключі); Док. після 1722 (siedliszczе o starem widocznie nazwisku Maczelina; у Пиківському або Глинському ключі). Він. обл.
- Верхнячка Пільна** (Wierzchniaczka Polna), с. — Под. р. 1664. Черк. обл.
- Вершинці** (Wierszczynce), с., ур. — Под. р. 1716 (названо з Гущинцями, Черепашинцями). Він. обл.
- Війтівці** (Wojtowce), с. — Под. р. 1629; Прис. сп. 1654 (у Брацлавському полку; названо зі Щурівцями, Заньківцями). Він. обл.
- Війтівці** (Wojtowce), м. — Под. р. 1629, 1664; Прис. сп. 1654; с. — Б. (Woytowce; на північ від Ладижина). Він. обл.
- Війтівці** (Wojtowce), с. — Док. 1603 (до Пикова; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 99); с., ур. — Док. після 1722 (wieś quondam; у Глинському ключі). Він. обл.

- Вільшівка** (Olszowka), с. — Акти кор. триб. 1606; Док. 1633 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 165); вар. Olszanka, с. — Док. 1645 (Там само, с. 139). В обох випадках названо з Василівкою і Михайлівкою. Він. обл.
- Вітавка** (Witawka), с.(?) — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (у Краснянській волості). Він. обл.
- Вітвинці** (Witwince), с. — Под. р. 1629. Він. обл.
- Воло** (Volo), с. — Б. (на південь від Жмеринки). Він. обл.
- Ворошин** (Woroszyn), с. — Под. р. 1664. Він. обл.
- Гаврилівці** (Hawryłowce), с. — Док. 1644 (біля Городища або Старих Юшківців; АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 1046). Він. обл.
- Ганчин** (Hanczyn), с. — Под. р. 1716. Він. обл.
- Гать** (Hat), сел.(?) — Акти кор. триб. 1599; вар. Hatty, сл. — Док. 1641 і 1642 (до Кальника або Іллінців; АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854, 894, 1046). Він. обл.
- Гищівка** (Hiszczowka), с. — Под. р. 1664. Він. обл.
- Глинянці** (Gliniance), с. — Под. р. 1664 (до Тального). Черк. обл.
- Говорки** (Howorki), с. — Под. р. 1664.
- Головківці** (Hołowkowce), с. — Акти кор. триб. 1630 (до Немирова або Животова; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 25). Він. обл.
- Голубівка** (Holubowka), с., ур. — Інв. 1722 (в Юшковецькому ключі). Київ. обл.
- Гордіїв** (Hordijow), с. — Б. (Hordiow; між Кивачівкою і Краснополем). Він. обл.
- Городиха** (Horodycha), с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635 (названо з Холодівкою, Захаряшівкою, Журавлівкою, Білоусівкою). Він. обл.
- Городище** (Horodyszczce), с. — Док. 1596 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); вар. Juszkowce, с. — Акти кор. триб. 1609, 1613, 1622; вар. Juszkowce Stare, с. — Под. р. 1629; вар. Horodyszczce alias Juszkowce Stare, м. — Док. 1641 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981). Він. обл.
- Григорівка** (Hryhorowka), с. — Док. 1647 (названо з Тростянцем або Адамгородом; ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 226; *Архив*

- ЮЗР, част. 7, т. 1, с. 452); Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл.
- Григорчинці** (Grygorczynce), с. — Док. 1598 (L. Białkowski. *Podole w XVI wieku: Rysy społeczne i gospodarcze*. Warszawa 1920, с. 43); Кам. зем. кн. 1604 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 30, акти 60д, 619), 1610 (Там само, од. зб. 31, акт 472), 1617 (Там само, од. зб. 35, акт 559), 1625 (Там само, од. зб. 38, акти 27, 74), 1636 (tractus Morachoviensis; Там само, од. зб. 16, арк. 12); Под. р. Подільського в-ва 1629 (Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 2, арк. 14), 1661; Grigorczipcze, с. — Б. Він. обл.
- Гриценки** (Hrycenki), с. — Док. 1641 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981); Под. р. 1664. В обох випадках названо з Юшківцями, Бакаївцями або Василівкою, Оратовом, Сабарівкою. Він. обл.
- Гурка** (Gurka), с. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Док. 1647 (біля Гушинців; *Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 428). Він. обл.
- Гусаків** (Husakow), сел. — Док. 1612 (названо з Куною; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e); вар. Husakowce, сел. — Акти кор. триб. 1613, 1616, 1620; сл.— Док. 1627 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854), 1630 (Там само, № 1046); вар. Husakowka, сл. — Док. 1625 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4058 II, арк. 153). Він. обл.
- Гутня** (Hutnia), с. — Прис. сп. 1654 (у Брацлавському козацькому полку; названо з Клебанем, Білоусівкою, Захаряшівкою, Холодівкою); вар. Shutna, с. — Док. 1664 (біля Клебаня; ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 2, арк. 46зв.). Він. обл.
- Дерці** (Derce), с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970); Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр. (у Краснянському ключі Краснянської волості). Він. обл.
- Дмитрушки** (Dmitruszki), с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. (названо з Курделівкою, Черепашинцями). Він. обл.
- Дубровицьке** (Dubrowieckie), м. — Сп. м. С. Конецпольського, складений у 1676–1679 рр.; Damboswesky, сл. — Б. (між Марківкою і Бондурівкою). Він. обл.
- Жуки** (Żuki), с. — Док. 1603 (до Пикова; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 99; ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 96); с., ур. — Инв. 1722 (у Пиківському ключі). Він. обл.

- Завалівка** (Zawałowka), с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. (названо з Мушуровом (Мшарівкою), Метанівкою). Він. обл.
- Зарубинці** (Zarubince), с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (у Краснянській волості). Він. обл.
- Залісся** (Zalesie), с. — Акти кор. триб. 1617; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. (названо з Яцківцями Великими і Малими, Яновом Старим, Яновом Новим, Супрунівкою, Гушинцями). Він. обл.
- Зеленець** (Zieleniec), сл. — Б. (Zeleniecz; на північ від Конєцполя Нового або Устя-Саврані). Од. обл.
- Зіньківці** (Zieńkowce), м. — Прис. сп. 1654 (у Вінницькому козацькому полку). Він. обл.
- Іване** або **Красилів** (Iwanie alias Krasilów), м.(?) — Акти кор. триб. 1622; вар. Iwanie, м. — Сп. м. М. Калиновського 1639 (в Уманській волості). Він. або Черк. обл.
- Іванівка** (Iwanowka), с. — Акти кор. триб. 1616 (біля Бохонників); Док. 1668 (біля Селища або Черленкова Нового; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, арк. 121). Він. обл.
- Іваньків** (Iwańkow), м. — Прис. сп. 1654 (Иваньково; в Уманському козацькому полку). Він. або Черк. обл.
- Ільківці** (Ilkowce), с. — Под. р. 1629.
- Йогупець** (Johupiec), с. — Б. (на р. Саврані, біля теперішнього с. Пужайків). Од. обл.
- Кам'яниця** (Kamienica), сл. — Под. р. 1629; м. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651; Док. 1652 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 477); вар. Kamieniczka, м.(?) — Под. р. 1664; Kamincze, сл. — Б. (на північний схід від Бершаді). Він. обл.
- Кам'яниця** (Kamienica), сел. — Док. 1626 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 128); м. — Под. р. 1629. У той час поселення належало кн. Стефанові Четвертинському, який мав маєтки в південній половині Брацлавського в-ва. Він. обл.
- Кам'янобрід** (Kamienobrod), м. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Kamionobrod, сл. — Б. (на південь від Андрушівки (тепер Андріяшівка)). Він. обл.
- Канків** (Kankow), с. — Док. 1649 (у М'ястківській сотні Брацлавського козацького полку; названо зі Стіною, Рахнівкою, Шпи-

- ковом (нині Шпиківка); І. П. Крип'якевич. Адміністративний поділ України 1648–1654 рр., с. 134). Він. обл.
- Канчерівка** (Kanczerowka), с. — Б. (Canczerufka; біля Жуківців). Він. обл.
- Каплясівка** (Karłasowka), с. — Б. (Karłasuwka; біля Зведеного Каменя). Він. обл.
- Каралачинці** (Karalaczynce), сл. — Б. (Karalaczince; між Бондурівкою і Торканівкою). Він. обл.
- Касьянівка** (Kasianowka), сл. — Він. град. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 960 зв.); м.(?) — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл.
- Кесерняк** (Kiesierniak), сел. — Док. 1626 (*Źródła dziejowe*, т. 20, с. 128; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 32); м. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (Kesiennak); вар. Kesermak, сел. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 32); Kiessiermak, с. — Б. (над Дністром, між Кісницею (у Боплана — Kouczeniecz) та Рашковом). Він. обл.
- Козлівка** (Kozłowka), сл. — Под. р. 1629.
- Козлівці** (Kozłowce), с. — Под. р. 1629.
- Коленки** (Kolenki), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651 (названо біля Холявинців). Він. обл.
- Комарів** (Komarów), с. — Под. р. 1629 (названо біля Черепашинців і Радавки). Він. обл.
- Копилинці** (Kopylince), м. — Док. 1621 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 15, арк. 13); Под. р. 1629. Він. обл.
- Котельниця** (Kotelnica), с. — Док. 1642 (названо з Тетієвом, Скибинцями, Михайлівкою; АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981). Він. обл.
- Кралівка** (Kralowka), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651 (названо з Немировом, Ладижином, Завадівкою, Сумівкою). Він. обл.
- Красилів** (Krasifów), м. — Сп. м. М. Калиновського 1639 (в Уманській волості). Черк. обл.
- Красногора** (Krasnogora), с. — Док. 1605 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 18зв.); вар. Красногорка, с. — Под. р. 1629; Док. 1645 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 139). Він. обл.

- Криштофівці** (Krzysztofowce), с., ур. — Под. р. 1716.
- Кудринці** (Kudrynec), с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (у Краснянській волості). Він. обл.
- Курилівка** (Kuryłowka), с. — Док. 1641 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 250, арк. 5). Він. обл.
- Кутківці** (Kutkowce), с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (у Краснянській волості). Він. обл.
- Лакова** (Łakowa), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651 (біля Печер або Соکیلця). Він. обл.
- Липки** (Lipki), с. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 55); сел. — Док. після 1722 (у Новоострожецькій волості). Він. обл.
- Липківські Хутори** (Futory Lipkowskie), с. — Под. р. 1664. Він. обл.
- Личків** (Łyczków), сл. — Він. град. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, акт 160). Він. обл.
- Лозна** (Łozna), с. — Под. р. 1629.
- Лозова** (Łozowa), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл.
- Лопатинці** (Łopatynce), с. — Под. р. 1629.
- Лопушна або Плоска** (Łopuszna alias Płoska), с. — Док. 1608 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 267); вар. Łopuszna, с., ур. — Інв. 1722 (у Новоострожецькому ключі); Док. після 1722. Він. обл.
- Лоринці** (Łogynce), с. — Акти кор. триб. 1592, 1615–1617 (біля Куни), 1622; вар. Rolince, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. (названо з Мушуровом (Мшарівкою), Метанівкою). Він. обл.
- Лосів** (Łosiow), м. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр.; Lossow, сл. — Б. (на р. Яланець, на схід від Клембівки). Він. обл. Можливо, на місці цього села стоїть с. Яланець, відоме від XVIII ст.
- Луб'янець** (Łubianiec), с. — Акти кор. триб. 1602, 1606, 1609, 1612, 1613, 1616; Под. р. 1629, 1664; Lubianiecz, с. — Б. (біля Комарова і Тростянця). Він. обл.
- Лука** (Łuka), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603, 1621 (біля Шпикова й Левківців); Акти кор. триб. 1622; вар. Łuka Rachnowska, с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. Він. обл.

Лютарівка (Lutarowka), с. — Док. 1605 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4051 II, арк. 80, 121), 1626 (Там само, од. зб., 4058 II, арк. 133, 135); Акти кор. триб. 1608, 1612 (до Жорнища; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 43, арк. 14зв.); сел. — Док. 1614 («на кгрунте жорниском»; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4054 II, арк. 64). Він. обл.

Маринки (Marunki), с. — Под. р. 1629; с., ур. — Инв. 1722 (у Новоострожецькому ключі). Він. обл.

Мартинвар (Martynwar), м. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 1-е), 1646 (Там само, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 6). Черк. обл.

Мацьківці (Maskowce), с. — Док. 1594 (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 908); Кам. зем. кн. 1641 (названо біля Браїлова і Бокіївців або Жмеринців; ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 43, арк. 111). Він. обл.

Мельниця (Mielnica), с. — Под. р. 1664.

Миклашівка (Miklaszowka), с. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 35); Кам. зем. кн. 1636 (tractus Mogaehoviensis; ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 16, арк. 12); Ком. р. Подільського в-ва 1678 (Там само, ф. 36, оп. 1, од. зб. 4, арк. 11). Він. обл.

Микулинці Нові (Mikulince Nowe), сл. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 21, 42); Под. р. 1664; Sloboda, с. — Б. (біля Микулинців). Він. обл.

Мирполе (Mirpole), м. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (названо з Криклицем, Корєнівкою, Савранню або Стратіївкою). Він. обл.

Михайлівка (Michałowka), с. — Акти кор. триб. 1621 (біля Вербичової або Вербича, або Гранова); Под. р. 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1635; вар. Michałowce, с. — Док. 1623 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 4 зв.); вар. Michałkowce, с. — Под. р. 1629; вар. Mirhorod alias Michałowka alias Michałkowce, с. — Док. 1644 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 3777 II); вар. Michałowce, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Mirogrod, сл. — Б. Він. обл.

Михайлівка (Michałowka), сл. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651. Він. обл.

Мніх (Mnich), с. — Б. (біля Зведенівки). Він. обл. Можливо, на місці цього села стоїть с. Вербівка, відоме від XVIII ст.

Мойславиці (Moisławice), с. — Под. р. м., А. Калиновського 1635; вар. Mojsławowka, с. — Сп. м. М. Калиновського 1639; вар. Wojślawice, сл. — Він. град. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 960зв.); вар. Wojślawce, с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. У всіх випадках названо з Батогом, Демківкою, Кивачівкою, Івангородом. Він. обл.

Мордовське (Mordowskie), с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (названо з Соколівкою, Марківкою). Засновано на Мордовському ґрунті, про який згадано 1631 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 52–53, 158–159). Він. обл.

Морозівка (Morozowka), с. — Под. р. 1664; с., ур. — Інв. 1722 (в Юшківському ключі). Він. обл.

Муржин Брід (Murzyn Bród), с. — Док. 1646 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 6). Черк. обл.

Наливайківці (Naliwajkowce), с., ур. — Под. р. 1716 (названо з Черепашинцями, Голяками або Матейківцями, Радавкою). Він. обл.

Неродинці (Nerodynce), с. — Док. 1636 (*Селянський рух на Україні 1569–1647 рр.*, с. 466), 1645 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 8зв.), 1647 (*Архів ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 444), 1670 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 794); вар. Narodynce, с. — Под. р. 1664; Док. 1668 (біля Черленкова (Старого) і Селища або Черленкова Нового; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 121). Він. обл.

Новий Камінь (Nowy Kamień), сл. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 70); м. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Док. 1640 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4063 II, арк. 7, 28зв.), 1647 (*Архів ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 434); вар. Huszczynce alias Nowy Kamień, м. — Док. 1639 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4062 II, арк. 11зв., 120 зв.; од. зб. 4063 II; арк. 38зв.), 1644 (Там само. од. зб. 4065 II, арк. 39зв., 71зв.), 1645 (Там само. од. зб. 4108 III, арк. 26, 31); вар. Kamień alias Huszczynce, м. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; Huczince або Nowe Kamien, сл. — Б. (біля Гушинців). Він. обл.

- Новоставок** (Nowostawek), сл. — Под. р. 1629; вар. Nowy Staw alias Taraski, с., ур. — Інв. 1722 (у Новоострожецькому ключі). Він. обл.
- Обухівці** (Obuchowce), с. — Акти кор. триб. 1630 (до Немирова або Животова; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 25). Він. обл.
- Озеро** (Ozero), с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970). Він. обл.
- Окунів** (Okuniow), м.(?) — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (у Краснянській волості). Він. обл.
- Онишкова** (Onyszkowa), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651 (у Немирівському ключі). Він. обл.
- Отченашівка** (Otczenaszowka), с. — Док. 1641 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 250, арк. 5). Він. обл.
- Паладіївка** (Paładijowka), с., ур. — Под. р. 1716.
- Папуживці Нові** (Papużynce Nowe), с. — Док. 1612 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 103, оп. 1, од. зб. 55 I-e); вар. Papużynce, с., ур. — Под. р. 1716. Він. обл.
- Паріївка** (Parijowka), с. — Под. р. 1629; с., ур. — Под. р. 1716; вар. Parijowka Wyszcz, сел. — Інв. 1722 (у Глинському ключі). Він. обл.
- Пашківка** (Paszkowka), сл. — Под. р. 1629.
- Пердяки** (Perdziaki), с., ур. — Под. р. 1716 (названо біля Стрільників і Левківців). Він. обл.
- Петропіль** (Petropol), с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970). Він. обл.
- Печеліси** (Peczelisy), сл. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 976зв.). Він. або Черк. обл.
- Пилипівка** (Pilipowka), с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 956); Под. р. 1664; Док. 1668 (названо з Тростянцем і Шандиризовом); ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 120). Він. обл.
- Пиличівка** (Pilichowka), с. — Под. р. 1629; Под. р. м. А. Калиновського 1639 (названо з Черепашинцями, Заливайщиною); Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл.
- Писарівка** (Pisarzowka), с. — Под. р. 1629.

- Плебанівка** (Plebanowka), с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 558).
- Поверків** (Powerkow), с. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (у Садковецькому ключі Краснянської волости). Він. обл.
- Попківці** (Porkowce), с. — Док. 1649 (у М'ястківській сотні Брацлавського козацького полку; названо зі Стіною, Рахнівкою; І. П. Крип'якевич. Адміністративний поділ України 1648–1654 рр., с. 134). Він. обл.
- Потік Новий** (Potok Nowy), м. — Акти кор. триб. 1630 (почало осаджуватись перед 1624 р. на землях Демидівців; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 64); с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 27). Він. обл.
- Потік Новий** (Potok Nowy), с. — Под. р. 1629; Nowe Potok, с. — Б. (між Завадівкою і Красносілкою). Він. обл.
- Пруцендерівка** (Prucenderowka), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651 (названо з Ладижином, Немировом, Четвертинівкою, Бадівкою або Ободівкою тощо). Він. обл.
- Радовечка** (Radoweczka), с., ур.— Под. р. 1716 (названо з Черепашинами і Радавкою). Він. обл.
- Радчинці** (Radczynce), с. — Под. р. 1664.
- Ракова Шийка** (Rakowa Szyjka), с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. (названо з Хмарівкою й Метанівкою). Він. обл.
- Рогівці** (Rohowce), с. — Акти кор. триб. 1609 (над р. Дохною); Док. 1633 (ЦДІАУК, ф. 49, оп. 1, од. зб. 2135, арк. 76зв.). Він. обл.
- Ролівка** (Rolowka), сл. — Б. (Roluwka; між Скаржинівкою і Марківкою). Він. обл. У першій половині XVIII ст. — сел., ур. (AGAD w Warszawie, zesp. Zbiór Branickich z Suchej, № 310/392, с. 276, 281, 302). Згодом на цьому місці виникло с. Тополівка, що існує й нині.
- Росівка** (Rosowka), сл.— Под. р. 1629; вар. Rosawka, с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 970). Він. обл.
- Рошків** (Roszkow), с. — Под. р. 1629; Док. 1637 і 1639 (закладене на землях Животова; APK, zesp. Archiwum Sanguszków, № 854). Він. обл.

- Сахнівка** (Sachnowka), с. — Под. р. 1664. Він. обл. Названо з Юшківцями і Бакаївкою (Бакаївцями).
- Сашлів** (Saszłów), сл. — Б. (між двома Тимонівками). Він. обл.
- Сільниця Нова** (Silnica Nowa), сл. — Док. 1645 (біля Кузьминців або Сільниці; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 3, од. зб. 133); Słoboda, с. — Б. Він. обл.
- Сказинці** (Skazince), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1621; Под. р. 1629; Док. 1652 (до м. Красне; *Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 475). Він. обл.
- Слобідка** (Słobodka), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651 (названо біля Обідного). Він. обл.
- Слобідка** (Słobodka), с. — Под. р. 1629 (біля Шандирова і Тростянця). Він. обл. Слобідка (Słobodka), с., ур. — Инв. 1722 (у Тетіївському ключі). Київ. обл.
- Слобідка Григорчинська** (Słobodka Grygorczynska), с. — Ком. р. Подільського в-ва 1678 (біля Григорчинців; ЦДІАУК, ф. 36, оп. 1, од. зб. 4, арк. 11). Він. обл.
- Слобода** (Słoboda), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651 (названо з Печерами або Соکیلцем, Війтівцями, Обідним). Він. обл.
- Слобода** (Słoboda), с. — Б. (Soloboda; біля Маянова). Він. обл.
- Слобода** (Słoboda), с. — Б. (між Заславом Новим або Бузівкою і Вахновою Греблею). Черк. обл.
- Слобода або Біле Поле** (Słoboda alias Białe Pole), с. — Б. (Slaboda або Biele pole; між Вінницею й Стрижавкою). Він. обл.
- Слободів** (Słobodów), с. — Поділ м. кн. Я. Вишневецького 1651 (названо в районі Бершаді, Гедроцівки). Він. обл.
- Смольчинці** (Smolczynce), с. — Док. 1646 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 6). Черк. обл.
- Собок** (Sobek), с. — Док. 1642 (до Тетієва або Липівця; АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981). Він. або Київ. обл.
- Стави** (Stawy), сел. — Акти кор. триб. 1609 (над р. Бершадкою); Под. р. 1629. Він. обл.
- Станіслав** (Stanisław), сл. — Б. (на захід від Умані, на південь від Янова). Черк. обл.
- Старий Став** (Stary Staw), с. — Док. 1600 (РГАДА, ф. 389, оп. 1, од. зб. 202, арк. 78зв.-81); вар. Starostawce, с. — Док. 1607 (до

- Жорниц; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4052 II, арк. 21), 1623 (Там само, од. зб. 4058 II, арк. 14, 137); вар. Староставцы, прозване Бундуровка, с. — Док. 1616 (Там само, од. зб. 4055 II, арк. 61), 1626 (Там само, од. зб. 4058 II, арк. 140зв.). Він. обл.
- Сторожиха** (Storożycha), с. — Він. грод. кн. 1645 (до маєтностей нестерварских [тульчинських] належачое; ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 479). Він. обл.
- Страшполе** (Straszpole), м. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (названо з Чечельником, Демківкою або Демівкою). Він. обл.
- Стрижавка Нова** (Strzyżawka Nowa), сл. — Под. р. 1629; вар. Strzyżawka, с. — Сп. м. М. Калиновського 1639; Cetrisowka, с. — Б. Він. обл.
- Стрільники** (Strzelniki), с., ур. — Под. р. 1629, 1716; Инв. 1722 (у Липовецькому ключі); с. — Док. після 1722 (podle rzeki Soba; у Липовецькому ключі). Він. обл.
- Таборівка** (Taborowka), с. — Док. 1641 (названо з Ліщинівкою, Мушуровом (нині Мошурів), Мошуровом (Мшарівкою), Марківкою; АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981). Він. або Черк. обл.
- Тарнава** (Tarnawa), с. — Він. грод. кн. 1645 (біля Стрижавки; ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 647). Він. обл.
- Татарівка** (Tatarowka), с. — Док. 1641 (названо з Таборівкою; АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981). Він. або Черк. обл.
- Телешівка** (Teleszowka), с. — Под. р. 1716 (біля Криківців і Біївців). Він. обл.
- Травна Долина** (Trawna Dolina), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1621 (біля Шпикова або Лебедина); Док. 1641 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 132, арк. 7). Він. обл.
- Тулупівка** (Tułupowka), с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 971). Він. обл.
- Удич** (Udycz), с. — Сп. м. М. Калиновського 1639 (названо з Ямним і двома Бабанями). Він. або Черк. обл.
- Урвизродка** (Urwizrodka), сл. — Б. (біля Саврані або Стратіївки). Він. обл.

- Устя (Uscie)**, м. — Под. р. 1629; Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 51, арк. 47); Под. р. м. А. Калиновського 1635; Сп. м. М. Калиновського 1639; Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 703зв.); Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Uscie Grosianca, м. — Акти кор. триб. 1630 (ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 52, арк. 1); Под. р. 1664; Oucze, с. — Б. (біля Косаринців і Тростянця). Він. обл.
- Ухоже (Uchoże)**, с.(?) — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. (названо з Тишківкою, Карабелівкою). Він. обл.
- Фатівка, Фетівка (Fatowka, Fetowka)**, сл. — Б. (між Ладижином і Комаргородом). Він. обл.
- Федорів (Fedorow)**, с. — Док. 1652 (названо з Клебанем, Захаряшівкою, Холодівкою); вар. Todorow, с. — Под. р. 1664. Він. обл.
- Цурків (Curkow)**, с. — Под. р. 1629 (названо з Демидівцями); Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 975). Він. обл.
- Цурків Новий (Curkow Nowy)**, с. — Акти кор. триб. 1617—1618; вар. Curkow Nowy alias Rzezanow, с. — Док. 1636 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 114); вар. Rezanowka, с. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 27, 970). Він. обл.
- Чирківка (Czytkowka)**, с. — Под. р. м. А. Калиновського 1635 (названо з Батогом, Косаринцями, Лаврівкою, Куничим тощо); Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. Він. обл.
- Чортки (Czortki)**, с. — Под. р. 1629.
- Шепіївка (Szerijowka)**, с. — Под. р. 1629.
- Шершинці (Szerszynce)**, м. — Сп. м. С. Конєцпольського, складений у 1676–1679 рр. (біля Рашкова). Молдова.
- Юнаків (Junakow)**, с. — Под. р. 1629. Він. обл.
- Юрківка (Jurkowka)**, с. — Док. 1645 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 141, оп. 1, од. зб. 187, с. 189); Jurkofce, сл. — Б. (на північний схід від Чечельника). Він. обл.
- Ямне (Jamne)**, сел. — Акти кор. триб. 1602, 1604, 1606; м. — Сп. м. М. Калиновського 1639; вар. Jamne alias Krasnosiołka, м. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 783зв.); Jamny, с. — Б. (біля Зведеного Каменя і Красносілки). Він. обл.
- Янгород (Jangrod)**, сл. — Док. 1600 (*Руська (Волинська) метрика...*, с. 497); Под. р. 1629; Sangrodek, с. — Б. (біля Тульчина). Він. обл.

Янківці (Jankowce), с. — Под. р. 1629; Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст.; вар. Janiowka, с. — Сп. м. М. Калиновського 1639 (біля Янова й Івангорода). Він. або Черк. обл.

Ярославець (Jarosławiec), с. — Док. 1607, 1614 («на кгрунті жорніском») і 1626 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4052 II, арк. 21; од. зб. 4054 II, арк. 64; од. зб. 4058 II, арк. 133–133зв., 135–135зв.); вар. Jarosławka, с. — Док. 1618 і 1631 (Там само, од. зб. 4056 II, арк. 62); вар. Jarosławce, с. — Док. 1618–1620 (Там само, арк. 62зв., 125, 128, 141, 147); вар. Jarosławka alias Pustowojtowka, с. — Док. 1631 (Там само, од. зб. 4105 II, арк. 163зв.). Він. обл.

Ярошівка (Jaroszowka), с. — Кам. зем. кн. 1636 (tractus Morachoviensis; ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 16, арк. 12). Він. обл.

Яснополе (Jasnorole), с. — Сп. м. М. Калиновського, складений у XVIII ст. (названо з П'ятничанами, Стрижавкою). Він. обл.

Ятрань (Jatrań), м. або сл. — Він. грод. кн. 1645 (ЦДІАУК, ф. 44, оп. 1, од. зб. 2, арк. 507зв.). Черк. обл.

Королівські маєтки

Ходорівка (Chodorowka), с. — Док. 1613 (у Вінницькому старостві; *Руська (Волинська) метрика...*, с. 561), 1664 (ЦДІАУК, ф. 43, оп. 1, од. зб. 1, арк. 54зв.). Він. обл.

Чортки (Czortki), с. — Люстр. 1616, 1629, 1665; вар. Czortkow, с. — Под. р. 1629 (do Lityna). Він. обл.

ПОСЕЛЕННЯ, ЯКІ НАЗВАНІ ТІЛЬКИ В ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XVII ст. І ВІД XVIII ст. НЕ ІСНУЮТЬ

Шляхетські маєтки

Антонівці (Antonowce), с. — Док. першої чверти XVII ст. (названо з Вороновицею, Кашперівкою; АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981). Він. обл.

Березна або Терельки (Berezna alias Terelki), с. — Акти кор. триб. 1612 (до Погребища; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 43, арк. 11зв.). Він. обл.

Биків (Bukow), с. — Док. першої чверти XVII ст. (названо з Живо-товом і Дешківцями); АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981). Він. обл.

- Буди** (Budy), с. — Акти кор. триб. 1616 (названо з Немировом, Животовом). Він. обл.
- Вапівка** (Wapowka), м. — Акти кор. триб. 1624 (на землях цього поселення осаджено Кублич). Він. обл.
- Вербка** (Werbka), с. — Акти кор. триб. 1600, 1609.
- Війтівці** (Wojtowce), с. — Акти кор. триб. 1602, 1607 (до Погребища). Він. обл.
- Войнинці** (Wojnince), с. — Акти кор. триб. 1614 (до Пикова). Він. обл.
- Волайківці** (Wołajkowce), с. — Акти кор. триб. 1590; вар. Olejkowce, с. — Акти кор. триб. 1604, 1606; вар. Wołokowce, с. — Акти кор. триб. 1612. У всіх випадках названо біля Дзюнькова. Він. обл.
- Волиця Стрижавська** (Wolica Strzyżawska), с. — Акти кор. триб. 1616. Він. обл.
- Волошинові Ліски** (Wołoszypowe Laski), с. — Акти кор. триб. 1607 (до Погребища). Він. обл.
- Воняйки** (Woniajki), с. — Акти кор. триб. 1600, 1609, 1613, 1618, 1622, 1624. У всіх випадках названо з Бортниками і Тимонівкою. Він. обл.
- Вошівка** (Woszczowka), с. — Акти кор. триб. 1602; вар. Woszczanka, с. — Акти кор. триб. 1607. В обох випадках — до Погребища. Він. обл.
- Гадинка** (Hadynka), с. — Акти кор. триб. 1602 (до Погребища); вар. Kahajdynka, с. — Акти кор. триб. 1607. Він. обл.
- Гвоздівець** (Hwozdowiec), с. — Акти кор. триб. 1599 (названо з Солгутовом, Жабокричем, Бобровом); вар. Gwozdowce, с. — Акти кор. триб. 1609 (над р. Ржавцем). Він. обл.
- Гладин** (Hładyn), с. — Акти кор. триб. 1602 (до Прилуки). Він. обл.
- Голобчин** (Hołobczyn), с. — Акти кор. триб. 1604 (до Дашова); вар. Hołowacze, с. — Док. 1604 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 139). Він. обл.
- Горlach** (Hołacz), с. — Акти кор. триб. 1612 (до Погребища; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 43, арк. 11зв.). Він. обл.
- Давидівка** (Dawidowka), с. — Кам. зем. кн. 1599 (ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 27, акт 103); Акти кор. триб. 1602 (біля Скіндерполя або Чернівців). Він. обл.

- Двірець** (Dworzec), с. — Док. 1607 (до Жорнищ; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4052 II, арк. 21). Він. обл.
- Дерев'яжин** (Derewiażyn), с. — Акти кор. триб. 1609. Він. обл.
- Деренківці** (Derenkowce), с. — Акти кор. триб. 1592 (до Куни), 1606, 1616 (до Куни), 1618, 1622. Він. обл.
- Дмитрівці** (Dmitrowce), с. — Акти кор. триб. 1602, 1607; вар. Dumitrowka, с. — Акти кор. триб. 1602. У всіх випадках — до Погребища. Він. обл.
- Добра** (Dobra), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1621 (біля Шпикова або Лебедина). Він. обл.
- Дорогосне** (Dorohosne), с. — Акти кор. триб. 1602 (названо з Красним і Шпиковом або Лебедином). Він. обл.
- Забергород** (Zabergrod), с. — Кам. зем. кн. 1604 (до Мурафи; ЦДІАУК, ф. 37, оп. 1, од. зб. 30, арк. 164–165). Він. обл.
- Іваничі** (Iwanicze), с. — Акти кор. триб. 1602, 1607 (до Погребища). Він. обл.
- Іванівці** (Iwanowce), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603 (у Рашківському ключі). Молдова.
- Іванківці** (Iwankowce), с. — Акти кор. триб. 1602.
- Іллінча** (Iłincza), с. — Док. 1603 (до Пикова; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 99). Він. обл.
- Калетин** (Kaletyn), с. — Акти кор. триб. 1616 (біля Куни), 1622; вар. Kaliczyn, с. — Акти кор. триб. 1617. Він. обл.
- Калинці** (Kalince), с. — Акти кор. триб. 1613.
- Кам'янке** (Kamienne), с. — Акти кор. триб. 1606 (до Скіндерполя або Чернівців, Буші). Він. обл.
- Карпів** (Karow), с. — Акти кор. триб. 1616 (до Куни), 1622. Він. обл. Киселівка (Kisielowka), с. — Акти кор. триб. 1612. Він. обл.
- Кленовець** (Klenowiec), с. — Акти кор. триб. 1602 (до Погребища); вар. Klenowce, с. — Акти кор. триб. 1607. Він. обл.
- Команівці** (Komanowce), с. — Акти кор. триб. 1606 (до Скіндерполя або Чернівців). Він. обл.
- Корабівці** (Korabowce), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603 (у Рашківському ключі); сел. — Поділ м. кн. Острозьких 1621. Молдова.

- Корощин** (Koroszczyn), с. — Акти кор. триб. 1612 (до Погребища; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 43, арк. 11зв.). Він. обл.
- Котина Кошопрарка** (Kotyна Koszoprawka), с. — Акти кор. триб. 1602 (до Кошова). Київ. обл.
- Кохнобілачі** (Kochnobilacze), с. — Акти кор. триб. 1612 (до Погребища; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 43, арк. 11зв.). Він. обл.
- Красносілка** (Krasposiołka), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603 (до Рогізни). Він. обл.
- Криски** (Kryski), с. — Акти кор. триб. 1616 (до Тульчина). Він. обл.
- Кубаківці** (Kubakowce), с. — Акти кор. триб. 1606 (до Скіндерполя або Чернівців). Він. обл.
- Кульчинці** (Kulczynce), с. — Акти кор. триб. 1609. Він. обл.
- Кутинці** (Kutyńce), с. — Акти кор. триб. 1599, 1602 (осіло на землях Вінницького староства, біля Мізякова). Він. обл.
- Лисий Нароч** або **Свіржна** (Łusy Narocz alias Swirżna), с. — Акти кор. триб. 1602 (біля Мізякова). Він. обл.
- Лозівці** (Łozowce), с. — Акти кор. триб. 1602 (присілок до Прилуки; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 37, арк. 2). Він. обл.
- Мадина** (Madyna), с. — Акти кор. триб. 1602 (присілок до Прилуки; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 37, арк. 2). Він. обл.
- Медведка** (Miedwiedka), с. — Акти кор. триб. 1602 (до Погребища), 1607. Він. обл.
- Мимоходівка** (Mimochodowka), с. — Акти кор. триб. 1622 (до Клебані). Він. обл.
- Моторівці** (Motorowce), с. — Акти кор. триб. 1613 (у районі Жорнищ). Він. обл.
- Нахрапівці** (Nahrapowce), с. — Акти кор. триб. 1606 (до Скіндерполя або Чернівців, Буші). Він. обл.
- Нельвезинці** (Nelwecynce), с. — Акти кор. триб. 1615 (біля Дерепчина; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 49, арк. 17зв.). Він. обл.
- Несвітинці** (Nieswietynce), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1621 (у районі Шпикова або Лебедина); вар. Neswiczynce, с. — Док. 1621. (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 132, арк. 7). Він. обл.
- Нестерівка** (Nesterowka), с. — Акти кор. триб. 1604. Він. обл.
- Новоставці** (Nowostawce), с. — Акти кор. триб. 1606. Він. обл.

- Олешківці** (Oleszkowce), с. — Акти кор. триб. 1605, 1606 (біля Михайлівки). Він. обл.
- Осничка** (Osniczka), с. — Акти кор. триб. 1599 (до Пикова), 1602 (до Глинська). Він. обл.
- Павлиця** (Pawlica), с. — Акти кор. триб. 1602, 1603; вар. Pawlica Krolewska, с. — Акти кор. триб. 1603; вар. Pawlica Ruska, ур. — Акти кор. триб. 1603 (біля Черепашинців); вар. Pawlince, с. — Акти кор. триб. 1606. Він. обл.
- Переломисвіт** (Perełomyswit), с. — Акти кор. триб. 1599 (осіло на землях Вінницького староства); вар. Perełomyswiat, с. — Акти кор. триб. 1602. Він. обл.
- Переросла** (Peregrosła), с. — Док. 1608 (*Архив ЮЗР*, част. 7, т. 1, с. 267). Він. обл.
- Пецківці** (Peczkowce), с. — Акти кор. триб. 1615 (біля Дерепчина; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 49, арк. 17зв.). Він. обл.
- Пиківські Хутори** (Pikowskie Futory), с. — Акти кор. триб. 1602 (над р. Рудавкою). Він. обл.
- Підгороддя** (Podhorodie), с. — Акти кор. триб. 1602 (до Погребища), 1607. Він. обл.
- Полонка** (Połonka), с. — Акти кор. триб. 1607 (до Погребища). Він. обл.
- Постолів** (Postołow), с. — Акти кор. триб. 1584 (у районі Янова), 1599, 1602, 1609. Він. обл.
- Романківці** (Romankowce), с. — Акти кор. триб. 1606 (біля Гоптилівців?). Він. обл.
- Ропирандів** (Ropyrandow), с. — Акти кор. триб. 1602; вар. Surandow, с. — Акти кор. триб. 1607 (до Погребища). Він. обл.
- Рудківці** (Rudkowce), с. — Акти кор. триб. 1622 (біля Шпикова або Лебедина). Він. обл.
- Салинці** (Salince), с. — Акти кор. триб. 1616 (до Жорниць). Він. обл.
- Сахновий Ріг** (Sachnowy Rog), с. — Акти кор. триб. 1617. Він. обл.
- Свинарня** (Swinarna), с. — Акти кор. триб. 1607 (до Погребища). Він. обл.
- Свободці** (Swobodce), с. — Акти кор. триб. 1609 (біля Юрківців, Ярошівки). Він. обл.

- Седине** (Siedyne), с. — Акти кор. триб. 1602 (до м. Красне). Він. обл.
- Семенівці** (Semenowce), с. — Акти кор. триб. 1602 (до Погребища), 1607. Він. обл.
- Семківці** (Semkowce), с. — Акти кор. триб. 1613 (до Юшківців). Київ. обл.
- Сидорівці** (Sidorowce), с. — Акти кор. триб. 1616 (названо з Животовом, Немировом). Він. обл.
- Скротки** (Skrotki), с. — Акти кор. триб. 1607 (до Погребища). Він. обл.
- Слобода Кублицька** (Słoboda Kublicka), с. — Акти кор. триб. 1622. Він. обл.
- Сметанчинці** (Smietanczynce), с. — Акти кор. триб. 1606 (до Скіндерполя або Чернівців). Він. обл.
- Соломинці** (Sołomince), с. — Акти кор. триб. 1616 (до Браїлова). Він. обл.
- Стецьківка** (Steckowka), с. — Акти кор. триб. 1602 (до Погребища), 1607. Він. обл.
- Сторожів** (Storozow), с. — Акти кор. триб. 1606. Він. обл.
- Ступки** (Stupki), с. — Док. 1615 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4105 II, арк. 14). Він. обл.
- Судківці** (Sudkowce), с. — Акти кор. триб. 1604; вар. Sutkowce, с. — Акти кор. триб. 1613.
- Тиравинці** (Tyrawince), с. — Док. першої чверти XVII ст. (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981).
- Тиші** (Tysze), с. — Акти кор. триб. 1612 (до Погребища; ЦДІАУЛ, ф. 773, оп. 1, од. зб. 43, арк. 11зв.). Він. обл.
- Тузарів** (Tuzarow), с. — Док. 1607 (до Жорниць; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4052 II, арк. 21). Він. обл.
- Турин Ріг** (Turyn Roh), с. — Док. 1599 (ЦДІАУК, ф. 256, оп. 1, од. зб. 41, арк. 17); Акти кор. триб. 1616 (названо з Животовом і Немировом). Він. обл.
- Тямерниця** (Tiamernica), с. — Акти кор. триб. 1597, 1602. В обох випадках — до Немирова. Він. обл.
- Уласівці** (Ułasowce), с. — Акти кор. триб. 1607 (до Погребища); вар. Ułasince, с. — Акти кор. триб. 1609. Він. обл.

- Фальків** (Falkow), с. — Док. 1605 (до Тетієва; APK, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981). Київ. обл.
- Хмури́нці** (Chmurynce), с. — Док. 1614 (до Браїлова; ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4108 III, арк. 51); Акти кор. триб. 1616. Він. обл.
- Цвітківці** (Cwitkowce), с. — Акти кор. триб. 1613. Він. обл.
- Челенне** (Czelenne), с. — Акти кор. триб. 1606 (до Скіндерполя або Чернівців). Він. обл.
- Череченка** (Czereczenka), с. — Акти кор. триб. 1602 (до Погребища); вар. Seryczanka, с. — Акти кор. триб. 1607. Він. обл.
- Чернявка** (Czerniawka), с. — Акти кор. триб. 1602; Док. 1603 (ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 5, оп. 1, од. зб. 4050 II, арк. 99). В обох випадках — до Пикова. Він. обл.
- Шаравець** (Szarawiec), с. — Акти кор. триб. 1598, 1602. В обох випадках — до Прилуки. Він. обл.
- Щиблево** (Szczublewo), с. — Акти кор. триб. 1607 (до Погребища). Він. обл.
- Явсиничі** (Jawsinicze), с. — Поділ м. кн. Острозьких 1603 (у Рогоз-нянському ключі). Він. обл.
- Ягодків** (Jahodkow), с. — Док. 1605 (до Тетієва; APK, zesp. Archiwum Sanguszków, № 981). Київ. обл.
- Язлів** (Jazłow), с. — Акти кор. триб. 1616 (до Куни); вар. Jasłowies, сел.— Акти кор. триб. 1620; вар. Jasłow, сел.— Акти кор. триб. 1622. Він. обл.
- Якубівці** (Jakubowce), с. — Акти кор. триб. 1602 (біля Гоптилівців?). Він. обл.
- Янчин** (Janczyn), с. — Акти кор. триб. 1602 (до Погребища); вар. Łuczyn, с. — Акти кор. триб. 1607. Він. обл.
- Ясенці** (Jasience), с. — Акти кор. триб. 1602 (до Погребища); вар. Jasieniec, с. — Акти кор. триб. 1607. Він. обл.

**СУЧАСНІ НАЗВИ ТА ЇХ ВІДПОВІДНИКИ,
НАЙРАНИШЕ ЗАСВІДЧЕНІ У ДЖЕРЕЛАХ
БРАЦЛАВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА XVII СТ.
І НАВЕДЕНІ У ПОДАНОМУ СПИСКУ ПОСЕЛЕНЬ***

Сучасна назва	Назва у XVII ст.
Агрономічне	Вишня, кор.
Андріяшівка	Андрушівка, шл.
Андрушівка	Андросівка, шл.
Бабанка	Бабань Нова, шл.
Балабанівка	Юшківці, шл.
Бандурове	Бондурівка, шл.
Берізки-Бершадські	Берізки, шл.
Бирлівка	Берлівка, шл.
Білоусівка	Білоусівці, шл.
Бондурі	Болдури, шл.
Бондурівка	Бондурівка або Богуша, шл.
Борівка	Борівка або Предевцави, шл.
Бохоники	Бохонники, шл.
Бруслинівка	Яцківці Великі, шл.
Бузівка	Заслав Новий, шл.
Букатинка	Букатинці, шл.
Буки	Буки або Струсгород, шл.
Булаї	Булаївка, шл.
Бушинка	Бушинці, шл.
Важне	Вежна, шл.
Вахнівка	Вахнівці, шл.
Велика Бушинка	Бушинці Великі, шл.
Велика Вулига	Улига, шл.
Велика Кириївка	Кириївка, шл.
Велика Кісниця	Кісниця, шл.
Велика Мочулка	Мочулки, шл.
Велика Русава	Русава, шл.
Великий Острожок	Остріг Новий, шл.
Великі Крушлинці	Нетяги або Калитинці, кор.
Великі Кутища	Кутище, шл.
Верхнячка	Яворівець, шл.
Веселе	Плютинці, шл.
Вишківці	Вишківці Старі і Нові, шл.

Вища Кропивна	Кропивна Вишня, шл.
Вознівці	Вознівка, шл.
Воробіївка	Воробіївці, шл.
Вороне	Воронне, шл.
Ворошклівка	Ворошилів, шл.
Гайсин	Айсин, кор.
Гарячківка	Горячківка, шл.
Гережинівка	Грижанівка, шл.
Гнатків	Ігнатівка, шл.
Голдашівка	Олдаківка, шл.
Голинчинці	Голенчинці, церк.
Голодьки	Голотки шл.
Гордашівка	Ордашівка або Деригород, шл.
Горишківка	Хорошківка, шл.
Городківка	Мястківка, шл.
Городище	Вонячин, кор.
Городок	Кошилів, шл.
Гранів	Вербичова, шл.
Гришівці	Ришавка, шл.
Грузьке	Миколаїв, шл.
Грушківці	Голяки або Матейківці, шл.
Гунча	Христинівка, шл.
Данилки	Данилківці, шл.
Дашківці	Дешківці, шл.
Демидівка	Демидівці, шл.
Демівка	Демківка, шл.
Деречин	Дерепчин, шл.
Дзигівка	Дзиківка, шл.
Дібровинці	Дубровинці, шл.
Дмитрашківка	Дмитрашівка, шл.
Довгополовка	Михайлівка, шл.
Дружелюбівка	Курава, шл.
Дубовець	Дубівці, шл.
Дяківка	Дяківці, шл.
Жабокричка	Жабокрич, шл.
Животівка	Животівці, шл.
Жмеринка	Бокіївці, шл.
Заливанщина	Заливайщина, шл.
Залужне	Новоселиця, шл.

Зарічне	Кобиле, шл.
Зарубинці	Зарубинці або Буграбинці, шл.
Зведенівка	Зведений Камінь, шл.
Зеленянка	Зелене, шл.
Зозів	Дзозів, шл.
Зоряне	Босівка, шл.
Зюбриха	Зюбриха, шл.
Зяньківці	Зяньківці, шл.
Іванів	Янів, шл.
Іванів	Янів Старий, шл.
Іванків	Янкулів, шл.
Іванківці	Івоничі, шл.
Іваньки	Іванка, шл.
Івахни	Вахнова Гребля, шл.
Івонівці	Іванівці, шл.
Ільківка	Ільківці, кор.
Кам'янка	Кам'яниця Велика, шл.
Кам'янки	Кам'янка Удиська, шл.
Кам'яногірка	Зялів Великий, шл.
Карбівка	Карвівка, кор.
Кидрасівка	Гедроцівка, шл.
Кирнасівка	Кернасівка, шл.
Кисляк	Вітвиця, кор.
Китайгород	Новокитайгород, шл.
Кищенці	Митківці або Митки або Кіщинці
Кіблич	Кублич, шл.
Кірове	Рачки, шл.
Кісниця	Кісничка, шл.
Клебань	Красна Гора, шл.
Клембівка	Клембівка або Паробоче, шл.
Клітенка	Клітинка, шл.
Кобелецьке	Кобилецьке, шл.
Кобильня	Кобиля, шл.
Кожухівка	Кожухівці або Кублич, шл.
Козинці	Козі Хребти, шл.
Комарів	Коморів, шл.
Комунарівка	Гулівці, шл.
Копіївка	Гоптилівці
Корделівка	Курделівка, шл.

Коритня	Коритна, шл.
Коханівка	Кохангород, шл.
Кочержинці	Кочаржинці, шл.
Кочубеївка	Кочубіївка, шл.
Кошаринці	Косаринці, шл.
Красне	Махнівці, шл.
Красеньке	Красне, шл.
Краснопілка	Краснополе, шл.
Краснопілка	Краснополе, шл.
Кривошиї	Кривошиїнці, шл.
Криштопівка	Криштофівка, шл.
Крушинівка	Крушенівка, шл.
Куренівка	Коренівка, шл.
Лани	Юрківці, шл.
Левківка	Левківці, шл.
Лемешівка	Немешівка, шл.
Летківка	Літківка, шл.
Леухи	Левухи, шл.
Липівка	Тимонівка Вишня, шл.
Лісниче	Лісницького місто, шл.
Лісова Лисіївка	Лосіївці, Лосіївка, шл.
Лозівка	Германів, шл.
Лозна	Ложна, шл.
Луги	Марківка, шл.
Лука-Мелешківська	Лука, шл.
Лукашівка	Лукашів, шл.
Любомирка	Саврань, шл.
Мала Бушинка	Бушинці або Рудівці, шл.
Мала Вулига	Улига, шл.
Малі Крушлинці	Амброжовичі, кор.
Марксове	Монастирки, кор.
Медвідка	Медведка, кор.
Мелешків	Лука або Залісся, шл.
Миролюбівка	Хрестица, шл.
Михайлівка	Михайлівка або Гоголів, шл.
Мишарівка	Мошурів, шл.
Монастирище	Монастирища, шл.
Мончин	Мончинці, шл.
Мошурів	Мушурів, шл.

Нападівка	Оленів, шл.
Некрасове	Шалаші, шл.
Нижча Кропивна	Кропивна Нижня, шл.
Новоживотів	Животів, шл.
Новоселівка	Мачуха, кор.
Ободівка	Бадівка, шл.
Оляниця	Уланиця, шл.
Орлівка	Орлівці, шл.
Парпурівці	Пурпурівці, шл.
Педоси	Педошівці, шл.
Пелинівка	Пилинівка, шл.
Пеньківка	Пеньківці, шл.
Пеньківка	Яцківці Малі, шл.
Переорки	Перевалка, шл.
Печера	Печери або Сокілець, шл.
Підлісівка	Підлісецьке, шл.
Пісочин	Піщане, шл.
Піщана	Піщане, шл.
Піщанка	Піщана Нова, шл.
Побірка	Ціма, шл.
Покутине	Покутинці, шл.
Потоки	Потік, шл.
Потуш	Потуша, шл.
Прибузьке	Скуринці, кор.
Радівка	Радавха, шл.
Рахни-Лісові	Рахнівці Малі, шл.
Рахни-Польові	Рахнівці, шл.
Рахнів	Рахни, шл.
Рачки	Раківці, шл.
Ріжок	Ріг, шл.
Рожнятівка	Рожнятівці, шл.
Сабарівка	Сабарівка або Юшківці, шл.
Саврань	Конецполе Нове або Устя Саврань, шл.
Савчине	Савчина, шл.
Салинці	Яси, шл.
Сальник	Санник, кор.
Севастянівка	Себестянівка або Студенець, шл.
Селевинці	Сальвинці, шл.

Сиваківці	Сивоківці, шл.
Сільниця	Кузьминці, шл.
Скоморошки	Скоморошківці, шл.
Сліди	Следа, шл.
Слобідка	Янів Новий, шл.
Смаржинці	Смажинці, шл.
Спичинці	Шпичинці, шл.
Сокільці	Сокілець, шл.
Солгутове	Солгутів, шл.
Соловіївка	Соловіївці, церк.
Станіславчик	Станіславів або Якушків, шл.
Стара Прилука	Прилука, шл.
Старі Бабани	Бабань Стара, шл.
Степанки	Степанка, шл.
Степівка	Цимерманівка, шл.
Стражгород	Стражгородок, шл.
Суворівське	Василівка, шл.
Сутиски	Сутиска, шл.
Сьомаки	Сімаки, шл.
Тарасівка	Іцка, шл.
Теліжинці	Теліжинці або Чижівка, шл.
Теплик	Юзефівка, шл.
Тернівка	Тернів, шл.
Тиманівка	Тимонівка, шл.
Трибусівка	Требуцівка, шл.
Тростянець	Тростенець, шл.
Тростянчик	Тростянець, шл.
Троща	Трощинці, шл.
Тульчин	Нестервар, шл.
Умань	Калинвар, шл.
Урожайне	Комарів, шл.
Устя	Устя Бершаді, шл.
Федьківка	Хведьківка, шл.
Христинівка	Кристимполь, шл.
Цвіліхівка	Зацвіліхівка, шл.
Чапаївка	Жидівці
Червоне	Остополів, шл.
Черемошне	Черемошна, шл.
Черемошне	Черемошна, шл.

Чернівці	Скіндерполь або Чернівці, шл.
Чорна Кам'янка	Чорна Кам'янка або Кам'янобрід, шл.
Чорторія	Сокира або Дошка, шл.
Шарапанівка	Шарапанівка, шл.
Шаулиха	Шаулиха або Рокошвар, шл.
Шельпахівка	Шельпахова або Негребка, шл.
Шендерів	Шандирів, шл.
Шепіївка	Овдіївка або Шепіївка, шл.
Ширмівка	Шерминці, шл.
Шпиківка	Шпиків, шл.
Шумилів	Шумилівка або Адампіль, шл.
Юрківка	Юрківці, шл.
Юшківці	Юшківці Малі, шл.
Яворівка	Попелюха, шл.
Ягубець	Ягупець, шл.
Ярошенка	Ярошинці, шл.
Яструбиха	Кутківка, кор.
Ятранівка	Псарівка, шл.

РОЗМЕЖУВАННЯ ВОЛОДІНЬ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У 1633 РОЦІ*

У жовтні 1703 р., згідно з умовами Карловацького миру 1699 р., який знаменував закінчення багаторічної війни країн — учасниць Священної ліги з Османською імперією, відбулося розмежування володінь Речі Посполитої і цієї імперії, розташованих у міжріччі Богу (Південного Бугу) і Дністра, а саме: частини Брацлавського воєводства і земель, що знаходились на південь від неї¹. Документ (*instrumentum*), який розповідає про цю подію, зазначає, що польська сторона як підставу, що нею під час розмежування повинні керуватись обидві сторони, пред'явила турецькій стороні акт розмежування володінь тих же держав, проведеного в тому самому районі сімдесят років тому (*ante septuaginta annos ad datum praesentis instrumenti*) під керівництвом краківського каштеляна і гетьмана великого коронного Станіслава Конєцпольського і сілістрійського санджакбея (управителя) Мегмеда Абази (*Abazy, Abazi*; у Речі Посполитій його йменували Абаза)-паші². Турецька сторона не привезла з собою цього

* Цей матеріал є значною переробкою публікації: М. Крикун. *Rozgraniczenie ziem Rzeczypospolitej i Imperium Otomańskiego w 1633 roku // Żydzi wśród chrześcijan w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej: Studia historyczne ofiarowane Zenonowi Guldonowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin / pod redakcją W. Kowalskiego i J. Muszyńskiej. Kielce 1996, с. 145–157.*

¹Про це розмежування: М. Крикун. Матеріали розмежувань Речі Посполитої з Турецькою імперією на українських землях 1680 і 1703 років // *Проблеми слов'янознавства*, вип. 44. Львів 1992, с. 9–14; його ж. *Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст.: Кордони воєводств у світлі джерел*. Київ 1993, с. 106–112, 129–131.

²A. Chr. Załuski. *Epistolarum historico-familiarum ...*, т. 3. *Brunsberegae 1711*, с. 595–596; *Relacya rozgraniczenia Polskiego z państwem Tureckim in anno 1703 odprawionego uczyniona przez tegoż Pana Stefana Humieckiego Wojewodę Podolskiego na tymże Seymie Walnym Grodzieńskim in anno 1718*. [Lwów 1718], арк. 23–23зв. [фоліація наша]; *Supplément au Corps universel diplomatique de Du Mont... / par Jean Rousset*, т. 2, част. 2. Amsterdam — la Haye 1739, с. 37–40; М. Dogiel. *Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae ex originalibus et exemplis authen-*

акту, однак не заперечувала факту його складання і заявила польській стороні, що документом (*pro documento*) для неї є свідчення «гідних довіри кримських і буджацьких старожилів» (*Crimensibus et Budziacensibus dignis senibus*). Коли ж поляки зацікавилися тим, чому турки не пред'явили згаданого акту, то (як подає у своєму писемному виступі на Городенському сеймі 1718 р. подільський воевода Стефан Гумецький, який у 1703 р., ще будучи коронним підстолюєм, входив до складу розмежувальної комісії від Речі Посполитої) почули у відповідь від Імбраїма-аги, що очолював таку ж комісію від Порти: «у нас документи не мають такої ваги, як (усні) свідчення, і я маю суворий наказ (*wyuząny firman*) виводити кордон з допомогою свідків»³, тобто — старожилів.

Поза розмежувальним актом 1703 р. і виступом С. Гумецького на Городенському сеймі 1718 р., у джерельних публікаціях, а також в літературі відсутня інформація про визначення кордону за 70 років до 1703 р.⁴ Нам довелося констатувати: «на жаль, документ, який безпосередньо розповідає про нього, виявити не вдалося»⁵. Та такий документ нами віднайдено, щоправда, у вигляді копії, яка зберігається в одній з рукописних книг Бібліотеки Чарторийських у Кракові — серед матеріалів, які характеризують польсько-турецькі політичні відносини в XVI–XVII ст.⁶ Після публікації цього

ticis descripti et in lucem editi anno 1758. Vilnae 1758, c. 63–64; Relacya poselstwa Jaśnie Wielmożnego Jmci Pana Stanisława Małachowskiego wojewody poznańskiego do traktatu Karłowickiego oraz różnych kommissy po tym traktacie nastąpiionych, ku ciekawości y pożytkowi obywatelów powtórnie z niektórymi z rękopism dodatkami podana. Warszawa 1778, c. 107–110; Treaties etc. between Turkey and Foreign Powers. London, 1855, c. 400–403; Documente privitore la Istoria Românilor. Supplementul 2, t. 3, fasciura 1a: 1641–1703: Documente culese din archive și biblioteci polone // coordonate, adnotate și publicate de Ioan Bogdan, cu traducerea franceză a documentelor polone de I. Skupiewski. București 1900, c. 291–294; Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century): An Annotated Edition of 'Ahdnames and Other Documents / by D. Kołodziejczyk. Leiden — Boston — Köln 2000, c. 626–640; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (далі — AGAD w Warszawie), zesp. Archiwum Koronne Warszawskie (далі — AKW), dz. Kartony Tureckie, karton 78, teczka 527, c. 1–2.

³ *Relacya rozgraniczenia ...* арк. 23зв.; *Documente privitore...* Supplementul 2, t. 3, fasc. 1a, c. 292.

⁴ Немає цієї інформації, зокрема, у відносно повному виданні листів С. Конєцпольського і до нього; див.: *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego. 1632–1646* / opracowała A. Biedrzycka. Kraków 2005.

⁵ М. Крикун. *Адміністративно-територіальний устрій...*, с. 106.

⁶ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 612, c. 415–420.

документа у нашій статті польською мовою Даріуш Колодзейчик таку саму копію розмежувального акту 1633 р. виявив у іншій рукописній низі Бібліотеки Чарторийських (Rkpс 616, арк. 46а–47b) і видав її⁷. Обидві копії були виготовлені під час правління короля Станіслава Августа (1764–1795) в коронній канцелярії як виписи з однієї з її книг — Коронної Метрики (остання зберігається у Варшавському Головному архіві давніх актів); на тій із них, що її віднайшов Д. Колодзейчик, написано: «*przepisana z ekstraktu autentycznego w Metryce Koronney znajduiącego się*»⁸. Екстракт, про який тут ідеться, — це, як видно з обидвох копій, витяг (випис; *excerptum*) розмежувального акту 1633 р. з кам'янецької (Кам'янця-Подільського) гродської книги, куди цей документ з оригіналу був уписаний 5 грудня 1633 р.⁹ на прохання Себастьяна Уханського — «дворянина» (*aulicum*) С. Конєцпольського. Витяг здійснено 28 червня 1703 р. на прохання якогось Яна Гембінського. Його своїм підписом завірив тодішній кам'янецький гродський суддя Станіслав Маковецький, а скорегував, тобто звірив із вписаним у згадану книгу документом, Корєндович. Як можна здогадуватись, десь після розмежування 1703 р. витяг і потрапив до коронної канцелярії. В існуючих книгах Коронної Метрики впис цього витягу відсутній, очевидно, та книга, де він містився, загинула. Що ж до оригіналу розмежувального акту 1633 р., то його (за свідченням витягу), після внесення з нього впису в кам'янецьку гродську книгу, С. Уханський забрав із собою. Скоріше всього, він же здав його до архіву С. Конєцпольського. Коли так було насправді, то, оскільки цей архів згодом загинув, зрозуміло, така сама доля могла спіткати оригінал. Далі кожну з обидвох виявлених копій умовно трактуватимемо як витяг з кам'янецької гродської книги.

Скидається на те, що Я. Гембінський виконав доручення призначеної королем Августом II у 1703 р. польської розмежувальної комісії, на чолі якої став краківський каштелян і гетьман великий коронний Геронім Любомирський (до складу комісії, поруч

⁷ *Ottoman-Polish Diplomatic Relations...*, с. 432–435. Далі поклики на цей документ не наводимо, бо повний його текст додаємо до даної статті.

⁸ *Ottoman-Polish Diplomatic Relations...*, с. 432.

⁹ Наведені за католицькими святами дати переводимо на дні і місяці за: Н. И. Горбачевский. *Археографический календарь на две тысячи лет (325–2324) по юлианскому численю и на 742 года (1583–2324) по григорианскому численю*. Вильна 1869, с. 7, 23, 47.

з С. Гумецьким, входили також брацлавський воєвода Марцін Хоментовський і великий коронний конюший Ян Конєцпольський¹⁰. На початку травня цього року, як подає у своєму «городенському» виступі 1718 р. С. Гумецький, комісія на шляху до місця визначення польсько-турецького кордону прибула зі Львова до Кам'янець-Подільського і тут ознайомилась (*lustrowaliśmy*) із зібраними у великій скрині документами (*papiery*), почерпнутими з королівського архіву (*ex archivo Regni*), з метою віднайти ті з них, які стосувалися минулого польсько-турецького пограниччя, щоб можна було їх використати для згаданого розмежування. Таких документів, згідно з С. Гумецьким, скриня не містила¹¹. Комісія перебувала в Кам'янець-Подільському принаймні до 18 липня 1703 р.: цього дня (*feria quarta post festum Sanctae Margarethae Virginis et Martyris*¹²) у кам'янецькій гродській канцелярії тричі давав зізнання С. Гумецький¹³. Після 18 липня в матеріалах цієї канцелярії

¹⁰ A. Chr. Załuski. *Epistolarum...*, т. 3, с. 595; *Relacya rozgraniczenia...*, арк. 23; *Supplément...*, т. 2, част. 2, с. 37–38; M. Dogiel. *Limites Regni Poloniae...*, с. 63; *Relacya poselstwa...*, с. 107–108; *Treaties...*, с. 400–401; *Documente privitore...* Supplementul 2, т. 3, зош. 1а, с. 291; *Ottoman-Polish Diplomatic Relations...*, с. 636–637; AGAD w Warszawie, zesp. AKW, dz. Kartony Tureckie, karton 78, teczka 527, с. 1.

¹¹ *Relacya rozgraniczenia...*, арк. 20зв.; *Documente privitore...* Supplementul 2, т. 3, зош. 1а, с. 295. Була то, напевно, та сама скриня з тими самими документами, котрі у 1701 р. взято з коронного скарбу (*ze skarbu koronnego*), щоб вручити їх членам тогочасної, призначеної сенатом Речі Посполитої, польської комісії, котра спільно з турками мала провести розмежування в міжріччі Богу і Дністра, але, як виявилось, у цьому і наступному році так і не приступила до нього. Реєстри цих документів 26 серпня того ж року були вписані в краківську гродську книгу, причому жоден з них не вказує на польсько-турецькі розмежування в минулому (*Documente privitore...* Supplementul 2, т. 3, зош. 1а, с. 280–281; *Archiwum Państwowe w Krakowie, zesp. Sąd grodzki krakowski*, ks. 128, с. 2513–2515). Див. також: А. Кłodziński. О *Archiwum Skarbu Koronnego na zamku krakowskim // Archiwum Komisji Historycznej*, серія 2, т. 1(13). *Kraków 1923*, с. 516–522.

¹² Н. И. Горбачевский. *Археографический календарь...*, с. 7, 47, 94.

¹³ Центральний державний історичний архів України в Києві, ф. 38 (Кам'янецький гродський суд), оп. 1, од. зб. 36, арк. 309–310а. Варто звернути увагу на те, що у двох із цих зізнань про С. Гумецького сказано як про призначеного королем члена розмежувальної комісії: в одному — «*munere publico functionis suae commissarialis a S[acra] R[egia] M[aiesta]te... impositus ad peragendas et expediendas granicies finiorum Regni cum Excelsio Imperio Turcarum*» (арк. 309), у другому — «*commis[sarius] a S[acra] R[egia] M[aiesta]te ad dislimitandum limites et granicies inter confinia Excelsissimi Imperii Othomanici et Regni N[os]tri designatus et deputatus*» (арк. 309а).

немає жодної інформації про С. Гумецького, що може свідчити про те, що в тому часі він перебував поза Кам'янцем-Подільським. Видається, що С. Гумецький виїхав звідси в складі згаданої комісії туди, де, згідно з домовленістю з турецькою стороною, мало розпочатись розмежування, тобто — до району лівого допливу Дністра — Ягорлика. Сюди польська комісія дісталася на початку третьої декади серпня¹⁴.

Перш ніж перейти до аналізу змісту витягу з кам'янецької гродської книги 1633 р., слід підкреслити, що перша відома спроба відмежувати територію Брацлавщини від володінь Османської імперії була здійснена у 1542 р. останньою і Великим князівством Литовським, у яке в той час ця територія входила*. Спроба виявилась невдалою, оскільки обидві сторони не змогли домовитись: турки наполягали на тому, що кордон має пролягати по правій притоці Богу Саврані (нині Савранка), а поляки, — що на південь від неї — по правій же притоці Богу Кодимі¹⁵. Володимир Боряк, як нам видається, має рацію, коли вважає, що Саврань у середині XVI ст. була кордонною межею. Він же вважає, що тодішня Саврань — це та сама річка, що й нинішня з тією ж назвою, тобто, що це — частина русла Савранки в середній і нижній її течії. Кордон Брацлавщини середини XVI ст. В. Боряк веде по цій саме Саврані, далі — по власне Савранці і від її верхів'я — на південно-захід до Дністра¹⁶.

¹⁴ *Relacya rozgraniczenia...*, арк. 21зв.; *Documente privitore...* Supplementul 2, т. 3, зош. 1а, с. 296. Дивує те, що С. Гумецький у своєму «городенському» виступі 1718 р., де досить докладно розповів про події, що передували розмежуванню 1703 р., жодним словом не обмовився про зазначений витяг з кам'янецької гродської книги.

* У складі Великого князівства Литовського ця територія 1566 р. була виділена в Брацлавське воєводство; останнє у 1569 р. відійшло до Польського королівства.

¹⁵ Я. Р. Дашкевич. Турецьке дипломатичне листування українською мовою в 40-х роках XVI ст. // *Slavia* 38 (Praha 1969/1) 112–113; його ж. Турецькі дипломатичні листи українською мовою в 40-х рр. XVI ст. // *Slavia* 40 (1970/2) 247–248; *Katalog dokumentów tureckich*, част. 1: *Dokumenty do dziejów polskich i krajów ościennych w latach 1455–1672*. Warszawa 1959 // opracował Z. Abrahamowicz, pod redakcją A. Zajączkowskiego, с. 73, 75–78; М. Крикун. *Адміністративно-територіальний устрій...*, с. 104–105, 128.

¹⁶ Г. В. Боряк. Територія і залюдненість Брацлавщини в першій половині XVI ст. (до 1566 р.) // *Історичні дослідження: Вітчизняна історія*, вип. 11. Київ 1985, с. 64, 67 (мапа). Див. також: М. Крикун. *Адміністративно-територіальний устрій... Мапа «Брацлавське воєводство в другій половині XVIII ст.»*.

Витяг, який містить розмежувальний акт 1633 р., складається з двох частин. У першій сказано про те, чому і під чийм керівництвом з обох сторін відбулося розмежування у 1633 р., а також про те, коли, на чие прохання і куди вписано (заоблятовано) відповідний документ; друга містить текст самого документа.

В обох частинах жодним словом не зазначено, коли було проведено розмежування. Розмежувальний акт 1703 р. вказує на те, що воно сталося 1633 р. Під часом *ad quiet* слід розуміти червень цього року, коли польсько-турецькі політичні відносини, з вини Абази-паші, почали погіршуватись і зрештою у тому ж році переросли у воєнний конфлікт, у ході якого турецьке військо на чолі з тим самим пашею 22 жовтня 1633 р. було розгромлене С. Конєцпольським під Кам'янцем-Подільським, після чого відступило в Молдавське князівство, а згодом — до Дунаю (занепокоєний цією поразкою, турецький уряд відкликав Абази-пашу до Стамбула, і тут його згодом було страчено)¹⁷.

Датування *post quiet* має дві інтерпретації. Якщо взяти до уваги, що згадане в першій частині документа розмежування сталося під керівництвом, з польського боку, С. Конєцпольського як краківського каштеляна, то таким часом може бути перша декада березня 1633 р.: С. Конєцпольський краківським каштеляном вперше відомо названий 8 березня¹⁸ (раніше був сандомирським воєводою¹⁹). Тож,

¹⁷ *Kronika Pawła Piaseckiego, biskupa przemyskiego*. Kraków 1870, с. 393–394; J. Hammer. *Geschichte des Osmanischen Reichs*, т. 5: *Vom Regierungsantritte Murad des Vierten bis zur Ernennung Mohammed Köprili's Grosswesir*. Pest 1829, с. 176, 180, 192; L. Podhorodecki. *Stanisław Koniecpolski, ok. 1592–1646*. Warszawa 1978, с. 269–300; eiusd. *Najazd Abazy paszy na Polskę w 1633 roku* // *Studia Historyczne* 19 (Kraków 1976/4) 527–547; Z. Wielebska. *Na marginesie artykułu Leszka Podhorodeckiego «Najazd Abazy paszy na Polskę w 1633 roku»* // *Studia Historyczne* 21 (1978/1) 139–142. Див. також: *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 128*, с. 341–357. За версією, наведеною в турецькій хроніці подій XVII ст., відомій нам у перекладі Юзефа Сенковського, ще в лютому 1633 р. Абази-паша ускладнив польсько-турецькі відносини гострою вимогою сплати Річчю Посполитою грошової данини (гарачу) *Poprti (Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy do historii polskiej służących, z dodatkiem objaśnień potrzebnych i krytycznych uwag przez I. I. S. Sękowskiego*, т. 1. Warszawa 1825, с. 191).

¹⁸ *Codex diplomaticus vielicensis*. Lwów 1872, с. 102; *Urządnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku: Spisy* // opracowali S. Cynarski i A. Falniowska-Gradowska, pod redakcją A. Gąsiorowskiego. Kórnik 1990, с. 61.

¹⁹ Слід також мати на увазі той факт, що королівську номінацію на гетьманство велике коронне С. Конєцпольському було вручено 5 лютого 1632 р.

беручи до уваги цю інтерпретацію часу *post quiet* і поданий час *ad quiet*, розмежування слід було б датувати березнем–травнем 1633 р.

Друга інтерпретація *post quiet* вказує на травень 1632 р., коли Абази-паша в листі до канцлера великого кронного Якуба Задзіка повідомив, що султан призначив його очаківським (сілістрійським) управителем²⁰. У період від червня 1632 р. до лютого 1633 р., як також у березні-травні 1633 р., польсько-турецькі відносини були мирні і Абази-паша жодним чином їх не загострював²¹.

Більш правдоподібною видається перша інтерпретація часу *post quiet*, і в такому разі схилиємося до версії, що польсько-турецьке розмежування відбулося в проміжку березень–травень 1633 р.

З першої частини документа, вписаного, нагадуємо, в кам'янецьку гродську книгу 1633 р., видно, що засвідчене ним розмежування відбулося згідно з Хотинським мирним договором між Річчю Посполитою та Туреччиною. Ідеться про статтю укладеного в жовтні 1621 р. трактату, яка передбачала визначення польсько-турецького кордону відповідними комісіями²². Трактат було доопрацьовано і підтверджено (ратифіковано) у Стамбулі у 1623 р. двічі: в лютому (під час правління султана Мустафи I²³; Хотинський

(A. S. Radziwiłł. *Memoriale rerum gestarum in Polonia. 1632–1656* // opracowali A. Przyboś i R. Żelewski, т. 1: 1632–1633. Wrocław — Warszawa — Kraków 1968, с. 8).

²⁰ *Katalog dokumentów tureckich*, част. 1, с. 280; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 611, с. 481.

²¹ L. Podhorodecki. *Stanisław Koniecpolski...*, с. 269–275.

²² *Commentariorum Chotinensis belli libri tres auctore Jacobo Sobieski*. Dantisci 1646, с. 188; *Corps universel diplomatique du droit de gens, contenant un recueil des traites d'alliance, de paix, de treve...* / par J. Du Mont, т. 5, част. 2. Amsterdam 1728, с. 371; *Jacuba Sobieskiego woiewodzica lubelskiego Dziennik wyprawy chocimskiej r. 1621* // *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621* / z rękopisów współczesnych i druków mniej znanych zebrał Żegota Pauli. Kraków 1853, с. 175; *Jana Hrabi Ostroroga wojewody poznańskiego Dziennik wyprawy chocimskiej* // *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621*, с. 35; *Jakuba Sobieskiego Pamiętnik wojny chocimskiej xiąg troie* / przełożył z łaцінського, życиорyseм автора і objaśnieniami uzupełnił W. Syrokomla. Petersburg 1854, с. 71; J. U. Niemcewicz. *Dzieje panowania Zygmunta III króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego*. Kraków 1860, с. 210; *История хотинского похода Якова Собеского 1621* // *Мемуары, относящиеся к истории Южной России*, вип. 2 (первая половина XVII ст.) / перевод К. Мельник, под редакцией В. Антоновича. Киев 1896, с. 122; *Ottoman-Polish Diplomatic Relations...*, с. 377.

²³ *Katalog dokumentów tureckich*, част. 1, с. 246–249; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 612, с. 331–343, 349–356; *Ottoman-Polish Diplomatic Relations...*, с. 388–401.

мир було укладено за султана Османа II) і в жовтні (коли правив султан Мурад IV)²⁴ внаслідок переговорів цього року у Стамбулі великого коронного конюшого князя Криштофа Збараського, призначеного королем послом спеціально для цього, з високими турецькими достойниками. Перша частина витягу з кам'янецької гродської книги 1633 р. пов'язує тогочасне розмежування з цими переговорами, щоправда, у ній не зазначено, коли ратифікація трактату відбулася. Потрібно, однак, підкреслити, що про необхідність польсько-турецького розмежування не йдеться ні в люневому, ні в жовтневому трактатах 1623 р.²⁵ Не йдеться про це і в датованій 1 квітня 1624 р. ратифікації останнього з цих трактатів королем Сигізмундом III²⁶.

Безпосередніми виконавцями визначення кордону у 1633 р. були, як видно з преамбули тогочасного розмежувального акту, «призначені і делеговані» (*designati et deputati*) для цього, напевно, С. Конєцпольським і Абази-пашею, «комісари й уповноважені» (*commissarii et plenipotentiarii*); вони й є авторами цього документа. Їх імен у документі немає. Преамбула його розпочинається словами «Ми, нижче підписані» (*Nos, infrascripti*); очевидно, оригінал містив підписи «комісарів і уповноважених»; опущено їх або у вписі документа до кам'янецької гродської книги у 1633 р., або у витязі з неї 1703 р. У розмежувальному акті 1703 р. названо одного з цих осіб — мутеферика Гусейна (Узейна)-агу²⁷; він у 1629–1632 рр. за наказом султана і вищих турецьких достойників неодноразово їздив до Польщі з листами, адресованими Сигізмундові III, канцлерові Я. Задзікові і

²⁴ *Narratio legationis Zbaravianaе a Samuele Kuszewicz. Dantisci 1645, c. 164–167; W. Chomętowski. Książę Krzysztof Zbaraski koniuszy koronny // Biblioteka Warszawska. 1865, t. 4, c. 455–456; Katalog dokumentów tureckich, част. 1, c. 251; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 612, c. 331–343, 349–366, 389–399; Ottoman–Polish Diplomatic Relations..., c. 402–418.*

²⁵ Див. попереднє посилання.

²⁶ *Ottoman–Polish Diplomatic Relations..., c. 419–426.*

²⁷ A. Chr. Załuski. *Epistolarum...*, т. 3, c. 597–598; *Relacya rozgraniczenia...*, арк. 25–26; *Supplément...*, т. 2, част. 2, c. 39; M. Dogiel. *Limites Regni Poloniae...*, c. 66–67; *Relacya poselstwa...*, c. 109; *Treaties...*, c. 402; *Documente privitore...* Supplementul 2, т. 3, зош. 1а, c. 293–294; *Ottoman–Polish Diplomatic Relations...*, c. 639; AGAD w Warszawie, zesp. AKW, dz. Kartony Tureckie, karton 78, teczka 527, c. 2. У виданні Залуського і Догеля до вислову „cum commissario Muteferico Hussein aga” вкралася помилка: замість „Muteferico” написано „Mutesenica”, а після цього слова проставлено кому; через це назву функції перетворено в ім'я.

С. Конєцпольському²⁸. Серед цих турецьких достойників були також Абази-паша і його попередник в управлінні сілітрийським еялетом (провінцією) Муртаза-паша²⁹. Можна припустити, що від останнього Абази-паша «успадкував» Гусейна-агу як виконавця таких місій, і в такому випадку участь мутеферика Гусейна-аги в розмежуванні 1633 р. як комісара й уповноваженого є цілком зрозумілою.

Польська і турецька комісії зустрілися на спірній території (*in locum controversum*), десь там, де мало відбутись розмежування, і насамперед обмінялися своїми міркуваннями стосовно кордону, вивчили, порівняли й оцінили повідомлення старожилів, котрі добре знали той район, а згодом приступили до визначення кордонної тлінії. Комісії обходили, можливо, й об'їжджали місцевості вздовж останньої і з метою зазначеного визначення подали 17 топонімів у наступній «маршрутній» послідовності: ріка Дністер (Тура), узвишся (*mons*) Крута гора і його вершина (*progressus*) Крута могила, долина (*valles*) і ріка Сухий Ягорлик, Тарновська долина, Рожинський (*Rozynski*), або Кучманський, шлях, Царські могили, водойма (*cisterna*; озеро?) Бурничова криниця, Дідушкова (*Dziduszkowa*) долина, Романова долина, Містовська долина, городище Вітольда, долина Чорний Ташлик, Пробите, Кременчук, ріка Бог, Овечий (*Owczy*) брід (*vadum*).

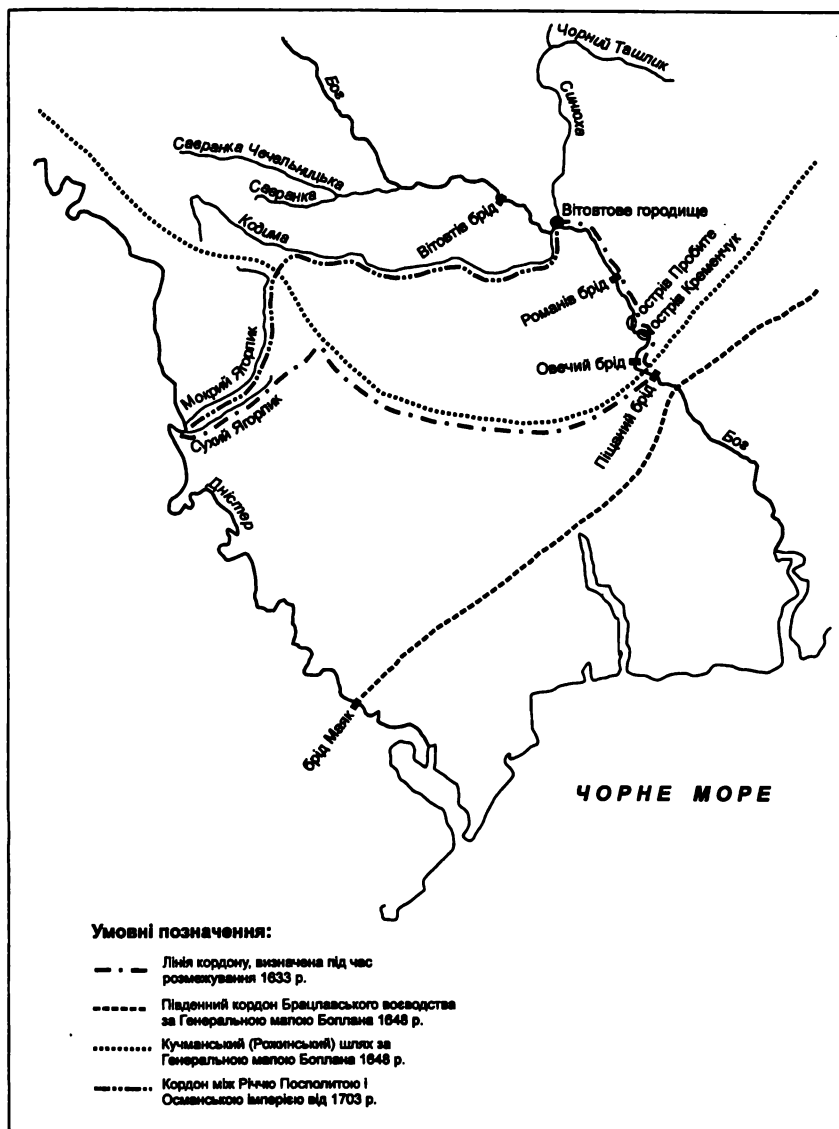
Ці топоніми, поза Дністром і Богом, вимагають пояснень. Однак не всі вони можуть бути ідентифіковані, інтерпретовані з огляду на брак відповідної інформації у відомих джерельних публікаціях і літературі; до таких топонімів слід віднести Тарновську долину, Царські могили, Бурничову криницю, Дідушкову долину, Містовську долину.

У цитованому документі зазначено, що Крута гора зі «своєю» Крутою могилою прилягає до гирла Дністра (*ad ostium Тура* [повинно бути *Турае*] *iacente*). З дальшої у ньому розповіді видно, що в цьому фрагменті мало йтися про гирло лівої притоки Дністра — Сухого Ягорлика: до гирла Дністра звідси було далеко. Сухий Ягорлик впадає до Дністра дещо на південь від впадіння до останнього Ягорлика. Сухий Ягорлик подає на своїй Генеральній мапі України, виданій у 1648 р., Гійом Левассер де Боплан (*Sucha Jahorlik*; у Боплана ж Ягорлик названий *Jahorlik Mokra*)³⁰; нині — це річка-

²⁸ *Katalog dokumentów tureckich*, част. 1, с. 266, 268, 269, 276, 277, 287, 280.

²⁹ Там само, с. 280.

³⁰ В. Кордт. *Материалы по истории русской картографии*, вип. 2: *Карты всей России и западных ее областей до конца XVII в.* Киев 1910, № 9; G. Le Vasseur de

Мапа 2. Розмежування володінь Речі Посполитої та Османської імперії у 1633 році

потік під тією ж назвою, тече вона в Одеській області, а впадає в Дністер на території Молдови³¹.

На увагу заслуговує наведення в розмежувальному акті 1633 р. іншої назви відомого Кучманського шляху, яким кримські татари чинили вторгнення на українські землі Речі Посполитої, — Рожинський шлях. У джерельних публікаціях і літературі виявити її не вдалося. На згаданій мапі Боплана цей шлях (як *Kusmani Szlak, Kuscmanſky Szlak*), підходячи до Богу з північного сходу, перетинає його в місцевості Піщаний брід (*Piczane B.*) і прямує в північно-західному напрямі між Дністром і Богом, а також обома Ягорликами і Кодимою³². Розмежувальний акт 1703 р. дає підставу стверджувати, що Кучманський шлях тягнувся на схід від Великого Куяльника — річки, що впадає у Чорне море: у цьому документі дещо на захід від даного шляху розташовано *locus Kokalnik* (варіант — *Koſalnyk*)³³ — місцевість над Великим Куяльником, напевно, там, де пізніше постало село Куяльник, котре нині належить до Котовського району Одеської області.

Романова долина — це, безперечно, Романівська долина, зазначена на карті Боплана (разом з бродом з тим самим означенням; *Romanousk B. i D.*) поблизу невеличкої річки, яка справа впадає до

Beauplan. *A Description of Ukraine* / introduction, translation and notes by A. B. Pernal and D. F. Essar. Cambridge, Mass. 1993. *Maps*, мапа 1.

³¹ Див. топографічну карту: *Одесская область*. 1: 200000. Київ 2001. Див. також: *Словник гідронімів України* / редакційна колегія: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. Київ 1979, с. 549 (у цьому виданні Сухий Ягорлик окреслений як правий доплив Ягорлика).

³² В. Кордт. *Матеріали...*, вип. 2, № 9; G. Le Vasseur de Beauplan. *A Description of Ukraine. Maps*, мапа 1. Про Піщаний брід див.: Г. Левассер де Боплан. *Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і веденням воен.* Київ 1990, с. 47 (*Piczane Brod*); Г. Левассер де Боплан. *Описание Украины* / ответственный редактор А. Л. Хорошкевич. Москва 2004, с. 197–199; G. Le Vasseur de Beauplan. *Description d'Ukraine qui sont plusieurs Provinces du Royaume de Pologne...* Rouen 1660, с. 26–27; *Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana Opisy Ukrainy* / w przekładzie Z. Stasiewskieg i S. Mellera, pod redakcją, ze wstępem i komentarzami Z. Wójcika. Warszawa 1972, s. 122; G. Le Vasseur de Beauplan. *A Description of Ukraine*, с. 33.

³³ А. Chr. Załuski. *Epistolarum...*, т. 3, с. 598; *Relacya rozgraniczenia...*, арк. 25; *Supplément...*, т. 2, част. 2, с. 39; М. Dogiel. *Limites Regni Poloniae...*, с. 67; *Relacya poselstwa...*, с. 109; *Treaties...*, с. 402; *Documente privitore...* Supplementul 2, т. 3, зош. 1а, с. 294; *Ottoman-Polish Diplomatic Relations...*, с. 639; AGAD w Warszawie, zesp. AKW, dz. Kartony Tureckie, karton 78, teczka 527, с. 5.

Богу — південніше впадіння в нього ж зліва Синюхи (Синьої Води)³⁴ і яка в історичному атласі українських земель (воєводств) кінця XVI — початку XVII ст., складеному Александром Яблоновським на рубежі XIX–XX ст.³⁵, окреслена як Велика Романівка. Нині цієї річки немає, по ній лишився лише потік коло села Романова Балка Первомайського району Миколаївської області.

Городище Вітольда (Вітовта), згідно з розмежувальним актом 1633 р., знаходилося на місці фортеці (*castelli*), спорудженої за наказом цього литовського князя (помер у 1430 р.). Можна припустити, що польська і турецька комісії натрапили на земляні укріплення (*moenia*) даної фортеці при впадінні до Богу Синюхи. Саме тут у 1579 р. польський посол до кримського хана Марцін Броньовський, як зазначено в його подорожніх записках, зауважив городище Нижня Горофосса (*Dolnia Horofossa*), яке являло собою зруйновану фортецю³⁶; нині на цьому місці знаходиться місто Первомайськ Миколаївської області. Навряд чи з городищем Вітольда можна отождентити те місце над Богом вище гирла Синюхи, де М. Броньовський бачив кам'яний міст (*pons lapidea*) через річку і лазню (?) (*balneam*), зведені в часи Вітовта, а також руїни, погребі й гроби — сліди давнього перебування тут турків і татар³⁷. Там Боплан, напевно, розміщує Вітольдів брід (*Vituleik B.*)³⁸. Десь у другій половині XVIII ст.

³⁴ В. Кордт. *Материалы...*, вип. 2, № 9; G. Le Vasseur de Beauplan. *A Description of Ukraine. Maps*, мапа 1.

³⁵ *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej wydany z zasilkiem Akademii Umiejętności w Krakowie. Epoka przelomu z wieku XVI-go na XVII-sty. Dział II-gi: „Ziemie Ruskie” Rzeczypospolity // opracował i wydał Aleksander Jabłonowski. Warszawa — Wiedeń 1899–1904.* Основою для цього атласу послужила складена В. Хшановським топографічна мапа, що охоплювала територію Речі Посполитої в кордонах 1772 р. (W. Chrzanowski. *Karta dawnej Polski*. Paryż, 1859).

³⁶ „*Dolniam Horofossam Horodisce vel territorio lapideum, quod illi pritolce seu propugnaculum nominant*” (*Martini Broniovii de Biezdziejede, bis in Tartariam nomine Stephani Primi, Poloniae Regis, legati Tartariae descriptio...* Coloniae 1595, с. 1); див. також.: Описание Крыма (Tartariae descriptio) Мартина Броневського / перевод И. Г. Шершеневича, примечания Н. Н. Мурзакевича // *Записки Одесского общества истории и древностей*, т. 6. Одесса 1867, с. 334. Аналіз повідомлень М. Броньовського (Боплана також) про степові землі над Богом див.: Ф. О. Петрунь. Степове Побужжя в господарським та військовим укладі українського пограниччя: замітки до Броневського та Боплана // *Журнал науководслідчих кафедр м. Одеси*, т. 2, № 2. Одеса 1926, с. 91–103.

³⁷ *Martini Broniovii... Tartariae description...*, с. 1; Описание Крыма... Мартина Броневського, с. 333–334.

³⁸ В. Кордт. *Материалы...*, вип. 2, № 9; G. Le Vasseur de Beauplan. *A Description of Ukraine. Maps*, мапа 1.

тут виникло село Вітутів Брід (Witutow Brod), назване так на честь Вітовта³⁹. Нині — це село Брід Первомайського району, розташоване відносно далеко від Синюхи. Вважаємо, що у 1633 р. обидві комісії оглядали місцевості вздовж берега останньої і не мали потреби «відвідати» згадане місце над Богом.

Під назвою «долина Чорний Ташлик» належить розуміти місцевість, через яку пливе річка з тією самою назвою, що впадає в Синюху з лівого боку, на північ від її гирла⁴⁰. Обхід цієї долини, як і взагалі лівого берега Синюхи, не міг входити у завдання комісій, бо землі на схід від Синюхи вважалися приналежними до Кримського ханства, принаймні ханство на них претендувало, і Туреччина з цим мусила рахуватись. Невипадково під час польсько-турецьких переговорів під Хотиним у 1621 р., що закінчилися підписанням мирного договору, великий візир ханства запобігав перед великим візиром Порти, щоб той мав на увазі цю приналежність⁴¹. Можна впевнено твердити, що під «долиною Чорний Ташлик» обидві сторони розуміли гирло Чорного Ташлика.

Пробите — це, за М. Броньовським і Бопланом, острів на Богу, що лежить на південь від гирла Синюхи⁴², причому, згідно з М. Броньовським, він був заселений вихідцями з Брацлавщини, які займалися рибальством, а Річ Посполита тримала тут військовий загін⁴³. У «Хроніці» польського історика XVI ст. Марціна Бельського про Пробите мовиться як про місце, де у 1577 р. на певний час затримався, перед тим як рушити до Молдавії, Іван Підкова зі своїми силами⁴⁴. Інформацію про Пробите як осередок козаків на Богу віднаходимо також у листі гетьмана польного коронного

³⁹ Найраніша znana нам згадка про село Вітутів Брід датована 1781 р. (Российский государственный исторический архив (Санкт-Петербург), ф. 823 (Архив униатских митрополитов), оп. 3, од. зб. 919, л. 116а).

⁴⁰ На карті Боплана Чорний Ташлик названий „Czarny Tazliysa” (В. Кордт. *Матеріали...*, вип. 2, № 9; G. Le Vasseur de Beauplan. *A Description of Ukraine. Maps*, мапа 1).

⁴¹ Jakuba Sobieskiego... *Dziennik wyprawny chocimskiej...*, с. 171; *Commentariorum Chotinensis belli...* с. 179; *Jakuba Sobieskiego pamiętnik...*, с. 71; *История хотинского похода...*, с. 118.

⁴² *Martini Broniovii... Tartariae descriptio...*, с. 1; *Описание Крыма...* Мартина Броневского, с. 334; В. Кордт. *Матеріали...*, вип. 2, № 9; G. Le Vasseur de Beauplan. *A Description of Ukraine. Maps*, мапа 1.

⁴³ *Martini Broniovii... Tartariae descriptio...*, с. 1; *Описание Крыма...* Мартина Броневского, с. 334.

⁴⁴ *Kronika Marcina Bielskiego*, т. 3. Sanok 1856, с. 1432.

і львівського каштеляна Станіслава Жулкевського до гетьмана великого коронного і коронного канцлера Яна Замойського, датованому 2 червня 1600 р.⁴⁵ Терен Пробитого нині входить до складу Вознесенського району Миколаївської області.

Кременчук — це, за Бопланом, острів *Krzeminczow* на Богу, розташований дещо південніше від Пробитого, він має завдовжки 1,5, завширшки 1 тис. кроків; з північного урвистого берега його висота становить 20–25 стій, з південної сторони він низький⁴⁶. Барський староста Бернард Претвич у своїй промові, виголошеній на сеймі 1550 р., згадує броди «під Кременчуком» (*pod Kiermenczukiem*)⁴⁷. У М. Броньовського Кременчук (*Carmpencusum*) — це кам'яні руїни⁴⁸. Топографічний опис земель, які за Кючюк-Кайнарджійським мирним договором 1774 р. відійшли до Російської імперії від Османської імперії, називає урочище Кременчук, при якому є брід через Бог⁴⁹. До недавнього часу навпроти цього місця було розташоване село Кременчук (злилося з селищем міського типу Олександрівкою Вознесенського району).

У щойно згаданому топографічному описові зустрічаємо і Овечий брід через Бог в 11 верстах на південь від Кременчука⁵⁰. Овечий брід зазначений також на докладній рукописній мапі від 1775 р., з якою мав можливість ознайомитись Федір Петрунь⁵¹. Терен Овечого броду нині належить Вознесенському району.

Південніше цього броду знаходився, напевно, Піщаний брід, поданий Бопланом на мапі і в «Описові України», а не згаданий в

⁴⁵ *Listy Stanisława Żółkiewskiego* / wydał T. L. Kraków 1868, с. 103.

⁴⁶ В. Кордт. *Матеріали...*, вип. 2, № 9; G. Le Vasseur de Beauplan. *A Description of Ukraine. Maps*, мапа 1; Г. Левассер де Боплан. *Опис України...*, с. 47; його ж. *Описание Украины*, с. 198–199; *Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana Opisy Ukrainy*, с. 114.

⁴⁷ J. T. L. Bernard Pretwicz i jego apologia na sejmie 1550 r. // *Biblioteka Warszawska*, т. 3. Warszawa 1866, с. 54; *Український степовий кордон в середині XVI століття (Спогади барського старости Бернарда Претвича)* / упорядник О. Є. Мальченко. Запоріжжя — Київ 1997, с. 34, 53.

⁴⁸ *Martini Broniovii... Tartariae descriptio...*, с. 1; Описание Крыма... Мартина Броневского, с. 334.

⁴⁹ Топографическое описание доставшихся по мирному трактату от Османской Порты во владение Российской империи землям, 1774 года // *Записки Одесского общества...*, т. 7. 1868, с. 180.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Ф. Петрунь. Нове про татарську старовину Бузько-Дністрянського степу // *Східний Світ*, № 6. Одеса 1928, с. 163.

розмежувальному акті 1633 р. — не згаданий, як можна здогадуватися, тому, що комісари до нього не дійшли.

Повне відтворення визначеного у 1633 р. кордону неможливе, по-перше, з огляду на брак інформації, яка б дозволила локалізувати п'ять топонімів, поіменованих у розмежувальному акті; по-друге, тому, що в цьому документі не зовсім зрозумілим видається опис шляху, який пройшли польська й турецька комісії. Шлях цей, як можна здогадуватися, такий: розпочинається біля гирла Сухого Ягорлика, далі біжить долиною, від неї — у східному напрямі до Кучманського шляху, звідти — до Романової долини над Богом, від неї — на північний захід вздовж правого берега Богу до гирла Синюхи (до городища Вітольда), вздовж правого берега Синюхи до впадіння в неї Чорного Ташлика, вздовж лівого берега Синюхи і Богу до Овечого броду.

Кордонна лінія, напевно, тягнулася від Дністра по Сухому Ягорлику, далі — по суходолу на схід до Кучманського шляху і понад ним прямувала на південний схід до Богу коло Овечого броду. Згадування розташованих по Богу городища Вітовта, Пробитого, Кременчука, а також Овечого броду мало означати, що по цій ріці також проходить кордон між Річчю Посполитою і Османською імперією (див. мапу).

Кордон був позначений, за наказом комісарів, насипаними земляними (*terreni*) кіпцями по обидва боки кордонної лінії: двома більшими (*scopuli*) — по одному на берегах Сухого Ягорлика, з яких один — на Крутій могилі, кількома (*aliquot*; двома?) меншими (*monticuli*) — в Тарновській долині, двома, також меншими, — біля Овечого броду. На вершині кожного з двох останніх кіпців було покладено кам'яну плиту (*lapidibus*), що засвідчувала завершення розмежування (*confinia terminantibus*). На відстані однієї польської стадії («довшої»; грецька стадія дорівнює 185 метрам) звідси комісії залишили якийсь знак (*signaculum*) для увічнення ними докладеної праці і окреслили кордон.

Пограничними орієнтирами комісії визнали також вершини (*summitas*) Дідушкової і Романової долин, причому другу з цих вершин визнали кіпцем (*pro scopulo*). У Містовській долині комісари бачили залишки кількох цегляних будівель (*nonnulla signa lateritia*) і розпорядилися покласти металеві знаки (*intersigna metalia*).

Слід зауважити, що, перетнувши Кучманський шлях, комісари натрапили на кілька земляних насипів (*annuli*), які звалися

Царськими могилами. У Романовій долині їм теж довелося бачити земляні насипи (*exsipationes*); їх вони охарактеризували як свідчення воєн і пам'ятники загиблим (*monumenta caesorum*). Городище Вітольда, за їхніми словами, являло собою, нагадуємо, земляні укріплення (*moenia*).

Запобігаючи безчинствам серед людності, що мешкала уздовж кордону, які порушують мир і стабільність у відносинах між обома державами (*regna*), комісари, читаємо в розмежувальному акті 1633 р., постановили, що простір по обидва береги Сухого Ягорлика, на чотири години ходьби (*quatuor horis euntium*) від кожного з них углиб має бути незаселеним (*inhabitata*); якщо ж одна сторона, сказано там далі, не противитиметься другій в заснуванні нових поселень (*coloniae*; очевидно, у межах цього простору), то дозволено буде їй те саме робити на паритетній засаді (*pariter*), з тим, що це не має порушувати нормальні відносини між державами. Відсутність у документі подібного фрагмента щодо дальшої протяжності кордонної лінії можна пояснити поганою залюдненістю, а то й фактичною безлюдністю території по обидва боки цієї лінії.

Кордон, установлений 1633 р. у міжріччі Богу і Дністра, був для Речі Посполитої значно вигідніший, ніж аналогічний кордон, визначений у 1703 р. Останній пробігав уздовж Ягорлика, за винятком його верхньої течії, далі — суходолом до Кодими, вздовж її течії аж до впадіння її до Богу, вздовж Богу до впадіння в нього Синюхи⁵². Дивує те, що у 1703 р. польська сторона не наполягла на визнанні турками кордону 1633 р. і, отже, не змогла використати відповідну інформацію, яку містив тогочасний розмежувальний акт. Не виключено, що у 1703 р. поляки змушені були під тиском турків погодитися на кордон уздовж Ягорлика і Кодими. Не дивно, що, окрім Дністра, Богу і Кучманського шляху, жоден з топонімів розмежувального акту 1703 р. не знаходимо в аналогічному документі 1633 р.

⁵² A. Chr. Załuski. *Epistolarum...*, т. 3, с. 597–598; *Relacya rozgraniczenia...*, арк. 25–26; *Supplément...*, т. 2, част. 2, с. 39; M. Dogiel. *Limites Regni Poloniae...*, с. 66–67; *Relacya poselstwa...*, с. 109; *Treaties...*, с. 402; *Documente privitoare...* Supplementul 2, т. 3, зощ. 1а, с. 293–294; *Ottoman-Polish Diplomatic Relations...*, с. 639; AGAD w Warszawie, zesp. AKW, dz. Kartony Tureckie, karton 78, teczka 527, с. 4–5; М. Крикун. *Адміністративно-територіальний устрій...*, с. 112 + мапа «Брацлавське воеводство в другій половині XVIII ст.». Потрібно вказати на те, що в згаданому вище атласі А. Яблоновського польсько-турецький кордон у міжріччі Богу і Дністра стосовно зламау XVI–XVII ст. безпідставно повторює кордон 1703 р.

Слід зауважити, що на своїй карті Боплан подає кордон Брацлавського воєводства у міжріччі Богу і Дністра значно південніше, ніж розмежувальний акт 1633 р. Він веде його від броду Маяк (Mayak B.), що пролягає через Дністер на північ від лиману останнього, дещо звивисто в північно-східному напрямі до Богу південніше того місця, де за цим актом знаходився Піщаний брід. Територія, прилегла з півночі до цієї лінії кордону, ним охарактеризована як «пустельні місця» (*loca deserta*)⁵³. Боплан перебував на українських землях 1630–1647 рр. і добре знав їхній адміністративно-територіальний устрій, зокрема знав, як проходили їхні південні межі. Варто також підкреслити, що, з його слів, він як військовий інженер належав до оточення Станіслава Конецпольського (який помер у 1646 р.) і тісно з ним співпрацював⁵⁴. Навряд чи можна сумніватися в тому, що йому було відомо про розмежування 1633р. Чому ж у такому разі він проігнорував відповідний документ? Мабуть, це розмежування в тогочасній ситуації виявилось малопомітним, незначним епізодом у польсько-турецьких відносинах, можливо, навіть значною мірою «скомпрометованим» з огляду на участь у ньому Абази-паші, котрий у них полишив по собі назагал негативний слід. Ці «малопомітність», «незначність» могли, зрештою, і спричинити відсутність тогочасних згадок про розмежування 1633 р. Не виключено, що ця відсутність була викликана і тим, що з огляду на політичну ситуацію Річ Посполита не робила спроб утвердитись на визначеному кордоні. Своїм же зображенням південних меж Брацлавського воєводства Боплан віддав своєрідну данину поширеному в Речі Посполитій давньому уявленню про кордони її південно-східних (українських) володінь.

* * *

Розмежувальний акт 1633 р. публікуємо на підставі його копії, яка є витягом з книги Коронної Метрики, куди цей документ був

⁵³ В. Кордт. *Материалы...*, вип. 2, № 9; G. Le Vasseur de Beauplan. *A Description of Ukraine. Maps*, мапа 1. Боплан при цьому зарахував до Брацлавського воєводства і землі, розташовані на схід від Синюхи та тієї частини Богу, яка тягнеться вниз від її гирла. Варто вказати на те, що Боплан кордон Брацлавського воєводства, як і взагалі кордони українських воєводств Речі Посполитої, позначив пунктиром.

⁵⁴ G. Le Vasseur de Beauplan. *Description d'Ukraine...*, Epistre; Г. Левассер де Боплан. *Опис України...*, с. 23; Г. Левассер де Боплан. *Описание Украины*, с. 136–137.

внесений із здійсненого у 1703 р. випису його з кам'янецької гродської книги 1633 р. Розбивка тексту на речення і пунктуація значною мірою наші.

Публікація супроводжується примітками і нашим перекладом на українську мову, причому в перекладі збережені ті з номерів цих приміток, котрі потрібні для зрозуміння читачем документа*.

ДОКУМЕНТ

Actum in castro Camenecensi Podoliae, feria quinta post festum Sancti Joannis Baptistae proxima, anno Domini millesimo septingentesimo tertio.

Ad personalem affectationem generosi Joannis Gembiński, petentis sibi certam oblationem¹ dislimitationis, inter Regnum Poloniae et Excelsum Imperium Othomanicum factae, ex actis praesentibus² dari et extradi, officium praesens annuit et extradidit³, cuius tenor est talis:

Excerptum ex ⁴originali instrumento⁴ confiniorum inter Regnum Poloniae et Excelsum Imperium Othomanicum, constitutorum vigore tractatus Chocimensis, inter serenissimum Sigismundum Tertium, regem, Regnumque Poloniae, ex una, et serenissimum Osmanum, imperatorem Turcarum, altera parte, initi ac demum per legationem illustrissimi et excellentissimi principis Christophori, principis in Zbaraż, supremi Regni Poloniae stabuli praefecti, ratificati, finaliter vero per illustrissimum et excellentissimum Stanislaum in Konicpole Konicpolski, castellanum cracoviensem, supremum exercituum ducem, ex parte Poloniae, et illustrissimum et excellentissimum Abazi Pasza, ex altera parte, dislimitatorum, ad maiorem notitiam omnium porrecto, ad actaque castrensia camenecensia Podoliae per generosum Sebastianum Uchański, aulicum eiusdem illustrissimi et excellentissimi castellani cracoviensis, feria secunda post festum Sancti Andreae Apostoli proxima, anno Domini millesimo sexcentesimo trigesimo tertio acticato. ⁵Origi-

* У поданому перекладі враховано ряд зауважень Наталії Царьової і Ростислава Паранька.

¹ Слід було написати excerptum. Далі напрошується instrumenti (або documenti) vigore.

² Далі мало бути camenecensibus Podoliae. Тут acta — це гродська книга.

³ Після цього потрібно excerptum.

⁴ ⁴ Тут цей вислів недоречний, оскільки витяг (excerptum) зроблено не з оригінального документа, а з гродської книги.

nale vero idem offerens⁵, ad se recepit, et de recepto officium⁶ praesens quietavit. Sebastianus Uchański, m(anu) p(ropria).

Nos, infrascripti commissarii et plenipotentarii serenissimorum principalium nostrorum⁷, designati et deputati, ex facultate, muneri et iurisdictioni nostrae ad obeundam et peragendam dislimitationem inter confines provincias Regni Poloniae et Excelsi Imperii Othomani specialiter data nobisque et executioni nostrae demandata, insistendo eidem iuri, ordini et officio nostro, in locum controversum descendimus, ubi, actu nostro ad notitiam omnium propalato et promulgato, ad mutua inter se colloquia et rationes inchoandi, feliciter negotii publici processimus. Tandem post tot controversias exauditis, examinatis beneque pensatis et trutinatis relationibus senum, optime notitiam regionum et vetustiora callentium, tum ex prolixissimis informationibus eorum visum est, in gratia et benedictione Dei, opus ipsum paci et securitati utriusque gentis utile et salutare aggredi et inchoare. Et inprimis a monte, vulgo nuncupato Kruty Gora, ad ostium Tyra⁸ iacente, ex mutuo consensu incepimus, uti termino, a quo moto de ingressu id est. A prima extremitate eiusdem montis, ad flumen deflectendo, considerato bene loco et omnibus circumstantiis eius, signum primum seu scopulum in progressu montis, vulgariter dictum Kruta Mogila, fundavimus. Qua perfecta et per elevationem terrae eminenter extructa et constituta, processimus recta versus vallem, prout ordinarie dicitur Tarnowska Dolina, ubi aliquot terreni excipati⁹ monticuli. Ibi bis superato flexu vallis Suchy Jaorlik, eaque relicta ad laevam partem, ultra movimus, observata positione loci, veluti indice, qua nobis eundem esset et quo ulterior ductus dirigi et affigi debeat. Sic itaque in consideratione omnium, quae partim oculis subiecta erant, partim informationibus seniorum certa et indubitata esse videbantur, ivimus recta ad summitatem vallis Tarnowska Dolina. Inde, lustrata et decreta valle, pro vestigio continuati tractus attingimus, certum transitum, vulgari Slak Rozynski seu, ut alii volunt, Slak Kuczanski, ac nec ibi morando notato, solummodo nomine continuationi nostrae et notitiae hominum, in posterum servienti, eundem transcendimus. Ubi etiam reperiebantur nonnulli terreni annuli et, si credi

⁵ -⁵ Для внесення змісту оригіналу в гродську книгу.

⁶ Гродська канцелярія, уряд.

⁷ Маються на увазі С. Конєцпольський і Абази-паша.

⁸ Турає. Насправді тут мало йтися про Сухий Ягорлик (див. про це в даній статті).

⁹ exsipati.

famae debeat, Czarskie Mogily vocati. Inde substitimus ad certam cisternam, vetere et recepto more hominum appellatam quondam Burniczowa Krynica. Qua aliquantulum considerata, placuit ultra progredi, nitente ad consummationem operis nostri cura sedulae¹⁰, et ideo, examinatis perceptis bene, ut nobis mos erat, informationibus, pervenimus recta ad summitatem vallis, ut populus vocat Dziduszkowa Dolina, veluti rectum tramitem, ad latus eius tendentem et limites ipsos indicantem. Ab illa similiter procedentibus, obvia fuit summitas vallis, per vetustissima temporum Romanowa Dolina nominata¹¹, quam pro scopulo ab utrinque recepimus, ubi pariter reperiuntur exsipationes¹² terrenae, bellorum inditia aut monumenta caesorum. Hanc ubi transivimus, lustrationi adiacentium institimus, connotando fideliter omnia, ut labor noster et principibus nostris sit acceptus et populo ipsi plausibilis. Itaque per edita montium progressi consideravimus vallem, dictam olim Mistowska Dolina, ubi nonnulla signa lateritia indicant fuisse aliquid considerabile. Quam itidem intersigna metalia ponere non abs re iudicavimus, et vertice eius iam manifestum erat tendere ad terrena moenia castelli, quondam per Vitoldum, principem, famosissime extracti, cuius etiam nunc recentissima memoria hominum optime antiqua famosaque retinens, Horodysze Witolda nuncupat augetque fidem famaе magnitudo operis exposita oculis lustrantium. Demum, insistendo consummationi officii nostri, ultra et ultra progredimur, festinando ad vallem, solito usu populi Czarny Taslik appellatum. Qua diutius pensata non tam taedio laboris, sicut desiderio satiandi vota, non tantum regnantium, verum etiam et expectantium, eo diligentiori motu, cursui nostro institimus relictaque valle ad manum sinistram tam Probitae, quam Krzemieniczuk, tandem ad vadum rippae Boh, ut vulgo nominare placuit Owczy Brod, veluti terminum, ad quem substitimus. Ubi ex mutuo consensu duos terrenos monticulos fecimus, impositis in vertice eorum duobus lapidibus, utriusque dominii confinia terminantibus. Hic itaque decursi stadii longique satis stadii nostri signaculum in aeviternum et inviolabile unquam a limitaneis gentibus monumentum, tranquillitati publico mutuaeque securitati validum, at perennem perpetuamque memoriam omnium posuimus et determinavimus. Hic ergo iam perfecti operis nostri meta, hic diuturni laboris quies, hic utriusque gentis securitas et in ea principum

¹⁰ sedule.

¹¹ nominatae.

¹² exsipationes.

felicitas, sed proeliis omnibus auctori Deo gratia, laus, honor et gloria. Hunc itaque tractum¹³ decretosque in eo ac constitutos terminos, pro meliori notitia utriusque domini et populorum, ad fines regnorum degentium, pro certis et indubitatis scopulis, a nobis fideliter descriptis et constitutis, pro firmitate et securitate limitum, ab utrinque in posterum servandorum ex facultate, a serenissimis principalibus nostris ad id sibi specialiter data, ab omnibus servari et in perpetuum teneri et observari auctoritate nostra commissoriali, qua fungimur, decernimus, iniungimus et demandamus. Demum, constitutis, ut supra, utriusque domini limitibus, eadem potestate et iurisdictione nostra commissoriali (obviando insolentis populi ex utraque parte ad confinia habitantis pacemque mutuum et stabilitam¹⁴ inter regna amicitiam disturbantis), decernimus, quatenus utraeque¹⁵ latera supradicti Suchy Jahorlik, ad littora Tyra⁸ iacentia scopulosque primos inchoata per nos, commissarios et plenipotentiarios, dislimitationis designantia¹⁶, quatuor horis euntium inhabitata semper in posterum maneant. Si vero aliqua pars non repugnante altera¹⁷ colonias novas erexerit, licitum quoque erit pariter¹⁸ colonias suas producere, ita tamen utrivis¹⁹ violentis omnibusque in universum iniuriis abstineant, iustitiam sibi ab invicem praestent, pacem ac amicitiam inter se colant conserventque inviolabilem.

Stanislaus Makowiecki,	(Locus)S(igilli)	Ex actis castrensibus
dapifer Podoliae et		capitanealibus camenecensibus
iudex castrensis camenecensis		Podoliae extractum

Correxit Korędowicz

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 612, c. 415–420. Див. також за рукописом 616 цієї ж бібліотеки (арк. 46а–47в): Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Century): An Annotated Edition of Ahdnames and Other Documents / by Dariusz Kołodziejczyk. Leiden — Boston — Köln, c. 432–435.

¹³ Треба tractatum.

¹⁴ stabilem?

¹⁵ utraque.

¹⁶ designantes?

¹⁷ Далі повинно бути parte.

¹⁸ Далі має бути alterae parti.

¹⁹ utraevis. Далі має бути partes.

Переклад

Діялося в Кам'янець-Подільському замку у найближчий четвер після свята святого Івана Хрестителя [28 червня] 1703 року.

На особисте бажання уроженого Яна Тембінського, який просить дати і видати йому певний впис¹ із теперішніх актів² (документа стосовно) розмежування, проведеного між Польським королівством і Світлою Османською імперією, теперішній уряд дав згоду і видав (випис), зміст якого такий:

Витяг з ⁴оригінального документа⁴ кордонів між Польським королівством і Світлою Османською імперією, встановлених за Хотинським миром, укладеним між найяснішим королем Сигізмундом Третім і Польським королівством, з одного, та найяснішим турецьким імператором Османом, з другого боку, і згодом ратифікованим унаслідок посольства ясновельможного і найдостойнішого князя Криштофа, князя на Збаражі і великого конюшого Польського королівства, і врешті визначених вельможним і найдостойнішим Станіславом на Конецполі Конецпольським, краківським каштеляном і гетьманом великим коронним, з боку Польщі, і вельможним і найдостойнішим Абази-пашею, з другого боку, для найширшого відома складеного і до кам'янецьподільських ґродських актів внесеного у найближчий понеділок після свята святого Андрія Апостола [5 грудня] 1633 р. дворянином вельможного і найдостойнішого краківського каштеляна урожоним Себастьяном Уханським, котрий, ⁵подавши оригінал⁵, забрав його з собою і видав квит теперішньому урядові про (це) відібрання. Себастьян Уханський, власною рукою.

Ми, нижчепідписані призначені і делеговані комісари і уповноважені вельможних наших зверхників⁷, згідно з покладеним і наказаним нам до виконання обов'язком стосовно завдання і нашої юрисдикції для обходу і проведення розмежування між сусідніми володіннями Польського королівства і Світлої Османської імперії, дотримуючись цієї юрисдикції, порядку і нашої повинності, зійшлися у спірному місці і там, про нашу акцію до відома всіх довівши і оголосивши, приступили до взаємного обміну думок і міркувань стосовно того, щоб щасливо розпочати публічну справу. Врешті, коли після стількох сперечань було вислухано, вивчено і добре зважено та розсуджено повідомлення старожилів, які довели чудове знання земель і давнини, то з багатючих їхніх відо-

мостей стало очевидним, що, з Божої ласки і благословення, задля миру і безпеки обох народів потрібно приступити до самої справи і розпочати її. І насамперед за взаємною згодою ми розпочали від узвишшя, просторічно названого Крутою горою, котре прилягає до гирла Дністра⁸, як від крайньої точки, звідки простягається (кордон). Від першої вершини цього узвишшя прямуючи до річки, добре дізнавшись про місце і всі його околиці, ми заклали перший знак, або копець, на щиті узвишшя, в народі званого Крутою могилою. Що здійснивши і шляхом високого насипання землі спорудивши і встановивши, пішли прямо до долини, яка звичайно зветься Тарновською долиною; тут було насипано кілька невеликих земляних кіпців. Двічі там перетнувши вигін долини Сухого Ягорлика і залишивши її по лівій стороні, рушили вгору, оглянувши розташування місця немовби знаку, за яким нам належало рушати і де вища (гранична) лінія мала бути спрямована і закріплена. Так, отже, обміркувавши все, що частково впало нам в очі, частково з розповідей старожилів видавалося нам певним і безсумнівним, ми попростували до вершини Тарновської долини. Оглянувши і покинувши долину, звідти натрапили, як на орієнтир для продовження лінії, на певний тракт, за поголоскою люду — Рожинський шлях, або, як інші воліють, Кучманський шлях, і там, не надто затримуючись, зважаючи лише на тяглість лінії і свідчення людей, що слугує на майбутнє, його перетнули. Там також знаходилися нечисленні земляні насипи, якщо слід вірити поголосці, звані Царськими могилами. Звідси ми підступили до певної водойми, колись за давнім і прийнятим звичаєм людей названої Бурничовою криницею. Її трохи оглянувши, ми вирішили прямувати далі, спонукувані палким старанням завершити нашу пильну працю. І тому, вивчивши і обміркувавши добре, що було для нас звичайним, повідомлення, ми перейшли прямо до вершини долини, що її народ зве Дідушковою долиною, немовби на пряму стежку, що тягнеться її стороною і позначає самі межі. Коли ж подібно рушили від неї, то на шляху постала вершина долини, від найдавніших часів іменованої Романовою долиною, яку за копець обопільно ми визнали; там також виявили земляні насипи - свідчення воєн і пам'ятники загиблим. Коли її перетнули, то вдалися до огляду околиць, зазначаючи достеменно все, щоб наша праця і нашими зверхниками була визнана, і самому народові була приємною. Отож, крокуючи узгір'ями, ми зауважили долину, колись прозвану Містовською долиною, де кілька

цегляних залишків вказують на те, що було певною мірою гідне уваги. Там таким же способом ми постановили, не без причини, покласти металеві знаки. І на повороті її було вирішено рухатися до земляних укріплень фортеці, колись спорудженої найславнішим князем Вітольдом; її навіть нині найсвіжіша пам'ять людей, яка чудово зберігає старовину і славу, йменує городищем Вітольда, і вона примножує віру в славу, а велич справи відкрита очам тих, хто (її) оглядає. Згодом, намагаючись завершити нашу справу, ми просувалися далі і далі, поспішаючи до долини, за народним звичаєм прозваної Чорним Ташликом. Там довше проміркувавши не так через відразу до праці, як через прагнення задовольнити правителів не лише теперішніх, а й майбутніх, із ще завзятішим поривом слідували нашим курсом і, залишивши долину ліворуч, (бачили) як Пробите, так і Кременчук, (прийшли) далі до броду ріки Богу, який в просторіччі прийнято називати Овечим бродом, — як до місця, до якого прагнули. Там за взаємною згодою ми зробили два невеликі земляні кіпці, поклавши на їхніх щитах дві кам'яні плити, що засвідчували кордони обох держав. Тут-таки також, на відстані однієї стадії — і то нашої, досить довгої, стадії — поклали й встановили знак як віковичний і завжди непорушний для прикордонних народів пам'ятник, запоруку публічного спокою і взаємної безпеки, на довготривалу і вічну пам'ять усіх. Тут же мета завершеної нами праці, тут спочинок від довгих трудів, тут безпека обох народів і в ній щастя правителів, а Богові в усіх справах — дяка, хвала, честь і слава. Цей, отже, трактат і його постанови та встановлені ним межі ми, згідно з обов'язком, покладеним на нас для цього особливо нашими найяснішими зверхниками, ухвалюємо і затверджуємо та наказуємо, що він задля кращого взаєморозуміння обох держав і народів сусідніх держав, задля певних і безсумнівних кіпців, нами сумлінно поданих і визначених, задля стійкості і безпеки кордонів, які на майбутнє повинні служити обопільно, всіма на завжди зберігатися і дотримуватися повинен нашим комісарським авторитетом, яким послуговуємось. Нарешті, вивівши, як видно вище, кордон обох держав, тією самою нашою комісарською владою і юрисдикцією (запобігаючи безчинствам з обох сторін населення, що мешкає біля кордону і порушує взаємний мир та постійну між державами приязнь) ухвалюємо, щоб обидва боки вищеназваного Сухого Ягорлика, прилеглі до берегів Дністра і позначені першими кіпцями нами, комісарами й уповноваженими, призначеними для

розмежування, залишалися завжди в майбутньому незаселеними на чотири години ходьби (від них). Якщо ж якась сторона без опору другої (сторони) засновуватиме нові поселення, то дозволено буде (другій стороні) також нарівні створювати свої поселення, з тим, однак, щоб обидві (сторони) утримувались від насильств і будь-яких узагалі несправедливостей, виявляли навзаєм одне до одного повагу, зберігали мир і непорушну приязнь між собою.

Станіслав Маковецький, Місце печатки
подільський стольник,
суддя кам'янецький гродський

Витяг з кам'янець-
подільських гродських
старостинських актів

Скорегував Корендович

ЯК ВІДБУВСЯ ПЕРЕДСЕЙМОВИЙ СЕЙМИК БРАЦЛАВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В 1634 РОЦІ

24 січня 1635 р. в луцьку гродську книгу було внесено писемно оформлену протестацію частини шляхти Брацлавського воєводства. У документі йшлося про те, як 14 грудня 1634 р. у Вінниці відбувався сеймик цього воєводства¹, скликаний за королівським універсалом від 10 жовтня у зв'язку зі скликанням у Варшаві звичайного (шеститижневого) сейму, який мав розпочати свою роботу 31 січня 1635 р.²

Універсал був виданий у Львові і розісланий звідси королівською канцелярією гродським старостам Речі Посполитої для його публікації, тобто проголошення в гродах (гродських канцеляриях), містах і містечках підвладних їм територій («староств»). Текст цього документа відомий нам з примірника його, адресованого львівському старості Станіславу Боніфацію Мнішеку. Тут читаємо, що староста повинен бути присутній на сеймику у Вишні (мається на увазі містечко Судова Вишня, де проходили сеймики Руського воєводства) і докласти старань, аби на ньому послами на сейм були обрані «люди спокійні, статечні і мудрі та в справах і потребах Речі Посполитої обізнані, також ті, хто б перед очима мали цілість і добро Речі Посполитої, а не переслідували б свої власні інтереси... і про всі справи і потреби Речі Посполитої з нами [королем], з панами радниками [сенаторами сейму] належно могли б радитись». Там же сказано, що у зв'язку зі скликанням сейму тому самому старості надіслано певну кількість королівських листів для негайної (*bez omieszkania*) розсилки їх земським урядникам та іншій титулованій шляхті «його» староства. (Очевидно, листи містили повідомлення про скликання сеймика і звернення до адресатів

¹Центральний державний історичний архів України в Києві, ф. 25 (Луцький гродський суд), оп. 1, од. зб. 196, арк. 57–60зв.

²*Chronologia sejmów polskich. 1493–1793 / zestawiał i wstępem poprzedził Władysław Konopczyński // Archiwum Komisji Historycznej, 4 (16), № 3. Kraków 1948, с. 150.*

із закликом взяти у ньому участь). У п'ятницю 27 жовтня (*feria sexta in vigilia festi Sanctorum Simonis et Iudae Apostolorum*) 1634 р. універсал вписано у львівську гродську книгу, і тоді ж генеральний возний (*ministerialis generalis*) обачний (*providus*) Войцех Могельський заявив у львівській гродській канцелярії (*officium*), що він за її дорученням у звичних місцях (*in locis consuetis*) у присутності простолюду і шляхти (*in frequentia plebeiae et equestris ordinis hominum*) проголосив його³.

Тож немає сумніву в тому, що згаданий універсал щодо сеймика Брацлавського воєводства отримав вінницький і брацлавський гродський староста Адам Калиновський⁴. Протестація розповідає про його дії, спрямовані на те, щоб провести сеймик під своїм контролем, тобто щоб домогтися обрання на ньому угодних собі осіб послами від воєводства на сейм. Для здійснення свого наміру, як сказано в цьому документі, він заручився підтримкою таких земських урядників воєводства: хорунжого Яна Дзіка, судді Ольбрахта Кохановського, стольника Івана Клещовського, чашника (й вінницького підстарости водночас) Мацея Краковського, підстоля Федора Шандириковського, писаря Сильвестра Черленковського, брацлавського войського Стефана Русяна, вінницького войського

³Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 9 (Львівський гродський суд), оп. 1, од. зб. 385, с. 1173–1175. Див. також регестову згадку про цей універсал стосовно сеймика Краківського воєводства, який мав зібратися в Прошовіцах: *Akta sejmikowe województwa krakowskiego / wydał A. Przyboś, t. 2: 1621–1660. Wrocław — Kraków 1955, s. 184*. На час появи універсалу від 10 жовтня король Владислав IV зі своєю канцелярією тому перебував у Львові, що Річ Посполита мала напружені відносини з Османською імперією і Кримським ханством (король, очевидно, вважав, що йому слід бути ближче до південних кордонів Речі Посполитої). Ця напруженість впливає з виданої 26 жовтня у Львові (!) королівської інструкції, яку слід було зачитати на сеймиках, зібраних 14 грудня (Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, oddz. rękopisów, Steinwehr, II, rkps 1949/439, арк. 341–342зв.; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 129, с. 693–706 (тут інструкцію датовано 27 жовтня)).

⁴Вінницьким і брацлавським старостою А. Калиновський був від 1623 р. до своєї смерті у 1638 р., у 1620–1623 рр. він займав лише уряд брацлавського старости (М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI — першої половини XVII ст. в архіві роду Пісочинських // *Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької*. Львів 1998, с. 90; P. Litwin. *Narzuw szlachty polskiej na Ukrainie. 1569–1648*. Warszawa 2000, с. 189, 191). Судячи з протестації, він був також негродським любецьким і лоївським старостою.

Мацея Закшевського, а також підтримкою вінницького гродського судді і прилуцького старости Костянтина Байбузи, трилятковського старости Федора Ласка, липовського старости Станіслава Залуського, шляхтичів Миколая Черніговського, Стефана Чарнецького, Александра Сосницького та «багатьох інших», імена яких укладачам протестації встановити не вдалося. На боці А. Калиновського виступили також шляхтичі, які не мали в Брацлавському воєводстві землеволодінь (*nieosiedli*) і перебували у нього на службі, а саме: Ян Негребецький, Януш Палка, Щенсний Недзяковський, Ян і Вацлав Соколовські, Ян Лідкович Білоус, Семен Русановський та «багато інших», імена яких теж не встановлено. Не погребував вінницький і брацлавський староста і прихильністю до себе шляхтича Брацлавського воєводства Миколая Копійовського, «здавна» наближеного до нього і позбавленого судом гідності, очевидно, шляхетської (*czci odsądzonemu u prawem przekonanemu*). Спирався він і на численних своїх «довірих» (*gękodaynych*) козаків, гайдуків, німців та уторців.

Потрібно звернути увагу на те, що А. Калиновському вдалося, використовуючи, очевидно, свої міцні політичні позиції у воєводстві, схилити на свій бік вісім земських урядників, з яких п'ятеро виконували певні посадові функції (хорунжий, суддя, писар, обидва військи), а троє займали титулярні уряди (стольник, чашник, підстолій). Щодо виступу на його боці гродського судді, то він зрозумілий: на цей уряд, який до урядів у земській ієрархії не належав, староста призначав бажану собі людину — вона тому посадово була від нього повністю залежна. Доречно зазначити, що староста призначав свою людину й на уряд підстарости. Тому, займаючи також цей уряд, чашник не міг не бути прихильним до нього.

Не пішли за старостою такі земські урядники: підкоморій князь Стефан Четвертинський (*Czetwertęński*) та не зазначені за урядами й не поійменовані, а згадані лише як «некоторые» підсудок, ловчий, мечник і скарбник. Щодо перших трьох, то ними на час сеймика були, відповідно, Михайло Кропивницький, Федір Ободенський і Ян (Єжи) Калиновський⁵. Хто посідав уряд скарбника, невідомо. Уряди підкоморія і підсудка були діючими, тоді як ловчого, мечника і скарбника — титулярними.

У наведеному переліку земських урядників Брацлавського воєводства не вистачає підчашого (його уряд був титулярним) — ним

⁵ Н. Litwin. *Napływ szlachty polskiej na Ukrainę...*, с. 209, 210.

був Якуб Зелінський⁶. Справа в тому, що він у той час перебував за межами воєводства, оскільки як посол Речі Посполитої брав участь в її переговорах з Османською імперією⁷.

З преамбули до протестації видно, що незадоволення діями А. Калиновського та його прихильників виявляли частина шляхти (*szlachta rycerstwo*) воєводства, яка (як, до речі, і шляхта, що йшла за старостою) належала до «обох релігій» (очевидно, православної і католицької; вся шляхта названа «*obywatelami*»), і «вельможні достойники» (*wielmożni dygnitarze*). Титул «вельможні» на рівні воєводства застосовували щодо воєводи і каштеляна. Імена їх преамбула не подає (у ній, до речі, земські урядники названі «урожоними» (*urodzoni*)). Ними були відповідно Станіслав Потоцький і Габріель Стемпковський молодший⁸. На підставі відсутності будь-яких інших згадок про них в протестації (та двох декретах сеймового суду, про які далі йтиме мова) можна з впевненістю твердити, що жодного відношення до подій, про які вона розповідає, вони не мали. Видається, що їх у воєводстві під час проведення сеймика не було. Появу ж вельможних у преамбулі можна пояснити тим, що вони могли морально підтримувати супротивників старости, оскільки той міг зневажати їх, вельможних, хоч посадово вони стояли у воєводстві вище від нього.

Отже, конфлікт, про який мовиться в протестації, засвідчив розкол у лавах шляхти воєводства, причому всю відповідальність за нього у ній покладено на старосту. Угрупованню останнього

⁶ Там само, с. 209. Про земські уряди див.: М. Крикун. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // *Записки НТШ*, т. 228: *Праці Історично-філософської секції*. Львів 1994, с. 65–122.

⁷ Про цю його місію сказано, без зазначення його імені, в згаданій вище королівській інструкції від 26 жовтня (Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, oddz. rękopisów, Steinwehr, II, rkps 1949/439, арк. 341; Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 129, с. 696) і в діарії (щоденнику) звичайного сейму 1635 р., автором якого є литовський канцлер Альбрехт Станіслав Радзівілл (A. S. Radziwiłł. *Pamiętnik o dziejach w Polsce / przełożyli i opracowali A. Przyboś i R. Żelewski*, т. 1: 1632–1636. Warszawa 1980, с. 420), а також, із зазначенням імені, в листі турецького султана Мурада IV до польського короля Владислава IV, який він, Я. Зелінський, після свого повернення зі Стамбула до Варшави подав на сеймі 24 лютого 1635 р. (Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, oddz. rękopisów, rkps 129, с. 907), і у відповіді Владислава IV Мурадові IV на цей лист від 20 березня того ж року (Там само, rkps 130, с. 239).

⁸ Н. Litwin. *Napływ szlachty polskiej...*, с. 203, 204.

протистояла шляхта, очолювана підкоморієм С. Четвертинським⁹. Щоправда, це очолювання на основі сказаного в протестації можна лише припускати — у ній, нагадуємо, із земських урядників, які протистояли старості, названий тільки підкоморій, причому в тексті її — посадово, а серед тих, хто її підписав, — і посадово, і на ім'я.

Звичайно сеймик відкривав найстарший за рангом серед присутніх урядників воєводства, під його керівництвом відбувалися вибори голови сеймика — маршалка. За відсутності воєводи і каштеляна ця місія мала належати підкоморієві, який за рангом ішов одразу після них — він займав найвищу сходинку в ієрархії земських урядів воєводства. Гродський староста в останній містився одразу після нього¹⁰. Як можна здогадуватись, щоб домогтися обрання зручного для себе маршалка і за його посередництвом обрання послами на сейм своїх людей, А. Калиновський вирішив за всяку ціну не допустити того, щоб підкоморій відкрив сеймик.

З цією метою А. Калиновський, згідно з протестацією, перед сеймиком (*za czasu przed seymikiem*) до Вінниці спровадив листами своїх прихильників (названих вище) і зі всіх своїх маєтків привів близько двох тисяч озброєних людей. А Я. Дзік прибув з підпорядкованим йому посадово великим військовим загоном (*z wielką gwardią*), який перевищив дозволену сеймом чисельність загону, що його можна було використовувати у випадку сеймика¹¹.

Почастувавши вдень 14 грудня перед сеймиком своїх людей і ввівши їх до Вінницького замку (який підлягав його юрисдикції), староста наказав замкнути фарний (парохіальний) костел, де звичайно проходили сеймики воєводства (*kościół farny winnicki, seymikom zwyczajny*)¹², розташував на мосту замкові гармати

⁹ Уряд підкоморія С. Четвертинський займав від кінця 1625 р., перед тим понад рік був брацлавським хорунжим (Там само, с. 208).

¹⁰ М. Крикун. Земські уряди на українських землях..., с. 71.

¹¹ Варшавський сейм 1591 р. заборонив гетьманам, ротмістрам і молодшим офіцерам (*towarzystwo*) використовувати значні військові загоны (*znacznym jakim rozcztem*) для своїх і приятелів своїх потреб для проведення сеймиків та інших шляхетських з'їздів. Винним за невиконання цієї постанови вона погрожувала вигнанням (*sub roena banitionis*) з Речі Посполитої (*Volumina legum*, т. 2. Petersburg 1859, с. 391). Судячи з кількості його озброєних людей, староста А. Калиновський, напевно, теж зневажив цю сеймову постанову.

¹² За постановою Варшавського сейму 1601 р., сеймики Брацлавського воєводства повинні були відбуватися у вінницькому костелі (*Volumina legum*, т. 2, с. 395). Відомостей про наявність на той час цього костела ми не маємо,

(działa) й іншу зброю (strzelbę) і розмістив німців, угорців та кількочасот своїх вибранців* біля костела, на його дзвіниці, на бабинці** і по різних господах***. Після обіду (dobrze po obiedzie), майже в полудень він же зі своїми людьми, слугами і «великою гвардією», наказавши відкрити костел, увійшов до нього і порозсаджав та порозставляв їх, озброєних балтами**** і чеканами*****, скрізь, а особливо біля великого вівтаря і на лавках.

Староста, очевидно, був тієї думки, що настав момент, коли він безперешкодно може відкрити сеймик і спрямувати його у вигідне для себе русло, оскільки його опоненти в костелі були відсутні. Та ті не забарилися прибути сюди; то були підкоморій С. Четвертинський, інші князі Четвертинські, інша шляхта, всього кільканадцять осіб. Вони стали виглядати місця, де б могли сісти або стати, а ротмістр «Його Королівської Милості» Ілля (Heliasz, Eliasz) Четвертинський звернув увагу присутніх на те, що челядь і шляхта — слуги старости, особливо ж ті з останніх, хто як неосілі в Брацлавському воєводстві не мали права брати участь у сеймику, повинні поступитися зайнятими ними місцями щойно прибулим. У відповідь на це на останніх кинулися староста і хорунжий з прихильною до них шляхтою, а найбільше з балтами і чеканами їхні слуги і челядь, вчинили галас, вигукуючи «бий, забий», до того ж піхота старости з німців наставила кобили***** з відведеними курками на двері костела (з якою метою?), а дехто зі слуг і челяді старости з хорів спрямували зброю вниз на його супротивників. Раптом (impetuose) староста зі своїми людьми відійшов від вівтаря, хоч багато хто з вірної йому шляхти просили його цього не робити, підійшов до костельних дверей і під хори та немалий час радився зі своїми прибічниками. Частина цієї самої шляхти благала А. Калиновського припинити галасування, зайняти своє керівне місце,

проте навряд чи слід сумніватися в ній, оскільки згадана постанова не могла не враховувати її. Цей костел, напевно, був фарний і єдиний у Вінниці.

* Вибранці — селяни державних (королівських) маєтків, зобов'язані нести військову повинність, а тому звільнені від поземельних повинностей. Згадані в протестації вибранці були селянами маєтків Вінницького і Брацлавського староств.

** Бабинець — тут, напевно, місце під боковими піддашками костела.

*** Заїжджих дворах.

**** Балта — вид сокири.

***** Чекан являв собою загострений молот з довгим держаком.

***** Кобила — вид вогнепальної зброї.

провести обрання маршалка і послів на сейм і обговорення (відповідно до згаданої вище королівської інструкції) певних питань (do *consultatiew Rzeczy Pospolitey*); якщо ж, твердила ця шляхта, його, старосту, хтось образив (*od kogo wżazonu być się rozumiał*), то нехай він про це заявить прилюдно перед маршалком (*direktorem*) і перед вокацією (висуненням кандидатур на послів?). Проте вмовити А. Калиновського не вдалося, і він зі своїми прихильниками з великим галасом покинув костел. За його наказом протягом кількох годин біля костела лунали постріли з гармат, кобил, мушкетів, гаківниць* і шмигівниць**, щоб настрашити своїх супротивників.

А шляхта, що лишилася в костелі, зокрема частина прихильників старости, котра виявилась обачнішою і вірною чинному («посполитому») праву, разом понад 40 осіб, огорнуті великим страхом, освідчили пелед Богом, вівтарем і костельними стінами про нехтування (*zgwalcenie*) старостою права й громадського («посполитого») спокою. Після припинення стрільби вона ж до і після вибору маршалка кілька разів делегувала до замку своїх посланців з настійним проханням до старости та шляхти при ньому, а також до юриста (знавця права) старости Я. Негребецького, який мав при собі королівську інструкцію, котру той йому вручив (протестація не інформує про те, яким чином інструкція опинилася в руках старости і хто мав її зачитати на сеймику), щоб вони повернулися до костела і взяли участь в обговоренні цього документа та у виборі послів. Але староста і його оточення виявилися непохитними, залишилися в замку і провели тут, в місці, невідповідному для цього (*na niezwycazonym mieyscu*), свій сеймик (*seymikowali*), на якому заслухали згадану інструкцію (чи не Я. Негребецький її зачитав?) та «незаконно і непорядно» обрали послів.

Довідавшись про цю акцію, шляхта, що перебувала і далі в костелі, заявила про неправомочність її і перед самим вечором (*prawie w samy wieczór*), як стало безпечно, провела таки «законний» сеймик — обрала свого маршалка і послів, наділивши останніх повноваженням (*mosą zupelną*) представляти інтереси Брацлавського воєводства на

* Гаківниця — важка фортечна ручна зброя у вигляді укріпленого на дерев'яному ложі залізного або мідного ствола з гостряком з його нижнього боку, що втикався під час стрільби у дерев'яний кілок, підставлений для підтримання ствола.

** Шмигівниця — вид гаківниці.

сеймі. Цілком імовірно, що сеймик ухвалив інструкцію, якою послі повинні були керуватись у своїй діяльності на сеймі. Про те, що королівська інструкція була зачитана на цьому сеймику, протестація не згадує. Це й не дивно: учасникам його не суджено було її заслухати, бо на той час вона була в розпорядженні старости.

На цьому ж сеймику було постановлено звернутися з протестацією на всі дії А. Калиновського, пов'язані з проведенням 14 грудня сеймика. В результаті вона з'явилась як документ. За тогочасною процедурою стосовно оформлення цього документа він мав бути вписаний у книгу гродського суду Брацлавського воєводства. Такою книгою могла бути тільки книга Вінницького гродського суду, оскільки іншого гродського суду в зазначеному воєводстві не було¹³. Протестації не судилося бути внесеною в цю книгу з тієї, як можна твердити, причини, що А. Калиновський, використовуючи своє посадове становище, повну підпорядкованість цього суду собі, всіляко противився вказаному внесенню. Тож поява цього документа в луцькій гродській книзі цілком вмотивована і зрозуміла. Подав його для запису у ній шляхтич Брацлавського воєводства «урожоний» Ян Сабаровський*. Коли ж він був складений, у ньому не зазначено. Варто вказати на те, що в протестації висловлено готовність її, в разі необхідності, «поправити» (poprawę), тобто, очевидно, доповнити, уточнити.

Протестацію підписали і своїми печатками скріпили 23 особи, у тому числі маршалок «законного» сеймика Гжегож Важинський та підкоморій Стефан Четвертинський. По-руськи підписалися Роман Жабокрицький, Василь Оратовський, Григорій та Іван Юшковські, Іван, Корнило та Лесько Яцковські. Всі вони родовідно належали до місцевої української шляхти. Підписи інших наведені по-польськи. Дев'ятеро з них так само мали місцевий український родовід (двоє Миколаїв та Остафій Дешковські, Дмитро, Федір і Криштоф Юшковські, Юрій (Єжи) і Гордій Залеські, Роман Микулинський). Українцями були також підкоморій Стефан і Федір Четвертинський (брат Стефана¹⁴); предки їх прибули в Брацлавське воєводство

¹³ М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 81–83, 86–94.

* Варто звернути увагу на те, що прийняв протестацію для запису в луцьку гродську книгу намісник (підстароста) Луцького староства Іван Виговський — в майбутньому генеральний писар і гетьман Війська Запорозького.

¹⁴ *Herbarz Polski*, част. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich* / ułożył i wydał A. Boniecki, т. 4. Warszawa 1902, с. 10.

після Люблінської унії 1569 р. Тож українцями були 18 осіб серед шляхтичів, що підписали протестацію. Те, що 11 з них підписалися по-польськи, може бути пояснене тільки одержанням ними освіти в польському навчальному закладі. Всі вони, як і семеро тих, що підписалися по-руськи, напевно, зберігали вірність православ'ю. Решту п'ятеро «підписантів» становили ті, хто самі або предки яких прибули в Брацлавське воєводство з Подільського, Руського або Белзького воєводства або ж навіть з етнічних польських земель. З них, напевно, поляками були Гжегож і Бартош Важинські, поляками або сполонізованими українцями — коморник (помічник підкоморія, ним призначений на цей уряд) Даніель Боруховський, Кшиштоф Козловський та Миколай Рокицький. Можна, отже, ризикнути припущенням, що за підкоморієм ішла в основному місцева корінна руська шляхта, що виступ його проти брацлавського і вінницького старости мав певний етнічний підтекст, був виявом незадоволення цієї шляхти діями А. Калиновського з огляду на те, що він не враховував її інтереси. Слід також мати на увазі, що з чотирьох земських урядників, котрі не виступили на боці старости, підсудок і ловчий належали до корінних українців, а мечник — до поляків; нагадуємо, невідомо, хто займав уряд скарбника.

Про етнічну приналежність тих, хто тримав сторону А. Калиновського, можна судити з переліку імен у початковій частині протестації. Із земських урядників поляками були хорунжий, суддя, чашник, обидва військи, корінними українцями — стольник, підстолій, писар. До таких же українців слід віднести гродського суддю. Всі інші імена належать полякам або, можливо, сполонізованим українцям, за винятком Миколая Копійовського, який належав до давнього українського роду Брацлавщини. Потрібно наголосити на тому, що А. Калиновський мав польський родовід.

Поляками були і підчаший, на час сеймика, нагадуємо, відсутній в Брацлавському воєводстві, і воєвода. Каштелян був українцем з Волині католицького віросповідання¹⁵.

Протестація, таким чином, засвідчує посилене проникнення поляків на територію Брацлавського воєводства.

З проведених 14 грудня сеймиків процедурно «старостинський» («замковий») був повний, «підкоморський» («костельний») — неповний: перший заслухав, другий — не заслухав королівську

¹⁵ H. Litwin. *Napływ szlachty polskiej...*, с. 204.

інструкцію. Перевага другого, натомість, полягала в тому, що він відбувся у передбаченому законом місті — в костелі, тоді як перший — в замку. Очевидно, протистояння угруповань старости і підкоморія потягло за собою взаємне невизнання легітимності сеймиків.

На жаль, відсутні в протестації імена маршалка «старостинського» сеймика та обраних на обох сеймиках послів встановити не вдалося.

Про участь у сеймі 1635 р. подвійного складу послів від Брацлавського воєводства не могло бути мови. На підставі того, що протестацію в луцьку гродську книгу внесено 24 січня 1635 р., можна твердити, що на той час обидві протидіючі сторони так і не дійшли згоди стосовно того, кого делегувати для участі в ньому. До відкриття сейму залишалось сім днів. Засадничо протягом їх та й на початковій стадії сейму ще не пізно було такої згоди досягти — на шеститижневий сейм послі могли запізнитись. Проте компроміс не відбувся. В результаті Брацлавське воєводство на цьому сеймі послами представлене не було — вони не значаться в складі його нижньої палати¹⁶.

Протестація дає підставу твердити, що вінницький і брацлавський староста відіграв особливу роль у політичному житті воєводства, істотно впливав на ситуацію в ньому, використовуючи владні важелі, що були в його розпорядженні. Напевно, те, що воєвода і каштелян, єдині, хто посадово могли вагомо протидіяти йому, справами свого воєводства цікавились мало, давало старості в його діяльності своєрідний карт-бланш. Разом з тим протестація засвідчує, що далеко не останню роль у воєводстві відігравав підкоморій.

На звичайному сеймі 1635 р. те, що сталося у Вінниці, мало відлуння. Воно відбите у двох декретах його, очолюваного королем, суду, виданих 23 лютого і за якийсь час копію внесених у книгу

¹⁶ Ян Дзенгелевський називає послом Василя Рогозинського (J. Dzięgielewski. *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV*. Warszawa 1992, с. 177), а Сибілла Голдис — вінницького (!) старосту Марціна (!) Калиновського (S. Hołdys. *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*. Wrocław 1991, с. 148). Наскільки ці свідчення (їх, до речі, запозичив Кароль Мазур (K. Mazur. *W stronę integracji z Koroną: Sejmiki Wołynia i Ukrainy w latach 1569–1648*. Warszawa 2006, с. 425)) відповідають дійсності, потрібно дослідити. Варто звернути увагу на те, що, як видно з дальшої нашої розповіді, В. Рогозинський належав до прихильників князів Четвертинських.

Руської (Волинської) метрики, в складі якої, книги, вони і збереглися¹⁷. Згідно з декретами, їх появи передували королівські мандати (письмові розпорядження; вони до нас не дійшли), якими Четвертинські (до речі, чомусь жодного разу в цих декретах, можливо, і в мандатах, не названі князями) та його прибічники були викликані на цей суд за скаргою брацлавського і вінницького старости Адама Калиновського і спільною скаргою брацлавського і вінницького офіціала Луцької римо-католицької дієцезії в Брацлавському воєводстві (територія якого входила до її складу як офіціалат) Станіслава Доманевського*, ректора вінницької єзуїтської колегії¹⁸ та адміністратора вінницької плебанії (парохії) Валентія Тарловіуша** і всієї капітули даної дієцезії. Всі вони в декретах (напевно, так було і в мандатах) названі дяляторами, тобто позивачами, скаржниками, обвинувачами. А. Калиновський виступає дялятором в одному декреті, духовні особи є дяляторами в другому. Очевидно, староста отримав один, духовні позивачі — один або навіть три примірники оригіналів відповідних декретів. Вписи декретів у книгу Руської метрики зроблено рукою одного писарчука. Ян (Joannes) Бедерман, який скріпив своїм підписом оригінали, — це писар канцелярії Руської метрики¹⁹. Підписався він за дорученням (преложенемь) канцлера великого коронного (і біскупа хелмінського та помезанського) Якуба Задзіка (Жадзіка), що його підписи теж виднілися в оригіналах.

Інтереси дяляторів у сеймовому суді захищав коронний інстигатор (обвинувач), ім'я якого не наведено. Позваними були принципали (призвідці, головні винуватці) брацлавський підкоморій Стефан Четвертинський, його сини Миколай і королівський ротмістр Геліаш (!) та Федір Четвертинський, компринципалами

¹⁷ Российский государственный архив древних актов (Москва), ф. 389 (Литовская метрика), оп. 1, од. зб. 214, арк. 70зв.–74зв.

* Офіціал був намісником, адміністратором біскупа дієцезії.

¹⁸ В літературі вважається, що єзуїтська колегія у Вінниці була відкрита 1646 р. (Т. Шевченко. *Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI — середини XVII ст.* Львів 2005, с. 106). Насправді ж, як бачимо, вона існувала вже у 1634 р.

** Як адміністратор В. Тарловіуш був, імовірно, вікарієм — заступником парохіального священика або виконувачем його обов'язків.

¹⁹ Про нього див.: П. Кулаковський. *Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 рр.: Студія з історії українського регіоналізму в Речі Посполитій.* Остроп — Львів 2002, с. 169–172.

(співпризвідцями, тими, мабуть, хто входив до найближчого оточення Четвертинських) брацлавський підсудок Михайло Кропивницький, Василь Рогожинський (див. примітку 16), Грицько Росковський, «граничний» брацлавський коморник Даніель Боруховський, Федір Жидкович, Федір Юшковський, Гордій Житинський, адгеренти і кооператори (інші прибічники Четвертинських, які належали до хорутви (хоронъкгве) Г. Четвертинського) хоружий (!) Андрій Жлоба, Іван (Ян) і Василь (Базиль) Ласки, Самуель Боруховський, Остафій Шашкович Терліковський, Рафал Черкес, Войцех Волинський Циганський. З цих осіб у протестації, про яку мовилося вище, згадані лише Стефан, Геліаш і Федір Четвертинські, Даніель Боруховський і, можливо, Федір Юшковський (Федорів Юшковських у Брацлавському воєводстві того часу могло бути кілька). З зауважених лише декретами (очевидно, й мандатами) всі, окрім обох Ласків, С. Боруховського і В. Волинського Циганського, були українцями, причому двоє з останніх (А. Жлоба і Р. Черкес), імовірно, належали до неосілих у Брацлавському воєводстві. Варто вказати на те, що серед прихильників Четвертинських не значаться ловчий, мечник і скарбник, тобто ті, хто в протестації не подані як такі, що пішли за старостою. Напрошується припущення, що в «сеймиковому» конфлікті вони, можливо, не підтримували жодну зі сторін.

Навряд чи можна сумніватися в тому, що в скарзі А. Калиновського, яка спричинила відповідні мандат і декрет, було викладено зміст його протестації, спрямованої проти Четвертинських. Протестація, датована тим самим числом, коли у Вінниці відбувся сеймик, тобто 14 грудня 1634 р., була вписана у вінницьку гродську книгу. Остання, як і інші тогочасні вінницькі гродські книги, загинула під час Хмельниччини²⁰. Випис цього документа з неї зберігався в Бібліотеці ординації Красінських у Варшаві²¹ — до 1944 р., коли разом зі всіма її іншими рукописами (і друківаними виданнями) загинув у вогні Варшавського повстання. Була, очевидно, й подібна спільна протестація офіціала, ректора і капітули, яка призвела

²⁰ М. Крикун, О. Піддубняк. Матеріали..., с. 81–83.

²¹ F. Pułaski. *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasieńskich*. Warszawa 1915, с. 308. Випис містився на аркушах 26–27зв. рукописного волюмена під заголовком «Sprawy publiczne XVII wieku». Ф. Пуласький не подає, що протестація в цьому волюмені є виписом з вінницької гродської книги, проте в тому, що вона в ньому є саме таким виписом, можна бути впевненим.

до появи відповідних мандату та декрету, але на сліди її натрапити нам не вдалося.

За структурою обидва декрети однакові, за змістом — подібні, причому стосовно розповіді про конфлікт зміст декрету, виданого за скаргою старости, ширший. Тож дальшу нашу розповідь за цими джерелами вестимо без зазначення того, про що в якому з них мовлено.

У мандатах і декретах уся провина за те, що трапилося у Вінниці 14 грудня, покладена на Четвертинських та їхніх приборчників. Викладові її насамперед присвячено стислий переказ відповідного змісту мандатів. Це Четвертинські, читаємо в тій частині декретів, яка наводить цей переказ, маючи «давньные ранькоры» (неприятнь, незгоди) зі старостою, «доперо виконываючи дмысль свои непристойныи», після проголошення (за обвѣсченем) сеймових листів (маються на увазі королівський універсал та адресовані земським урядникам й іншій титулованій шляхті воєводства листи, якими повідомлялося про скликання сеймика) спровокували збройне вторгнення у фарний костел, де той відкривав сеймик; старосту та урядників й іншу шляхту, які його підтримували, було з костела вигнано; а коли вигнані вийшли з костела, то піхота і козаки, яких Четвертинські розмістили біля нього, за наказом останніх відкрили по них «стрелбѣ гвѣдѣю». У підсумку нападники, «костел Божьи зневаживши», у ньому і біля нього та на прилеглому до нього цвинтарі «мног(о) [людеи] постреляли и кровю стины костелныи обелюали и дрѣгих на смерть позабиали», кляштор* «зѣквалтили и зневажили», а також сеймик зірвали.

21 лютого відбулося перше з двох засідань сеймового суду (на них староста і ректор були присутні особисто (персоналітер); луцьку капітулу, а значить, і офіціала, представляв ксьондз Самуель Ласко), на яких розглядалися згадані вище протестації позивачів. Останні «позваных... в зыскѣ вин правьных, то ест инфамии, з допѣсчєна... сѣдвог(о)... вздали». Цей вислів слід розуміти таким чином, що позваних за скоєне ними присудили до ганьби, знеславлення, втрати шляхетської гідності. Одразу по цьому сказано, що позвані мають право до «звычайное» години 21 лютого щодо цих двох ідентичних вироків застосувати арешт. У контексті сказаного арешт означав припинення дії вироків; його, за польським правом, практикували в такому вигляді в разі неявки позваної сторони на судовий розгляд

* Чи не про єзуїтський кляштор тут ідеться?

справи, яка її безпосередньо торкалась. Отже, можна стверджувати, що ніхто з позваної сторони на засідання сеймового суду 21 лютого не з'явився. Що ж до «звиклої» години, то нею, за тим же правом, вважали пору перед заходом сонця (нешпор).

На цю годину 21 лютого від позваних на засідання суду з'явився «шляхетний» Павел Росцевський, який опротестував обидва згадані вирокі як безпідставні (неважност) і арештував їх.

На засіданні 23 лютого староста, ректор і С. Ласко, а від позваних Миколай Четвертинський «широце» змагалися (контровертовали) в тлумаченні того, що відбулося 14 грудня. Вислухавши обидві сторони, суд визнав за необхідне прийняти зараз же рішення в справі, яку розглядав (рок завити в справе тои взнавши), і наказав їм дотримуватись її суті (кавзам прозекви). За погодженням із судом король видав мандат про проведення у Вінниці, «на местцѣ ексъцессѣ попелненого» дізнання (розслідування; скрѣтинидѣ), завдання якого — «сведковъ, тоє справы добре сведомых, пилно инъквировати [допитати] и бадати». Слідчими (скрѣтаторами), згідно з тим же мандатом, який їм був вручений, щоб вони ним керувалися, призначено гнєзненського каноніка Миколая Дуніна Сулгостовського і королівських секретарів «урожоних» Данієля Іжицького, Якуба Убиша та Станіслава Броницького. До Вінниці вони мали прибути 30 березня, причому неприбуття (небытност) одного або двох із них не мало слідству «перешкажати».

Від свідків вимагалось відповісти на такі питання (интеррогаториа), зміст яких відбивав зміст мандатів, що ними сторони були викликані на сеймовий суд (відбивав він, очевидно, і зміст згаданих протестацій позивачів): чи (если, ежели) позвані і хто саме з них призвели до конфлікту (тѣмѣлтѣ); чи вони ж уночі перед сеймиком потаємно «впровадили» до Вінниці «кѣпѣ немалѣю людеи, козаков, гацѣдков з арѣматою, гаковницами»; чи Геліаш Четвертинський як ротмістр свій загін (товариство) на сеймик «под знаком военным бѣнѣчѣком для тѣмѣлтѣ арматнѣ [збройно] впровадил»; чи Четвертинські з арматою, гаківницями, піхотою і «людми розными» розташувалися у своєму дворі, який знаходиться навпроти замку і костела, біля костела, на фарному цвинтарі та по різних інших місцях; чи старосту й урядників та іншу шляхту, коли вони прямували з цвинтаря до костела, люди позваних брутально (вишленто модо) «выпихали»; чи Миколай і Геліаш Четвертинські навіжено (фѣрибѣнѣде) і збройно зі своїм «товариством» вторглися в костел

і учасників сеймика, що там проходив, звідти «випхали», чим сеймик зірвали; чи нападники в костелі з буздиганами*, чеканами і оголеними (добытыми) шаблями накинулися на старосту з погрозами на його «здорове» і його звідти «выпѣхнули»; чи по цих «випханих» з двору Четвертинських та інших засідок (засадок) «товариство», піхота й козаки та інші «люди» «без причины вшеллакое» стріляли «до килкѣсот разы», у результаті чого поранили (пострелали) й повбивали «невинных розное кондиции» в місті, замковій брамі й на цвинтарі; чи замкова брама була «постріляна» з гаківниць та іншої «стрелбы»; чи староста був настільки «кгвалтом притиснены», що у відповідь (взаєм) мусив «силою відбиватись» (ви репеллере); чи стріляли по кляштору і студента** в ньому з лука поранили; чи була прострелена шапка на голові королівського посла (ідеться про легата — особу, яка мала ознайомити сеймик з королівською інструкцією (легацією), якою той у своїй роботі повинен був керуватись).

Скрутатори зобов'язані були в'яснити й інші обставини (шкоlichkeiten) конфлікту, на які вказано в зазначеному даному їм мандаті. Вимагалось також, щоб вони «водлѣ права» у Вінниці «при выведеню скрѣтинидм» або в суді «теперешнего» сейму (цей сейм працював до 17 березня²²) перед позивачами (старостою, офіціалом), двома особами від луцької капітули і двома — від вінницької єзуїтської колегії та відповідачами присягли, що заслуговуватимуть лише непідкупних свідків (сѣпер нонѣкоррѣпционем тестидмъ). Після проведення слідства і доставки його результатів королеві в запечатаному вигляді «в ротѣле*** заварѣтом» справа, читаємо далі в декретах, буде розглянута судом наступного сейму.

Маємо ще одне, щоправда, надто стисле, свідчення того, що на сеймі, розпочатому 31 січня 1635 р., обговорювався вінницький конфлікт: у діарії (щоденнику) цього сейму, який належить перу тодішнього литовського канцлера Альбрехта Станіслава Радзівілла, зазначено, що 23 лютого сейм (!), заслухавши інформацію про «справу брацлавського старости з підкоморієм Четвертинським стосовно сум'яття, яке сталося під час обрання послів, коли голоси рахували кулями і чимало послів [людей] було поранено», постановив провести відповідне слідство, та за браком часу відклав його на «інший» сейм²³.

* Буздиган — велика металева булава.

** Чи не про учня вінницької єзуїтської колегії тут ідеться?

²² Chronologia sejmów polskich..., с. 150.

*** Ротул, ротула — сувій.

²³ A. S. Radziwiłł. Pamiętnik..., т. 1, с. 420.

У світлі викладених вище декретів сеймового суду це свідчення про його постанову виглядає не зовсім адекватним.

Отже, сторони вінницького конфлікту звинувачували одна одну в його спричиненні і проведенні. За відсутності в нашому розпорядженні інших джерел, які мають до нього відношення, неможливо встановити, яка зі сторін і наскільки мала рацію. Умоглядно аргументи є на користь кожної зі сторін.

На сеймику (можливо, перед ним) Брацлавського воєводства, який відбувся у вінницькому фарному костелі 30 жовтня 1635 р.²⁴ за королівським універсалом від 30 серпня про скликання 21 листопада надзвичайного (двотижневого) сейму у Варшаві²⁵, старості і підкоморіві вдалося досягти компромісу: маршалком сеймика обрано Гжегожа Важинського, а послами на сейм — старосту А. Калиновського, хорунжого Я. Дзіка, підсудка М. Кропивницького (у той час ще й королівського секретаря) та королівського ротмістра князя Миколая Четвертинського — сина підкоморія Стефана²⁶. З цих осіб до угруповання старости належав тільки Я. Дзік, до угруповання підкоморія — інші троє осіб (якщо вважати, що маршалка або підсудка староста не встиг переманити на свій бік). Про це обрання довідуємося з інструкції сеймика, ухваленої і врученої 30 жовтня послам на сейм²⁷. Варто зазначити, що ця інструкція дає

²⁴ Biblioteka Narodowa w Warszawie, oddz. rękopisów, dział Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, rkps 1809: Miscellanea dotyczące sejmików i sejmów w latach 1570–1793, арк. 537–538зв.

²⁵ Універсал був виданий в містечку Квідзині (*Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, т. 2, с. 195), розташованому на правому березі Вісли, у той час — в Королівській Пруссії — провінції Польського королівства (Корони) Речі Посполитої. Королівська інструкція на сеймики, що мали зібратися 30 жовтня, була видана у Квідзині ще 20 серпня (Там само). Див. цю інструкцію: Там само, с. 195–198 (адресована Прошовицькому сеймикові Краківського воєводства); Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, oddz. rękopisów, Steinwehr, II, rkps 1949/439, арк. 358–359 (адресована Сьредзькому сеймикові Познанського і Калишського воєводств). Сейм, якого стосуються ці королівські універсал та інструкція, відбувався 21 листопада — 9 грудня (*Chronologia sejmów polskich...*, с. 150).

²⁶ *Herbarz Polski*, част. 1, т. 4, с. 11; *Rodzina: Herbarz szlachty polskiej / opracowany przez Seweryna hrabiego Uruskiego przy współudziale Adama Amilkara Kosińskiego, wykończony i uzupełniony przez Aleksandra Włodarskiego, wydany staraniem i kosztem córek autora, т. 3. Warszawa 1906, с. 29.*

²⁷ Biblioteka Narodowa w Warszawie, oddz. rękopisów, dział Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, rkps 1809, арк. 537–538зв. Саме з цієї інструкції почерпнули імена полів Брацлавського воєводства на надзвичайний сейм 1635 р. Ян Дзенгелєвський

підставу твердити: у той час квота послів від Брацлавського воєводства на сейми становила чотири особи. Зрозуміло, з огляду на цей компроміс дальший розгляд сеймовим судом того, що відбулося у Вінниці 14 грудня, був непотрібний.

Для пізнання ситуації в Брацлавському воєводстві дана інструкція має дуже обмежене значення. Привертає в ній до себе увагу насамперед звернене до короля і сенату прохання знову відкрити у Вінниці школи «грецької релігії», бо їх закриття зробило неможливим навчання шляхетських дітей (очевидно, з православних родин) вільних мистецтв і доступ їм до служби вітчизні (пункт 5а). Немає сумнівів у тому, що за тодішніх політичних умов це закриття було одним із наслідків наступу католицизму на позиції православ'я та процесу колонізації. Пункт 9 інструкції містить прохання звільнити воєводство від військових постойв.

Минуло дещо більше століття. У 1740 р. вінницький (і брацлавський) староста Людвік Калиновський за сприяння брацлавського каштеляна Яна Потоцького не дав новопризначеному брацлавському воєводі Янові Свідзінському відкрити передсеймовий сеймик у Вінниці, через що той так і не відбувся²⁸. Знову маємо справу з особливою роллю старости у воєводстві і знову ним був представник роду Калиновських. Чи не засвідчує цей факт певну традицію в політичному житті Брацлавщини, яка тяглася найпізніше від другої чверті XVII ст.?

* * *

Далі наводимо повний текст протестації, двох декретів та інструкції сеймика, про які йшлося вище. Пунктуацію та діакритичні знаки у польських текстах проставлено нами.

(J. Dziegielewski. *Izba poselska...*, с. 164, 165, 168, 170), Пшемислав Парадовський (P. Paradowski. *W obliczu «nagłych potrzeb» Rzeczypospolitej: Sejmy ekstraordynaryjne za panowania Władysława IV Wazy*. Toruń 2005, с. 244, 245, 248, 249) і Кароль Мазур (K. Mazur. *W stronę...*, с. 425). Загальна згадка про присутність цих послів (posłowie braclawscy) на даному сеймі міститься в одному з двох відомих нам діаріїв останнього (Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego, oddz. rękopisów, Steinwehr, II, rkps 1949/439, арк. 373зв.). Доречно вказати на те, що, як і в протестації, внесеній в луцьку гродську книгу, в інструкції сеймика від 30 жовтня зазначено, що вінницький фарний (тут farski) костел — «звичайне місце» для проведення сеймиків.

²⁸М. Крикун. Як не дійшло до відкриття сеймика Брацлавського воєводства в 1740 році // *Вісник Львівського університету*. Серія історична, вип 39–40. Львів 2005, с. 573–589.

ДОКУМЕНТИ

№ 1

1635 р., січня 24. Луцьк

Впис у луцьку гродську книгу протестації частини шляхти Брацлавського воєводства про неправомірне проведення 14 грудня 1634 р. у Вінницькому замку під тиском вінницького і брацлавського старости Адама Калиновського передсеймового сеймика воєводства і про проведення цього сеймика тоді ж у фарному костелі шляхтою, яка протидіяла старості

Обл. протестации их мл. панов обывателей
воєводства Браславського на е° мл. пана Калиновского,
старостѣ винницького

Року тисеча шестсот тридцат пятого Мѣца генъвара двадцат четвѣртог(о) дня

На вряде кгородском в замку его кор. мл. Луцкомъ передо мною, Ишаном Выговским, наместником староства Луцкого, становши очевисто, дрогоныи пан ІАнъ Сабаровскийи для вписаня до книг нинешнихъ кгородскихъ луцкихъ подаль пер облятамъ протестацию велможныхъ и дрогоныхъ ихъ мл. пановъ дикгнитаровъ, некоторыхъ дрядниковъ земскихъ, также шляхты рыцѣрства воєводства Браславського, обывателей обоеи релиеи, противко велможному его мл. пану Адамови Калиновському, браславському, винницкому etc. старосте, и инъшимъ шсобомъ, обывателемъ того жъ воєводства и слугамъ его мл., в справе певнои, в тои протестации, нижеи шписанои, меновите выражонои, дчиненую с печатми и с подписами рукъ ихъ мл., ш чомъ таа протестация ширеи в себе обмовляет, просечи, абы принята и до книгъ шписана была. Которую я, вряд, для вписаня до книгъ приимуючи, читалом и так се в себе писмомъ полскимъ писаная маеть:

Wielmożni y urodzeni ich m(o)ść panowie dignitarze, niektórzy wrzędnicy ziemscy, także szlachta rycerstwo Braślawskiego woiewództwa, obywatele oboiey religiey, którzy na seimiku¹ dnia czternastego decembra roku terazniejszego, przez listy Króla Jego M̄(o)ści złożony, do

¹ seymik

Winnicy ziachali się y, na mieysce zwykłe do kościoła farnego zszedszy się, y w kościele pozostali, przez vrodzonego pana Jana Sabarowskiego przeciwko wielmożnemu j(eg)° m̄(o)ści panu Adamowi Kalinowskiemu, brasławskiemu, winnickiemu, lubeckiemu, łoiowskiemu etc. staroście, y vrodzonym ich m̄(o)ściom Janowi Dzikowi, chorążemu, Olbrychtowi Kochanowskiemu, sędziemu, Iwanowi Kleszczowskiemu, stolnikowi, Macieiowi Krakowskiemu, czesznikowi y podstarościeму winnickiemu grodzkiemu, Fedorowi Szandyrowskiemu, podstolemu, Silwestrowi Czerlenkowskiemu, pisarzowi, Stefanowi Rusianowi, brasławskiemu, Macieiowi Zakrzewskiemu, winnickiemu, woyskim, vrzędnikom ziemskim woiewództwa Brasławskiego, Konstantemu Baybuzie, sędziemu grodzkiemu winnickiemu, Fedorowi Łaskowi, Stanisławowi Załuskiemu, przyłuckiemu, trzylatkowskiemu, lipowskiemu starostom albo vrzędnikom, Mikołaiowi Czernihowskiemu, Stephanowi Czarneckiemu, Alexandrowi Sosnickiemu y innym // y innym wielu, których natenczas ymiom y nazwisk wiedzieć y opisać nie mogli, niektórym w tutecznyim woiewództwie Brasławskim nieosiadłym wielu² Janowi Nehrebeckiemu, juriście, Januszowi Pałce, Szczęsnemu Niedziakowskiemu, Janowi y Waclawowi Sokołowskiemu, Janowi Lidkowiczowi Biłousowi, Mikołaiowi Kopiowskiemu, przy panu staroście z dawnych czasów bawiącemu, czci odsądzonemu y prawem przekonanemu, Semenowi Rusanowskiemu y inszym wiele sługom, kozakom, haydukom, Nimcom, rękodaynym je(g)° m̄(o)ści pana starosty winnickiego, w processach na potym opisanym y mianowanym, s któremi jego m̄(o)ść pan starosta przedtym namówił się, świadczyli y protestowali w ten sposób, iż przrzeczony jego m̄(o)ść pan starosta winnicki, osób wysz mianowanych za czasu przed seymikiem listami swoimi sprowadziwszy y ludzi ze wszystkich maiętności swoich z orężem rozmaitym, do woyny należącem, człowieka do dwu tysięcy do Winnicy na seymik wysz mianowany skupiwszy, y pan Jan Dzik, chorąży brasławsky, z gwardią wielką nad poczet ludzi, w konstituciey opisany, na seymik do Winnicy, przyiachawszy, a jego m̄(o)ść pan starosta tych to osób wysz mianowanych dniem // przed tym seymikiem vczęstawwszy y tego dnia samego seymikowego onych do zamku winnickiego wprowadziwszy, kościół farny winnicki, seymikom zwyczajny, zamknąć kazawszy, działa z zamku na most wytoczywszy y inszą sztrzelbę, Nimców, Węgrów, wybrańców swoich kilkuset człowieka około kościoła, na dzwonnicy y babinu, także po gospodach rozmaitych wkoło

² зайве слово

opatrzywszy, z mianowanemi osobami y sługami swemi rękodaynemi dobrze po obiedzie a prawie s południa, z onemi, z gwardią wielką z zamku do kościoła przyszedszy, kościół odemknąć kazawszy a weń z nimi y sługami swemi rękodaynemi wszedszy, w kościele wszędzie a naybardziej około ołtarza wielkiego y po ławkach z obuchami bałt y czekanów pozasadzawszy y pozastanawiawszy, gdy obywatele starożtni³ woiewódstwa Brasławskiego y xiążęta ich $\overline{m(o)}$ ść Czetwerteńsci z xiążęciem jego $\overline{m(o)}$ ścią panem podkomorzym brasławskim osób kilkanaście do kościoła weszły a mieysc zwyczajnych wolnych, gdzieby stać musieli, a xiąże jego $\overline{m(o)}$ ść Eliasz Czetwerteńsky, rotmistrz Je(g)^o K(rólewskiy) $\overline{M(o)}$ ści // rotmistrz Je(g)^o K(rólewskiy) $\overline{M(o)}$ ści, o mieysce tylko żeby szlachta do siedzenia wolne miała, żeby słudzy y czeladź ich $\overline{m(o)}$ ści rękodayni, z obuchami bałt y czekanów będący, zwłaszcza ci, którzyby do consultathey y wot szlacheckich nie należeli y tego woiewództwa nieosiadłymi byli, wstąpili, natychmiast pan chorąży i jego $\overline{m(o)}$ ść pan starosta y osoby pomienione a naybardziej słudzy y czeladź ich $\overline{m(o)}$ ściów do obuchów bałt y czekanów rzuciwszy się, okrzyk y hałas na szlachtę vczyniwszy, byi, zabiy wołali, piechota zaś Nimce je(g)^o $\overline{m(o)}$ ści pana starosty winnickiego s przyłożonymi kurkami kobył tak we drzwi kościelne, iako y po churze y słudzy, czeladź je(g)^o $\overline{m(o)}$ ści niektórzy, z strzelbą na churze stoiący, między gmin ludzi w kościół strzelbę nastawiali, okrzyk y hałas niemały czynili, sam też je(g)^o $\overline{m(o)}$ ść pan starosta z osobami wysz pomienionemi z mieysca swego od ołtarza impetuoze, lubo wielu ich $\overline{m(o)}$ ściów panów szlachty, aby z mieysca swego nie ruszał się, prosili, powstawszy, ku drzwiom kościelnym, pod chur, pod strzelbę, tuż przedtym zasadzoną, odszedszy, s temi osobami mianowanemi czas niemały radę czynili. Które(g)^o ich $\overline{m(o)}$ ść panowie szlachta obywatele długo, aby tych // hałasów poniechał, na mieysce swoje siadшы, marszałka obrawszy, do consultathey Rzeczy Pospolitey y do mianowania posłów równo z nimi postąpił, a ieśliby od kogo wrażony być się rozumiał, aby tamże zarazem przed direktorem tego koła, onego obrawszy, y przed vokacją na seymiku vpominał się y sądził, prosili. Ale iż go uprosić nie mogli, z osobami wysz mianowanemi, z okrzykiem y hałasem wielkim s kościoła wyszedszy, s kobył, muszkietów, hakownic, szmygownic, z dział na godzin kilka około kościoła z strzelby wypuszczaiąc a szlachtę strasząc, strzelać kazał. A w kościele pozostali z szlachty starożytney y tych samych, którzy z jego

³ starożytni

m̄(o)ścią panem starostą przysli byli co bacznieyszy, prawa pospolitego strzegąc, pry braci zostawszy, osób więcy czterdziestu, strachem wielkim nakarmieni będąc, zgwałcenie prawa y pokoju pospolitego samym Bogiem, oltarzem y ścianami kościelnemi oświadczali a po vspokoieniu tey strzelby razów kilka do je(g)° m̄(o)ści pana starosty y osób wysz mianowanych, y pana Nehrebeckiego, juristy je(g)° m̄(o)ści, który z² instructią // instructią, od króla Je(g)° M̄(o)ści, Pana naszego miłościwego, przyslaną, przez je(g)° m̄(o)ści pana starostę, pana swego, poruczoną, miał, do zamku tak przed obraniem, iako y po obraniu marszałka, szlachtę bracią swoię, aby do kościoła na miejsce zwyczajne przysli y spulnie de bono Rei Publicae instructiey Je(g)° M̄(o)ści Króla naszego miłościwego radzili y posły obirali, prosili. Niżli ich m̄(o)ść na proźbę ich m̄(o)ściów panów szlachty vczynić nie chcieli y owszem w zamku na niezwyčajnym miejscu bez drugich obywatelów seymikowali, instructią czytali, posły nieprawnie y nieporządnie obierali. Zaczym ich m̄(o)ść panowie obywatele, o nieważności tego tam seymiku, w zamku odprawowanego, y o obranie posłów przeciwko prawa y zwyczajowi y nie na zwyčajnym miejscu nieważnych samym Panem Bogiem y kościołem iego świentym oświadczywszy, do obrania marszałka, mianowania posłów na miejscu zwyčajnym w kościele iuż prawie w samy wieczór tak, iako czas ścisły y niebezpieczny natenczas znieść mógł, postąpili, obrali, z mocą zupełną na seym przysły wysłali a iako tam na seymiku protestacją, tak y tu, na urzędzie, o zgwałcenie pokoju pospolitego przez je(g)° m̄(o)ści pana starostę y osoby namienione o nieważności // tego wszystkiego ich actu y obrania posłów na miejscu niezwyčajnym, y o zniewagę swoię świadczą się y protestuią, poprawę tey protestacj, ieśliby tego według prawa potrzeba była, y na potym sobie zostawiając.

Co iest prziięto y do xiąg zapisano. ѿ тоє протестации при печатехъ подпись рѣкъ тыми словы: Grzegorz Ważyński, marszałek koła seymikowego. Stephan Czetwerteński, podkomorzy woiewódstwa Braślawskiego. Fedor Czetwerteński. Krzysztofh Kozłowski, m. p. Mikołay Rokicky, m. p. Mikołay Deszkowsky. Романъ Жабокрицкии. Василей Уратовъскии. Fedor Juszkowsky. Иванъ Юшковъскии. Dmitr Juszkowsky. Roman Mikulinsky, m. p. Daniel Boruchowsky, komornik graniczny woiewódz(twa) Braślawskiego. Mikołay Deszkowsky. Bartosz Ważyński. Ostafiey Deszkowsky. Krzysztofh Juszkowsky. Григорию Юшковъскии. Корнило Гацковъскии. Лесько Гацковъскии. Иванъ Гацковъскии, рѣкою власною. Hordÿ Zalesky. Jerzy Zalesky.

Котораа жъ то протестация за поданъемъ и прозбою вышъ менованое шсобы а за принатъемъ моимъ вриядовымъ вся слово в слово до книгъ кгородскихъ лвцькихъ естъ вписана.

Центральний державний історичний архів України в Києві, ф. 25 (Луцький гродський суд), оп. 1, од. зб. 196, арк. 57–60зв. Оригінал.

№ 2

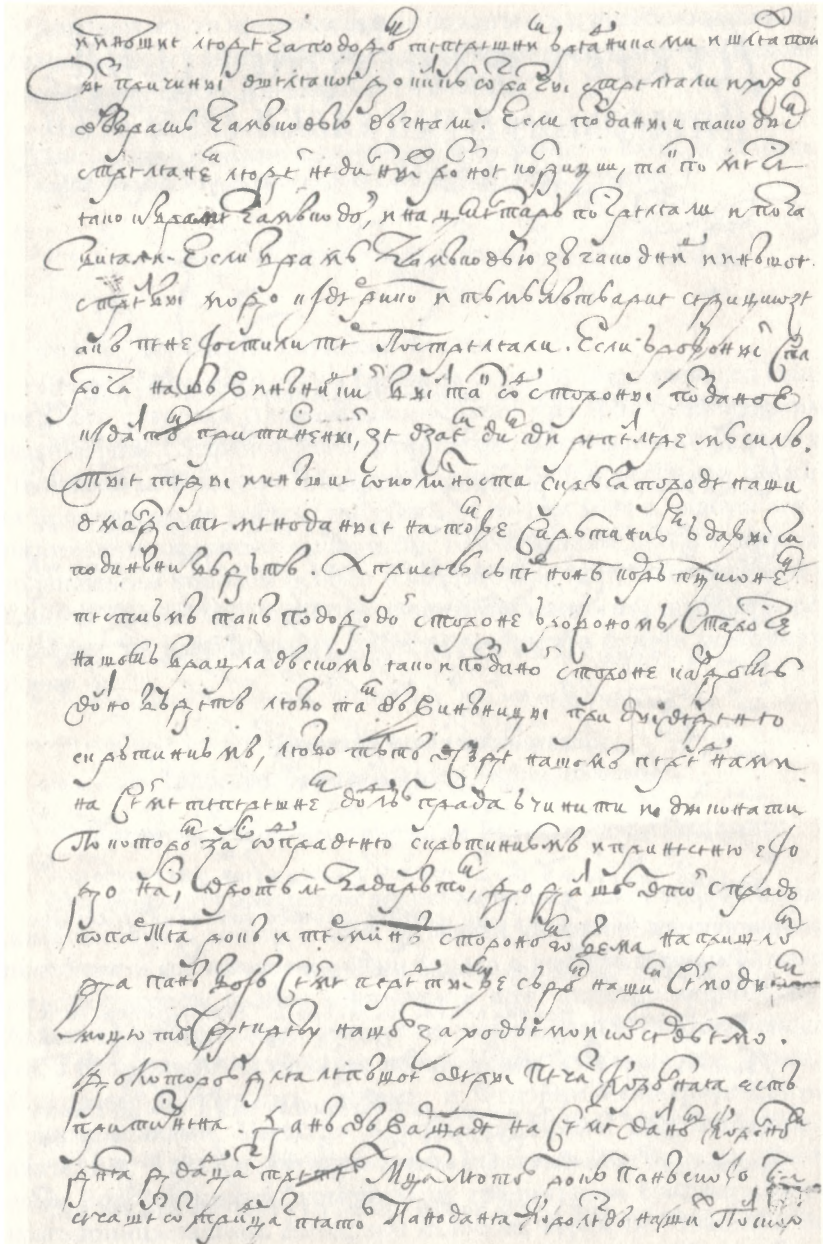
1635 р., лютого 23. Варшава, на сеймі

Декрет сеймового суду в справі за скаргою брацлавського і вінницького старости Адама Калиновського про зрив брацлавським підкоморієм Стефаном Четвертинським, його синами Миколаєм і Геліашем та Федором Четвертинським і їх прибічниками сеймика Брацлавського воєводства, який 14 грудня 1634 р. відбувався у вінницькому фарному костелі під головуванням цього старости: призначеним королем особам (скрутаторам) доручено допитати у Вінниці свідків цієї події і доповісти письмово про отримані результати; на найближчому сеймі ці результати будуть розглянуті судом

Декретъ межи врожонными
старостою брацлавским а Четвертенскими

Владислав Четвертыи, з ласки Божое корол полскии etc.

Ознаимѣмо тым листом декретом нашим вшем вобецъ и каждомъ зособна // зособна, комъ то ведати належит, иж приточилас перед нас и сѣд нашъ сеимовыи справа з реестрѣ сѣдвог(о) межи инъстикгатором нашим коронным и ег(о) делiatorом врожонным Адамом Калиновъским, старостою нашим брацлавъским, поводами, а врожонными Стефаном, подкоморым брацлавъским, штцем, Миколаєм, Гелиашомъ, сынами, и Федорем Четвертенъскими, принъцыпалами, Михалом Кропивъницькимъ, подсѣдком брацлавъским, Василем Рогожынским, Гордиемъ Жытинским, Даниелем Борѣховъскимъ, коморником граничъным брацлавъскимъ, комъпринцыпалами, Анъдреем Жлобою, хорѣжим, Иваном и Василим Ласками, Самѣлем Борѣховъским, Остафием Шашковичом Терликовъским, Рафалом Черкесомъ, Воицехомъ Волинъским Цы-

Декрет сеймового суду від 23 лютого 1635 р. (друга сторінка; док. № 2 цієї публікації)

кганъским и инъшими помощниками и товариством помененог(о) Гелиаша Четвертенъског(о), ротмистра нашог(о), адгеренътами, их именами и прозвисксами принъцыпалом помененым лепей ведомыми, зъ шобы и добр их всих сеимовым мандатом нашим, роком завитым, по них выданым, позваными, до въсказаня на них вин, в праве посполитом менованых, ъчинъкѣ их, нижеи выраженог(о), годъных, през позваных попадлых, ш тое, иж помененые позваныи принцыпалове зъ комъпринцыпалами своими, маючи давъные ранъкоры на помененог(о) повода и, доперо выконываючи ъмысль свои непристоини, чотырнадъцатог(о) днѣа декабра в рокѣ прошлом тысяча шестсот тридцат четъвертомъ под час сеимикѣ, кгда помененыи поводъ за шбъвесченем листов наших сеимовыхъ консѣлере посполъ зъ инъшими шбывателлами коммѣни боно зъехал, помененыи позваныи, кгда повод в костеле фарном водлуг звычайу зъ ърядниками земъскими, яко президенсъ сеимикѣ, засадалъ и, покоем посполитым шбъварованыи, де боно Реи Пѣблице консѣлтовати хотел, помененыи позваныи зъ компринцыпалами своими, анимо премедитато до костела впадши, на контемптъ и дистонорацию насветшог(о) сакраментѣ до брони пориватис и бѣздикганами, чеканами з местцъ звыклых помененых ърядников выганнати почали, такъ ижъ // иж помененыи повод зъ костела зъдеспектованыи шдеити мѣсел, на которог(о) помененыи позваныи принцыпалове и компринципалове, козаков и пехотѣ школо костела засадивъши, стрелбѣ гѣстѣю выпѣстили и, костел Божьи зневаживши, мног(о) постреляли и кровю стины костелныи шбелнали а дрѣгих на смерть позабиали, ърядников, шляхтѣ, шбывателов тамочных шд консѣлтацыи¹ пѣбличных Речи Посполитое шдстрашили, ъряд и прерокгативѣ старостинъскѣю и безпеченство сеимикѣ зневажили, покои посполитиы зъквалтили, през што въ вины, въ праве шписаные, попали. До наказаня теды тых же вин правных, ъчинкови томѣ слѣджачих, позваныи сѣтъ. На термине теды нинешнем, за тым мандатом перед сѣдом нашим сеимовым припадаючим, инстикгатор нашъ и ег(о) делiator ърожоныи староста нашъ брацлавский персоналитер позваных менованых в зыскѣ вин правных, то ест инфамии, з допѣсчена нашог(о) сѣдвог(о), зъ волным, шднакъ, тое справы арештом до звыклое години днѣа двадцат первог(о) лютог(о),² vzdal был². Которое справы кгда тог(о) ж

¹ консѣлтацыи

² -² Маѣ бути vzdали были

дня до арешту приволано, теды ѿ позваных шляхетныи Павел Росцевський звыклое години зъ занесенем протестации ѿ неважност тое кондезнати арештовал. На термине теды нинешнем, с тог(о) мандатѣ и арештѣ припадаючим, стороны ѿбедве инстиктатор зъ ѿрожном старостою нашим, поводове, персоналитер а позваныи през ѿрожног(о) Миколая Четвертенського(о), ѿдног(о) с позваных, становъши, шероце межи собою контровертовали. Мы с паны радами нашими, на том же сеиме зъгромажоными и прибокѣ нашом бѣдѣчими, контроверсыи сторон ѿбох выслѣхавъши и ѿныѣ добре ѿваживъши, рок завитыи въ справе тои ѿзнавъши, позваным стороном кавзам прозекви наказалисмо. Тандем, прихляючис и стосѣючис до права посполитог(о), назначаемо и придаемо скрѣтаторов сторонам ѿбема до выведеня и выслѣхання тог(о) скрѣтинидѣм, то єст велелебног(о)³ ксендза Миколая Дѣнина Сѣлѣкгостовського(о), кононика гнезненског(о), и ѿрожных Даниеля Ижыцког(о), Якуба Ъбыша и Станислава Броницког(о), секретаров наших, в чомъ небытност до тог(о) скрѣтинидѣм ѿдног(о) и двоохъ с тыхъ же скрѣтаторов // скрѣтаторов наших перешкажати не маєт. Которыи то скрѣтаторове наши на местце ексьцессѣ попелненог(о), то єст до миста нашого Виньницы, на день тридцатыи Мѣца марца близко пришлого зѣехавъши, ѿд сведковъ, добре тое справы сведомых, пилно инѣквировати и бадатис мают ѿ том всем, в чом позваныи теперешныи мандатом нашим ѿбвинени сѣт, меновите сѣпер гекъ интеррогаториа. Напрод, если же позваныи перед сеимиком нодным⁴ способом потаємне до места Виньницы кѣпѣ немалѣю людеи, козаков, гаудѣков з арѣматою, гаковницами впровадили, если ѿрожонии Гелиаш Четвертенський, ротмистр нашъ, товариство, на ѿслѣдѣ нашѣ и Речи Посполитое затягненое, на тот сеимикъ под знаком военным бѣнѣчѣком для тѣмѣлту арматне впровадил и если позваныи для тѣмѣлтѣ тог(о) зѣ арматою, гаковницами, пехотою и людми розными двор свои, противько замкови и костелови бѣдѣчими, и на иншихъ розныхъ местцахъ, цментар такъже фарныи и костюл и розные засадзѣки противко поводови людми своими пошсаждали, если позваныи повода и ѿрядники тамечные и шляхтѣ инѣшѣю, кгда до костела шли зѣ цментаря, виоленто модо през се и през люди свои выпихали,

³ велебног(о)

⁴ ночным

если врожоные Миколаи и Гелинашъ Четвертенъскіи фѣрибѣнѣде и армагъно с товариствомъ вѣзброєнии пришли и так в костели шляхтѣ и вриадники тамєчныє з мєстцѣ ихъ призвоитыхъ и с костела самог(о) выпихали и выпѣжали и шд коньсѣлтацыи пѣбличныхъ шдражали, если жъ позваны на актора теперешнег(о) в костеле през се самыхъ и товариство вѣзброєное и иншіє адгеренты свои тѣмѣлтѣ вчинили и тамъ же бѣздыкганамы, чеканамы, шаблямы добытымы при аккламацїяхъ на здореве того жъ врожоног(о) старосты наступили и шног(о) з мєстца ег(о) выпѣхнѣли и до коньсѣлтацыи в потребахъ Речи Посполитое шног(о) жѣ и вриадниковѣ тамочныхъ припустити не хотєли, если жъ позваны на выходчыхъ южъ зѣ костела, то єст на врожоного старостѣ, вриадники и шляхтѣ тамочнѣю, зѣ двора свого и инѣшихъ засадзокъ, пехота, козаки и товариство и инѣшіє // и инѣшіє людє за поводомъ теперешнимъ, вриадниками и шляхтоєу безъ причины вшєлакое до килкѣсотъ разы стрєлєли и ихъ вѣ брамѣ замѣковѣю вѣгналі, если позваны таковымъ стрєланємъ людєи невинныхъ розное кондицїи такъ по мєстє, яко и брамє замѣковой и на цєментарѣ пострєлєли и позабїяли, если брамѣ замѣковѣю зѣ гаковницъ и инѣшое стрєлбы модо квєррико и тѣмѣлтѣварїє, сєдїцїшє акѣ пєнє гостилїтеръ пострєлєли, если врожоныи староста нашѣ винѣницкїи былъ такъ шд стороны позваное квєлтомъ прїтїснєныи, зѣ⁵ взаємъ винъ ви рєпєллєрє мѣсилѣ. Тыє тєды и инѣшіє школичности скрѣтаторовє нашї, в мандатє мєнованє, на томъ же скрѣтїнїдѣмъ вѣважїтї повїнѣни бѣдѣтѣ а прїсєгѣ сѣпєръ нонѣкоррѣпцїонємъ тєстїдѣмъ такѣ поводовой сторонє врожономѣ старостє нашомѣ брацлавѣскомѣ, яко и позваной сторонє, каждомѣ волно бѣдѣтѣ любо такъ вѣ Винѣницы при вывєдєнїє скрѣтїнїдѣмъ, любо тѣтѣ в сѣдѣ нашомѣ передъ нами на сєїмє теперешнємѣ водлѣгъ права вчинити и выконати. По которомъ засъ шдправєнїє скрѣтїнїдѣмъ и прїнесєнїє єго до насъ в ротѣлє заварѣтомъ до далшог(о) в тої справє попартїа рокѣ и термїнѣ сторонємъ шбєма на прїшломъ да Панѣ Богѣ сєїмє передъ тымъ же сѣдомъ нашїмъ сєїмовымъ моцїю тог(о) декрєту нашог(о) заховѣємо и консервѣємо. До которог(о) длїя лєпѣшое веры печатъ коронна єсть прїтїснєна. Данѣ вѣ Варшавє на сєїмє валномъ коронномъ днїа двадцатъ трєтєго мѣца лютог(о) рокѣ панѣского тїсєча шєстсотъ

⁵ же

тридцат пятго(о), панованна королествъ наших полского третег(о) а шведъског(о) четвертого рокѣ.

Jacobus Zadzik,	За преложенемъ велебно(о)
ep(iscopu)s culm(ensi)s	в Бозе ег(о) мл. ксендза ІАкѣба
et pom(es)a(nensis), R(ei)	Жадзика, бискѣпа хелминског(о)
P(ublicae) cancell(ari)us	и помезанъского, наивышшог(о)
	канцлера коронног(о),
	Joannes Bederman

Российский государственный архив древних актов, ф. 389 (Литовская метрика), оп. 1, од. зб. 214, арк. 72зв.–74зв. Оригінал.

№ 3

1635 р., лютого 23. Варшава, на сеймі

Декрет сеймового суду в справі за скаргою брацлавського і вінницького офіціала Станіслава Доманевського, ректора вінницької єзуїтської колегії та адміністратора вінницької плебанії Валентія Тарловіуша і всієї капітули Луцької римо-католицької дієцезії про спричинене брацлавським підкоморієм Стефаном Четвертинським, його синами Миколаєм і Геліашем та Федором Четвертинським збройне вторгнення своїх прибічників 14 грудня 1634 р. у вінницький фарний костел, коли в ньому відбувався під головуванням брацлавського і вінницького старости Адама Калиновського сеймик, і про безчинства, до яких вони там вдалися, внаслідок чого сеймик був зірваний: призначеним королем особам (скрутаторам) доручено у Вінниці допитати свідків цієї події і доповісти письмово про отримані результати; на найближчому сеймі ці результати будуть розглянуті судом

Декрет межи инстикгатором а капитѣлоу лѣцкою,
ксен. ректором винницким а врож. Четьвертенскими

Владиславъ // Владислав Четвертыи, з ласки Божое корол польскии, великии княз литовьскии, рѣскии, прѣскии, мазовецькии, жомоитскии, инъфлантскии а шведскии, кготскии, вандалскии дедичныи корол, ѡбраныи великии цар московьскии

Ѡзнаимѣемо тым листом декретом нашим вшем вобец и каждомѣ зособна, комѣ то ведати належитъ, ижъ приточилас перед

нас и сѣдъ нашъ сеимови справа з реестрѣ сѣдвог(о) межи инстикгатором нашим короннымъ и его делiatorами велебнымъ Станиславом Доманевъскимъ, ѡфициалом брацлавскимъ и винъницкимъ, Валенътим Тарловицшею, ректоромъ коллеидмъ Социетатис Језѣ и администраторем плебании винницкое, и всею капитѣлою диецезии Лѣцъкое, поводами, а ѡрожными Стефаном, подъкоморим воеводства Брацлавъского, ѡтцем, Миколаем и Гелиашом, сынами, и Федорем Четвертъгенъскими, принципалами, Михалом Кропивъницким, подсѣдком брацлавским, Василем Рогожинъскимъ, Грицкомъ Росковъскимъ, Федоремъ Жыдковичомъ, Федорем Юшъковъскимъ, Даниелем Борѣховъскимъ, коморникомъ граничъным брацлавским, Гордиемъ Жытинским, компринъципалами, и иным товариством хоронъгтве преречоного ѡрожного Гелиаша Четвертенъского, ротмистра нашог(о), Анѣреем Жлобою, хорѣжим, ІАном и Базилем Ласками, Самѣлем Борѣховъским, ѡстафием Шашъковичом Терликовъским, Рафалемъ Черкасом, ¹Воицехомъ Волинскимъ¹ Цикганъским, кошператорами ѡчинкѣ, нижеи менованого, имени и презвисками поменены принципалом лепей ведомыми, з особы и добр ихъ всихъ манъдатем нашим сеимовым, рокомъ завитым по них выданым, позваными, ѡ то, ижъ позваный принъципалове и комъпринъципалове и кошператорове их, не дбаючи ничог(о) на боазнъ Божѣю, ѡхронѣ домовъ, костеловъ Божыхъ, местцъ посвецоных, повагѣ и безпеченство зъяздов и сеимиковъ пѣбличныхъ, зневаживъши покои и безпеченство кляшторовъ законъныхъ, в день праве сеимиковыи, чотырнадъцатог(о) днѣа декабра припадаючи, зъ кѣпою немалою людеи под знаками пѣбличными бѣнъчѣками, зъ арматою, гаковницами и стрелбою, на ѡчинокъ, нижеи менованыи, приготоваными, до места // до места нашего Винницы приехавъши, кгда ѡрожными староста нашъ брацлавский, яко гомо пацификѣс, коммѣни боно конъсѣленс, президентъ сеимикѣ, в костеле фарном засел, помененыи позваныйи, ѡпадши зараз до костела, перед ѡлтар великийи на светомѣ сакраментови, нѣлгѣа ексъгибита реверенция, фѣрибѣнѣдо *et* седициѡзо анимо ад ѡмнем дисоленциям *et* тѣмѣлтум препарата, до бронис поривали и бѣздикганами, ѡбѣхами ѡрнадниковъ и шляхтѣ з местцъ звыхлых выганяли и, възбѣдивъши тѣмѣлтъ и

¹ ⁻¹ Ці слова в тексті пропущено через недогляд писаря.

анимѣше адгерентовъ своих, стрелбѣ гвѣстю на помененого старостѣ выпѣскаючи, костел Божьи кровю невинною през зранене и забите, также пополненое, зокривавили и послови нашомѣ шапкѣ на голове престрелили, которымъ квалтовным своим постѣпкомѣ костюл светыи з контемѣптом насвентшого сакраментѣ спрофановали, костель и цментаръ посвецонныи невинною кровю, зраненем, замордованем людеи невинных зокрѣвавили² и кляштор, покоем посполитымъ акъ иммѣнитатибѣс юридмъ *et* привилеишрдм ѡбварованыи, зъквалтили и зневажили, яко ѡ том манѣдат, противко позваным выданыи, ширеи в собе ѡпеваеѣт. До наказаня теды вин правных, таког(о) выстѣпкѣ их годных, на таковые квалтовники ѡписаных, позваные сѣѣѣ. На термине теды теперешнемъ, за тым мандатом перед сѣдѣ наш сеимовыи припалым, инѣстикгатор нашъ и помененые делнаторове ег(о) позваных менованых в зыскѣ винъ правныхъ, то еѣт инѣфамии, з допѣщеня нашог(о) сѣдвог(о), з волным, ѡднак, тое справы аррештом, до звыклое години днѣа двадцат первого мѣца лютог(о) вздали. Которое справы кгда того ж днѣа до аррештѣ приволано, теды ѡд позваных шляхѣтныи Павел Росцевъскии звыклое години зъ занесенем протестацыи ѡ неважност тое конѣдемнати аррештовал. На рокѣ теды, з тог(о) мандатѣ и аррештѣ припадаючимъ, стороны ѡбедве велебная капитѣла през велебног(о) ксендза Самѣеля Ласка а коллеидм винницъкое Социетатис // Социетатис Језѣ през ксендза ректора свог(о) Валенътог(о) Таръловича, а позъваныи през ѣрожног(о) Миколая Четвертенъского, ѡдног(о) с позваных, становъши, шероце межи собою конѣтровертовали. Мы с паны радами нашими, на тот же сеим валныи згромажонныи и при бокѣ нашим бѣдѣчыми, рок завитыи в справе тои ѣзнавъши, позваным сторонам кавзам прозекви наказалисмы. Танѣдем, прихилаючи и стосѣючис до права посполитог(о), назначаемо и придаемо скрѣтаторов сторонам ѡбема до выведеня и выслѣханя тог(о) скрѣтинидмъ, то еѣѣ велебного ксендза Миколая Дѣнина Сѣлкгостовског(о), каноника кнезненъског(о)³, и ѣрожных Даниеля Јжицкого, ІАкѣба ѣбыша и Станислава Броницког(о), секретаров наших, в чом небытность до того скрѣтинидмъ ѡдного и двѣхъ с тых же скрѣтаторовъ наших прескажати не маеѣт. Которые

² зокривавили

³ кнезненъског(о)

то скрѣтаторове наши на местце ексъцессѣ попелненого, то *ест* до места нашог(о) Винъницы, на день тридцатыи мсца марца близко пришлог(о) зъехавъши, ѡд сведковъ, добре тоє справы ведомых, пилно инъквировати и бадатис мают ѡ том всем, в чом позваные теперешныи манъдатом нашим ѡбвыненныи сѣтъ, а меновите сѣпер гекъ инътеррокгаториия питатис бѣдѣтъ. Напрод, если позваныи до Винницы на местце сеимиковое под час сеимикѣ гаковницы и инъшѣю арматѣ болшѣю впровадили, если для тѣмѣлтѣ сеимикового тою арматою свои двор ѡсадили, если позваныи под знаками военными и людьми слѣжалыми затягненыи на сеимикѣ вѣехали, если позваныи ѡказию до тѣмѣлтѣ дали и которыи з них и если ѡрядниковъ и шляхтѣ тамочънѣю, до костела пришедши, бѣздикганами ѡд ѡлтаря и с тог(о) костела выганяли, если впрод до брѣни⁴ на ѡрожоног(о) старостѣ нашог(о) брацлавъского позваныи порвалис и ѡног(о) зѣ костела выхали, ежели позваныи людеи своих ѡколо костела зѣ арматою позасажали и с тоє арматы до повода и его компании стрелнати первеи почали, ежели за тым початкомъ тѣмѣлтѣ и их стрелнанем гаидѣкъ въ дверих⁵ костелных забитыи и костел скривавленыи, если на тот кляштор стѣдиѡзе стрелнали и стѣдента // и стѣдента з лѣкъ въ кляшторе пострелили и людеи инъшихъ поранили, если людеи, с костела ѡходчых, гонили и есъли их въ браме замъковой стрелнали и зраняли, если в том же тѣмѣлте посла нашого зъконтемъптовавъши, шапъку емѣ престрелили. Тыє теды и инъшиє ѡколичности, въ манъдате нашим менованые, скрѣтаторове наши на тым же скрѣтиниѣм ѡважити повинъни бѣдѣтъ а присегѣ сѣпер нонъкоррѣpcionем тестидѣм такъ поводовою стороне ѡфициалови самоѣм а капитули лѣцькое през две ѡсобы, также зѣ коллеимѣмъ винъницкого патрѣм Социетатис Језѣ през двѣ ѡсобѣ, ѡко и позваною стороне каждомѣ волно бѣдетъ любо там въ Винъницы при вывеженю скрѣтиниѣмъ, любо тѣт в сѣде нашом перед нами на сеиме теразнеишимъ водлѣг права ѡчинити и выконати. По котором ѡдправеню скрѣтиниѣм и применю его назад до нас в ротуле завартым до далшог(о) в тои справе попартя рок и терминъ сторонамъ ѡбема на прышлым да Панъ Бог сеиме перед тым же сѣдомъ нашим сеимовым моцю тог(о) декретѣ нашог(о) заховѣемо и консервѣемо. До которог(о) для болшое веры

⁴брони⁵дверях

печат коронная ест притиснена. Данъ въ Варшаве на сеиме валном коронном дѣна двадцат третег(о) мѣца лютог(о) рокѣ панског(о) тисеча шестсот тридцать пятог(о), панованія королевств наших полског(о) третего а шведского четвертого рокѣ.

Jacobus Zadzik,
ep(iscopus) culm(ensi)s
et pom(es)a(nensis), R(ei)
P(ublicae) cancell(ari)us

За преложенемъ велебног(о)
в Бозе ег(о) мл. ксендза ГАкѣба
Жадзика, бискѣпа хелминског(о)
и помезанъского, наивышшог(о)
канцлера коронног(о),
Joannes Bederman

Российский государственный архив древних актов, ф. 389 (Литовская метрика), оп. 1, од. зб. 214, арк. 70зв.–72зв. Оригинал.

№ 4

1635 р., жовтня 30. Вінниця

Інструкція сеймика Брацлавського воєводства своїм послам на надзвичайний сейм

My, dignitarze y vrzędnicy ziemscy, p(anowie) wszyscy stanu rycerskiego w województwie naszym Braclawskym, obywatele, ziachawszy się do Winnice na miesce zwyczajne do kościoła farskiego na seymik dnia dzisieyszego 30 octobris w roku 1635, przez listy kancellaryey J(eg)° Kró(lewskiej) M(o)ści naznaczone, na seim dwuniedzielny przypadający, po obraniu directora koła naszego, abyśmy równo z inszemi województwy de bono charissae patriae n(ost)rae consultować y z szczęśliwych ich successów cieszyć się adverse o(mn)ia, quae absint, a patria nostra propulsare mogly pericula, z pośrzedku siebie obraliśmy ich m(o)ściów pp(anów) posłów, bracią y obywatelów województwa naszego Braclawskiego wielmożnego j(eg)° m(o)ści pana Adama z Husiatyna Kalinowskiego, winnickiego, braclawskiego, lubeckiego, łoiowskiego starostę, i(eg)° m(o)ści pana Jana Dzika, chorążego braclawskiego, i(eg)° m(o)ści pana Michała Kropiwnickiego, podsędka braclawskiego, sekretarza J(eg)° Kró(lewskiej) M(o)ści, xiążęcia i(eg)° m(o)ści Mikołaja Czetwertyńskiego, rothmistrza J(eg)° Kró(lewskiej) M(o)ści, daiąc ich m(o)ściom zgodnie taką s pośrzedku siebie instructiā, będąc przy tem o ich m(o)ściach tak persuasi, że affectatiew braterskiej y iustissimis petitionibus z urzędu swego, na się włożonego, wygodzić będą chciely

1

Aby imieniem woiewództwa naszego wszytkiego po oddaniu wiernego poddaństwa powinszowały szczęśliwie dobrego zdrowia J(eg)° Kró(lewskiey) M(o)ści, w którym długo y nienaruszenie Maiestat J(eg)° Kró(lewskiey) M(o)ści widzić pragniemy. Przy tem aby podziękowały J(eg)° Kró(lewskiey) M(o)ści za świętobliwą patrocinię y tak pracowite trudy, które dla całości oyczyzny naszej, nic Maiestatowi swemu niefolgując, podeyumuie, nostrum animum w tey mierze gratissimum, którym to cum summa reuerentia przymuiemy, aby opowiedziely y taką promptitudinem naszą pokazały, za czego wiernym poddaństwem naszym odsłużyć nie możemy, aby sam Pan Bog pomyslnemi pociechami J(eg)° Kró(lewskiey) M(o)ści stokrotnie odwetować raczył, onego przy powinności naszej prosić będziemy.

2

A isz nic rzetelnego w instructiey, do nas posłaney, włożonego nie mamy, y iakieyby regratificatyey J(eg)° Kró(lewska) M(o)ść od Rzeczypospolitey potrzebował, tedy to ich m(o)ściom pp(anom) posłom naszym poruczywszy, aby to, co cum bono Rei Pub(li)cae być może, z innymi ich m(o)ściami wszytkich woiewództw pany posłami znosząc się, aby condignam pro tantis meritis et patrociniis pokazały regratificatią.

3

A isz Rzeczpospolita nasza za świętobliwym obmyśliwaniem y wysokiem J(eg)° Kró(lewskiey) M(o)ści fortunami sine magno strepitu armorum do pożądanego affectu, optatae facis przyszła, iednak ieżeliby iaka necessitas urgeret, któraby iakich potrzebowała podatków, w tem my ich m(o)ściów panów posłów naszych, aby imieniem woiewództwa naszego nic nie pozwalaly, obowiazujemy. A gdyby co vltra mentem nostram na nas co wyciągnęły, irritum to et inane mieć będziemy, albowiem podatki te, które na potrzebę Rzeczypospolitey przez panów posłów naszych (na przyszłą ieżeliby Rzeczpospolita potrzebowała contributią) na seimie terazniejszym miały być ofiarowane, te tedy z wielkim ciężarem naszym na gorącą requisitią i(eg)° m(o)ści pana hetmana polnego za assistentią i(eg)° m(o)ści onemusz do szafunku oddaujemy.

4

Co się tknie zawartego pokoju cum statibus Sueciae w Prusiech y aprobatyey onego na seymie terazniejszym, ten my pro rato et grato przymuiąc, sancte colere et iniolate obseruare chcemy, y ktoby in hoc passu przeczył, aby pro hoste patriae był rozumiany, zostawując pewną nadzieję ludziom equestris ordinis, obywatelom ziemie inflantskiey, którzy, dla

wierności y cnoty swoiey charissimos laras opuściwszy suscasque, inuiolatam J(eg)° Kró(lewskiej) M(o)ści testantur cnoty swoiey integritatem, aby pro suis meritis condignam odnosić mogły gratificationem.

5

Wakantye wszystkie a zwłaszcza które incompatibilitatem za sobą pociągają // aby na początku seimu były rozdane, ich m(o)ści panowie posłowie nasi studiose o to starać się mają.

5a

A iż nie bez żalu naszego szkoły winnicke religiey graeckiey są zawarte, przez co stanu szlacheckiego dziatkom tractatio artium liberalium adimetur a tym samym y aditus do vsług oiczyźnie praeccluditur, starać się o to i(ch) m(o)ści panowie posłowie nasi mają, iakoby znowu te szkoły (ktore nullo iusto praetextu zamknione być rozumiemy) były otworzone.

6

Constitutia, na przeszłym seimie warszawskim de disciplina militari sancita, aby in suo robore zostawała y na sprzeciwiających się iak do najprędszey executyey przywiedziona była, i(ch) m(o)ści panowie posłowie nasi starać się o to mają.

7

Niemniej nas commouet wniesiona proźba do kola naszego imieniem pozostałych braciey i(eg)° m(o)ści pana Jana Prażmowskiego, sędziego ziemskiego warszawskiego, który okrutnie od pana Wilskiego został zamordowany, aby tak enorme facinus y crudele nefas impune nie zostawało, i(ch) m(o)ści pp(anowie) posłowie nasi starać się o to mają y inszych za sobą pociągać, aby niewinney krwi rozlanie meritis tanto sceleri condignis było nagrodzone.

8

Prośbe latum i(ch) m(o)ściów pp(anów) obywatelów woiewództwa Kiiowskiego w pośrzodek nas odniesione, mianowicie vrodzonego i(eg)° m(o)ści pana Abrahama Strybela, który równie z inszemi nie dla żadnych vczyнкów, stanowi szlacheckiemu przeciwnych, lecz dla obserwantyey laudum w(oiewód)ztwa naszego równo z inszemi prawem iest nakryty, aby tak sroga iustitia nad ich m(o)ści ceterisa była relaxowana y in meliorem conuersa sententiam, i(ch) m(o)ściów pp. posłów, aby się starały, onych prosiemy.

9

Nade wszystko to woiewództwo nasze vtrapienie swoie y zapomnienie iakieś światobliwey opieki być rozumie, że, tak często o to prosząc,

nie tilko z pośrzedku siebie żołnierza, który, ustawicznie przechodzący ode wsi do wsi, niepotrzebnym krążeniem, braniem do wozów żywności, wyciąganiem z dóbr szlacheckich statyey y inszemi iniuriando sposobami chodzi y z pośrzedku włości takiej, która nam samym asylum do obrony bywa, zataczanie obozów y długie sztnowiska, iako y teraz maia, wniwecz prawie vbogie fortuny nasze obrócily, prosimy wszyscy supplices Maiestati przez posły nasze J(eg)° Kró(lewskiey) M(o)ści, aby J(eg)° Kró(lewska) M(o)ść iniret rationes, któremibysmy od tego iarzma były eliberowani y do ostatka, czegochmy iuż bliżey są, nie ginęły.

Grzegorz Ważyński,
marszałek koła rycerskiego

Biblioteka Narodowa w Warszawie, oddz. rękopisów, dział Biblioteka Ordynacji Zamoyskich, rkps 1809, арк. 537–538зв. Тогочасна незасвідчена копія.

Латинські слова і звороти

та рідковживані польські слова латинського походження

№ 1

обл(ята) — вписання
пер обл(ятамъ) — для вписання
consultatiey — наради, обговорення
wot — виступів
impetuoze — раптово, неочікувано
direktorem — маршалком
vocacią — висуненням кандидатур (на послів) ?
de bono Rei Publicae — про добро Речі Посполитої

№ 2

инъстикгатором — обвинувачем
деллатором — позвачем, скаржником
принъципалами — призвідцями

комъпринципалами — співпризвідцями
адгеренътами — прибічниками
мандатом — (письмовим королівським) розпорядженням
ранъкори — незгоди
консълере... коммди боно — радитись... задля спільного добра
президенсъ — головуючий
консълтовати — радитися
де боно Реи Пвблице — про добро Речі Посполитої
анимо премедитато — за попереднім наміром
контемптъ... дисгонорацию...
сакраментв — зневагу... знеславлення... дарів
зьдеспектованыи — зневажений
консълтацьи — нарад
на термине — у час

персоналітер — особисто
 инфамии — знеславлення (=по-
 збавлення шляхетської гід-
 ності)
 арештом — призупиненням дії
 вироку
 кондезнати — вироку
 арештовал — призупинив дію
 вироку
 контровертовали — спереча-
 лись
 контроверсыи — суперечок
 кавзам прозекви — дотримува-
 тися справи
 тандем — нарешті, тоді
 скрѣтаторов — розслідувачів,
 слідчих
 скрѣтинидьм — дізнання
 ексьцессѣ — вчинку
 иньквировати — випитувати,
 дізнаватись
 сѣнер гекъ интеррокгаторица —
 на такі запитання
 тѣмѣлту — розруху, сум'яття
 арматне — збройно
 вишленто модо — жорстоким
 способом
 фѣрибѣнѣде — навіжено, ска-
 жено
 акклямацияхъ — (погрозли-
 вих) вигуках
 кондиции — (суспільного) стану
 модо кверрико... тѣмѣлтѣварие,
 сѣдицишѣ акъ пенѣ гостили-
 тер — воєнним способом...
 стрімко, бунтівливо і майже
 ворожо
 ви репеллере — силоміць відби-
 ватись

сѣнер нонькоррѣнционем тести-
 дьмъ — стосовно непідкупності
 свідків
 ротѣле — сувої; консервѣмо —
 зберігаємо

№ 3

инстикгатором — обвинува-
 чем
 дѣлаторами — позивачами,
 скаржниками
 ѡфициалом — адміністратором
 у частині римо-католицької ді-
 єцезії — офіціалаті
 коллейдѣмъ Социетатис Језѣ —
 колегії Товариства Ісуса
 принципалами — призвідцями
 компринѣципалами — співприз-
 відцями
 манѣдатѣм — (письмовим коро-
 лівським) розпорядженням
 кооператорами — помічниками
 гомо пацификѣс, коммѣни боно
 коньсѣленс — мирна людина,
 задля спільного добра радя-
 чись
 президентъ — голова
 нѣлѣла ексьгибита реверенциѣ,
 фѣрибѣнѣдо ет сѣдицишѣзо ани-
 мо ад ѡмнем дисоленциѣм ет
 тѣмѣлтум препарато — не ви-
 являючи жодної поваги, з наві-
 женим і бунтівливим прагнен-
 ням до розгнuzданості і роз-
 руху приготувавшись
 анимѣше — пристрасті
 адгерентовъ — прибічників
 контемѣптом... сакраменѣтѣ —
 зневагою... дарів

акъ иммднитатибус юридмъ ет привилеишрѣм — і пільгами згідно з правами і привілеями инфамии — знеславлення (=позбавлення шляхетської гідності) арештом — призупиненням дії вироку конѣдемнати — вироку арештовал — призупинив дію вироку контровертовали — сперечались кавзам прозекви — дотримуватись справи танѣдем — нарешті, тоді скрѣтаторов — розслідувачів, слідчих скрѣтинидмъ — дізнання ексъцессѣ — вчинку инѣквировати — випитувати, дізнаватись; сѣпер гекъ инѣтеррокгаториа — на такі запитання стѣдишзе — навмисно зѣконтѣмптовавѣши — зневаживши сѣпер нонѣкоррѣнционем тѣстиѣм — стосовно непідкупності свідків патрѣм Социетатис Језѣ — отців Товариства Ісуса ротѣле — сувої консєрвѣмо — зберігаємо

№ 4

Преамбула

directora — маршалка de bono charissae patriae n(ost)-rae — про добро рідної нашої вітчизни

adverse o(mn)ia, quae absint, a patria nostra propulsare... pericula — проти всіх, які б не були, від вітчизни нашої відвернути... небезпеки persuasi — переконані affectatiey — прагнення iustissimis petitionibus — найсправедливішим проханням

1

Maiestat — величність, гідність patrocinię — патронат, захист niefolguięc — не щадячи nostrum animum... gratissimum — нашу душу... найвдячнішу cum summa reuerentia — з найвищим пошануванням promptitudinem — готовність

2

regratificatyey — повторної вдячності cum bono Rei Pub(li)cae — для добра Речі Посполитої condignam pro tantis meritis et patrociniis...regratificatię — гідну за стільки заслуг і захистів... повторну вдячність

3

sine magno strepitu armorum — без великого брязкання зброї affectu, optatae facis — стану, належного вигляду necessitas urgeret — необхідність змушувала ultra mentem nostram — понад наше бажання irritum... et inane — за даремне... і безпідставне

contributiq — оплату
requisitiq — вимогу
za assistentiq — за присутності

4

cum statibus — зі станами
pro rato et grato — за належний і бажаний
sancte colere et iniolate obseruare — урочисто шанувати і належно дотримуватись
in hoc passu — в цьому випадку
pro hoste patriae — за ворога вітчизни
equestris ordinis — шляхетського стану
charissimos laras... suscasque — найрідніші вогнища... і джерела
iniolatam... testantur... integritatem — непорушну... доводять... єдність (неподільність)
pro suis meritis condignam... gratificationem — за свої заслуги гідну ... вдячність

5

incompatibilitatem — непокєднуваність, роздільність
studiose — старанно

5a

tractatio artium liberalium adimetur — навчання вільних мистецтв стає неможливим
aditus... praeccluditur — доступ... виключається

nullo iusto praetextu — без будь-якого правомочного приводу

6

Constitutia... de disciplina militari sancita — Постанова... про військову службу ухвалена
in suo robore — у своїй силі

7

commouet — обурює
enorme facinus... crudele nefas impune — ненормальний вчинок... жорстока кривда безкарна
meritis tanto sceleri condignis — заслугами за таке велике злочиння вдячними

8

latum — широко
obseruantyeu laudum — дотримання ухвали
iustitia... ceterisa,... relaxowana... in meliorem conuersa sententiam — справедливість... справжня... застосована... обернена в краще зрозуміння

9

iniuriando — беззаконно
asylum — притулок
supplices — прохаючі
Maiestati — величності, гідності
iniret rationes — винайшов способи
eliberowani — звільнені

ЯК НЕ ДІЙШЛО ДО ВІДКРИТТЯ СЕЙМИКА БРАЦЛАВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В 1740 РОЦІ

Широко використовуваними джерелами для вивчення діяльності шляхетських сеймиків Речі Посполитої останньої чверті XVI–XVIII ст.¹ є їхні постанови та інструкції делегованим ними послам на сейми. Натомість в поле зору дослідників майже не потрапляють діарії (*diariusze*) — розповіді про те, як проходили сеймики, що на них відбувалося: напевно, далеко не для всіх сеймиків діарії склалися, а зі складених діаріїв дійшло до нас надто мало, бо їх збереженню особливої уваги не приділяли.

Дотепер це джерело не було виявлено для українських земель. Нам пощастило у фонді «Archiwum Podhoreckie Andrzeja Potockiego» Державного архіву в Кракові віднайти діарій сеймика Брацлавського воєводства 1740 р. Він являє собою два аркуші *in folio*, з яких записами заповнені в першому обидві сторінки (по 64 рядки кожна), в другому — трохи більше чверті сторінки (18 рядків). Діарій писаний виразно, анонімно. Верхній лівий куток в обох аркушах пошкоджений (вицвів, мабуть, від промокання), проте текст більшої частини пошкодженого вдалося відновити – за змістом рядків, яких він стосується. Документ недатований. Складено його польською мовою у Вінниці — адміністративному центрі Брацлавського воєводства, десь після 23 серпня того ж року: цей день останній, про який у ньому розповідається².

¹Про ці сеймики див. найновішу монографічну літературу: W. Kriegseisen. *Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku*. Warszawa 1991; Z. Naworski. *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569–1772: Organizacja i funkcjonowanie na tle systemu zgrupowań stanowych prowincji*. Toruń 1992; A. Zakrzewski. *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w.: Ustrój i funkcjonowanie. Sejmik trocki*. Warszawa 2000.

²Нещодавно Олексій Вінниченко опублікував анонімний діарій депутатського сеймика Руського воєводства, який відбувся у Вишні (Судовій Вишні) 15 вересня 1603 р. Див.: О. Вінниченко. Конфлікт політичний чи конфлікт особистий: Вишеньський депутатський сеймик Руського воєводства 1603 року // *Соціум: Альманах соціальної історії*, вип. 7. Київ 2007, с. 140–141.

З діарія видно, що сеймик, про який у ньому йдеться, був польський: в його завдання входило обрати своїх послів на звичайний сейм (такий сеймик у Речі Посполитій іменували також передсеймовим). Він був скликаний за королівським універсалом і мав відкритися 22 серпня³.

З діарія дізнаємося, що, хоча шляхта воєводства зібралася на сеймик, він не відбувся, незважаючи на спроби зробити його діючим. Як до цього дійшло? Щоб відповісти на це питання, потрібно докладно викласти зміст діарія. При викладі йтимемо строго за документом, розшифровуючи наведені в ньому згадки про тих чи інших осіб та подаючи інші принагідні пояснення в примітках до його публікації мовою оригіналу в додатку.

* * *

Діарій розпочинається (після заголовку) з повідомлення, що Свідзінський, ставши брацлавським воєводою, попрямував зі своїх польських маєтків до Вінниці, щоб взяти участь у тамтешньому сеймику, сподіваючись на те, що буде «ласкаво» прийнятий шляхтою Брацлавського воєводства й прислужиться їй своїми порадами. Проте у Волосівцях (маєтку під Меджибожем), які він отримав у володіння від уже покійного на той час краківського каштеляна Сенявського, йому стало відомо від своїх приятелів, що, беручи участь у сеймику, він зустрине перешкоди з боку високопоставлених осіб (а праeropotioribus) воєводства. У Меджибожі, де Свідзінський відвідав руського воєводу, до нього дійшла інформація з листа генерала Бекерського до львівського ловчого Борейка, що очікується прибуття на сеймик брацлавського каштеляна, коронного крайчого та канівського старости, гостро зацікавлених у тому, щоб зберегти за собою здобуті позиції на сеймиках, які скликав своїм універсалом брацлавський каштелян для обрання членів Брацлавського земського суду (ziemstwa).

У Літині, центрі староства, яким Свідзінський володів доживотно, 19 серпня його відвідали генерал Бекерський, троє князів Четвертинських, звенигородський стольник Звольський та інші особи і поцікавились, чи він буде на сеймику й чи апробує згадане обрання

³ Королівський універсал датовано 12 червня; його повний текст стосовно всіх польських сеймиків Речі Посполитої, скликаних на 22 серпня, див.: *TeKa Gabriela Junoszy Podoskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego, wydana przez Kazimierza Jarochońskiego*, t. 4. Poznań 1856, с. 488–493. Сейм мав відкритися у Варшаві 3 жовтня (Там само).

членів земського суду. Відповідь воєводи звелася до того, що він не виступить проти вибору зазначених членів і що на сеймику буде тільки приватно, бо не бажає вступати в марнослів'я з брацлавським каштеляном, котрий, до речі, як до нього, воєводи, дійшло, своїм універсалом оголосив, що прибуде на відкриття сеймика.

Того ж дня в Літині до воєводи завітав вінницький староста (спільно з брацлавським стольником Жонжевським (Rzązewski)), щоб вивідати його наміри. 20 серпня, обмінявшись візитами, вони домовились переговорити один з одним 21 серпня, у неділю, у Вінниці про сеймик й виявлені між ними розбіжності.

Того ж 20 серпня Свідзінський прибув до Вінниці, де обрав своєю тимчасовою резиденцією (w stancji) єзуїтський кляштор — з огляду на його розташування поблизу костела (де, як можна гадати на основі дальшої розповіді в діарії, мав відбуватися сеймик), а ввечері відвідав вінницького старосту в замку та відправив до Літина своїх легко споряджених (lekkim) людей.

21 серпня, відвідавши богослужіння (в єзуїтів), воєвода обідав у того самого старости разом з казимирським старостою та генералом Бекерським. Тут обговорювано різні питання. На пропозицію підтримати якусь складену угоду воєвода відповів, що керується міркуванням честі і прибув у Вінницю не задля угод та паперів, а для публічного добра; що ж до обраних воєводством на земські уряди осіб, то протидіяти їм наміру не має. Між тим стало відомо, що брацлавський каштелян через хворобу на сеймик не прибуде.

22 серпня, після богослужіння в єзуїтів, воєвода відправився до своєї резиденції. Тут до нього прибув вінницький староста. Він став вивідувати, чим воєвода керується у своїх почуттях. На ухильну відповідь, що, як завжди, без будь-яких приватних писаних зобов'язань (skryptów) прагне дотримуватися принципів честі, староста відреагував рішуче питанням: що для нього, воєводи, більше важить — власна честь чи честь воєводства. Воєвода зазначив, що обидві честі важать однаково. Нарешті староста заявив, що, коли воєвода не затвердить результатів елекції на земські уряди, то він, староста, свій маєток (fortuņę) покладе на підтримку обраних осіб, а воєвода не буде чинним на своєму уряді у воєводстві. Воєвода на це відповів, що має невеликий маєток, але готовий захищати свою честь. На це староста відпарив, що й він має шпагу при боці.

По тому обидва, кожен зі своїм супроводом, рушили до костела. У костелі воєвода перед зібраною на сеймик шляхтою урочисто

заявив, що він зазнав (від старости) утиску свободи, рівності та недоторканості шляхетської й сенаторської честі. Після цього Свідзінський з багатьма учасниками зібрання попрямував до гродської канцелярії (grodu), щоб цю заяву подати для внесення в гродську книгу. Проте сусцептанта (канцеляриста), який мав прийняту дану заяву, на місці не виявилось (він умисно кудись подався; чи не за наказом старости?) і довелося на нього чекати. Тим часом воєводи дали знати, що вінницький староста хоче відкрити (zagaić) сеймик і що він закинув йому, воєводі, неосілість (impossessionatum).

Повернувшись до костела, Свідзінський пробув у ньому дві години і згодом у своїй резиденції дав обід, на якому були присутні брацлавські хорунжий і стольник, брацлавські підсудковичі князі Четвертинські, кам'янецький гродський суддя князь Воронецький, Звольські, Чарнецький, Чечель і багато інших. Під час обіду в резиденції воєводи з'явився львівський ловчий Борейко і запропонував йому задля публічного добра уступити відкриття сеймика комусь з урядників воєводства. Воєвода зазначив, що готовий піти на це, якщо дана поступка не зачепить його честі і належний порядок на сеймику буде забезпечений.

До учасників обіду надійшла чутка, що вінницький староста відкрив сеймик і подав (запропонував?) на місце маршалка Міхаловського, посесора (?) маєтностей коронного крайчого, але через протидію частини прибулих на сеймик переніс (limitował) його засідання на наступний день (23 серпня), сам же відбув до замку, залишивши зібраних на сеймик у костелі.

Вставши з-за столу, воєвода та його гості швидко попрямували до костела, де було оголошено про недійсність, неправомірність (de nullitate) відкриття старостою сеймика. Воєвода також вирішив запропонувати присутнім дозволити брацлавському хорунжому «як першому і безсторонньому урядникові» воєводства перенести відкриття на 23 серпня. Опинившись посеред костела між лавками, приготовленими для учасників сеймика, Свідзінський звернувся до них з відповідною промовою. Грохольський і Радзімінський заявили, що з пропозицією незгідні, і дали знати вінницькому старості про те, що діється в костелі.

Староста прискакав до костела на коні і, увірвавшись до нього із членами (kompanią) своєї хоругви та своїми надвірними людьми (nadworna assystencją), напав на воєводу; воєводу перекинули через лавку, топтали, не давали йому піднятися на ноги. Якби не

втручання вінницького стольника Ярошинського, який, схопивши старосту, вгамовував його, та дії кількох шляхтичів, які перенесли воєводу до вітваря, напевно, останній був би порубаний. Воєвода було схопився за шаблю, щоб чинити опір, проте Кробровський і князь Міхал Четвертинський вмовили його сховати зброю. Заявивши про вчинені безправ'я й насильство, воєвода через ризницю (zakrystya) відбув нагору до своєї резиденції. Тим часом, люди старости продовжували безчинствувати в костелі — кілька десятків шляхтичів покалічили, «інших» смертельно поранили, атакували прихильників воєводи, які сховалися за решіткою (kratkami) вітваря, навіть після того, як ті, уникаючи більшого нещастя, відступили до ризниці, де знаходилися Святи Дари (venerabile). Було здійснено спробу штурмом взяти кляштор, щоб схопити воєводу. Дізнавшись про це, Свідзінський наказав замкнути й охороняти кляштор, оскільки побоювався ще більшої трагедії. Напруга спала по тому, як староста відбув до замку.

На дії старости земські урядники та інша шляхта поскаржилися в написаній і підписаній ними заяві (manifestowali się). Ледве дочекавшись гродського сусцептанта, котрий і цього разу був умисно відсутній, вони домоглися від нього внесення її стислого змісту до протоколу, затримавши оригінал заяви в себе до наступного дня. У цій ситуації староста благально звернувся по допомогу до регіментаря української партії Нітославського. Останній мав свої порахунки з воєводою: незадовго до згаданого приїзду Свідзінського в Брацлавське воєводство піддані регіментаря з маєтку Дашківці, на які він нещодавно набув якихось прав, стали привласнювати поля й сіножаті підданих Літинського староства, що межувало з Дашківцями; управитель (комісар) староства, протидіючи цьому, захопив коней, вози і коси дашківчан та переправив їх до Вінницького гроду як підставу для своєї протестної заяви, поданої туди ж.

Прибувши до Вінниці 23 серпня зі значним військовим супроводом, Нітославський одразу ж відвідав вінницького старосту в замку, а після цього в резиденції брацлавського хорунжого у кляшторі домініканців — воєводу. У воєводи він попросив призначити комісарів для усунення (ad liquidandas) претензій Брацлавського воєводства до нього, регіментаря, та керованого ним війська. Воєвода відповів, що наразі це не в його владі, адже йому навіть не дали відкрити сеймик. Згодом Нітославський був гостем на обіді у старости в замку. Тут він висунув на адресу воєводи закид, що той

не провів його, коли він, регіментар, покидав резиденцію брацлавського хорунжого (хоча ця гречність належала останньому як господареві). Так Нітославський підбурював своїх військовиків проти воеводи.

Тим часом воевода у супроводі тих, хто маніфестував з ним попереднього дня в гроді, подав до запису в гродську книгу (*ad acta*) вже згадану заяву. Заяву прийняли не без перешкод. Там же, в гроді, князь Воронецький й ольховецький староста запропонували воеводі дати згоду на проведення (*utrzymania*) сеймика. Воевода погодився відкрити сеймик за умови, що це відбудеться без писемних зобов'язань (*skryptów*) з його боку.

Воевода та його оточення вирішили відвідати князя Воронецького. Невдовзі туди ж з'явився вінницький староста зі своїм супроводом і помирився з воеводою. Було досягнуто згоди, що воевода відкриє сеймик і перенесе його засідання на четвер (на 25 серпня), а також підтримає обрання Грохольського і Радзівінського на земські уряди шляхом одержання для них королівських (*Naszego Pana*) привілеїв на ці уряди, з тим, що ці особи на одному із сеймиків присягнуть стосовно виконання покладених на них урядницьких обов'язків.

Звідти всі попрямували до домініканського костела і тут просили воеводу відкрити сеймик (регіментар зі своїми військовиками був разом з ними). Ставши в цьому костелі перед великим вівтарем, воевода спитав, чи всі присутні дають згоду на відкриття сеймика. Згоди не дали лише Ласький, хорунжий панцирної хоругви (*znaku*) брацлавського каштеляна, та кілька її членів (*kompanij*) цієї ж хоругви. Тоді воевода за дорученням багатьох присутніх переніс засідання на четвер, висловивши сподівання, що Ласький змінить свою позицію.

Переговори з Лаським не принесли результату. Ласький представив воеводі для підпису якісь чотири пункти. Щоб врятувати ситуацію (*do assekuracy*), воевода подав спільний проект, але шляхта (Ласький і його військовики?) його відкинула.

Бажаючи відірвати від воеводи брацлавського хорунжого, котрий за свої заслуги претендував на уряд брацлавського підкоморія, хтось під присягою і з підкріпленням печаткою зізнанням підступно намовляв Свідзінського, що хорунжий не є його приятелем і вже має запечатаний привілей на цей уряд. Подякувавши за інформацію, воевода дав знати, що роз'яснить ситуацію з цим привілеєм у коронних канцеляріях.

Разом з тим, воєвода зазначив, що сеймик не діє (*nie dochodzi*) не з його вини. Всіх своїх прихильників він запросив на обід. Прибулі інкогніто казимирський староста й генерал Бекерський стали вивідувати в нього, чи існує хоча б якась надія на відкриття сеймика. Почувши у відповідь — жодної, вони роз'їхались.

Діарій закінчується словами: «Хай же кожен без упередженості зважить, що діється в цій Речі Посполитій і робить висновки за власним розсудом і передбачливістю. Багато що замовчують боязливо письменники або надто підлесливі, я ж з віри найчистішої та нероздільної пишу».

* * *

Розлогий текст діарія дає досить повне уявлення про політичну ситуацію в Брацлавському воєводстві в серпні 1740 р. Вона характеризувалася протистоянням між вінницьким старостою Людвіком Калиновським і брацлавським каштеляном Яном Потоцьким з їхніми угрупованнями. Боротьба точилася за обрання «своїх» кандидатур на вакантні уряди земського суду та підкоморія. При цьому важливо було заручитися підтримкою новопризначеного брацлавського воєводи Яна Свідзінського як найвищої у воєводстві посадової особи. Обидві сторони вимагали від нього підтримати обраних під їхнім тиском урядників. Особливо брутально відстоював свої інтереси староста, тоді як каштелян, мабуть, дипломатично відсутній на сеймику, діяв закулісно через офіцерів власного військового заgonу. Опинившись між двох вогнів, воєвода намагався діяти незалежно, на свій розсуд, не піддавався шантажу з боку старости і каштеляна. Як наслідок, йому не дали відкрити сеймик.

Те, що трапилося зі сеймиком, було яскравим свідченням глибокого розкладу державно-політичної системи Речі Посполитої у XVIII ст. (до конвокаційного сейму 1764 р., який започатковував її реформування), розкладу, що характеризувався різким послабленням королівської влади, деморалізацією та корумпованістю на всіх рівнях життєдіяльності держави. Варто при цьому зазначити, що за правління короля Августа III (1733–1763) з 15 скликаних сеймів лише один (1736 р.) був успішним, вісім було зірвано, один так і не розпочався, п'ять, хоча їх і вдалося провести, закінчилися безрезультатно. Образно кажучи, сейми ставали жертвами боротьби політичних угруповань. Така ж доля спіткала сеймики. Брацлавський сеймик 1740 р., за словами автора його діарія, «незвичайно (*impracticato exemplo*) зірваний» — один з них.

Хоча цей сеймик не відбувся (слід звернути увагу на те, що його намагалися відкрити в двох костелах — єзуїтському і домініканському), на сейм, скликанням якого він був спричинений (сейм працював від 3 жовтня до 13 листопада 1740 р.), все ж з'явилися, як це видно з діарія сейму, послі від Брацлавського воєводства. Ними були згадувані в розглянутому документі вінницький староста Калиновський, казимирський староста князь Любомирський, Борейко й, поза ними, якісь хорунжий Поляновський і Гумовський⁴. У тому ж діарії сейму читаємо, що при встановленні на початку його роботи присутності послів (встановлення йменувалося *turnus* і назагал зводилося до реєстрації) у відповідь на згадку про брацлавських послів пролунали заяви (*manifesty*) про недійсність (*de nullitate*) їх обрання на сейм⁵. Було очевидно, що вони — «безвиборні», делеговані на сейм без згоди шляхетського загалу Брацлавського воєводства, загалу, уособленого сеймиком. І далі там само сказано, що всі ці послі на сеймі «не втримались, навіть не засідали»⁶.

ДОКУМЕНТ*

1740 р., після 23 серпня. Вінниця

Анонімний діарій (розповідь) про те, як не дійшло до відкриття сеймика Брацлавського воєводства, скликаного на 22 серпня у Вінниці

Dyaryusz albo relacya prawdziwa o seymiku posel(skim) woiewództwa bracł(awskiego), impracticato exemplo w Win[nicy zerwa]nego, co wszystko y ciekawości y wielkiey uwagi dalszych in libero regno konsekwencyi godne [...] occurrit d(iebus) ____ augusti 1740 a(nn)º. Z Winnicy.

J(aśnie)w(ielmożny) J(ego)m(ość) Pan Swidzieński¹, woiewoda bracł(awski), ²maiąc od kilkudziesiąt lat znaczne merita swoje w

⁴ *Teka Gabriela Junoszy Podoskiego*, т. 4, с. 713.

⁵ Там само, с. 497.

⁶ Там само, с. 713.

* В діарії діакритичні знаки відсутні. У квадратних дужках подано пошкоджені місця — відновлені і невідновлені (в останніх випадках їх позначено трьома крапками), в круглих — скорочені частини слів.

¹ Ян Свідзінський (*Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego, S. J. / powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza*, т. 1. Lipsk 1839, с. 222).

² -² У чому полягали кількадесятирічні заслуги Я. Свідзінського перед Брацлавським воєводством, встановити не вдалося.

przeświew(nym) w[oiewó]dztwie bra]clawskim², ³gdy dostąpił supremum godności w[oiewó]dztwa tego gradum³, nie chcąc digerere y wdzięczności y ⁴powin[ności swoje]y] senatorskiey⁴, arripuit drogę ⁵z dóbr swoich polskich⁵ na seymik poselski, d(ie) 22 augusti za uniwersalem [J(ego) K(rólewskie]y) M(ości)], P(ana) N(aszego) mił(ościwego), przypadający, do Winnicy, aby tam y przyięty był in sinum Jchm(ości)ów ziemianów y obywatelów, [y swoimi] consiljys służył y Rze(czy)p(ospo)l(i)tey y przeświew(nemu) w[oiewó]dztwu, spodziewaiąc się per antiqua merita sua pozyskać łaskawe [w Winnicy] przyięcie. Aż tu, przyiachawszy pod Międzyboż⁶ do dóbr swoich Wołosowicz⁷, które trzyma⁸ z łaski ś(piącey) p(amięci) J(aśnie)o(świeconego) J(ego)m(ości)ci Pana ⁹Sieniawskiego, k(aszte)l(la)na krakow(skiego)⁹, odbiera przestrogi od różnych Jchm(ości)ów przyjaciół, że ad impediendam J(ego)m(ości)ci na tym seymiku activitatem wielkie censury niektórych Jchm(ości)ów, a praepotentioribus subordynowanych, zbieraią się. Tandem, będąc z wizytą u J(aśnie)o(świeconego) x(ię)cia J(ego)m(ości)ci w(oiewo)dy ruskiego¹⁰ w

³⁻³ Брацлавським воєводою Я. Свідзінський став після смерті 1739 р. свого попередника на цьому уряді Міхала Йордана (*Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*, т. 1, с. 222; *Herbarz Polski*, част. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich* / уłożył i wydał A. Boniecki, т. 9. Warszawa 1907, с. 78; *Rodzina: Herbarz szlachty polskiej* / opracowany przez Seweryna hrabiego Uruskiego, przy współudziale Adama Amilkara Kosińskiego, wykończony i uzupełniony przez Aleksandra Włodarskiego, wydany staraniem i kosztem córek autora, т. 6. Warszawa 1909, с. 98).

⁴⁻⁴ Як воєвода Я. Свідзінський був членом сенату сейму Речі Посполитої.

⁵⁻⁵ Не вдалося встановити, де були розташовані «польські маєтності» Я. Свідзінського.

⁶ Меджибіж був містом (містечком), адміністративним центром великого маєткового комплексу — волості в Летичівському повіті Подільського воєводства. Нині селище міського типу Летичівського району Хмельницької області.

⁷ Волосівці були селом Меджибізької волості. Нині село Летичівського району.

⁸ Я. Свідзінський тримав Волосівці в оренді або заставі.

⁹⁻⁹ Ідеться про Адама Миколая Сенявського (1666–1726). Краківським каштеляном він був від 1710 р.; від 1706 р. займав уряд гетьмана великого коронного (А. К. Link-Lenczewski. Sieniawski Adam Mikołaj // *Polski Słownik Biograficzny* (далі — *PSB*), т. 37. Warszawa — Kraków 1996, с. 105–115). Йому належала як приватний маєток Меджибізька волость.

¹⁰ Руським воєводою від 1731 р. був Август Александр Чарторийський (1697–1782) (W. Koponczyński. Czartoryski Aleksander August // *PSB*, т. 4. Kraków 1938, с. 272–275). Від 1731 р., коли оженився з дочкою А. М. Сенявського Зофією, спільно з нею був власником Меджибізької волості.

Międzybożu, dostaie mu się czytać list od J(ego)m(ości) Pana generała Bekierskiego¹¹ do J(ego)m(ości) Pana¹² Boreyka, łowczego lwowskiego¹², ręką j(eg)^o pisany, iako pro actu seymiku poselskiego do Winnicy actualiter ziechać mają Jchm(oś)ć Pp(anowie) kasztellan braclawski¹³, kraczczy koronny¹⁴ y starosta kaniewski¹⁵ z liczbą dworów swoich assystencyą intuiutu utrzymania powagi swoiey w¹⁶ seymikach elekcyjnych ziemstwa bracl(awskiego), za uniwersalem tegoż J(ego)m(ości) Pana kasztellana expedyowanych¹⁶. J(ego)m(oś)ć P(an) woiewoda, fraetus łaską Króla J(ego)m(ości) y zasługami w tym woiewództwie per tot functiones publicas niemalymi, przy zbliżającym się terminie seymiku zbliżył się ku Winnicy do¹⁷ Lityna, starostwa swego¹⁷, gdzie, stanąwszy¹⁸ in quatruiduo przed seymikiem, to iest 19 prasent(is)¹⁸, Jchm(oś)ć, properantes na seymik, iako to J(ego)m(oś)ć Pan generał Bekierski z¹⁹ trzema xiążęty Jchm(oś)ćiami Czetwertyńskimi¹⁹, J(ego)m(ością) Panem²⁰ Zwolskim, stolnikiem zwinogrod(zkim)²⁰, y inni Jchm(oś)ć, wstąpili do J(ego)m(ości) P(an)^a woiewody, gdzie, po odprawionych wzajemnego przywitania ceremoniach expiscabant(es) sensum J(ego)m(ości)

¹¹ Домінік Ігнацій Бекерський; був генерал-майором (*Herbarz Polski*, част. 1, т. 1. Warszawa 1899, с. 148; *Rodzina*, т. 1. Warszawa 1904, с. 123).

¹² -¹² Казімеж Бореяко (*Urządnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka): Spisy / opracował Kazimierz Przyboś. Wrocław etc. 1987, с. 387).*

¹³ Ян Потоцький (*Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego*, т. 1, с. 285; *Rodzina*, т. 14. Warszawa 1917, с. 283).

¹⁴ Францішек Салезій Потоцький (*Urządnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku: Spisy / opracowali K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziała i inni, pod redakcją A. Gąsiorowskiego. Kórnik 1992, с. 67).*

¹⁵ Миколай Потоцький (Ю. Целевич. Перехід козаків через Покуте до Молдавіи в р. 1739 // *Зоря* (Львів 1885/3).

¹⁶ -¹⁶ Прерогатива скликання елекційного сеймика належала воєводі. За тривалої його відсутності (а сама така ситуація склалася після смерті воєводи М. Йордана) цей сеймик мав право скликати каштелян.

¹⁷ -¹⁷ Літинське староство знаходилося в північно-західній частині Брацлавського воєводства. Нині Літин — селище міського типу, центр району Вінницької області.

¹⁸ -¹⁸ Від 19 серпня до відкриття сеймика, тобто до 22 серпня, було не чотири, а три дні.

¹⁹ -¹⁹ Див. примітку 33- -33.

²⁰ -²⁰ Ідеться про Людвіка Звольського. У 1735 р. він був підстолием добжинським. Сеймик Брацлавського воєводства, який відбувся 1 вересня цього року, обрав його своїм маршалком і послом на сейм (Archiwum Państwowe

P(ana) woiewody, iakoby sobie miał postąpić in his circumstantiys, czyli będzie na tym seymiku y czyli ²¹utrzymywać y approbować zechce electionem ziemstwa, za uniwersalem J(ego)m(ości) Pana kasztell(ana) braci(awskiego) subsecutam²¹. J(ego)m(ość) Pan woiewoda na takowe dyskusia Jchm(oś)ciom odpowiedział, że nie chcę w osobie swoiey praejudicare authoritati palatinali, tylo prawami, zwyczajami ab aevo utwierdzoney, i że to non ab uno iego, ale całego przeświet(nego) woiewódstwa dependet sensu et assensu, na seymiku będzie, ale prywatnie, nie wchodząc in emulationem vanitatis z J(ego)m(ością) kasztellanem, ilo ogłaszającym wiazd swój przez uniwersał w sam dzień seymiku. W tych y podobnych dyskussach, gdy Jchm(oś)ć concertabant z sobą, wieczorem samym supervenit J(ego)m(ość) Pan starosta winnicki²² z J(ego)m(ością) Panem ²³Rzązewskim, stol(nikiem) braci(awskim)²³, gdzie przy oddaniu wizyty J(ego)m(oś)ci P(an) woiewodzie J(ego)m(ość) Pan starosta win(nicki) similiter dowiadywał się intentiones J(ego)m(ości) Pana wojewody y przez niemały czas conferebant z sobą z oświadczeniem wzajemney przyiaźni et in bonum publicum cooperacyi. Nazaiutrz, to iest d(ie) 20 praesent(is), Jchm(oś)ć goście po oddaney wizycie ranney poiechali każdy w swą [stronę], deklaruiąc się ziechać w niedzielę do Winnicy dla porozumienia się względem seymiku przyszłego y zachodzących dyfferencyi. Tegoż dnia y J(ego)m(ość) Pan woiewoda z przyiacielami swymi y własnymi ludzmi tylko nadwornymi ruszył się tamże do Winnicy, gdzie wieczorem samym, prywatnie przyiechawszy, prosto poiechał z wizytą do J(ego)m(ości) Pana starosty winnickiego, dawszy ordynans ludziom swoim lekkim, aby nazad wrócili się do Lityna. W zamku zabawiwszy, powrócił do stancyi swoiey, ²⁴u oo(yców) Jezuitów²⁴ dla bliższego przeyscia do kościoła²⁵ zamowionej. In crastino w niedzielę po odprawionym nabożeństwie J(ego)m(ość) Pan woiewoda był na obiedzie

w Krakowie (далі — APK), zesp. Archiwum Sanguszków, № 518, с. 119–120). У 1738 р. фігурує як підчаший звенигородський (Там само, с. 180).

²¹ -²¹ Питання про апробацію воєводою вибору членів земського суду викликано було тим, що, згідно з традицією, воєвода представляв королю чотири обрані сеймиком кандидатури на вакантний уряд земського суду (підкоморія також). Король, як правило, з підказки воєводи номінував своїм привілеєм одну з цих кандидатур.

²² Людвік Калиновський (*Herbarz Polski*, част. 1, т. 9, с. 154; *Rodzina*, т. 6, с. 152).

²³ -²³ Ім'я його невідоме.

²⁴ -²⁴ Тут, як видно з дальшої розповіді, мається на увазі єзуїтський кляштор.

²⁵ Йдеться про єзуїтський костел.

u J(ego)m(ości)ci Pana starosty winnickiego, gdzie był y xiążę J(ego)m(ość) ć starosta kazimierski²⁶, J(ego)m(ość) Pan generał Bekierski. Y w teyże samey materyi różne pro et contra były konferencye, w których promovano J(ego)m(ości) P(an)^u woiewodzie perscriptam aliquot komplancacyą, na co J(ego)m(ość) Pan woiewoda odpowiedział Jchm(oś)ciom, że to delikatna bardzo materya et nimis crudele legem scribere honori y że tu na żadne nie przyiechął kontrakty ani skrypta, tylko operari bonum publicum z przeświet(nym) woiewództwem, elektom zaś ziemskim accedenti assensu przeświet(nego) woiewództwa pewnie kontradykować nie będzie. W tym przychodzi wiadomość, że J(ego)m(ość) Pan kasztellan braclawski nie będzie na tym seymiku dla słabości zdrowia swego. Nazaiutrz, w dzień sam seymikowania, to iest d(ie) 22 augusti, zrana po wysłuchanym²⁷-u oo(yców) Jezuitów²⁷ nabożeństwie J(ego)m(ość) Pan woiewoda z Jchm(oś)ciami przyiaciołami swymi poszedł do stancyi swoiey do klasztoru²⁸. W tym J(ego)m(ość) Pan starosta winnicki z wielą Jchm(oś)ciami przyszedł do stancyi J(ego)m(ości) pana woiewody y, niedługo bawiąc, alloquutus J(ego)m(ość) pana woiewodę his formalibus: M(oś)ci Panie woiewodo, chcielibyśmy wiedzieć, iak się W(asz)m(ość), n(asz) Pan, determinujesz w swoich sentymentach. J(ego)m(ość) Pan woiewoda odpowiedział: Tak iak y zawsze, że²⁹ bez wszelkich skryptów prywatnych²⁹ chcę się utrzymać przy honorze moim. Na to J(ego)m(ość) Pan winnicki vehementius reposuit: Pytam się W(asz)m(ości), Pana naszego, czyli W(asz)m(ość), n(asz) Pan, więcej ważysz honor swój czyli woiewództwa. Na co J(ego)m(ość) Pan woiewoda, że równie honor woiewództwa, iako y mój vicissim rozumiem, że przeświet(ne) woiewództwo swój y mój trzymać powinniśmy [honor]. Na to J(ego)m(ość) starosta winnicki finaliter odpowiedział: M(oś)ci Panie woiewodo, jeżeli W(asz)m(ość), n(asz) Pan, nie będziesz approbował elekcyi raz obranego ziemstwa braclawskiego, to ja całą fortunę swoię łożyć będę na utrzymanie onego, y W(asz)m(ość) Pan activitatem u nas mieć nigdy nie będziesz. Na to J(ego)m(ość) Pan woiewoda tylko

²⁶ Антоній Бенедикт Любомирський (*Herbarz Polski*, част. 1, т. 15. Warszawa 1913, с. 77; *Rodzina*, т. 9. Warszawa 1912, с. 179; *Teka Gabriela Junoszy Podoskiego*, т. 4, с. 367; *Dyaryusz sejmowe z wieku XVIII*, т. 1: *Dyaryusz sejmu z r. 1748*. Warszawa 1911, с. 3–7, 12–13 і далі).

²⁷⁻²⁷ Див. примітку 24- -24.

²⁸ Див. примітку 24- -24.

²⁹⁻²⁹ Що означають ці слова, встановити не вдалося. Вважаємо, що вони означають зобов'язання воєводи, до яких його схилив вінницький староста.

reposuit, że ja fortuny mało mam, ale życie mieć przy honorze moim azardować będę. A J(ego)m(ość) Pan starosta odpowiedział, że y ja mam szpadę u boku. W tym poszli Jch(moś)ć obydwa cum adstantibus do kościoła, gdzie tenże J(ego)m(ość) Pan woiewoda in praesentia wszystkich, na seymik ad locum consultationum zgromadzonych, solenniter manifestował się de oppressa libertate, aequalitate et immunitate honoru szlacheckiego y senatorskiego. Y tak wyszedł z kościoła, tentando gressus prosto do grodu, za którym wielu Jchm(oś)ciów obywatelów tegoż woiewództwa poszło. Gdzie nie zastawszy J(ego)m(ości) Pana susceptanta przy xięgach, bo na ten czas umyślnie wyszedł z kancelaryi, czekali na niego. A w tym daią znać, że J(ego)m(ość) Pan starosta winnicki chce zagaiac seymik, obýciendo J(ego)m(ości) P(an)³⁰ woiewodzie impoessionatum³⁰. Dla czego J(ego)m(ość) Pan woiewoda wrócił się do kościoła y, tam zabawiwszy godzin ze dwie, gdy nic nie było, tylko iedne kontrowersye, zaprosił do siebie na obiad Jchm(oś)ciów urzędników et primiores woiewództwa, jako to chorążego³¹ y stol(nika) bract(awskiego), xiążąt Jchm(oś)ciów³² Woronieckiego, sędziego grod(zkiego) kamieniec(kiego)³², y³³ Czetyrtyńskich, podsędkowiczów braclawskich³³, Jchm(oś)ciów Panów Zwolskich³⁴, Czarneckiego³⁵ y Czeczela³⁶ y innych wielu. Gdzie pod czas obiadu supervenit J(ego)m(ość) Pan Boreyko, łowczy lwowski, powiadaiąc J(ego)m(oś)ci Panu woiewodzie, żeby amore boni publici ustąpił dyrekcyi³⁷ sobie należącej tegoż seymiku

³⁰ Тобто те, що воєвода не має приватних землеволодінь (маєтків) у Брацлавському воєводстві. З цього закиду випливало, що Я. Свідзінський є неправомірний воєвода, що, отже, він не повинен відкривати сеймик (як найстарший у воєводстві урядник воєвода відкривав сеймики).

³¹ Міхал Калетинський (*Herbarz Polski*, част. 1, т. 9, с. 149; *Rodzina*, т. 6, с. 146).

³²⁻³² Никодим Казімеж Воронецький (*Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego...*, част. 1, т. 9. Warszawa 1842, с. 429).

³³⁻³³ Батьком цих князів Четвертинських (з тексту діарія стосовно примітки 19 видно, що їх було троє) був брацлавський підсудок (від 1715 р.) Габріель. Він мав сімох синів — Михайла, Владислава, Олександра, Святослава, Станіслава, Стефана, Володимира (*Herbarz Polski*, т. 4. Warszawa 1902, с. 6).

³⁴ У 1738 р. поряд з Людвіком Звольським згадано вінницького чашника Міхала Звольського (АРК, zesp. Archiwum Sanguszków, № 518, с. 179).

³⁵ Ян Чарнецький (*Dyaryusze sejmowe z wieku XVIII*, т. 1, с. 306).

³⁶ Пйотр Антоній Чечель (*Herbarz Polski*, част. 1, т. 3. Warszawa 1901, с. 347).

³⁷ У діарії помилково сказано про уступку керівництва (дырекcyi) сеймиком комусь з урядників. Справа в тому, що роботою посольського сеймика керував обраний ним після його відкриття маршалок.

propter comparendas emulationes jakiemu z Jchm(oś)ciów Pp(anów) urzędnikow³⁸. Na co J(ego)m(ość) Pan woiewoda libenter assentiebat, byleby była reintegracya honoru J(eg)o et ordo seymikowania obseruetur. A w tym daią znać, że J(ego)m(ość) pan starosta winnicki z resztą Jchm(oś)ciów, sibi adhaerentium, przyszedłszy do kościoła y zasiadłszy in loco directionis, indirecte zagał sessyą y zaraz podał na marszałkostwo J(ego)m(ości) P(an)^a Michałowskiego³⁹, // [possessora?] dóbr J(ego)m(ości) pana krayczego koron(nego), tandem, intervenientibus contradictionibus różnych Jchm(oś)ciów a osobliwie J(ego)m(ości) Pana [...], limitował sessyą niby in crastinum y zaraz sam pojechał do zamku, zostawiwszy wszystkich w kościele. Wsta[wszy zza] stołu, bardziey cum salubribus persvasionibus, nihil quidquam mahinando mali, poszli wszyscy Jchm(oś)ć z J(ego)m(ość) Panem woie[wodą do] kościoła, y tam J(ego)m(ość) Pan woiewoda nayprzód manifestował się de nullitate actus tegoż seymiku indebite zagajone[go ...], flexus persvasionibus Jchm(oś)ciów przyiaciół et reflexiniobus suis, curando magis bonum publicum, quam privato interesse. Na ostatek, oddając swój honor in tuitio-nem przeświet(nego) w(oiewó)dzstwa a chcąc mollificare rzeczy, pozwalał na to, [aby tan]tisper J(ego)m(ość) Pan chorąży braci(awski), ⁴⁰-iako pierwszy urzędnik et indifferens⁴⁰, limitował seymik ob spem concordiae do [dnia] jutrzeyszego. Y tak, confisus plene affectibus Jchm(oś)ciów, żadnego przy sobie z ludzi swoich człowieka [nie miał], wszedł in gremium na środek kościoła między ławki, dla tego actu zgotowane, gdzie, cunctando czas rozmowami, chcąc to medium, wyszey wyrażone, proponere, zaczął mówić. Czemu zaraz obsteterunt Jchm(oś)ć Grocholski⁴¹ y Radzimiński⁴², ze niemasz zgody na to, y dali znać J(ego)m(ości) Panu

³⁸ Ішлося про земських урядників.

³⁹ Ним, імовірно, був Кшиштоф Міхаловський. У постанові сеймика Брацлавського воєводства, який відбувся 19 вересня 1738 р., він значиться як звенигородський ловчий (АРК, зesp. Archiwum Sanguszków, № 518, с. 168).

⁴⁰–⁴⁰ Хорунжий в земській ієрархії Речі Посполитої був п'ятий після воєводи, каштеляна, підкоморія і гродського старости. Через відсутність у Вінниці на час скликання сеймика каштеляна і підкоморія воєвода мав би доручити його відкрити вінницькому старості. Проте староста, на погляд воєводи, був надто зацікавленою особою. Натомість, на думку того ж, наступний в ієрархії урядник був безстороннім. Судячи з присутності брацлавського хорунжого на обіді у воєводи, він належав до оточення останнього. Ось чому воєвода вирішив доручити йому відкрити сеймик.

⁴¹ Міхал Грохольський; від 1736 р. брацлавський чашник (*Herbarz Polski*, част. 1, т. 7. Warszawa 1905, с. 68).

⁴² Ім'я його нам невідоме.

starościе winnickiemu. Wziąwszy tę wiadomość, J(ego)m(ość) Pan starosta winnicki, wpadłszy na konia, citissimis passibus pod kościół przybiegł, gdzie, zsiadłszy z konia, impetuosissime wpadł do kościoła z Jchm(oś)ciami chorągwi swoiey kompanią y nadworną assistencyą y, przez gmin szlachty przetłoczywszy się, prosto do J(ego)m(ości) Pana woiewody wciśnął się. W tym J(ego)m(ość) Pan woiewoda, usłyszawszy huk, w kościele zagadany, z J(ego)m(ością) Panem Radziwińskim obeyrzał się y, postrzegłszy z wielkim impetem idącego ku sobie J(ego)m(ości) Pana starostę winnickiego, pociśnął się ku niemu, chcąc go reflektować. A kiedy J(ego)m(ość) Pan starosta winnicki ku zbliżającemu się J(ego)m(ości) P(an)^u woiewodzie za pałasz się uchwycił, J(ego)m(ość) Pan woiewoda wzajemnie wziął się za szablę, y nieogarniony wszczął się tumult y szabel dobyto z ogłosem, w uszach wielu słyszany, rozsiekać, rozszucać woiewodę. Iakoż zaraz y z tyłu y z przodu porwano J(ego)m(ości) Pana woiewodę y przez ławkę stojącą przewrócono na ziemię, szablę od bogu (!) oderwano, nogami podeptano ani się podnieść dopuszczono, y gdyby nie był przez samych że ziemianów (a mianowicie J(ego)m(ości) Pana ⁴³Jaroszyńskiego, stol(nika) winnickiego⁴³, który J(ego)m(ości) Pana starostę winnickiego, aby się hamował, uchwycił) zasłoniony y przez ich ręce ku wielkiemu ołtarzowi wniesiony y za kratki wprowadzony, pewnieby go było rozsiekano. Gdzie dopiero za kratkami, podniósłszy głowy, dobył szabli, ale flexus reflexione J(ego)m(ości) Pana Krobrowskiego⁴⁴ y xięcia J(ego)m(oś)ci Michała Czetwertyńskiego⁴⁵, aby większego nie było nieszczęścia, schował onę y, manifestowawszy się tylko de dicta injuria et opressione, poszedł przez zakrystyą do swoiey stancyi na gurę w klasztor. A gdy furentis populi podbudzony co daley szerzył się tumultus, gdzie kilkadziesiąt osób godnych pokaleczono, drugich śmiertelnie raniono, przyaciół J(ego)m(ości) Pana woiewody, nic niewinnych, za kratkami atakowano, y łaska P(ana) Boga, że nie pozabiiano. Na ostatek do tey przyszło zuchwałości, że gdy się przyjaciele J(ego)m(ości) Pana woiewody, unikając gorszego nieszczęścia, do zakrystyi reiterowali ⁴⁶na to mieysce, gdzie venerabile stało⁴⁶, nie uważając na

⁴³ - ⁴³ Августин Ярошинський (*Herbarz Polski*, част. 1, т. 7. Warszawa 1905, с. 269).

⁴⁴ Ім'я його нам невідоме.

⁴⁵ Ідеться про одного з синів князя — Габрієля Четвертинського (див. примітку 33- -33).

⁴⁶ - ⁴⁶ Войцех Кризайзен зазначає, що між богослужінням в костелі і відкриттям у ньому сеймика духовні особи виносили до ризниці Святі Дари, щоб

obecność P(ana) Boga, w nays(więtszym) utaionego sakramencie, attakowano z drugiey strony, klasztor także dobywano, o czym gdy J(ego) m(ość) P(an) Czarnecki dał znać na gurę J(ego)m(ości) Panu woiewodzie, że go chcą dobywać, że iuż zakrystyą y fortę attackuią, J(ego)m(ość) Pan woiewoda kazał klasztor zamknąć y, co miał ludzi swoich dla warty stojących sześciu, tym się kazał mieć na ostrożności, a sam z niektórymi przyjaciółmi swymi na tak okrutną oczekiwał tragedyę. Która przecię za odeysciem J(ego)m(ości) Pana starosty winnickiego do zamku poczęła się pomaley uśmierzać, y nieco spokojność nastąpiła. Widząc tantas inconvenientias Jchm(ość) urzędnicy y obywatele y reflektowawszy się nad tak wielką krzywdą dobra pospolitego, opressyą aequalitatis a prapotentioribus y leżyą honoru J(ego)m(ości) Pana woiewody, wszyscy unanimiter manifestowali się y, napisaną kopią manifestu podpisawszy, poszli do grodu podać go ad acta, gdzie ledwo doczekawszy się J(ego) m(ości) Pana susceptanta, umyślnie podobno bawiącego się w zamku czyli na inszym mieyscu, videndo tegoż manifestu w protokole⁴⁷, wraz z J(ego)m(ością) Panem woiewodą niektórzy podpisali, kopią do dnia jutrzeyszego przy sobie zatrzymawszy. A zaś J(ego)m(ość) Pan starosta winnicki po tey akcji poszedłszy do zamku, tego momentu posłał umyślnego swego do J(ego)m(ości) Pana ⁴⁸Nitosławskiego, regimentarza parthy ukraińskiey⁴⁸, implorando ejus auxilium. Który J(ego)m(ość), mając podobno uraz do J(ego)m(ości) Pana woiewody ex ratione zaszyłych dyfferencyi ludzi dóbr J(ego)m(oś)cinych Daszkowiec⁴⁹, na których recentissime nabył iakiegoś prawa z ludzmi starostwa litynskiego, graniczącego z tymiż daszkowczanami, iż przed przyjazdem J(ego)m(ości) P(an)^a woiewody immediate ludzie P(an)^a regimentarza, napadłszy tumultuatum na sianożęci y pola litynskie, poczęli one przywłaszczać sobie, kommissarz J(ego)m(ości) P(ana) woiewody, dowiedziawszy się o tey

вони не стали об'єктом випадкової профанації під час бурхливих інколи засідань сеймика (W. Kriegseisen. *Sejmiki Rzeczypospolitej...*, с. 53–54). Знаходження Святих Дарів у ризниці вінницького костела на час відкриття у ньому сеймика могло бути наслідком такого винесення.

⁴⁷ Після внесення стислого змісту заяви в протокольний запис канцелярії згодом повний її текст мав бути вписаний в чистову (індуктову) книгу.

⁴⁸ ⁴⁸ Українська партія — це військовий корпус Речі Посполитої, дислокований в Правобережній Україні — в Брацлавському і Київському воєводствах. Очоловав її призначений коронним великим гетьманом регіментар. Ім'я Нитославського виявити не вдалося.

⁴⁹ Дашківці були селом в північно-західній частині Брацлавського воєводства. Нині село Літинського району Вінницької області.

inwazyi, pobiegł z ludzmi na granice swoje y zabronił tey wiolencyi, gdzie na własnym groncie lityńskim zabrawszy konie, kosy y wozy, do grodu dla prezenty cum manifestatione zaprowadzono, nazaiuszt, to iest 23 praesentis, bardzo rano przyiechał do Winnicy w liczney Jchm(os)ciów woyskowych assistencyi y zaraz divertit do zamku J(ego)m(ości) pana starosty winnickiego, potym do będącego J(ego)m(ości) Pana woiewody u⁵⁰ oo(yców) Dominikanów⁵⁰ w stancyi J(ego)m(ości) Pana chorążego bract(awskiego) pezyiechał, prosząc J(ego)m(ości) Pana woiewody o naznaczenie kommissarzow ad liquidandas praetensiones woiewództwa do J(ego)m(ości) y woyska kommendy J(eg)° mianych. J(ego)m(ość) Pan woiewoda odpowiedział, że nie iest iuz in mea potestate, ponieważ seymiku niemasz y mnie go zagaić nie pozwolono. Po tey rezolucyi J(ego)m(ość) Pan regimentarz poiechał do zamku na obiad, gdzie, sobie uformowawszy do J(ego)m(ości) P(an)^a woiewody pretensyą, iż przeciwko niemu nie wyszedł y nie wyprowadzał go, w cudzey stancyi będący, bo ta humanitas do gospodarza należała, excitabat odium w Jchm(oś)ciach woyskowych przeciwko J(ego)m(ości) P(an)^u woiewodzie, his non obstantibus. J(ego)m(ość) P(an) woiewoda ze wszystkimi Jchm(ościami) manifestuiącymi się poszedł do grodu, podając kopią wczoray podpisanego manifestu ad acta, która, lubo z wielką trudnością, przecież przyięta była. Tamże xiążę J(ego)m(ość) Woroniecki z J(ego)m(ością) P(anem) starostą olchowieckim⁵¹ przyszli do J(ego)m(ości) Pana woiewody cum propositione zgody favore utrzymania seymiku, którey J(ego)m(ość) Pan woiewoda non recusavit y owszem akceptował, byle bez pisma miał wolne zagaienie seymiku. Co uczyniwszy, poszli wszyscy Jchm(ość) do x(ię)cia J(ego)m(ości) Woronieckiego z wizytą. Dokąd wkrótce przyiechał J(ego)m(ość) Pan starosta winnicki in eodem comitatu, tam się rekonyliowawszy y umówiwszy plantę, aby bez wszelkier kontradykcyi zagaić J(ego)m(ość) Pan w(oie)woda sesyą y limitował ią, zagaiwszy, do czwartku z deklaracyą utrzymania Jchm(oś)ciów Grocholskiego y Radzimińskiego przy urządach ziemskich per procurata u N(aszeg)° Pana na tężę urzędy priuilegia, na przyszłym którymkolwiek seymiku przysięgę Jchm(oś)ciów wysłuchania. Gdy tedy poszli Jchm(oś)ć do kościoła oo(yców) Dominikanów y o zagaienie seymiku J(ego)m(ości) Pana woiewody upraszali. Gdzie y J(ego)m(ość) Pan regimentarz z

⁵⁰ -⁵⁰ Мається на увазі домініканський кляштор. Він був заснований 1630 р. (М. Симашкевич. Римское католичество и его иерархия в Подолии. Каменец-Подольск 1872, с. 508).

⁵¹ Хто був ольховецьким старостою, встановити не вдалося.

wszystką swoją woyskową assystencyą poszedł tamże z Jchm(oś)ciami. Tam stanąwszy przed ołtarzem wielkim, J(ego)m(ość) Pan woiewoda spytał się, ieżeli iest zgoda u wszystkich uniwersalna na zagaienie sessyi. A w tym J(ego)m(ość) P(an) Łaski⁵², chorąży znaku panczer(neg)^o J(ego) m(ości) Pana kasztellana brać(awskiego), z kilką Jchm(ościami) kompany znaku tegoż zatomowali activitatem. // Przecież J(ego)m(ość) Pan woiewoda za obligacyą wielu Jchm(oś)ciów w krótkich bardzo słowach solwował sessyą do czwart[ku, dodaiąc?], że J(ego)m(ość) Pan Łaski da sobie wyperswadować hanc contradictionem. W czym traktuiąc z J(ego)m(oś)cią przez [...] niemieu (?) nihil effectuatum, prócz czterech punktów, podanych temuż J(ego)m(oś)ci P(an)^u woiewodzie do podpisania. J(ego)m(ość) woiewoda nareszcie podał wzajemnie projekt do assekuracyi pretendowaney, ktory nie był od Jchm(oś)ciow akcepto[wany]. Interim, chcąc oderwać dawnego J(ego)m(ości) Pana woiewody przyjaciela J(ego)m(ości) pana Kaletyńskiego, chorążego braćlaw[skiego, pretendu]jącego per gradum y zasługi swoje honoru podkomorstwa, ktoś pod przysięgą et sub sigillo confessionis J(ego)[m(ości) mówił?] falsissime te formalia, że nie wiesz, woiewodzie, żeby był twój przyjaciel, gdyż wiem zapewnie, iż iest app[...], utrzymanie przy tym honorze kogo inszego y iuz ma prokurowany y zapieczętowany dla tamtego na ten urząd podko]morstwa przywiley. Co, gdy J(ego)m(ość) woiewoda podziękowawszy za rzetelność, dał sposób do doyscia prawdy⁵³ per requisitiones tegoż przywileju na podkomorstwo w kancellaryach koron(nych)⁵³. A tym czasem, unikaiąc dalszych kalumnij y co raz to większego inter continuas mahinationes molimina et insidias niebezpieczeństwa życia swego, oświadczył się, że nie z niego okazywa krzywdy publiczney y woiewództwa, iż ten seymik nie dochodzi. Wziąwszy za świadectwo niewinności y starania swego usilnego wszystkich recte sentientes, na pożegnanie zaprosił więc na obiad do siebie. Gdzie reduces ex incognito loco xiążę J(ego)m(ość) st(arosta) kazimierski y J(ego)m(ość) P(an) g(e)n(er)ał Bekierski przyiechali do J(ego)m(ości) Pana woiewody, porozumiewaiąc, czy może bydź nadzieja ieszcze iaka utrzymania tego seymiku. Ale usłyszawszy od J(ego)m(oś)ci Pana woiewody: iusz o żadney, roziechali się. Niechże każdy sine partialitate zważy, co się dzieie w tey Rze-

⁵² Ім'я його нам невідоме.

⁵³ -⁵³ Королівські номінаційні привілеї на уряди земського суду й підкоморія, як і всі інші королівські привілеї, видавались більшою (канцлера) й меншою (підканцлера) канцеляріями Польського королівства (Корони) Речі Посполитої й скріплялись їхніми печатками.

(czy)p(ospo)l(i)tey y bierze consequentias według zdania y przezorności swojey. Multa celant pavidе scriptores aut nimium blandi, ego ex fide purissima et impartiali scribo.

Archiwum Państwowe w Krakowie, zesp. Archiwum Podhoreckie Andrzeja Potockiego, № X, 6–4, арк. 1–2. Оригінал або тогочасна копія.

*Латинські слова і звороти
та рідковживані польські слова латинського походження*

- impracticato exemplo* — безприкладно, незвичайно (буквально: за непрактикованим, незвичним зразком)
in libero regno konsekwenсyі — у вільному королівстві наслідків
occurrіt d(ie) augusti ... a(nn)° — відбулося дня серпня ... року
merita — заслуги
supremum ... gradum — найвищого ... уряду
digerere — ослабляти
arripuit — прямував (буквально: брав)
in sinum — в лоно, під захист
consilij's — порадами
per antiqua merita sua — з огляду на старі свої заслуги
ad impediendam ... activitatem — зважаючи на небезперешкодну ... діяльність
censury — складності, проблеми
a praepotentioribus subordinowanuch — знатними, провідними особами підпорядкованих
tandem — врешті, далі
pro actu — у зв'язку (зі скликанням)
actualiter — зараз
- assystencyą* — супроводом
intuitu — стосовно, з наміром
expedyowanuch — скликуваних, відбутих
fraetus — керуючись, керований
per tot functiones publicas — (при виконанні) стількох публічних функцій
in quadriduo — за чотири дні
praesentis — поточного (місяця)
properantes — які спішили, поспішаючи
expiscabantes sensum — вивідуєчи думку
in his circumstantijs — в цих обставинах
electionem ... subsecutam — вибір ... проведений
praejudicare auctoritati palatinali — завчасно вирішувати всупереч волі воєводства
ab aevo — здавна
non ab uno — не від одного
dependet sensu et assensu — залежить думки і згоди
in emulationem vanitatis — у марне, пустослівне змагання (буквально: у змагання пустослів'ям)

concertabant — змагались
supervenit — з'явився
similiter — подібно, так само
intentiones — наміри
conferebant — радились
in bonum publicum cooperacyi —
 заради публічного добра спів-
 праці
die ... present(is) — дня ... тепе-
 рішнього (місяця)
dyffefrenyui — розбіжностей
ordynans — наказ
stancyi — найнятого помешкан-
 ня, тимчасової резиденції
in crastino — на завтра
materyi — справі
pro et contra — за і проти
promowowano — пропонувано
 підтримати
*perscriptam aliquot komplana-
 cyą* — складену кількома угоду
*et nimis crudele legem scribere
 honori* — і надто жорстоко за-
 кон писати честі
skrypta — папери, документи
 (буквально: записи)
operari bonum publicum — чини-
 ти публічне добро
elektom — виборним (особам)
accedenti assensu — за надходя-
 чою згодою
kontradykować — заперечувати
alloquutus ... his formalibus — пи-
 таючи ... такими словами
się ... determinuiesz — визнача-
 ешся, керуєшся
vehementius reposuit — рішучіше,
 пряміше відповів
vicissim — зі свого боку

finaliter — остаточно, зрештою
fortune — маєток
activitatem — підтримку (бук-
 вально: діяльність, чинність)
reposuit — відповів
azardować — захищати
cum adstantibus — з супровідни-
 ми особами
in praesentia — у присутності
ad locum consultationum — до
 місця нарад
*solemniter manifestował się de
 opressa libertate, aequalitate et
 immunitate honori* — урочисто
 заявив про утиснуті свободу,
 рівність і недоторканість честі
tentando gressus — прямуючи
 крок
susceptanta — вписувача
obýciendo — закидаючи
impossessionatum — неосілість
kontrowersye — суперечки
primiores — знатних (осіб)
supervenit — підійшов
amore boni publici — з любові до
 публічного добра
dyrekcyi — керування (сейми-
 ком)
*propter comparendas emulatio-
 nes* — внаслідок виниклих не-
 згод
libenter assentiebat — люб'язно
 зазначив
redintegracya — дотримання, ша-
 нування
ordo ... observetur — порядок
 би ... дотримувався
sibi adhaerentium — до себе на-
 ближених

- in loco directionis, indirecte* — на місці керування, підступно, безправно
- tandem intervenietibus contradictionibus* — врешті з огляду на протидії, які мають місце (з боку)
- limitował ... in crastinum* — пере-ніс ... на завтра
- cum salubribus persvasionibus, nihil quidquam mahinando mali* — з впевненими переконаннями, що нічого чогось поганого не зроблено
- de nullitate actus* — про неважність, недійсність, неправомірність чинності
- indebite* — неправильно
- flexus persvasionibus ... et reflexionibus suis, curando magis bonum publicum, quam privato interesse* — спрямований переконаннями... і своїми враженнями, клопочучись більше про публічне добро, ніж про власний інтерес
- in tuitionem* — на захист, підтримку
- mollificare* — пом'якшити
- tantisper* — на певний час
- indifferens* — безсторонній
- ob spem concordiae* — з надією на згоду
- confisus plene affectibus* — покладаючись повністю на прихильність, зичливість
- in gremium* — в коло (присутніх)
- cunctando* — проводячи
- medium... proponere* — спосіб, засіб... представити
- obsteterunt* — протидіяли
- citissimis passibus* — дуже швидко (буквально: найшвидшими кроками)
- impetuosissime* — надзвичайно стрімко
- impetem* — поспіхом
- reflektować* — стримати
- flexus reflexione* — підштовхуваний запевненням, намовлений
- de dicta injuria et opressione* — про зазначені безправ'я і насильство
- furentis populi* — розлюченого люду
- tumultus* — гамір
- venerabile* — шановане (=Святі Дари)
- tantas inconvenientias* — такі значні незгоди
- reflektowawszy się* — помисливши
- opressuq̄ aequalitatis a praepontioribus* — насилля над рівністю з боку знатних осіб
- lezuq̄* — зневагу
- unanimiter* — одноставно
- ad acta* — до актів (=до актової книги)
- videndo* — бачачи
- implorando ejus auxilium* — благаючи його допомоги
- ex ratione* — з огляду
- recentissime* — зовсім недавно, найнедавніше
- immediate* — зараз же, негайно
- tumultuatim* — похапцем
- wiolencyi* — безчинства
- cum manifestatione* — з заявою

assystencyi — супроводі
divertit — повернув
ad liquidandas praetensiones — по
 усуненню претензій
in mea potestate — у моїй владі
humanitas — гнечність
excitabat odium — збуджував не-
 нависть
his non obstantibus — їм не пере-
 шкоджаючи
cum propositione — з пропози-
 цією
favore — задля
non recusavit — не відмовив, не
 заперечив
in eodem comitatu — у тому ж то-
 варистві
się rekoncyliowawszy — помирив-
 шисьь
plantę — справу
kontradukcyi — заперечення
limitował — переніс
per procurata ... priuilegia — шля-
 хом справлених ... привілеїв
activitatem — діяльність
obligacyą — дорученням
solwował — закрив
*wyperswadować hanc contradic-
 tionem* — відрадити це заперече-
 чення
nihil effectuatam — нічого вико-
 наного, здійсненого

assekuracyi — забезпечення, га-
 рантії
interim — між тим, тим часом
per gradum — з огляду на ранг,
 позицію
et sub sigillo confessionis — і під
 печаткою зізнання
falsissime ... formalia — найне-
 правдивіше ... слова
prokurowany — складений
per requisitiones — шляхом ви-
 вчення
kalumnj — наклепів
*inter continuas mahinationes moli-
 mina et insidias* — між постій-
 ними справами зусилля та під-
 ступи
recte sentientes — прямо чутли-
 вих
reduces ex incognito loco — повер-
 нувшись з невідомого місця
sine partialitate — без упередже-
 ності
consequentias — наслідки
*multa celant pavidе scriptores aut
 nimium blandi, ego ex fide puris-
 sima et impartiali scribo* — ба-
 гато що замовчують боязливо
 письменники або надто під-
 лесливі, я ж з віри найчистішої
 і нероздільної пишу

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абаза, Абази Мегмед 302, 307–310,
318–320, 323
Август II 304
Август III 16, 371
Александр 114
Антонович Володимир 54, 62–64, 75,
180–182, 187, 196
Арештович Дем'ян 92, 93
Артим 174
- Байбуза Григорій 50, 51, 73, 80–83, 89,
138, 186
Байбуза Костянтин 80, 81, 329, 345
Байбуза Ян 127
Балабан Олександр 77–79
Баль Пйотр 144
Бартичковський Якуб 92, 93
Бартишевський 91
Бедерман Ян 337, 354, 358
Бекерський Домінік Ігнацій 366, 371,
376, 378, 384
Бельовський 91
Бельський Йоахим 178
Бельський Марцін 314
Бик Петро 102, 114, 115
Биковська з Пісочинських Магдале-
на 69, 174
Блажевський Зигмунт 144
Богатирович Василь 92
Богданович Івашко 114, 115
Боговитин Андрій 150
Богушович Михайло 92
Бокій Печихвостський Філіп 151
Бокій Печихвостський Ян 53, 110,
144, 145, 148–151
Бокійова Янова Печихвостська Фе-
дора Чаплянка 151
Болбас Ростоцький Василь 165
Бондаренко 126, 127
- Боплан Левассер Гійом де 14,
191, 202–204, 207, 310–315, 318
Борейко Кнерутський Богдан 100,
108
Борейко Казімеж 366, 368, 372, 376,
379
Борек Марцін Александр 80
Бородавка 125
Боруховський Даніель 335, 338, 347,
348, 355
Боруховський Самуель 338, 348, 355
Боряк Геннадій 32, 306
Боярський Іван 93–95, 128–132
Братковський Михайло 92, 133, 135
Братковський Федір 92, 100, 101, 104,
105, 126, 129, 131
Брезинський Каспер 152
Бриндза 114
Бриндзина Кахна 114, 115
Бродовський Миколай 139
Бромірський Петро 164
Броницький Станіслав 340, 352, 356
Броньовський Марцін 313–315
Брудницький Анджей 56–58
Будний Ясь 164
Бужинський 55, 65
Булдій Миколай 170
Бураковський Михайло 92
- Важинський Бартош 335, 347
Важинський Гжегож 334, 335, 342,
347, 361
Вавричин Марія 191
Васько 170, 171
Вербовський Миколай 166
Верховський Мартин 171
Ветвицький Ян 80
Виговський Іван (Іоан) 334, 344
Висоцький Кшиштоф 171
Висоцький Ян 161

- Висоцький Ян 167, 170, 171
 Вицелковський Станіслав 186
 Вишневецька з Тишкевичів Катерина
 Євгенія 87
 Вишневецький Димітр Єжи 193
 Вишневецький Конstantий Кши-
 штоф 193
 Вишневецький Ярема 193
 Вишомирський Ян 92, 93
 Вільчек Себастьян 165, 168
 Вінниченко Олексій 365
 Вітовт, Вітольд 310, 313
 Владислав IV 328, 330, 348, 354
 Внучек 141
 Воїнський Ян 93
 Волинський Циганський Войцех 338,
 348, 355
 Волович Іван 29, 37
 Волкович Петро 54, 55
 Вольф Юзеф 27
 Воронецький Никодим Казімеж 368,
 370, 379, 383
 Вороновицький 102

 Генрик 36, 37
 Голдис Сибілла 336
 Голобуцький Володимир 176, 180
 Гораїн Богуш 120, 137
 Гораїн Костянтин 92, 154
 Гораїн Ян 92
 Горбачевський Микита 114, 180, 304,
 305
 Горпина 171
 Горський Друцький Юрій 185
 Гостський Гаврило 120
 Гостський Роман 110
 Грабовецький Володимир 176
 Григорій XIII 103
 Гринець 186
 Грицькович Богдан 114, 115
 Грушевський Михайло 176, 178–180,
 182
 Губинський Михайло 92
 Гулевич Василь 44, 51, 53, 83, 100, 137,
 150, 179
 Гуляльницький 186

 Гулько Олег 191
 Гумецький Стефан 303, 305, 306
 Гумінський 55, 64
 Гусейн 309, 310
 Гуслистий Кость 50, 175, 177, 184

 Гембінський Ян 304, 319, 323
 Гловіський 91
 Голембівський Миколай 90, 167, 168
 Горецький Юрій 80
 Горська Барбара 167
 Горський Войцех 167
 Гославський Станіслав 30
 Гродецький 90, 91
 Гродзінський 91
 Грохольський Міхал 368, 370, 380, 383
 Гулчевський Стефан 89–91
 Гумовський 372

 Давидецький Степан 147
 Данилевич Григорій 110
 Дашкевич Ярослав 306
 Дедеркало Григорій 94, 95, 129–132,
 134, 136, 138, 139
 Дембович Дем'ян 93
 Дениско Матвеевський Семен 119
 Дешковський Богдан, див. Дешков-
 ський Лазар
 Дешковський Богуш 37
 Дешковський Богуш, див. Дешков-
 ський Іван (2)
 Дешковський Гедеон 54, 195
 Дешковський Іван (1) 37
 Дешковський Іван (2) 80
 Дешковський Лазар 51
 Дешковський Микита 167, 175
 Дешковський Миколай (1) 334, 347
 Дешковський Миколай (2) 334, 347
 Дешковський Остафій 334, 347
 Дешковський Семен 29, 30, 35–37
 Дзенгелєвський Ян 336, 342
 Дзік 90, 91
 Дзік Ян 328, 331, 342, 345, 358
 Дмитерко Оксана 9
 Добровольська Ванда 120, 155, 185
 Догель Мацей 12, 31, 32, 302, 305, 309

Долгань Лаврин 125, 127, 153
 Должкєвич Данієль 92
 Домаєвський Войтех 170, 171
 Доманєвський Станіслав 337, 354, 355
 Домбровський Пйотр 80
 Домбровський Станіслав 85
 Дорошенко Петро 55
 Дрогошевський Ян 102, 112, 116, 118
 Дубицька (згодом Понятовська) з
 Тишкевичів Марина (Марія) 102, 110, 111, 115, 116
 Дубицька Настасія Биківна 102, 109, 113
 Дубицький Іван 102, 108, 113, 114
 Дубицький Михайло 102
 Дубицький Олександр 102
 Дубицький Павло 101, 102, 108–110, 113, 115, 116, 123
 Дубицькі 101
 Дубліцький Михайло 40
 Дубровський Станіслав 92, 153
 Дунін Сулгостовський Миколай 340, 352, 356
 Духанич 91
 Дяковський Олексій 127, 128

 Євтух 174
 Євхимовський Григорій 93
 Єгзєла 91
 Єлець Андрій 38
 Єловицький Антон 119
 Єлович Малинський Матвій 120
 Єрдан Станіслав 167

 Жабокрицький Андрій 127, 128
 Жабокрицький Василь 36
 Жабокрицький Роман 334, 347
 Жадзік Якуб, див. Задзік Якуб
 Жданович Григорій 51
 Жданович Федір 80, 338, 355
 Житинський Гордій 338, 348, 355
 Жлоба Андрій 338, 348, 355
 Жомотський Матей 127
 Жонжєвський 367, 377

Жоравицький Ян 107
 Жорницький Ян 92
 Жоховський Павел 164, 172, 174
 Жулкевський Станіслав 54, 63, 181, 184, 315

 Загоровський Андрій 150
 Загоровський Федір 147
 Задзік Якуб 308, 309, 334, 354, 358
 Закшевський Мацей 329, 345
 Закшевський Станіслав 92
 Залеський Гордій 334, 347
 Залеський Григорій 93
 Залеський Стефан 85
 Залеський Юрій (Єжи) 334, 347
 Залуський Анджей Хризостом 302, 305, 309, 312, 317
 Залуський Станіслав 329, 345
 Замойський Ян 49, 54, 63, 181, 182, 315
 Збаразька з Четвертинських Анна 143
 Збаразький Криштоф 142–144, 152, 309, 319, 323
 Збаразький Юрій 142–144, 152, 196
 Збаразький Януш 50, 86, 93, 121, 122, 124, 125, 127, 129, 132, 139, 143–145, 151–154, 166, 170, 183, 184
 Збаразькі 79, 141
 Звольський Людвік 366, 376
 Звольський Міхал 379
 Звольські 368, 379
 Зештелінський Миколай Казімеж 54, 195
 Зелінський Якуб 330
 Злєтопольський Пйотр 167, 168

 Іван 126
 Іваницький Лазар 41
 Іванко 125
 Ігнатовський 90, 91
 Іжицький Данієль 340, 352, 356
 Іздебський Станіслав 93, 139, 140, 172
 Ілінський Криштоф 92
 Імбраїм 303
 Ісаєвич Ярослав 44

- Йордан Міхал 375, 376
- Каватурський Бальцер 166, 171
- Кавецький Станіслав 92
- Каєвський Валентий 80
- Казимир IV 113, 114
- Калетинський Міхал 379, 384
- Калиновський Адам 77, 194, 328–335, 337, 338, 342, 344, 345, 348, 354, 358
- Калиновський Валентий Александр 46, 75, 77, 78, 81, 199, 202
- Калиновський Єжи, див. Калиновський Ян
- Калиновський Людвік 343, 371, 372, 377
- Калиновський Марцін 77, 194, 196
- Калиновський Самуель 77
- Калиновський Ян 329
- Калиновські 343
- Калішевський 90
- Кансанкович Давид 38
- Капуста Андрій 27, 31, 40, 42
- Карп 127, 128
- Качка Войтех 92
- Керсновський 91
- Кирдановський Іван 174
- Кірдей Мильський Олізар 32
- Клещовський Василь Герман 80
- Клещовський Іван 328, 345
- Клюйвода Юсько 147–150
- Кміта Чорнобильський Філон 99, 185
- Кмітянка Богдана 185
- Кмітянка Зофія 185
- Кобильський 91
- Ковальський Микола 194
- Козар Богдан 165, 168
- Козар(ин) Кіндрат 43, 80
- Козловський Кшиштоф 335, 347
- Козловський Яків 92, 144
- Колодзейчик Даріуш 195, 304
- Комар Стрельчинський Андрій 52
- Комар Стрельчинський Юхно 52
- Конєцпольський Станіслав (1) 302–304, 307, 309, 310, 318–320, 323
- Конєцпольський Станіслав (2) 193
- Конєцпольський Ян 305
- Копієвський Федір 80
- Копійовський Миколай 329, 335, 345
- Копчинський Стефан 89–91
- Кордиш Михайло 55, 65
- Кордиш Філон 36, 52, 85
- Кордт Веніамін 14, 191, 310, 312–315, 318
- Корендович 304, 322, 326
- Корецька з Ходкевичів Анна 165, 168
- Корецький Богуш 28, 30, 34, 37, 38, 42, 47
- Корецький Кароль Самуель 77
- Корецький Яхим 165, 168
- Коровай Селецький Остафій 52
- Короткий Григорій 51, 53
- Корницький 91
- Косаковський Миколай Казімеж 85
- Косницький 90
- Косович 91
- Косовський 125
- Кохановський Ольбрахт (Ольбрихт) 85, 328, 345
- Кохановський Павло 92
- Кошка Іван 36, 37, 42, 52, 85, 99, 118, 119
- Краковський Мацей 328, 345
- Красносельська 55, 65
- Красносельська з Черленковських Марія 53, 154
- Красносельський Іван 53, 128, 146–149, 154
- Красносельський Роман 38
- Красносельські 142
- Крикун Микола 9, 13, 14, 21, 26, 29, 31–36, 38, 44, 46, 59, 60, 62, 63, 73, 87, 96–98, 103, 120, 123, 132, 138, 152, 155–157, 162, 184, 187, 188, 191, 192–197, 203, 205, 206, 302, 303, 306, 317, 328, 330, 331, 334, 338, 343
- Крикун Олена 9
- Крип'якевич Іван 22, 240
- Крігзайзен Войцех 365, 381, 382
- Кробровський 369, 381
- Кронковський Мацей 80
- Кронковський Станіслав 80, 81
- Кропива Данило 103, 112

- Кропивницька з Пісочинських Олександр, див. Кропивницька з Пісочинських Олена
- Кропивницька з Пісочинських Олена 69, 174
- Кропивницький Михайло 79, 85, 202, 329, 338, 342, 348, 355, 358
- Кропивницький Олександр 69, 85
- Кропивницький Северин 52, 85, 98, 101, 118, 119
- Кублицький Артим 126, 127, 141
- Кублицький Собестіан 92
- Кузьмич 90
- Кулаковський Петро 7, 65–68, 97, 120, 157, 337
- Куликовський Яцек 93
- Куліш Пантелеймон 176
- Кульчик Лаврин, див. Кунчик Лаврин
- Куницький 90, 91
- Кунчик Лаврин 147, 148
- Купчинський Олег 44, 72, 104, 179
- Куцич Іван 171
- Кшижановський Шимон 56–58
- Лабенковський Ян 56, 57
- Лаппо Іван 11, 20, 21, 28, 30, 31, 35, 40, 89
- Ласки 338
- Ласко Василь (Базиль) 338, 348, 355
- Ласко Іван (Ян) 338, 348, 355
- Ласко Михайло 52, 80, 81, 85, 86, 99, 118, 119
- Ласко Самуель 339, 340, 356
- Ласко Федір 80, 329, 345
- Ласький 370, 384
- Лащ Пйотр 144, 145, 148–151
- Левицький Орест 44, 64, 73, 182
- Лентовський 55, 65
- Леп'яво Сергій 63, 176
- Лібуський Мацей 80
- Лідкович Білоус Ян 329, 345
- Лімонт (Лімонтович) Щасний (Щенсний) 100, 108, 165, 168
- Ліневський Война 99–102, 105–113, 115, 116, 118
- Лісович Станіслав 150
- Літвін Генрик 36, 77, 80, 85, 196, 328–330, 335
- Лобода Григорій 178
- Лозовицький 91
- Любавський Матвей 11, 20, 21, 27, 30, 35, 37, 39, 41
- Любішовський Ян 137
- Любомирський Антоній Бенедикт 372, 378
- Любомирський Геронім 304
- Ляскоронський Василь 191
- Мазур Кароль 336, 343
- Маковецький Станіслав 304, 322, 326
- Максимейко Микола 11, 21, 27, 28, 31, 35, 39, 40
- Маліновський Йоаникій 11, 27, 28, 30, 31, 34
- Мальченко Олег 29
- Маньковський Григорій 92
- Марціновський Андрій 93
- Махня Маріуш 27
- Медведський Андрій 92
- Мелешко Єрмола 38
- Мелешко Іван 51
- Меховський Марцін 93
- Микулинський Іван 52, 53, 85, 86, 137, 153, 154
- Микулинський Петро 37
- Микулинський Роман 334, 347
- Минаковський 90, 91
- Міроновський 90, 91
- Мисько 170
- Мишко Дмитро 176
- Михайло 40
- Міхаловський (Кшиштоф?) 368, 380
- Міхіль 148
- Мнішек Станіслав Боніфаций 327
- Могельський Войцех 328
- Молчан Матис 150
- Молчановський Никандр 20
- Мормил Даніель 80, 91
- Мохов Микола 179
- Мурад IV 309, 330
- Муртаз 308
- Мустафа I 310

- Наливайко Северин 8, 45, 51, 54, 63, 73, 83, 87, 139, 176–179, 181–184
 Нарушевич Миколай 29, 30
 Негребецький Ян 80, 91, 329, 333, 345, 347
 Неди[...] Андрій 92
 Нейман Цезар 231
 Недзведський Пйотр 93
 Недзяковський Шенсний 329, 343
 Низборський Василь 92
 Нітославський 369, 370, 382
- Ободенський Богдан 53, 147, 154
 Ободенський Семен 52, 53, 85, 127, 147, 154, 169, 170
 Ободенський Федір 329
 Ободенські 122
 Овсяний Томаш 41
 Одривольський Пйотр 150
 Одривольський Ян 77
 Олександр 103, 104, 108, 112, 116
 Олеховський 90, 91
 Олеша (Олешанка) з Дубицьких
 Опросимія (Просимія) 98, 101, 103, 104, 108–110, 113, 116, 118, 120, 123
 Олеша Федір 98, 101, 103, 104, 107–113, 116, 118, 120, 123
 Олеші 102–104, 107–120
 Олешко Флоріан 202
 Олешковський Якуб 92
 Оратовський Василь 334, 347
 Оратовський Сергій 36
 Осецький Ян 93
 Осман II 309, 319, 323
 Остафій 40
 Островський Войтех 92
 Острозький Костянтин 30, 114
 Острозький Януш 78, 81, 83, 167
 Острозькі 194
 Охримович Ян 93
 Очосальський Максиміліан 83, 86
- Павло 39
 Павловський Юзеф 56, 57
 Павша з Олешів (Олешанка) Настасія 99, 103, 104, 116
- Павша Якуб 72, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 112, 116
 Павші 103, 104, 107–109, 112, 115–117
 Палка Януш 329, 345
 Папроцький Ян 171
 Парадовський Пшемислав 343
 Паранько Ростислав 319
 Пенкавецький Ян 80
 Передіер 55, 65
 Петничанський Мисько 36, 37
 Петриковський Андрій 167
 Петрунь Федір 313, 315
 Петрушевський Вавринець 80
 Півочка Мацей 80
 Піддубняк Олексій 8, 34, 44, 46, 59, 62, 66, 97, 98, 103, 120, 123, 125, 132, 152, 157, 162, 187, 196, 197, 328, 334, 338
 Підкова Іван 314
 Пісочинська з Красносельських Анна 68
 Пісочинська Барбара 69, 174
 Пісочинська Барбара, див. Пісочинська Феодора
 Пісочинська з Масальських Гальшка 68
 Пісочинська з Рогозинських Гальшка 69
 Пісочинська з Остророгів (Остророжанка) Гельжбета Констанція 69
 Пісочинська Зофія 70
 Пісочинська з Дубицьких Магдалена 51, 52, 67, 97, 99–105, 108–112, 115–120, 123, 164
 Пісочинська з Куневських Марія (Мар'яна) 66
 Пісочинська Феодора 69
 Пісочинський Гнівош 66, 67
 Пісочинський Казімеж 68
 Пісочинський Константий, див. Пісочинський Стефан
 Пісочинський Лаврін 51–53, 65–69, 72–74, 78, 81, 83, 86, 93–95, 97, 99–104, 109, 111, 112, 116–129, 131, 133–145, 148–155, 157–174, 180–185
 Пісочинський Олександр 67–69, 78–81, 84, 174, 202

- Пісочинський Павел 68
Пісочинський Стефан 68, 69
Пісочинський Якуб 67–70, 84, 174
Пісочинський Ян, син Якуба 68
Пісочинський Ян, син Олександра 68
Пісочинські 7, 8, 46, 54, 60–62, 66, 67, 69–71, 74, 76, 79–82, 85, 88, 89, 92, 96, 98, 101, 123, 174
Плотницький Лаврин 92, 96, 139, 150, 151, 165, 180–183
Подвінський Федір 140
Подгаєцький Леонтій 165, 180, 182, 183
Подлеский 166
Поліщук Володимир 34, 77
Половецький Роман 92, 143, 147
Половсович 91
Поляновський 372
Понятовський Валентий 110, 111, 115
Понятовські 110
Постоловський Семен 80, 90, 91
Потоцький Адам 102–104, 111–113, 115, 116, 118
Потоцький Миколай 376
Потоцький Станіслав (1) 56, 57
Потоцький Станіслав (2) 330
Потоцький Францішек Салезій 376
Потоцький Ян 343, 376
Претвич Бернард 315
Прилуцький Григорій 52
Прохаска Антоній 27
Прощалиця Григорій 40
Прушинський Павло 152
Пулаский Казімеж 60, 61, 65–69, 97, 120, 157
Пшесецький 91
- Радзівілл Альбрехт Станіслав 308, 330, 341
Радзімінський 368, 370, 380, 381, 383
Радієвський Григорій 92, 93
Рашковський Ярош 192
Рашковські 192
Ревуський Станіслав 80
Рибачевський Константий 55, 65
Рогожинський Василь 68, 336, 338, 348, 355
- Рогозинська з Красносельських Василева Анна 92
Рогозинський Василь, див. Рогожинський Василь
Рогаля Поплавський Ян 80
Розношинський Захаріаш 125, 127, 141, 142
Рокицький Миколай 335, 347
Романкевич 90, 91
Росінський Ян 93
Росковський Григорій (Грицько) 90, 91, 338, 339
Росцевський Павел 340, 352, 356
Росцішевський Валентий 60
Роханський 55, 65
Рошковський Григорій 192
Русановський Матяш 79, 81, 92
Русановський Семен 329, 345
Русян Стефан 328, 345
- Сабаровський Ян 334, 344, 345
Сабаровський Семен 101
Савицький Григорій 92
Савицький Ян 174
Савчинський Григорій 173
Садовський Андрій 36, 38, 40, 85
Сангушки 7, 192, 195
Сангушко (Сангушкович) Роман 26, 27–30, 34, 38–40, 42, 66
Сангушко Федір 66
Сапега Лукаш 185
Светославський Войцех 90, 91
Свідзінський Константий 60, 61
Свідзінський Ян 343, 366–372, 375, 379
Святославський Войцех, див. Светославський Войцех
Святоша Федір 114
Севериновський Базилій 17–19
Селецький Станіслав 92
Семігінновський 91
Сенковський Юзеф 30
Сербиновський Костянтин 92
Сенявський Адам Миколай 366, 375
Сивич Роман 90, 91
Сигізмунд Август 26–30, 32, 34–42

- Сигізмунд I 108, 114
 Сигізмунд III 77, 122, 178, 309, 319, 323
 Сима 186
 Сімашкевич Митрофан 383
 Славінський Матяш 93
 Славогурський Тис 135
 Слезка Іван 136, 138
 Слупиця Григорій 80, 138, 141, 142
 Смогулецький Матеї 150
 Собеський Якоб 308, 314
 Совин Борис 38
 Соколенський Ярослав 29, 30, 40
 Соколовський Вацлав 329, 345
 Соколовський Ян 329, 345
 Сосницький Александр 329, 345
 Спичинський Олександр 173
 Ставецький Ілляш 147, 152, 153
 Станіслав Август 304
 Станішевський 91
 Станкевич Едуард 44, 56
 Стареховський Ян 50
 Старченко Наталія 99, 105, 122, 145
 Стемпковський Габріель 330
 Стефан Баторій 77, 122
 Стрембош Пйотр 144
 Стремецький Ян 107
 Стрижевський Федір 80, 81, 153, 165, 168
 Стрижовський Гнівош 42
 Струс Юрій (Єжи) 49, 50, 77, 108, 111, 127, 132, 134, 137–139, 165, 177, 178, 180–182, 184
 Струси 182
 Сулковський Вацлав 174
 Суронтовський Шимон 91, 92
 Суходольський Собестіан 40
 Сухорський Станіслав 55, 65
 Тарловіуш Валентий Юліуш 67, 69, 337, 354–356
 Терлецький 90, 91
 Тетеря Павло 55
 Тимченко (Тітченко?) Роман 184
 Тиша Биковський Теодор 69
 Тишкевич Звір 102
 Тишковський Реміан 172
 Томкович Олексій 38
 Торокальський Олександр 174
 Трембицький Андрій 86, 92, 93, 154, 164, 165, 170
 Трембицький Войцех 92
 Тронковський 90
 Трошка 186
 Убиш Якоб 340, 352, 356
 Угриновський Михайло 92
 Узейн, див. Гусейн
 Уханський Себастьян 304, 319, 320, 323
 Фісткович Мацей 69
 Ханачевський 91
 Хановський 91
 Хлебовська з Пісочинських Мар'яна (Марися) 69
 Хлебовський Ян 69
 Хмельницький Богдан 54, 188, 197
 Хоїнський Ян 94, 95, 129, 130, 131
 Хоментовський Марцін 305
 Хом'як Смородовський Петро 120
 Хруц 90
 Хшановський Войцех 15, 19, 197, 313
 Царьова Наталія 319
 Циринський Собестіан 92
 Цурковський Григорій 202
 Чаплич Шпановський Федір 150
 Чаплінський Матеуш 80
 Чарнацький Миколай 169
 Чарнецький Стефан 329, 345
 Чарнецький Ян 368, 379, 382
 Чарторійська з Сенявських Зофія 375
 Чарторійський Август Александр 375
 Черкес Рафаїл 338, 348, 355
 Черленковський Геронім, див. Черленковський Ярош
 Черленковський Іван 85

- Черленковський Сильвестр 85, 328, 345
Черленковський Юрій 122, 142, 145, 148–151
Черленковський Ярош 202
Черніговський Миколай 329, 345
Черхавський Олександр 92
Четвертинський Владислав 379
Четвертинський Володимир 379
Четвертинський Геліаш (Еліаш, Ілля) 332, 337, 338, 340, 348, 346, 351–355
Четвертинський Габріель 379, 381
Четвертинський Миколай 337, 340, 342, 348, 352–356, 358
Четвертинський Михайло (Міхал) 369, 379, 381
Четвертинський Олександр 379
Четвертинський Святослав 379
Четвертинський Станіслав 379
Четвертинський Стефан (1) 79, 329, 331, 332, 334, 337, 338, 342, 347, 348, 354, 355
Четвертинський Стефан (2) 379
Четвертинський Федір 334, 337, 338, 347, 348, 354, 355
Четвертинські 143, 332, 336–339, 341, 343, 346, 348, 354, 366, 358, 376, 379
Чечель Василь 127, 128
Чечель Григорій 80, 86, 126, 129, 138, 140–142, 147
Чечель Пйотр Антоній 379
Чиж Олександр 92, 143
Чижевський Геронім 144
Чижевський Криштоф 143
Чижевський Миколай 144
Чижевський Якуб 56–58
Чорторийський Михайло 114
- Шавловський Юзеф 56, 57
Шандировський Кароль 55, 64
Шандировський Семен 172
Шандировський Федір 328, 345
Шашки, див. Шашкевичі, Шашковичі
Шашкевичі, Шашковичі 183
Шашкович Василь 128, 183
Шашкович Ілля 101
- Шашкович Долбуновський Михайло 32, 42, 43
Шашкович Терліковський Остафій 338, 348, 355
Шашкович Тихон 183
Швед Роман 90, 91
Шевченко Тетяна 337
Шиколовський Яцько 92, 93, 141
Шляхтинський Мацей 167
- Щикитинський (Щикичинський) Дмитро 92, 93, 102, 104, 112, 116, 119, 134–138, 140, 141, 154
- Юзефович 91
Юрковський Ян 92
Юшковський Василь 141
Юшковський Григорій 334, 347
Юшковський Дмитро 334, 347
Юшковський Іван 334, 347
Юшковський Криштоф 334, 347
Юшковський Федір 334, 338, 347, 355
- Яблоновський Александр 11–15, 17–22, 33, 62, 160, 188, 191, 197, 198, 313, 317
Яблоновський Мацей 173
Яковенко Наталія 72
Якубович Віктор 49
Якушинський Коцуб Богдан 127, 128
Якушинський Іван 154, 167
Янковська з Пісочинських Кристина 69
Янковський 91
Янковський Міхал 69–70
Янович Загоровський Михайло 120
Ярема 171
Ярошинський Август 369, 381
Ясіновський Андрій 9
Ястрембський Лаврин 141, 142
Ясліковський Миколай 54, 92, 93, 125–128, 131, 147
Яхно 186
Яцимирський Войтех 92, 153, 169
Яцковський Іван 334, 347
Яцковський Корнило 334, 347

Яцковський Лесько 334, 347

Яцковський Федір 92

Abazi, Abazy, див. Абаза, Абази Мегмед

Anusik Zbigniew 191

Bajbuza Konstanty, див. Байбуза Костянтин

Bartoszewicz Julian 60

Beauplan Guillaume Le Vasseur de,

див. Боплан Гійом Левассер де

Bederman Joannes, див. Бедерман Ян

Bekierski Dominik Ignacy, див. Бекерський Домінік Ігнацій

Białkowski Leon 277

Bielski Joachim, див. Бельський Йоахим

Bielski Marcin, див. Бельський Марцін

Borejko Kazimierz, див. Борейко Казімеж

Boruchowski Daniel, див. Боруховський Даніель

Broniovius Martinus, див. Броньовський Марцін

Brudnicki Andrzej, див. Брудницький Андрей

Buczek Karol 19

Burszta Józef 156

Chomętowski Władysław 309

Chrzanowski Wojciech, див. Хшановський Войцех

Czarnecki Jan, див. Чарнецький Ян

Czarnecki Stefan, див. Чарнецький Стефан

Czczel Piotr Antoni, див. Чечель Пйотр Антоній

Czerlenkowski Sylwester, див. Черленковський Сильвестр

Czernihowski Mikołaj, див. Чернігівський Миколай

Czterwerteńscy, див. Четвертинські

Czterwerteński Fedor, див. Четвертинський Федір

Czterwerteński Heliasz (Eliasz), див.

Четвертинський Геліаш

Czterwerteński Michał, див. Четвертинський Михайло

Czterwerteński Stefan, див. Четвертинський Стефан (2)

Czyżewski Jakub, див. Чижевський Якуб

Deszkowski Mikita, див. Дешковський Микита

Deszkowski Mikołaj, див. Дешковський Миколай (1)

Deszkowski Mikołaj, див. Дешковський Миколай (2)

Deszkowski Ostafiej, див. Дешковський Остафій

Dobrowolska Wanda, див. Добровольська Ванда

Dogiel Maciej, див. Догель Мацей

Dubas-Urwanowicz Ewa 66, 68, 97, 120, 157, 183

Dzięgielewski Jan, див. Дзенгелевський Ян

Dzik Jan, див. Дзік Ян

Eberle Jan 99

Gembiński Joannes, див. Гембінський Ян

Grocholski Michał, див. Грохольський Міхал

Hammer Josef 307

Hołdys Sybilla, див. Голдис Сибілла

Horn Maurycy 156

Iwanowski Eustachi 60

Jabłonowski Aleksander, див. Яблоновський Александр

Jaroszyński Augustyn, див. Ярошинський Августин

Juszkowski Dmitr, див. Юшковський Дмитро

Juszkowski Fedor, див. Юшковський Федір

- Juszkowski Krzysztof, див. Юшковський Криштоф
- Kaletyński Michał, див. Калетинський Міхал
- Kalinowski Adam, див. Калиновський Адам
- Kleszczowski Iwan, див. Клещовський Іван
- Kłodziński Abdon 305
- Kochanowski Olbracht (Olbrycht), див. Кохановський Ольбрахт (Ольбрихт)
- Kołodziejczyk Dariusz, див. Колодзейчик Даріуш
- Konieczpolski Stanisław, див. Конєцьпольський Станіслав (1)
- Konopczyński Władysław 375
- Kopiowski Mikołaj, див. Копійовський Миколай
- Korędowicz, див. Корендович
- Kostrzewski L. 156
- Kozłowski Krzysztof, див. Козловський Кшиштоф
- Krakowski Maciej, див. Краковський Мацей
- Kriegseisen Wojciech, див. Крігзайзен Войцех
- Krobrowski, див. Кробровський
- Kropiwnicki Michał, див. Кропивницький Михайло
- Krykun Mikołaj, див. Крикун Микола
- Krzyżanowski Szymon, див. Кшижановський Шимон
- Lassota Eryk 312, 315
- Lidkowicz Biłous Jan, див. Лідкович Білоус Ян
- Link-Linczewski Andrzej 375
- Litwin Henryk, див. Літвін Генрик
- Łabękowski Jan, див. Лабенковський Ян
- Łaski, див. Ласький
- Łasko Fedor, див. Ласко Федір
- Łoski Józef 60
- Machynia Mariusz, див. Махиня Маріуш
- Maciszewski Jarema 34, 77
- Makowiecki Stanisław, див. Маковецький Станіслав
- Mazur Karol, див. Мазур Кароль
- Miarowski 58
- Michałowski (Krzysztof?), див. Міхаловський (Кшиштоф?)
- Mikuliński Roman, див. Микулинський Роман
- Naworski Zbigniew 365
- Nehrebecki Jan, див. Негребецький Ян
- Niedziakowski Szczęśny, див. Недзяковський Щенний
- Niemcewicz Julian Ursyn 308
- Niesiecki Kasper 183, 372, 375, 376, 379
- Nitosiławski, див. Нітославський
- Nykiel Beata 80
- Osmanus, див. Осман II
- Ostrorog Jan 308
- Pałka Janusz, див. Палка Януш
- Paradowski Przemysław, див. Парадовський Пшемислав
- Pawłowski Józef, див. Павловський Юзеф
- Piddubniak Oleksa, див. Піддубняк Олексій
- Podhorodecki Leszek 307, 308
- Potocki Stanisław, див. Потоцький Станіслав (1)
- Powolny Mikołaj, див. Ясліковський Миколай
- Prażmowski Jan 360
- Prochaska Antoni, див. Прохаска Антоній
- Pułaski Franciszek 60, 338
- Pułaski Kazimierz, див. Пуласький Казімеж
- Radziwiński, див. Радзімінський
- Radziwiłł Albrycht Stanisław, див. Радзівіл Альбрихт Станіслав

- Rakowski 58
 Rokicki Mikołaj, див. Рокицький Миколай
 Rulikowski Edward 193
 Rusanowski Semen, див. Русановський Семен
 Rusian Stefan, див. Русян Стефан
 Rzążewski, див. Жонжевський
 Rzewuski Stanisław, див. Ревуський Станіслав
- Sabarowski Jan, див. Сабаровський Ян
 Sieniawski Adam Mikołaj, див. Сенявський Адам Миколай
 Sigismundus Tertius, див. Сигізмунд III
 Sobieski Jakub, див. Собеський Якоб
 Sokołowski Jan, див. Соколовський Ян
 Sokołowski Waclaw, див. Соколовський Вацлав
 Sosnicki Alexander, див. Сосницький Александр
 Spieralski Zdzisław 27
 Strybel Abraham 360
 Swidzieński Jan, див. Свідзінський Ян
 Szandyrowski Fedor, див. Шандирівський Федір
 Szawłowski Józef, див. Шавловський Юзеф
 Szczotka Stanisław 156
- Śreniowski Stanisław 156
- Tarnawski Aleksander 212, 226, 228, 246
 Topolski Jerzy 156
- Uchański Sebastianus, див. Уханський Себастьян
 Ugwanowicz Jerzy 67
- Vitoldus, див. Вітовт, Вітольд
- Ważyński Bartosz, див. Важинський Бартош
 Ważyński Grzegorz, див. Важинський Гжегож
 Wielebska Zofia 307
 Wilski 360
 Wirski Kazimierz 156
 Wolff Józef, див. Вольф Юзеф
 Woroniecki Nykodym Kazimierz, див. Воронецький Никодим Казімеж
- Zadzik Jacobus, див. Задзік Якоб
 Zakrzewski Andrzej 365
 Zakrzewski Maciej, див. Закшевський Мацей
 Zaleski Hordj, див. Залеський Гордій
 Zaleski Jerzy, див. Залеський Юрій
 Załuski Andrzej Chryzostom, див. Залуський Анджей Хризостом
 Załuski Stanisław, див. Залуський Станіслав
 Zbaraski Christophorus, див. Збараський Криштоф
 Zbaraski Janusz, див. Збараський Януш
 Zwolscy, див. Звольські
 Zwolski Ludwik, див. Звольський Людвік
- Żółkiewski Stanisław, див. Жулкевський Станіслав

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК*

- Айсин, див. Липовець
Акерман, див. Білгород
Акерманська райя 179
- Бабин 193
Байраківка 87
Балтський уїзд 198, 199, 203
Батіг 194, 206
Белзьке воєводство 72, 130, 182, 197, 335
Бендери 83, 178, 179
Бендерська райя 179
Бердичівський уїзд 198
Берестейське воєводство 98, 185
Берестя 39, 40
Бершадь 204, 206
Бельськ 27
Беларусь 19, 185
Біла Церква 126
Білгород 178, 179
Білки 192
Білоцерківський полк 22
Бог 12-14, 22, 32, 98, 99, 181, 302, 305, 306, 310, 312-319, 321, 325
Богданівка 191
Богданівка, див. Жигалівка
Богуслав 18
Бокіївка 167
Бокіївці, див. Жмеринка
Брайлів 12, 204
Браславль, див. Брацлав
Браславський край, див. Брацлавське воєводство
Брацлав 20, 21, 28-32, 35, 36, 42, 44, 45, 49-51, 63, 73, 74, 77, 83, 86, 87, 97, 127-129, 138, 139, 141, 142, 147-149, 158, 177-185, 197, 204
Брацлав-Подільський, див. Брацлав
Брацлавська і Вінницька земля, див. Брацлавське воєводство
Брацлавське воєводство 7, 8, 11-26, 29-46, 49-52, 54-57, 59, 61-65, 69-74, 77-79, 81-89, 92-103, 114, 116, 118-123, 125-127, 130-134, 144, 147, 150, 153, 155, 157-163, 167, 174, 178, 179, 181-185, 187-189, 191-193, 195-200, 202, 203, 205, 206-208, 302, 306, 314, 318, 327-329, 331, 333-338, 342-348, 355, 358, 366, 369, 371-373, 376, 379, 380, 382
Брацлавське і Вінницьке воєводство, див. Брацлавське воєводство
Брацлавське староство 28, 73, 194, 202, 322
Брацлавський повіт 20-24, 34-37, 39, 197, 198
Брацлавський полк 22
Брацлавський уїзд 198, 199
Брацлавщина, див. Брацлавське воєводство
Брестська область 185
Бритавка 22
Брід 314
Буджак 178, 179
Буки 204
Булаї, Булаївка 205
Бурківці 193
Бурничова криниця 310, 321, 32
Бурти 18

* Показчик не враховує переліку поселень, наведеного в публікації «Кількість і структура поселень Брацлавського воєводства в першій половині XVII століття».

- Варшава 15, 18, 29, 38, 40, 53, 66, 143,
 151, 154, 327, 330, 338, 342, 348, 353,
 354, 358, 366
 Вахнівка, Вахнівці 205
 Велика Бершадь, див. Бершадь
 Велика і Мала Бершадь, див. Бершадь
 Велика Вись 14, 16, 18, 19
 Велика Романівка 313
 Велике князівство Литовське 11, 19,
 20, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 39, 43, 53,
 66, 95, 97–99, 101, 102, 105, 106, 108,
 109, 114, 185, 186, 306
 Великий Куяльник 312
 Великий Соб, див. Соб
 Венгри 102
 Вербка 161
 Верхнячка 204
 Вишківці 183
 Вишня 327, 365
 Вища Тимонівка, див. Тимонівка
 Війтівці (1) 153
 Війтівці (2) 205
 Вільно 114
 Вільшанка 15
 Вінниця 20, 21, 28–30, 32, 35, 44, 45,
 55, 56, 58, 64, 73, 75–77, 97–99, 101,
 102, 104, 109–112, 115, 117, 119, 128,
 152, 154, 158, 159, 161, 162, 170, 173,
 179, 181, 182, 186, 196, 197, 204, 327,
 331, 332, 336–341, 343, 345, 352–355,
 357, 358, 365–367, 372, 375–377, 381,
 383
 Вінницька область 19, 87, 98, 101,
 121, 134, 135, 153, 183, 184, 203, 204,
 376, 382
 Вінницьке староство 28, 34, 73, 79,
 194, 332
 Вінницький повіт 20–22, 24, 34–37,
 39, 113, 114, 197, 198
 Вінницький полк 22
 Вінницький район 119, 204
 Вінницький уїзд 198, 199
 Вісла 342
 Вітовта, Вігольда городище 310, 313,
 316, 317, 321, 325
 Вігольдів брід 313
 Вігугів Брід 314
 Вознесенський район 315
 Война 41
 Волинська земля, див. Волинське
 воеводство
 Волинська область 66
 Волинське воеводство 7, 11, 12, 30,
 38, 41, 42, 61, 66, 72, 82, 89, 92–95,
 97, 99, 104, 106, 110, 116, 119, 122,
 129, 132, 135, 145, 147, 150, 153, 157,
 159, 160, 163, 165, 175, 179, 183, 185,
 197
 Волинь, див. Волинське воеводство
 Волосівці 366, 375
 Волохи, див. Молдавське князівство
 Вороновиця 204
 Вроцлав 61, 121
 Гавришівка 194
 Гайсин 22, 204
 Гайсинська держава 194
 Гайсинський уїзд 198, 199
 Гірський Тікич 12–17, 20–22
 Глинянець 87
 Головачівці 114, 119
 Гончариха 12
 Городня 34, 37, 40
 Гоща 110
 Гранів 22
 Гулівці 192
 Гуменне 194
 Гунча, див. Христанівка
 Гущинці 127
 Гродська вулиця в Любліні 150
 Данилківці 123, 142, 145, 148
 Данилковецький маєток 128, 144,
 145, 151, 154
 Дашів 192, 204
 Дашківці 369, 382
 Демидівка, див. Демидівці
 Демидівці 135
 Деригород, див. Ордишівка
 Дешківці 167
 Дике поле 12, 14

- Дідушкова долина 310, 316, 321, 324
 Дніпро 15, 16, 18
 Дністер 12–14, 22, 32, 178, 179, 300,
 305, 306, 310, 312, 316, 317, 320, 322,
 324, 325
 Дністровсько-Мурафське межиріччя
 14
 Доброполе, див. Мочулки
 Домброва, див. Бершадь
 Дубенець 185
 Дубнівський район 119
 Дунай 178, 307
- Есківці 185
- Жашків 204
 Животів 196
 Жигалівка 192
 Житомирський повіт 31, 160
 Жмеринка 204
 Жмеринський район 135, 204
 Жмеринці, див. Жмеринка
 Жорнища, Жорнища 69, 70, 101,
 102, 109–115, 117, 119, 121, 125–129,
 133, 135, 146–148, 159–161, 169–171,
 173, 174, 184, 185
 Жорнищський маєток 93, 120, 122,
 123, 125, 127, 128, 131, 136, 137, 139,
 144–146, 149, 151–154, 164, 165, 184
- Заріччя 70
 Західне Поділля, див. Подільське во-
 еводство
 Збараж 20
 Звенигородка 15, 20, 21, 33
 Звенигородське староство 28
 Звенигородський повіт 20–24, 33
 Звенигородщина, див. Звенигород-
 ський повіт
- Ізмаїльська райя 179
 Ізяславський район 185
 Іллінецький маєток 122, 128, 142, 146,
 149
 Іллінецький район 101, 121, 184, 204
 Іллінці 148, 204
- Льківці 192
 Інгуп 14
- Калинівський район 98, 99, 102, 134,
 183, 185
 Калішське воєводство 342
 Кальницький полк, див. Вінницький
 полк
 Кам'янець-Подільський 305, 306, 307
 Кам'яниця 119
 Кам'яниця, див. Кам'янка
 Кам'янка 204
 Кам'яногірка 70, 78, 98, 101–105, 107,
 109–111, 114–120, 134, 137, 159–161,
 165, 167, 168, 170, 173, 183, 186
 Качмозів 173
 Квідзин 342
 Київ 55, 59, 65
 Київська губернія 60, 176, 198
 Київська земля, див. Київське вое-
 водство
 Київська область 19, 33, 60, 176, 203, 204
 Київське воєводство 12, 13, 15–18, 22,
 24, 31, 33, 40, 61, 69, 72, 82, 89, 92,
 93, 99, 106, 129, 130, 132, 147, 153,
 157, 160, 163, 175, 179, 193, 196, 197,
 203, 360, 382
 Київський уїзд 60, 176
 Київський повіт 23, 31, 160
 Київщина, див. Київське воєводство
 Кирданівці 174
 Кирнасівка 204
 Кілійська райя 179
 Кілія 83, 178, 179
 Кіровоградська область 19, 33, 203
 Климентинка 128
 Книшин 29, 37, 39
 Ковельський район 66
 Кодима 13, 14, 22, 32, 306, 312, 317
 Комаргород 22
 Комарів 119
 Комарів, див. Коморів
 Комарів Залісний, див. Латанець
 Коморів 34, 49, 127, 182
 Коровайнівський маєток 144, 146,
 147, 153

- Королівська Пруссія 342
 Корона, див. Польське королівство
 Корсунь 126, 174
 Котовський район 312
 Котюжинці 205
 Кошаринці 193
 Краків 36, 303, 365
 Краківське воєводство 130, 328, 342
 Красне 154, 192
 Красний Став, див. Самгородок
 Кременець 137
 Кременецький повіт 119, 120, 160, 185
 Кременчук 315
 Кременчук 310, 315, 316, 321, 325
 Кривошаравський шлях 202
 Криківці 68, 128, 148, 154
 Крим, див. Кримське ханство
 Кримське ханство 31, 122, 152, 164, 173, 314, 328
 Круглий пісок 145, 146, 149
 Крута гора 310, 320, 324
 Крута могила 310, 316, 320, 324
 Крутий горб 128
 Кузьминці 206
 Кунів 185
 Куряни 167, 170, 171
 Кучманський шлях 310, 312, 316, 317, 320, 324
 Куяльник 312
- Ладижин 204
 Лановецький район 185
 Латанець 206
 Латанці, див. Латанець
 Летичівський повіт 31, 375
 Летичівський район 375
 Липівка 60, 176
 Липівка, див. Тимонівка
 Липовець 159, 167, 168, 174, 191, 204
 Липовецький ключ 192
 Липовецький район 153
 Липовецький уїзд 198, 199
 Литва, див. Велике князівство Литовське
 Лінів 106
- Літин 149, 192, 204, 366, 367, 376, 377
 Літинська держава, див. Літинське староство
 Літинське староство 22, 194, 202, 369, 376
 Літинський район 382
 Літинський уїзд 198
 Лобачів 15
 Лопатинці 192
 Лопень 127, 153, 154
 Луцьк 344
 Луцька римо-католицька дієцезія 337, 354, 355
 Луцьке староство 334, 344
 Луцький повіт 66, 99, 106, 110, 185
 Люблін 28, 30, 41, 59, 116, 130, 132, 144, 150, 158, 188
 Люблінське воєводство 130
 Людвиківка 194
 Люлинці 192
 Люлинці 192, 193
 Лютарівка 159
 Львів 9, 190, 305, 327, 328
- Макарівський район 60, 176
 Мала Бершадь, див. Бершадь
 Мала Польща, Малопольща 130, 132
 Малі Війтівці, див. Війтівці (2)
 Малі Яцківці, див. Новополе
 Маньківка 204
 Маньківський район 204
 Маркуші 167
 Матвіївці 120
 Махнівці 149
 Махновецький маєток 53
 Маяк брід 318
 Меджибіж 366, 375, 376
 Меджибізька волость 375
 Межирів 12
 Миколаївська область 19, 33, 203, 313, 315
 Мізяків 161
 Мінська область 185
 Містовська долина 310, 316, 321, 324
 Могилів 18
 Могильна 185

- Молдавія, див. Молдавське князівство
- Молдавське князівство 12, 31, 178, 199, 307, 314
- Молдова 19, 33, 203, 204, 312
- Монастирище 23, 204
- Монастирищенський район 204
- Морозівка 167
- Мочулки 206
- Мошенський ключ 17
- Мурафа, р. 12–15, 21, 22
- Мурафа, м. 14, 22
- Надбузький повіт 24
- Немирів 93, 121, 122, 125, 134, 141, 143, 196, 204
- Немирівський маєток 122, 142–145, 184
- Немирівський район 87, 183, 204
- Нестервар, див. Тульчин
- Нижній Сокілець, див. Сокілець
- Нижня Горофосса 313
- Нижня Тимонівка, див. Тимонівка (або Улангород)
- Нова Піщана, див. Піщанка
- Новий Губин 159, 164, 168
- Новомиргород 18
- Новополе 206
- Новоросійська губернія 18, 19
- Обідне 142, 148
- Ободенський маєток 122, 128, 144, 146, 147
- Овдіївка, Овдіївці 102, 113, 120, 185, 192
- Овечий брід 310, 315, 316, 321, 325
- Одеська область 19, 33, 203, 204, 312
- Олександрівка 315
- Ольгопільський уїзд 198, 199
- Ометинці 38
- Онацківці 164, 172
- Оратів 161
- Орда, див. Кримське ханство
- Ордишівка 205
- Орлівка 191
- Орлівка, див. Котюжинці
- Османська імперія 8, 13, 31, 32, 178, 179, 193, 199, 302, 303, 305, 307, 308, 314–316, 319, 320, 323, 328, 330
- Остолопів 128
- Паволоцький полк 22
- Паликорови 167
- Паріївка 193
- Парпурівці 174
- Пархомівці 170
- Педоси, див. Педошівці
- Педошівка, див. Педошівці
- Педошівці 205
- Пеньківка, Пеньківці, див. Новополе
- Первомайськ 313
- Первомайський район 313, 314
- Печера, Печери 22, 159
- Пиків 12, 19, 72, 99, 102, 185, 192
- Пиківський маєток 22
- Писарівка 192
- Південний Буг, див. Бог
- Підляшське воєводство 42, 160
- Підляшшя, див. Підляшське воєводство
- Пінський повіт 98, 185
- Пісочне, Пісочно 66
- Піщана 114, 119
- Піщаний брід 312, 315, 318
- Піщанка 204
- Пйотркув 36, 130
- Погребище 12, 16, 18, 196, 204
- Погребищенський маєток 15, 17, 196
- Поділля 11, 29, 181, 206, 322
- Подільська губернія 198
- Подільська земля, див. Брацлавське воєводство
- Подільське воєводство 12–15, 19, 29, 31, 71, 130, 144, 159–162, 164, 167, 170, 173, 174, 188, 192, 194, 195, 197, 203, 205–207, 335, 375
- Подільський край, див. Брацлавське воєводство
- Познанське воєводство 342
- Полоцька земля 34
- Польська корона, див. Польське королівство

- Польське королівство 11, 19, 20, 26, 28–31, 36, 38, 39, 41–43, 60, 89, 93, 94, 97, 99, 105, 114, 130, 131, 145, 183, 186, 197, 305, 309, 310, 319, 320, 323, 342, 384
- Польсько-Литовська держава, див. Річ Посполита
- Польща, див. Польське королівство
- Поріччя 165
- Правобережна Україна 55, 60, 64, 188, 382
- Порта, див. Османська імперія
- Прилук, Прилука 93, 122, 134, 150, 159, 166, 170, 173, 196
- Прилуцький маєток 122
- Пробите 310, 314–316, 321, 325
- Прозорові ліски 154
- Пропастища 125
- Прошовіце 328
- Пултвіці 192
- П'ятигори 15
- П'ятничани 161, 169, 173
- Радзепівці 162, 174
- Райгород 22
- Рашків 19
- Рибниця 19, 204
- Рибницький район 204
- Рівненська область 110, 119
- Річ Посполита 7, 8, 11, 13–17, 19–21, 23, 25, 31, 32, 35, 38, 39, 43, 44, 55, 59, 71, 77, 82, 85, 90, 93, 94, 98, 103, 106, 118, 122, 130, 131, 144, 145, 152, 155, 156, 161, 164, 166, 175, 179, 185, 186, 193, 197–199, 302, 303, 305, 308, 312, 314, 316–318, 327, 328, 330, 331, 333, 342, 346, 352–354, 358, 359, 361, 363, 365, 366, 371, 375, 380, 382, 384
- Рогізно 66
- Рожинський шлях, див. Кучманський шлях
- Романівська долина, див. Романова долина
- Романівський брід 312
- Романова Балка 313
- Романова долина 310, 312, 316, 317, 321, 324
- Російська імперія 18, 25, 43, 59, 198, 315
- Рось 12–16, 18, 24
- Росько-Торчське межиріччя 22, 24
- Рошків 192
- Русанівці 162
- Руське воеводство 72, 130, 144, 159, 160, 167, 327, 335, 365
- Савранка 22, 306
- Саврань 32, 204, 306
- Садки 194
- Салаші, див. Шалаші
- Салашів, див. Шалаші
- Самгородок 206
- Сандомирське воеводство 130, 144
- Сваричівка 125, 127, 128
- Синюха 12, 14, 19, 32, 97, 313, 314, 316–318
- Синя Вода, див. Синюха
- Ситківці 204
- Сільниця, див. Кузьминці
- Скалгород, див. Батіг
- Сквирський уїзд 198
- Слобода Яцківці, див. Новополе
- Слобода Яцковецька, див. Новополе
- Слонім 114
- Сміла 16
- Снивода 99
- Соб 128, 142
- Собок 128, 142, 145, 153, 154
- Сокиринці 194
- Сокіл, див. Сокілець
- Сокілець 205
- Спичинці 173
- Ставище 15
- Стамбул 307–309, 330
- Стара Бершадь, див. Бершадь
- Стара і Нова Кам'яногірка, див. Кам'яногірка
- Стара Сільниця, див. Кузьминці
- Старий Збараж, див. Збараж
- Старий Комарів, див. Латанець
- Старі і Нові Вишківці, див. Вишківці

- Степанівка, див. Степанка
 Степанка 205
 Столінський район 185
 Стрижавка 55, 65
 Стрільники 192
 Стрільники 192
 Судова Вишня, див. Вишня
 Сутиски 204
 Сухий Ягорлик 14, 310, 316, 317, 322, 324, 325
 Східне Поділля, див. Брацлавське воеводство

 Таращанське староство 17
 Таращанський уїзд 198
 Тарновська долина 310, 316, 320, 324
 Тегиня, див. Бендери
 Теліпенки 194
 Теплик 204
 Тербовельський повіт 160
 Тернопільська область 120, 185
 Тегіїв 17, 204
 Тиврів 204
 Тиврівський район 204
 Тимонівець, див. Тимонівка (або Улангород)
 Тимонівка 206
 Тимонівка (або Улангород) 206
 Тікич 13
 Томашпіль 204
 Торч 12–17, 24
 Тростянець 159, 172
 Тростянець 204
 Тростянецький район 204
 Тузарівка 154
 Тульчин 204, 206
 Тульчинський район 204
 Туреччина, див. Османська імперія
 Тяжилів 194
 Тясмин 16, 19

 Удицький шлях 202
 Узденський район 185
 Україна, Україна 31, 61, 176, 182, 191, 203
 Улангород, див. Тимонівка (або Улангород)

 Уланів 12, 159, 172–174
 Уманська волость 13, 17, 18, 22, 24, 196, 202
 Уманська «пустиня» 202
 Уманський маєток, див. Уманська волость
 Уманський полк 22
 Уманський уїзд 198, 199
 Уманщина, див. Уманська волость
 Умань 202, 204

 Хмельницька область 185, 375
 Хмільник 14
 Холмська земля 144
 Хоминці 167
 Хотин 314
 Христанівка 193
 Христинівка 204
 Христинівський район 204

 Царські могили 310, 317, 321, 324
 Цибулів 204

 Чаплі 159, 162, 166
 Часнівка 194
 Черепашинці 192
 Черкаська область 19, 33, 203, 204
 Черленків 149
 Чернівці 14, 22
 Чернігівське воеводство 61, 72, 82, 93, 197
 Чечельник 204
 Чигирин 15
 Чигиринське староство 17
 Чорне море 312
 Чорний Ташлик, долина 310, 314, 321, 325
 Чорний Ташлик, р. 314, 316
 Чорний шлях 12–14, 16, 18
 Чортки 192

 Шалаші 206
 Шандирів 159, 172
 Шепіївка, див. Овдіївка
 Шереметка 194
 Шершовейка 142

Шершинці, див. Шершні
 Шершні 205
 Шершнів, див. Шершні
 Шершнівці, див. Шершні
 Шпиків 204
 Шумський район 120

Юзвин, див. Шалаші
 Юськів лісок 153
 Юськівці, див. Єсківці

Яворівець, див. Верхнячка
 Ягорлик 13, 14, 22, 32, 306, 310, 312,
 317
 Якубівка 159
 Ямпіль 204
 Ямпільський уїзд 198
 Янів 12
 Янівський маєток 22
 Ярославів став 145, 146, 153
 Ястребле 185
 Яцківці, див. Новополе

Boh, див. Бог
 Brasławskie województwo, див. Брац-
 лавське воєводство
 Burniczowa Kępica, див. Бурничова
 Криниця

Carmencicum, див. Кременчук
 Czarny Taslik, див. Чорний Ташлик,
 долина
 Czarny Tazliysa, див. Чорний Ташлик, р.
 Czarские Mogily, див. Царські могили

Daszkowce, див. Дашківці
 Dolnia Horofossa, див. Нижня Горо-
 фосса
 Dziduszkowa Dolina, див. Дідушкова
 долина

Jahorlik Mokra, див. Ягорлик

Kiermenczuk, див. Кременчук
 Kijowskie województwo, див. Київське
 воєводство

Kojaľnyk, див. Великий Куяльник
 Kokalnik, див. Великий Куяльник
 Kruta Mogila, див. Крута могила
 Kruty Gora, див. Крута гора
 Krzemieniczuk, див. Кременчук
 Krzeminczow, див. Кременчук
 Kuczanski Slak, див. Кучманський
 шлях
 Kusmani Szlak, див. Кучманський
 шлях
 Kusmanky Szlak, див. Кучманський
 шлях

Lipowiec, див. Липовець
 Lityn, див. Літин

Mayak B., див. Маяк брід
 Międzyboż, див. Меджибіж
 Mistowska Dolina, див. Містовська
 долина

Othomanicum imperium, див. Осман-
 ська імперія
 Owczy Brod, див. Овечий брід

Piczane B., див. Піщаний брід
 Podolia, див. Поділля
 Polonia, див. Польське королівство
 Probitae, див. Пробите
 Prusy 359

Regnum, Regnum Poloniae, див. Поль-
 ське королівство
 Res Publica, див. Річ Посполита
 Romanousk B. i D., див. Романова до-
 лина і Романівський брід
 Romanowa Dolina, див. Романова до-
 лина
 Rozynski Slak, див. Кучманський
 шлях
 Rzecz Pospolita, Rzeczpospolita, див.
 Річ Посполита

Sucha Jahorlik, Suchy Jahorlik, див.
 Сухий Ягорлик
 Suecia 359

Tarnowska Dolina, див. Тарновська
долина

Turcarum imperium, див. Османська
імперія

Туга, див. Дністер

Vituleik B., див. Вігольдів брід

Winnica, див. Вінниця

Witolda, Witowta Horodyszczce, див.

Вітовта, Вігольда городище

Witutow Brod, див. Вітутів Брід

Wołosowce, див. Волосівці

Żorniszczca, див. Жорнвица, Жорниця

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ СТАТЕЙ

- 1. Кордони і повітовий поділ Брацлавського воєводства в XVI–XVIII століттях**
Уперше опубліковано: *Історичні дослідження: Вітчизняна історія*, вип. 8. Київ 1982, с. 88–98.
- 2. Брацлавське воєводство у складі Великого князівства Литовського: адміністративно-територіальний устрій (1566–1569)**
Публікується вперше.
- 3. Доля гродських і земських книг Брацлавського воєводства**
Публікується вперше.
- 4. Матеріали про діяльність гродського і земського судів Брацлавського воєводства останньої чверті XVI — першої половини XVII століття в архіві шляхетського роду Пісочинських**
Уперше опубліковано: *Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької*. Львів 1988, с. 81–106.
- 5. Епізод із землеволодільчих відносин шляхти у Брацлавському воєводстві в останній чверті XVI століття**
Уперше опубліковано: *Вісник Львівського університету: Серія історична*, вип. 35–36. Львів 2000, с. 98–113.
- 6. Маєтковий конфлікт у Брацлавському воєводстві кінця XVI — початку XVII століття: підкоморій проти воеводи**
Уперше опубліковано: *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. 251. Львів 2006, с. 25–46.
- 7. Справи про втечі селян у судочинстві Брацлавського воєводства кінця XVI — початку XVII століття**
Уперше опубліковано: *Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць*, т. 15: *Confraternitas: Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича*. Львів 2006–2007, с. 307–320.
- 8. До історії повстання Северина Наливайка**
Уперше опубліковано: *Український археографічний щорічник*, вип. 2. Київ 1993, с. 153–160.
- 9. Кількість і структура поселень Брацлавського воєводства в першій половині XVII століття**
Уперше опубліковано: *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. 252. Львів 2006, с. 556–647.

10. Розмежування володінь Речі Посполитої та Османської імперії у 1633 році

Уперше опубліковано: *Żydzi wśród chrześcijan w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej: Studia historyczne ofiarowane Zenonowi Guldonowi w sześćdziesiąt rocznicę urodzin*. Kielce 1996, с. 145–157.

11. Як відбувся передсеймовий сеймик Брацлавського воєводства в 1634 році

Публікується вперше.

12. Як не дійшло до відкриття сеймика Брацлавського воєводства в 1740 році

Уперше опубліковано: *Вісник Львівського університету: Серія історична*, вип. 39–40. Львів 2005, с. 573–589.

**ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**
вул. І. Свенціцького, 17, 79011 Львів
тел. / факс: (032) 2409496; e-mail: ucupress@ucu.edu.ua
www.press.ucu.edu.ua
Свідоцтво про реєстрацію ДК 1657 від 20.01.2004

Друк:
Поліграфічний центр Львівської Політехніки
вул. Ф. Колесси, 2, 79000

Printed in Ukraine

a

C

P

A

L

l

a

V

i

P

O

n
Palka

Winnicza

Brailow

Merezof

Bar

Kokanow

Samschlowka

H Alazin

Kidak

Bentory

Kalnik

Taliozka

Babin

Elin

Lipowicz

Zywtow

Skala

Czarnawka

Spiczach

Bulays

Setolpow

Kriton

Piszczas

Obadna

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Braclaw

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Nikicow

Boyrato

Ploty

Obadna

Trkizne

Lipowicz

Trkizne

Obadna

Nowograda

Obacz

Книга Миколи Крикуна є серйозним досягненням дослідницьких зусиль вченого, результатом його тривалої роботи в обраній проблематиці. Можна сказати, що українська (і не тільки) історіографія збагатилася майже вичерпними (щодо стану джерел) регіональними нарисами з історії України.

Видання буде корисним і необхідним для істориків багатьох країн, які досліджують складні процеси на українських землях XVI – XVIII ст., що чинили вплив на всю східну частину континенту. Його зміст створює сприятливі умови для подолання численних стереотипів і спотворень, які поширювались і продовжують поширюватися в сучасній історіографії, сприяє розробці дійсно наукової історії українських земель ранньомодерного часу.

*Леонід Зашкільняк,
доктор історичних наук,
заступник директора Інституту
українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України,
професор Львівського національного
університету імені Івана Франка*

ISBN 978-966-8197-52-9

9 789668 197529 >